

**YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**GEÇ OSMANLI MERKEZİ YÖNETİM
MİMARİSİ**

Sabiha AKMAN GÜNDOĞAN

**FBE Mimarlık Anabilim Dalı- Mimarlık Tarihi ve Kuramı Programında
Hazırlanan**

DOKTORA TEZİ

Tez Savunma Tarihi : 10 Kasım 2010

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Uğur TANYELİ (Y.T.Ü.)

Jüri Üyeleri : Prof. Dr. Uşun TÜKEL (İ.Ü.)

: Doç. Dr. Bülent TANJU (Y.T.Ü.)

: Doç. Dr. İlknur KOLAY (İ.T.Ü.)

: Doç. Dr. Nur URFALIOĞLU (Y.T.Ü.)

İSTANBUL 2010

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
KISALTMA LİSTESİ.....	iv
RESİM LİSTESİ.....	v
ŞEKİL LİSTESİ.....	x
ÖNSÖZ.....	xi
ÖZET.....	xii
ABSTRACT.....	xiii
1. GİRİŞ.....	1
1.1 Çalışmanın Amacı.....	2
1.2 Çalışmanın Kapsamı.....	3
1.3 Çalışmanın Yöntemi.....	3
2. NEZARET YAPILARI.....	4
2.1 Babıali.....	4
2.1.1 Babıali'nin Bürokratik Örgütlenmesi	4
2.1.1.1 II. Mahmud'a Kadar.....	4
2.1.1.2 II. Mahmud'tan Tanzimat'a.....	8
2.1.1.2.1 Dahiliye Nezareti Oluşumu ve Teşkilatı.....	10
2.1.1.2.2 Hariciye Nezareti Oluşumu ve Teşkilatı.....	12
2.1.1.3 Tanzimat Sonrasında Babıali'de Bürokratik Yapı.....	14
2.1.2 Babıali ve Kompleksinin Tarihçesi.....	18
2.1.2.1 16. ve 17. Yüzyıllar.....	18
2.1.2.2 1740-1844 Arası Babıali ve Kompleksi.....	21
2.1.2.3 1844 Sonrası Babıali ve Kompleksi	26
2.1.3 Babıali Mimarisi.....	33
2.1.3.1 1740-1844 Arası Babıali Binası.....	33
2.1.3.2 1844'ten Sonra Babıali Binası ve İç Düzeni.....	42
2.1.3.3 Babıali Kapısı.....	58
2.2 Hazine-i Evrak.....	60
2.2.1 Hazine-i Evrak Oluşumu ve Teşkilatı.....	60
2.2.2 Hazine-i Evrak Binası.....	64
2.3 Evkaf Nezareti.....	67
2.3.1 Evkaf Nezareti ve Teşkilatı.....	67
2.3.2 Evkaf Nezareti Binası.....	70
2.4 Bab-ı Meşihat.....	73
2.4.1 Bab-ı Meşihat ve Teşkilatı.....	73
2.4.2 Bab-ı Meşihat Binası.....	74
2.5 Harbiye Nezareti (Bab-ı Seraskeri).....	90
2.5.1 Harbiye Nezareti ve Teşkilatı.....	90
2.5.2 Harbiye Nezareti Binası.....	92
2.5.2.1 Harbiye Nezareti Ana Kapı.....	94
2.5.2.2 Harbiye Nezareti Ana Bina	98

2.6	Maarif Nezareti.....	102
2.6.1	Maarif Nezareti ve Teşkilatı.....	102
2.6.2	Maarif Nezareti Binası.....	106
2.7	Ticaret ve Nafia Nezareti.....	113
2.7.1	Ticaret Nezareti ve Teşkilatı.....	113
2.7.1.1	Nafia Nezareti'nin Kurulması ve Ticaret Nezareti'ne Eklenmesi.....	116
2.7.2	Nafia Nezareti Binası.....	117
2.8	Telgraf ve Posta Nezareti Teşkilatı.....	120
2.8.1	Telgraf ve Posta Nezareti Binası.....	121
2.8.1.1	İlk İki Bina – Postane-i Amire.....	121
2.8.1.2	Telgraf ve Posta Nezareti Binası.....	124
2.9	Maliye Nezareti.....	127
2.3.9.1	Maliye Nezareti ve Teşkilatı.....	127
2.9.2	Maliye Nezareti Binası.....	131
2.10	Zaptiye Nezareti.....	141
2.10.1	Zaptiye Nezareti ve Teşkilatı.....	141
2.10.2	Zaptiye Nezareti Binası.....	142
2.11	Hazine-i Hassa Nezareti.....	143
2.11.1	Hazine-i Hassa Nezareti ve Teşkilatı.....	143
2.11.2	Hazine-i Hassa Nezareti Binası.....	145
2.12	Bahriye Nezareti.....	148
2.12.1	Bahriye Nezareti ve Teşkilatı.....	148
2.12.2	Bahriye Nezareti Binası.....	152
2.13	Adliye Nezareti.....	158
2.13.1	Adliye Nezareti ve Teşkilatı.....	158
2.13.2	Adliye Nezareti Binası (Darülfünun Binası).....	161
2.14	Defter-i Hakani Nezareti.....	168
2.14.1	Defter-i Hakani Nezareti ve Teşkilatı.....	168
2.14.2	Defter-i Hakani Nezareti Binası.....	171
2.15	Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti.....	176
2.15.1	Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti Teşkilatı	176
2.15.2	Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti (Mektebi Sanayi) Binası.....	177
3.	DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	180
	KAYNAKLAR.....	190
	EKLER.....	203
Ek 1	Arşiv Planlar.....	203
Ek 2	Günümüzde Mevcut Olan Bazı Yapıların Planları.....	232
Ek 3	Yapıların Günümüze Ait Resimleri.....	275
	ÖZGEÇMİŞ.....	324

KISALTMA LİSTESİ

B.	Recep
BAO	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bknz.	Bakınız
Ca.	Cemaziyülevvel
Çev.	Çeviren
Haz.	Hazırlayan
H.	Hicri takvim
IRCICA	Research Centre for Islamic History, Art and Culture
L.	Şevval
M.	Muharrem
N.	Ramazan
R.	Rebiyülâhır
Ra.	Rebiülevvel
S.	Safer
s.	sayfa
Ş.	Şaban
Üniv.	Üniversite
vb.	ve benzeri
Z.	Zilhicce
Za.	Zilkade

BOA/ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri:

A.AMD.	Sadaret Amedi Kalemi
A.MKT.MVL	Mektubi Kalemi Meclis-i Vala Evrakı
A.MKT.MHM.	Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi
A.MKT.MVL	Sadaret Mektubi Meclis-i Vâlâ
DUİT.	Dosya Usulü İradeler
DH.MB.HPS.	Dahiliye Nezareti Mebani-i Emiriye ve Hapisaneler
DH.İD.	İrade Kısmı Evrakı
DH.MKT.	Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi
İ.DH.	İrade Dahiliye
İ.HUS.	İrade Hususi
İ.MSM	Mesail-i Mühimme İradeleri
İ.MV.	İrade-i Meclis-i Vâlâ
Y.MTV	Yıldız Mutenevvi Maruzat Evrakı
K.K	Kamil Kepeci
TSMA	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi

RESİM LİSTESİ

	Sayfa
Resim 2.1 Babıali güney girişi, kartpostal (Eken, 1992, 97).....	31
Resim 2.2 1878 Babıali yangını (Eyice, 1991, 389).....	32
Resim 2.3 1802’de Konstantin Ypsilanti’nin Bab-ı Ali’ye kabulü (Şehsuvaroğlu, 1956,182).....	34
Resim 2.4 Sadrazamın İftar Sofrası, (M. D’Ohsson, 1790, C.2, Pl:41).....	38
Resim 2.5 Vezir Evi, Giulio Ferrario, II. Costumo Antico e Moderno Storia Del...Fernze 1827, c.20 , ks. 4, s.339 (Sevim, 1996, 212).....	38
Resim 2.6 Babıali Kapısı, Thomas Allom’un gravürü (1838) (Walsh, 1840, 67).....	39
Resim 2.7 Bir maliye kaleminin içi, 18.yüzyıl sonu, gravür, (d’Ohsson, DCCCXX, PL;178).....	41
Resim 2.8 Babıali binası, (Ayine-i Vatan Dergisi, 1867).....	44
Resim 2.9 Babıali binası kuzey cephesi, Şura-yı Devlet kısmı yanmadan önce (Resimli Kitap, 1326, 182).....	49
Resim 2.10 1911 yangınında Babıali, Şura-yı Devlet kısmı (Resimli Kitap, 1326, 184)....	49
Resim 2.11 1911 yangınında Babıali, Şura-yı Devlet kısmı (Resimli Kitap, 1326, 188)....	50
Resim 2.12 1911 yangınında Babıali, Şura-yı Devlet kısmı (Resimli Kitap, 1326, 186)....	50
Resim 2.13 1911 yangınında Babıali binası (Resimli Kitap, 1326, 188).....	51
Resim 2.14 Babıali Kapısı, kartpostal (Sarıöz, 1996, 25).....	59
Resim 2.15 İstanbul Limanı, John Frederick Lewis, 1835-1836, -Süleymaniye’nin altında Bab-ı Meşihat görülmekte- (Lewis, 1837).....	78
Resim 2.16 İstanbul Limanı, John Frederick Lewis, 1835-1836, Resim 3.17 den ayrıntı (Lewis, 1837).....	78
Resim 2.17 Eyüp mezarlığından Haliç,W.H. Bartlett, 1835 (Pardeo, 1840, 13).....	79
Resim 2.18 Eyüp mezarlığından Haliç,W.H. Bartlett, 1835, Resim 3.19 dan ayrıntı Pardeo, 1840, 13).....	79
Resim 2.19 Haliç Asma Köprü, W.H. Bartlett, 1835 (Pardeo, 1840, 13).....	80
Resim 2.20 Haliç Asma Köprü, W.H. Bartlett, 1835, Resim 3.21 den ayrıntı (Pardeo, 1840, 13).....	80
Resim 2.21 Kasımpaşa’dan Beyazıt, Thomas Allom, -Süleymaniye’nin altında Bab-ı Meşihat görülmekte-, (Walsh, 1840, 59).....	82
Resim 2.22 Kasımpaşa’dan Beyazıt, Thomas Allom, Resim 3.23 ten ayrıntı, (Walsh, 1840, 59).....	82
Resim 2.23 Meşihat’ı İslamiye Dairesi’nde “Arz Odası”nın dahili, (İlmiye Salnamesi, 1334,162).....	83
Resim 2.24 Meşihat’ı İslamiye Dairesi’nin avluya nazır aksamı (İlmiye Salnamesi 1334,139).....	84
Resim 2.25 Meşihat’ı İslamiye Dairesi’nin bahçe tarafındaki cephesi (İlmiye Salnamesi 1334,152).....	84
Resim 2.26 Bab-ı Meşihat binası (İRCİCA, II. Abdülhamid fotoğraf arşivi).....	85
Resim 2.27 19. Yüzyıl Bab-ı Meşihat’ın Vaziyet Planı (Alman Mavisi).....	85
Resim 2.28 Bab-ı Meşihat Ana Giriş Kapısı, Abdullah Fréres.....	87
Resim 2.29 İlk Seraskerlik Konağı, Robertson fotoğrafları 1857 (Eldem,1979, 74).....	93
Resim 2.30 İlk Seraskerlik binasının ana kapısı, Robertson fotoğrafları 1857 (Eldem,1979, 74).....	93
Resim 2.31 İlk Seraskerlik kapısı, Barlett’a ait gravür (Pardoe, 1839, 107).....	94
Resim 2.32 Seraskerliğin bugün de mevcut olan kapısı (İstanbul Fotoğrafları, 1999, 24).....	96
Resim 2.33 Seraskerlik binası (İhsanoğlu, 1993, 562).....	99

Resim 2.34	Seraskerlik binasının 1894 depremi sonrası tamiri (Haz. Genç, 2000, 50).....	103
Resim 2.35	Maarif Nezareti yapılmadan önceki arsadaki miri fırın (Özendeş, 1999, 43)..	108
Resim 2.36	Maarif Nezareti (II. Darülfünun) binası (İstanbul Fotoğrafları, 1999, 40).....	108
Resim 2.37	Maarif Nezareti üst kat merdivenler (İst. Büyükşehir Bel. Baş. İmar ve Şehircilik Daire Başkanlığı, Koruma- Uygulama ve Denetim Müdürlüğü arşivi).....	112
Resim 2.38	Maarif Nezareti üst kat solon tavan süslemesi (İst. Büyükşehir Bel. Baş. İmar Şehircilik Daire Başkanlığı, Koruma- Uygulama ve Denetim Müdürlüğü arşivi).....	113
Resim 2.39	Nafia Nezareti (Abdullah Frères) 1880-1893.....	118
Resim 2.40	İlk Postane-i Amire binası (Süheyl Ünver).....	122
Resim 2.41	Günümüzde de mevcut olan eski Postahane-i Amire binası fotoğrafı (Yazıcı, 1985, 1642).....	124
Resim 2.42	Topkapı Sarayı avlusundan Maliye Nezareti binaları 1852 (Fossati, 1980, 50).....	133
Resim 2.43	Topkapı Sarayı avlusundan Maliye Nezareti binaları – Resim 3.41’den ayrıntı, 1852 (Fossati, 1980, 50).....	133
Resim 2.44	Maliye Nezareti binası (İst. Büyükşehir Bel. Baş. İmar ve Şehircilik Daire Başkanlığı, Koruma- Uygulama ve Denetim Müdürlüğü arşivi).....	134
Resim 2.45	Maliye Nezareti binası giriş merdivenler (İst. Büyükşehir Bel. Baş. İmar ve Şehircilik Daire Başkanlığı, Koruma- Uygulama ve Denetim Müdürlüğü arşivi).....	138
Resim 2.46	Maliye Nezareti binası iç mekan (İst. Büyükşehir Bel. Baş. İmar ve Şehircilik Daire Başkanlığı, Koruma- Uygulama ve Denetim Müdürlüğü arşivi).....	138
Resim 2.47	Maliye Nezareti üst kat kapı üstü süslemelerinden biri (İst. Büyükşehir Bel. Baş. İmar ve Şehircilik Daire Başkanlığı, Koruma- Uygulama ve Denetim Müdürlüğü arşivi).....	139
Resim 2.48	Maliye Nezareti binası tavan süslemesi (İst. Büyükşehir Bel. Baş. İmar ve Şehircilik Daire Başkanlığı, Koruma- Uygulama ve Denetim Müdürlüğü arşivi).....	139
Resim 2.49	Maliye Nezareti binası duvar süslemesi köse detay (İst. Büyükşehir Bel. Baş. İmar ve Şehircilik Daire Başkanlığı, Koruma- Uygulama ve Denetim Müdürlüğü arşivi).....	140
Resim 2.50	1894 depremi sonrasında Maliye Nezareti’nde yapılan tamirat (Genç, 2000, 52).....	140
Resim 2.51	Fuat Paşa Konağı (Baytop, 2002).....	141
Resim 2.52	1880’lerde Fuat Paşa Konağı (Öztuncay, 2003).....	141
Resim 2.53	Zaptiye Nezareti (Abdullah Frères 1880-1893).....	143
Resim 2.54	Zarphane (Alman Mavisi).....	147
Resim 2.55	Dolmabahçe Sarayında Hazine-i Hassa Nezareti (Köseoğlu, 1992, 76).....	148
Resim 2.56	III. Selim döneminde tersanede Divanhane’nin görünüşü , Melling’in gravürü (Melling, 1969, 127).....	153
Resim 2.57	Tersane II. Mahmud dönemi, Préault (Arslan, 1992, 214).....	154
Resim 2.58	Divanhane II. Mahmud dönemi, Brindisi tarafından yapılmış (Arslan, 1992, 217).....	155
Resim 2.59	Divanhane II. Mahmud dönemi, Robertson 1855-1860 (Eldem, 1979, 270).....	155
Resim 2.60	Darülfünun binası (Şehbal, 1325).....	164
Resim 2.61	Darülfünun binası (Fossati, 1980, 44).....	165

Resim 2.62	Darülfünun binası (Sarıöz, 1996,37)	165
Resim 2.63	Darülfünun binası (Şehbal, 1325).....	166
Resim 2.64	Darülfünun binası (Şehbal, 1325).....	167
Resim 2.65	Darülfünun binası (Şehbal, 1325).....	167
Resim 2.66	Darülfünun binası (Şehbal, 1325).....	168
Resim 2.67	İbrahim Paşa Sarayı, Melling gravürü (Melling, 1969, 95).....	171
Resim 2.68	Defter-i Hakani binası 1860-1870’ler (Eldem 1979, 92).....	173
Resim 2.69	Defter-i Hakani binası 1880-1893 (Abdullah Fréres).....	173
Resim 2.70	Defter-i Hakani binası (Batur, 2003, 102).....	175
Resim 2.71	Mekteb-i Sanayi binası (Eldem, 1979,72).....	177

Yapıların Günümüze Ait Fotoğrafları

Resim 2.72	Eski Babıali (İstanbul Valiliği) binası	275
Resim 2.73	Eski Babıali (İstanbul Valiliği) binası arka cephesi.....	275
Resim 2.74	Eski Babıali (İstanbul Valiliği) binası arka cephesi.....	276
Resim 2.75	Eski Babıali’nin (İstanbul Valiliği) Nallı Mescit tarafındaki yan cephesi.....	276
Resim 2.76	Eski Babıali’nin (İstanbul Valiliği) Nallı Mescit tarafındaki kapısı.....	277
Resim 2.77	Eski Babıali Dahiliye Nezareti (İstanbul Valiliği) iç avlusundaki geçiş koridoru.....	277
Resim 2.78	Eski Babıali Dahiliye Nezareti (İstanbul Valiliği) giriş kattaki merdivenler.....	278
Resim 2.79	Eski Babıali Dahiliye Nezareti (İstanbul Valiliği) giriş kattaki koridor....	278
Resim 2.80	Eski Babıali’nin (İstanbul Valiliği) Sadaret kısmının giriş holü.....	279
Resim 2.81	Eski Babıali (İstanbul Valiliği) Sadaret kısmının giriş holü kapısı.....	279
Resim 2.82	Eski Babıali (İstanbul Valiliği) Sadaret giriş holü tavan süslemelerinden detay.....	280
Resim 2.83	Eski Babıali (İstanbul Valiliği) Sadaret kısmı giriş holünden bir tavan resmi.....	280
Resim 2.84	Eski Babıali (İstanbul Valiliği) Sadrazam makam odası.....	281
Resim 2.85	Eski Babıali (İstanbul Valiliği) Sadrazam makam odası kapısı.....	281
Resim 2.86	Eski Babıali (İstanbul Valiliği) Sadrazam odası tavan süslemesi.....	282
Resim 2.87	Eski Babıali (İstanbul Valiliği) Sadrazam odası tavan süslemesi detay....	282
Resim 2.88	Eski Babıali (İstanbul Valiliği) Sadrazam odasında sadrazamın çalışma masası.....	283
Resim 2.89	Eski Babıali (İstanbul Valiliği) Sadrazam odasında sadrazamın çalışma masası.....	283
Resim 2.90	Eski Babıali (İstanbul Valiliği) Sadaret kısmında bir odanın restorasyonda orijinal bırakılan tavan süslemesi.....	284
Resim 2.91	Aynı odanın tavan resimlerden biri.....	284
Resim 2.92	Eski Babıali Hariciye Nezareti (Eminönü Kaymakamlığı) girişi.....	285
Resim 2.93	Eski Babıali Hariciye Nezareti (Eminönü Kaymakamlığı) ön cephe.....	285
Resim 2.94	Eski Babıali Hariciye Nezareti (Eminönü Kaymakamlığı) arka cephe.....	286
Resim 2.95	Eski Babıali Hariciye Nezareti (Eminönü Kaymakamlığı) arka cephe.....	286
Resim 2.96	Eski Babıali Hariciye Nezareti (Eminönü Kaymakamlığı) iç avlu.....	287
Resim 2.97	Eski Babıali Hariciye Nezareti (Eminönü Kaymakamlığı) girişteki koridor.....	287
Resim 2.98	Eski Babıali Hariciye Nezareti (Eminönü Kaymakamlığı) üst kat koridor.....	288

Resim 2.99	Eski Babıali Hariciye Nezareti (Eminönü Kaymakamlığı) giriş kat merdivenler.....	288
Resim 2.100	Babıali Kapısı.....	289
Resim 2.101	Hazine-i Evrak binası.....	289
Resim 2.102	Hazine-i Evrak binası kubbesi.....	290
Resim 2.103	Hazine-i Evrak binası girişi	290
Resim 2.104	Hazine-i Evrak binası üst kat salon kapısı.....	291
Resim 2.105	Hazine-i Evrak binası kat merdivenleri.....	291
Resim 2.106	Hazine-i Evrak binası üst kat kubbeli mekan.....	292
Resim 2.107	Hazine-i Evrak binası alt kat yan oda giriş kapısı.....	292
Resim 2.108	Hazine-i Evrak binası tasniflenmiş evrakı saklama kutusu.....	293
Resim 2.109	Hazine-i Evrak binası tasniflenmiş evrakı saklama kutusundan detay.....	293
Resim 2.110	Eski Bab-ı Meşihat'ın (İstanbul Müftülüğü) ana kapısı.....	294
Resim 2.111	Eski Bab-ı Meşihat'ın (İstanbul Müftülüğü) ana kapıdaki kitabe.....	294
Resim 2.112	Eski Bab-ı Meşihat (İstanbul Müftülüğü) ana kapının iç tarafı.....	295
Resim 2.113	Eski Bab-ı Meşihat (İstanbul Müftülüğü) yapı topluluğundan kalan tek bina (fetvahane).....	295
Resim 2.114	Eski Bab-ı Meşihat (İstanbul Müftülüğü) alt kat iç mekan.....	296
Resim 2.115	Eski Bab-ı Meşihat (İstanbul Müftülüğü) üst kat iç mekan.....	296
Resim 2.116	Eski Bab-ı Seraskeri (İstanbul Üniversitesi Rektörlük) Kapısı.....	297
Resim 2.117	Eski Bab-ı Seraskeri (İstanbul Üniv. Rektörlük) binası.....	297
Resim 2.118	Eski Bab-ı Seraskeri (İstanbul Üniv. Rektörlük) giriş katı.....	298
Resim 2.119	Eski Bab-ı Seraskeri (İstanbul Üniv. Rektörlük) orta avludan katların görünüşü.....	298
Resim 2.120	Eski Bab-ı Seraskeri (İstanbul Üniversitesi) üst kat merdiven üstü tavan süslemesi.....	299
Resim 2.121	Eski Bab-ı Seraskeri (İstanbul Üniv. Rektörlük) üst kat salonlarından biri.....	299
Resim 2.122	Eski Bab-ı Seraskeri (İstanbul Üniv. Rektörlük) üst kat salonlarından biri.....	300
Resim 2.123	Eski Bab-ı Seraskeri (İstanbul Üniv. Rektörlük) salonun tavan resimlerinden biri.....	300
Resim 2.124	Eski Bab-ı Seraskeri (İstanbul Üniv. Rektörlük) başka bir salon.....	301
Resim 2.125	Eski Maarif Nezareti (Basın Müzesi) Binası.....	301
Resim 2.126	Eski Maarif Nezareti (Basın Müzesi) binası iç mekanı (müze kısmı).....	302
Resim 2.127	Eski Nafia Nezareti (İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü) binası.....	302
Resim 2.128	Eski Nafia Nezareti (İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü) binası selamlık kısmı girişi.....	303
Resim 2.129	Eski Nafia Nezareti (İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü) harem selamlığa bağlayan koridorlardan biri.....	303
Resim 2.130	Eski Nafia Nezareti (İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü) harem üst kat tavan süslemesi.....	304
Resim 2.131	Eski Nafia Nezareti (İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü) harem kısmı.....	304
Resim 2.132	Eski Nafia Nezareti (İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü) selamlık kısmı.....	305
Resim 2.133	Eski İlk Posta Nezareti (İş Bankası) binası ön cephesi (Eminönü).....	305
Resim 2.134	Eski İlk Posta Nezareti (İş Bankası) binası giriş kapısı (Eminönü).....	306
Resim 2.135	Eski Posta ve Telgraf Nezareti (Sirkeci Büyük Postahane) binası.....	306
Resim 2.136	Eski Posta ve Telgraf Nezareti (Sirkeci Büyük Postahane) binası.....	307

Resim 2.137	Eski Posta ve Telgraf Nezareti (Sirkeci Büyük Postahane) binası postahane kısmı	307
Resim 2.138	Eski Posta ve Telgraf Nezareti (Sirkeci Büyük Postahane) giriş kat merdivenler.....	308
Resim 2.139	Eski Posta ve Telgraf Nezareti (Sirkeci Büyük Postahane müze kısmı) nazır odası.....	308
Resim 2.140	Eski Posta ve Telgraf Nezareti (Sirkeci Büyük Postahane'nin Müze kısmı).....	309
Resim 2.141	Eski Posta ve Telgraf Nezareti (Sirkeci Büyük Postane Müze kısmı).....	309
Resim 2.142	Eski Maliye Nezareti (İst. Üniv. Eczacılık Fakültesi) binası.....	310
Resim 2.143	Eski Maliye Nezareti (İst. Üniv. Eczacılık Fakültesi) binası giriş cephesi.....	310
Resim 2.144	Eski Maliye Nezareti (İst. Üniv. Eczacılık Fakültesi) binası.....	311
Resim 2.145	Eski Maliye Nezareti (İst. Üniv. Eczacılık Fakültesi) arkadlı kısım.....	311
Resim 2.146	Eski Hazine-i Hassa Nezareti (Darphane) giriş kapısı.....	312
Resim 2.147	Eski Bahriye Nezareti (Kuzey Denizi Saha Komutanlığı) binası.....	312
Resim 2.148	Eski Bahriye Nezareti (Kuzey Denizi Saha Komutanlığı) orta avlu.....	313
Resim 2.149	Eski Bahriye Nezareti (Kuzey Denizi Saha Komutanlığı) üst kat.....	313
Resim 2.150	Eski Bahriye Nezareti (Kuzey Denizi Saha Komutanlığı) giriş kat.....	314
Resim 2.151	Eski Bahriye Nezareti (Kuzey Denizi Saha Komutanlığı) giriş kat merdivenler.....	314
Resim 2.152	Eski Bahriye Nezareti (Kuzey Denizi Saha Komutanlığı) merdiven tavanı.....	315
Resim 2.153	Eski Bahriye Nezareti (Kuzey Denizi Saha Komutanlığı) tavandan detay.....	315
Resim 2.154	Eski Bahriye Nezareti (Kuzey Denizi Saha Komutanlığı) Giriş Salonu merdivenleri (deniz cephesi).....	316
Resim 2.155	Eski Bahriye Nezareti (Kuzey Denizi Saha Komutanlığı) Kabul Salonu tavan süslemesi.....	316
Resim 2.156	Eski Defteri Hakani Nezareti (İstanbul Tapu ve Kadastro) arkada kalan Defterdarlık binası.....	317
Resim 2.157	Eski Defteri Hakani Nezareti (İstanbul Tapu ve Kadastro) ön cephe.....	317
Resim 2.158	Eski Defteri Hakani Nezareti (İstanbul Tapu ve Kadastro) ön cephe.....	318
Resim 2.159	Eski Defteri Hakani Nezareti (İstanbul Tapu ve Kadastro) ikinci kat.....	318
Resim 2.160	Eski Defteri Hakani Nezareti (İstanbul Tapu ve Kadastro) ikinci kat merdiven.....	319
Resim 2.161	Orman Maadin ve Ziraat Nezareti (Marmara Üniv. Rektörlük) binası.....	319
Resim 2.162	Orman Maadin ve Ziraat Nezareti (Marmara Üniv. Rektörlük) binası ön cephe.....	320
Resim 2.163	Orman Maadin ve Ziraat Nezareti (Marmara Üniv. Rektörlük) giriş.....	320
Resim 2.164	Orman Maadin ve Ziraat Nezareti (Marmara Üniv. Rektörlük) giriş.....	321
Resim 2.165	Orman Maadin ve Ziraat Nezareti (Marmara Üniv. Rektörlük) üst kat	321
Resim 2.166	Orman Maadin ve Ziraat Nezareti (Marmara Üniv. Rektörlük) üst kat	322
Resim 2.167	Orman Maadin ve Ziraat Nezareti (Marmara Üniv. Rektörlük) üst kat koridor.....	322
Resim 2.168	Orman Maadin ve Ziraat Nezareti (Marmara Üniv. Rektörlük) üst kat oda.....	323

ŞEKİL LİSTESİ

	Sayfa
Şekil 2.1 Bab-ı Ali Atik (Ticarethane binası) ve çevresi planı.....	203
Şekil 2.2 Bab-ı Ali çevresindeki parmak kapıları gösterir plan	204
Şekil 2.3 Ayverdi haritası: Bab-ı Ali binası ve çevresi.....	205
Şekil 2.4 F.I. Melling: Saray ve çevresi planı “Vezir-Serai ou La Porte”.....	206
Şekil 2.5 Bab-ı Ali zemin parke hesap çizelgesi.....	207
Şekil 2.6a Bab-ı Ali planı (boya ve kalemişleri yenilenmesi için düzenlenmiş).....	208
Şekil 2.6b Bab-ı Ali planı (üsteki planın devamı).....	209
Şekil 2.6c Bab-ı Ali planı (boya ve kalemişleri yenilenmesi için düzenlenmiş).....	210
Şekil 2.6d Bab-ı Ali planı (üsteki planın devamı).....	211
Şekil 2.7 1911 yangınından sonra yapımı düşünülen Bab-ı Ali planı (Mimar Kemaleddin).....	212
Şekil 2.8 1911 yangını sonrası yapımı düşünülen Şura-yı Devlet kısmı (Mimar Kemaleddin).....	213
Şekil 2.9a 1923 yılında kapatılan Bab-ı Ali planı.....	214
Şekil 2.9b 1923 yılında kapatılan Bab-ı Ali planı.....	215
Şekil 2.9c 1923 yılında kapatılan Bab-ı Ali planı.....	216
Şekil 2.9d 1923 yılında kapatılan Bab-ı Ali planı.....	217
Şekil 2.10 Hazine-i Evrak ilk tasarım, ön cephe (Fossati).....	218
Şekil 2.10b Hazine-i Evrak ilk tasarım, plan (Fossati).....	219
Şekil 2.11 Hazine-i Evrak planı (Fossati).....	220
Şekil 2.12 Topkapı Sarayı planında Evkaf ve Maliye Nezareti.....	221
Şekil 2.13 Pervititch Haritası (Evkaf Nezareti).....	222
Şekil 2.14 İran Sefareti karşısında yapımı düşünülen Evkaf Nezareti binası.....	223
Şekil 2.15a Mimar Kemaleddin tarafından tasarlanan Evkaf Nezareti ön cephe.....	224
Şekil 2.15b Mimar Kemaleddin tarafından tasarlanan Evkaf Nezareti yan cephe.....	225
Şekil 2.16a Eski Postahane-i Amire ön cephe.....	226
Şekil 2.16b Eski Postahane-i Amire planı.....	227
Şekil 2.17 Ayverdi haritasında Postahane-i Amire	228
Şekil 2.18 Zaptiye Dairesi ve çevresi planı.....	229
Şekil 2.19 Darülfünun binası planı.....	230
Şekil 2.20 Darülfünun binası ve etrafı planı.....	231

Günümüzde Mevcut Olan bazı Yapıların Planları

Şekil 2.22a-e Hazine-i Evrak binası.....	232
Şekil 2.23a-d Bab-ı Meşihat (İstanbul Müftülüğü).....	237
Şekil 2.24a-d Harbiye Nezareti planı (İstanbul Üniv. Rektörlük).....	241
Şekil 2.25a-f Maarif Nezareti planı (Basın Müzesi).....	245
Şekil 2.26a-g Nafia Nezareti planı (İst. İl Milli Eğitim Müd.).....	251
Şekil 2.27a-c Telgraf ve Posta Nezareti planı (Sirkeci Büyük Postahane).....	258
Şekil 2.28a-f Maliye Nezareti planı (İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi).....	261
Şekil 2.29a-c Bahriye Nezareti planı (Kuzey Denizi Saha Komutanlığı).....	267
Şekil 2.30a-d Orman-Maadin ve Ziraat Nezareti planı (Marmara Üniversitesi Rektörlük).....	270
Şekil 2.31 Defter-i Hakani planı (İstanbul Tapu ve Kadastro).....	274

ÖNSÖZ

Araştırma süresince her türlü önerilerinden, yardımlarından ve yol göstericiliğinden dolayı özellikle sevgili Hocam Prof. Dr.Uğur Tanyeli'ne teşekkür ederim.

Doktora çalışmama önemli katkılarından dolayı tez izlemedeki hocalarım Doç. Dr. Nur Urfalıoğlu ve Prof. Dr. Uşun Tükel'e teşekkür ederim.

Günümüze kalan Osmanlı nezaret yapıları bugün farklı kuruluşlar tarafından kullanıldığından dolayı bu binalardaki kurumlara: İstanbul Valiliği'ne, Eminönü Kaymakamlığı'na Başbakanlık Osmanlı Arşivlerine, İstanbul Müftülüğü'ne, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü'ne, Basın Müzesi'ne, İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü'ne, Sirkeci Büyük Postane Müdürlüğü'ne, Kuzey Denizi Saha Komutanlığı'na, İstanbul Tapu ve Kadastro Müdürlüğü'ne, Marmara Üniversitesi Rektörlüğü'ne teşekkür ederim.

Günümüzde mevcut yapıların fotoğraf çekimleri için yardımlarından dolayı değerli arkadaşım Dr. Anıl Yılmaz'a, maddi ve manevi desteklerinden ve sabırlarından dolayı aileme, eşime ve beni her zaman destekleyen arkadaşlarıma sonsuz teşekkürler.

Ekim 2010

Sabiha Akman Gündoğan

ÖZET

Devlet eliyle düzenlenen yenileşme hareketleri içinde, öncelikle yönetimi merkezileştirme çalışmaları sonucu Babıali'nin yapısı değişmiş, yeni nezaretler kurulmuş ve böylece Osmanlı devletinin ilk resmi yapıları ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada, Osmanlı devletinde 18. yüzyılda başlayan ve 19. yüzyılda hızla değişen yönetim sistemine bağlı olarak ortaya çıkan ve aynı zamanda Osmanlı mimarlık tarihi açısından da önemli bir gelişme olan merkezi yönetim mimarisinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Çalışma, giriş ve genel değerlendirme bölümleri ile birlikte üç bölümden oluşmaktadır. Yapıların günümüze ait fotoğrafları ile planları tezin sonunda yer almaktadır.

Birinci bölümde, tez çalışmasının amacı ve kapsamı tanımlanmış, çalışma yönteminde izlenecek yaklaşım sistematigi irdelenmiştir. Başta Babıali olmak üzere belirlenen diğer nezaretler ve bunların kullandığı yapıların tespitiyle kapsam oluşturulmuştur.

İkinci bölümde tespit edilen nezaret yapılarının incelenmesinden önce, bu nezaretlerin bürokratik gelişim süreci ve teşkilatlarına değinilmiştir. Bunun ardından yapılara ait dokümanlar ile mimari değerlendirmesi yapılmıştır. Osmanlı yönetim mimarisi alanındaki gelişmelerin, bilinenin aksine çok daha derin kökleri vardır. Sözelimi, sürekli kullanılan devlet dairesi kavramı 17. yüzyıla kadar uzanan bir geçmişe sahiptir. Bu çalışma bağlamında Babıali başta olmak üzere on beş farklı nezaret yapısının incelenmesi sağlanmıştır. Yapıların dönemine ait eski fotoğrafları taranmış ve bu binaların günümüze ulaşanlarının eski ve yeni mimari durumları tartışılmıştır. Babıali'nin diğer yapılara göre daha köklü geçmişe sahip olması aynı zamanda daha kompleks bir yapıya sahip olması yine Osmanlı imparatorluğunun ilk resmi binası olma özelliğiyle de tez kapsamında daha geniş yer tutmuştur. Sadrazamın konutu ve idari merkez konumundaki Babıali binası, Tanzimat sonrası konut özelliğinden sıyrılarak tamamen bakanlık ve meclislerin yerleşimi için kagir biçimde inşa edilmiştir. Yönetimde meydana gelen gelişmelerin asıl dönüm noktası Tanzimat'tır. Çalışma kapsamında incelenen nezaret yapıları, gerçekte bu dönemin gelişmeleri sonucu ortaya çıkmıştır.

Bazı nezaretler ve idari kurumlar ise, Tarihi Yarımada'da mevcut yapı ve konaklara yerleştirilmiştir. Osmanlı devletinde yer almış diğer nezaretler ve bu nezaretlerin bina kullanım trafiği ortaya çıkarılmıştır. İdari birim ve konakların, Divanyolu ekseninde, Cağaloğlu-Beyazıt bölgesinde yoğunlaştığı belirlenmiştir.

Üçüncü ve son bölümde değerlendirmeler yer almıştır. Bu bölümde çalışmanın önemi belirtilerek elde edilen bilgiler ışığında Osmanlı resmi yapı uygulamaları çeşitli yönleriyle ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Yönetim, Bürokrasi, Nezaret, Osmanlı Mimarisi, Batılılaşma

ABSTRACT : LATE OTTOMAN CENTRAL GOVERN ARCHITECTURE

One of the first reformation movements, which were regulated by the administration itself, was the centralization of the government. This centralization, then, affected the structure of Sublime Porte and created new administrations. As a result, the first formal buildings of Ottoman Empire were begun rising.

The architecture of Ottoman central administration, which were directly affected by the new government method, is the main point of this study. This new government method, indeed, was started during the 18th century and changed very rapidly throughout the 19th century. The reason why these architecture of central government buildings had an important meaning was because it had an affect on the Ottoman architecture history.

This study is composed of 3 chapters; including the introduction and general evaluation chapters. Recent pictures and plans of those buildings are attached at the end of last chapter.

In the first chapter, the objective and extend of this study are defined, the systematic approach that will be applied in the method of this study is examined. Starting with Sublime Porte then determination of other administrative buildings were found out and scope of this study was constituted.

In the second chapter; before evaluating of determined administrative buildings bureaucratic development period and organization of administrative buildings were mentioned, after all a single document architectural evaluation was executed. Developments in the field of architecture of the Ottoman administration, contrary to widespread idea has its roots in a deeper. For instance, the concept of government offices, has a history dating back to the 17th century. There are fifteen administration building were studied and researched. All the pictures and plans from beginning era to existing condition were scanned and compared. Sublime Porte is the most complex and the oldest structure than other administrative building. Also, it was the first formal building of Ottoman Empire. The building of Sublime Porte serving both as the residence and official headquarters of the Grand Vizier was stripped of its residential feature after the Tanzimat period, and it was reconstructed in stone and brick as the building exclusively for the offices of the ministries and councils. Tanzimat is the real turning point of development in management. Supervision structures within the scope of the study examined in fact is a result of developments in this period.

Some ministries and administrative institutions were ensconced in the existing buildings and konaks on the Historical Peninsula. Importance of Sublime Porte was widely studied and all the other administrative buildings in Ottaman Empire and of using them different demands were explained. It has been determined that the administrative units and mansions were clustered across the Divanyolu axis, and in the Cağaloğlu-Beyazıt region.

In the last (third) chapter, discussions as a result were sited. Importance of this study, moreover, was clarified in this chapter, and the obtained knowledge was used in order to provide information about Ottoman formal practice.

Keywords: Ottoman Government, Bureaucracy, Administrations, Ottoman Architecture, Westernization

1. GİRİŞ

Uzun yüzyıllar boyu kurumlaşarak geniş ve karmaşık bir imparatorluğun gereksinimlerini karşılamış olan Osmanlı yönetim sistemi, toplumunun yapısal değişikliklere uğrayarak değişmesiyle birlikte uzun bir dönüşme sürecine girmiştir. Osmanlı toplum yapısını köklerinden sarsan ve dönüştüren etkiler, içsel dinamiklerden kaynaklandıkları kadar Avrupa toplumlarının hızlı evrimi sonucunda olmuştur.

Osmanlı imparatorluğunda özellikle 18. yüzyılın ilk yarısında devlet eliyle başlatılan değişimler; Batı modeli gelişim dönemi, Osmanlı yönetiminde köklü değişikliklere yol açmıştır. Batı'daki gelişmeler Osmanlı devletini geleneksel yapılardan koparmış ve yeniliklerin takipçisi olmasını gerektirmiştir. Yönetimde meydana gelen değişikliklerle beraber, yönetimin işlevlendiği mimari de değişmiştir.

Osmanlı, öncelikle Batı'nın askeri alandaki teknolojik gelişmelerinin farkına vararak yenilikleri askeri ve yönetim işlerinde odaklaştırmış ve merkezi yönetimi güçlendirmeye çalışmıştır. Bu amaçla başlatılan yenileşme programı, Osmanlı bürokrasisinde meydana gelen evrimin başlangıcını oluşturur. Bu değişim programı düşünülenin aksine sadece belirli alanların düzeltilmeye çalışılmasıyla atlatılacak bir durumu aşarak, Batı'da hızla gelişen yeniliklerin daha geniş anlamda modernleşmenin karşısında, Osmanlı devleti için her alanda izlenmeye başlanan eksiklikleri tamamlama çabasından, bu modern dünyayı yakalama savaşına da dönüşür. Böyle bir savaş içinde mimari de, Batı'da uygulanan son yenilikleri yeni yapı türlerini aktarmakla ilgili yeni aşılması gereken bir sorun alanı oluşturur.

18. yüzyılda başlayan yenileşme hareketleri öncelikle devlet zihniyetinde değişikliklere yol açmıştır. Bürokrasiyi güçlendirme istemi Osmanlı devletinde yeni anlayışların çözümlenmesi ile uğraşmayı zorunlu kılar. Bu anlayışların başında yer alan yönetim meselesi, aşama aşama değişikliğe uğrar. Kendini dönüştürmeyi düşünen bir devletin, yönetimle ilgili kendi bünyesi içinde oluşturduğu ya da değiştirdiği her şey, zaman içinde konut ve yönetim yapısı olarak işlevlenen sarayın dışında, yeni bir mimari; kamu mimarisi yaratır ve bu gelişmeden modern anlamda önemli bir adım olarak iş ve yaşam mekanı ayrımlaşması ortaya çıkar. Yönetimle ilgili geleneksel anlayışların çözülmeye başlamasıyla, merkezde giderek yapısı değişen bir merkezi yönetim organı; Babiali ortaya çıkar. Babiali özellikle II. Mahmud düzenlemelerinin paralelinde kamu mekanına dönüşür.

19. yüzyıla gelindiğinde, Tanzimat öncesinde savaşlar, ayaklanmalar ve çeşitli reform çabaları içinde bulunan Osmanlı Devleti, Tanzimat'ın hemen öncesinde başlayan ve Tanzimat ile köklü şekilde devam eden idari reformlarla merkez teşkilatında yeni düzen oluşturulur. Bu yeni düzenin tanımı, yeni nezaretlerin oluşturulması ve bürokrasinin uzmanlaştırılmasıdır. Osmanlı'yı çöküşten kurtarmak için izlenen bu yol, aynı zamanda çağdaşlaşmak, dolayısıyla sistem meselesini çözümllemek ve bu sistemi yürütecek görevlileri yetiştirmek şeklinde anlaşılmıyordu. Yeni idari sistemin en belirgin özelliği, keyfiliğin ve alışkanlıkların yerine, rasyonel sistem oluşturma çabası içine girilerek profesyonel sivil bir bürokrasinin oluşmasıdır.

Babiali teşkilatı başta olmak üzere, Tanzimat sonrası nezaretlerin çoğalması sonucunda, genellikle Babiali çevresinde yer alan bu yeni nezaret yapılarının katılımıyla bir yönetim bölgesi oluşmuştur. Devletin işleyişini gerçekleştireceği bu yeni resmi iş mekanları, bağımsız kendi binalarında görevlerini yerine getirmiştir.

Bürokratik yenilikler, Batı'yı daha iyi tanıyan bürokratlarla beraber 19. yüzyılda daha da ileriye götürülmüştür. Mimari alanında da, Batı kaynaklı uygulamalar, dönemin sanat ve kültür yapısına göre bir çerçevede şekillendirilmeye çalışılmıştır.

1.1 Çalışmanın Amacı

Bu araştırma kapsamında belli bir sürece dair Babiali ile başlayan ve arkasından oluşumu gerçekleşen yeni bakanlık yapılarının; Osmanlı iç ve dış dinamikleri ile ortaya çıkan siyasal dönüşümün yeni ürünleri olan bu kamu binalarının tespiti ile devletin başkentinde bakanlık yapılarının nasıl ve ne şekilde mimari bir gelişim izlediği, nasıl ve ne şekilde kullanıldığının incelenmesi amaçlanmıştır. Öncelikle bürokratik evrimin ilk basamağında yer alan Babiali'nin oluşumu, hem yönetim hem mimari olarak gelişim süreci üzerinde durularak merkezi yönetimin bu en önemli resmi yapısının durumu ortaya konulacaktır.

Bu araştırma içinde değerlendirilecek bazı binalar, başka tezlerin içinde farklı alanların konusu olarak yer almış olsalar da, bu tez kapsamında birer yönetim unsuru olarak, teşkilatları ile beraber bürokratik gelişmelere paralel, resmi nezaret yapısı olma yönüyle ele alınacaktır. Osmanlı devletinin son döneminde ortaya çıkarak geleneksel mimari uygulama ve anlayışlarından kopan, yeni mimari uygulamaları içinde özellikle 19. yüzyıl Osmanlı devletinde resmi bina uygulamaları olarak değerlendirilecektir.

1.2 Çalışmanın Kapsamı

Osmanlı yönetim mimarisi bağlamında, saray dışında başlayan yapılanmaların izlenmesi ve Babıali'nin oluşumuna kadar uzanan süreçte bu yapıların mimarlık pratiği içindeki durumu tartışılacaktır. Bu gelişmelerin paralelinde araştırmanın ana yapısını oluşturan nezaretlerin oluşumu, özellikle tanzimatın getirdiği bu bürokratik kurumların, Osmanlı başkentinde Batı'yla kurulan mimarlık ilişkisinin, yeni tür, yeni üslup ve yeni plan uygulamaları olarak değerlendirmesi yapılacaktır. Bir kısmı Osmanlı eski kurumların devamı niteliğinde süregelen bir kısmı Batı kökenli yeni oluşturulan kurumların kullandığı; ama mimari bağlamda genelde Batılı binaların, Batı mimarisi aktarım mekanizması içindeki durumuna ilişkin ilişkilendirmelerde anlamlı görünmektedir. Nezaretlerin teşkilatlarına da değinilmiş, Osmanlı'nın kendi bilgi donanımına bu yeni kurumların eklenmesi sürecinde, teşkilat artı mimari olarak görmek konuyu daha anlaşılır kılacaktır. Oluşan yeni ihtiyaçları algılamada daha anlamlı olacaktır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İkinci bölüm nezaret yapılarının ve teşkilatlarının incelendiği ana bölüm, veriler ışığında değerlendirmelerin yapıldığı üçüncü bölüm ve sonuç bölümünden oluşmaktadır.

1.3 Çalışmanın Yöntemi

Nezaretlerin ve bunların kullandığı yapıların tespitiyle birlikte, bu kurumların kullandığı binaların mimari özelliklerine, yapım süreçlerine dair literatür çalışması ve Osmanlı arşivlerindeki resmi belgelerin taranması ile günümüzde hala varlığını koruyan yapıların yerinde incelenmesi gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada, öncelikle Osmanlı belge ve literatürünün taranması temel tutulmuştur. Yapıların yapım ve kullanım süreçleriyle ilgili arşiv çalışması yapılmıştır. Bu yapıların arşivlerdeki planlarına ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu aşamadan sonraki önemli diğer literatür çalışması da bu yapılara yönelik çalışmaların değerlendirilmesidir. Tez veri toplama, analiz, sentez, değerlendirme, sonuç aşamalarına göre oluşturulmuştur.

2 NEZARET YAPILARI

2.1 Babiali

“Babiali” Osmanlı yönetim merkezidir. Yönetim merkezinin şekillenme sürecine bağlı olarak önce “Vezir Kapısı” sonra “Bab-ı Asafi” ve “Paşa Kapısı” olarak sonrada özellikle 19. yüzyılın başlarından itibaren de “Babiali” tabiri kullanılmıştır. Vezirler özellikle vezir-i azamlar, “asaf” sıfatı ile anılmakta oldukları için onların ikametgahı olan yapılara bu sıfat ilave edilmiş “Saray-ı Asafi”, “Bab-ı Asafi” denilmiştir. 18. yüzyıl sonlarına kadar devam eden “Paşa Kapısı” tabiri sonra “Saray-ı Sadr-ı Ali”, “Divanhane-i Babiali” ve kısaca “Babiali” olarak ifade edilmiştir. 18. yüzyıldan itibaren “Paşa Kapısı” ile aynı zamanda Osmanlı hükümetini ifade eden bu tabir de kullanılmaya başlamış, 19. yüzyılda da iyice yerleşmiştir (Gökbilgin, 1949, 174-175). Avrupalılarca da “Sublime-Porte”, “Hohe Pforte” olarak çevirisiyle kabul görüp kullanılmış; uzun süre Fransız, İngiliz ve Alman diplomasisinde Osmanlı hükümeti anlamına gelmiştir (Toprak, 1993, 519).

2.1.1 Babiali’nin Bürokratik Örgütlenmesi

2.1.1.1 II. Mahmud’a Kadar

Osmanlı Devleti’nin yönetim merkezi saray ve başta padişah olmak üzere devletle ilgili her türlü işlerinin -siyasi, idari, iktisadi- karara bağlandığı yer Divan-ı Hümayun idi. Hukuki açıdan bakıldığında Divan bugünkü terimlerle yasama ve yürütme görevlerini birlikte yerine getiriyordu. Devletin topraklarının, yapılan fetihlerle gittikçe büyümesiyle beraber, bu topraklardaki idari teşkilatlanma ile yeni birimler oluşturuldu. Bu birimlerdeki padişahı temsil edecek olan idarecilerin kimler olacağı, görev ve yetkileri Divan tarafından belirleniyordu (Gültepe, 1999, 241-242). Divan’da başta padişah -Fatih döneminden itibaren sadrazamlar- ve bunun altında bulunan kubbe vezirleri vardı. Bunların dışında kalan divan üyelerinin görevleri daha spesifikti. Nişancı kanun hazırlayıcısı ve kalemlerde çalışan katiplerin sorumlusuydu. Kazaskerler kendilerine ait bölgelerin hukuki davalarını hallediyorlardı. Defterdar mali işlerin organizasyonundan sorumlu idi. Sadrazam ve vezirler aynı zamanda Divana akseden davalara da bakardı (Uzunçarşılı, 1988, 8).

İşlerin çoğalmasına bağlı olarak bunların sayısı da arttırıldı. Toprakların büyümesine bağlı olarak çoğalan işler Divan’ın kapasitesini aşmaya başladığında işlerin zamanında

yetiştirilememesi gibi bir aksaklık ortaya çıkardı. Bu noktada devlet tarafından herhangi bir tıkanmanın önüne geçmek için Divan'da bitirilemeyen işlerin sadrazam konaklarında halledilmesi yoluna gidildiği anlaşıyor. Böylece sadrazam konaklarında gerçekleşen İkinci Divanı adı verilen uygulama ortaya çıkmış olmalıdır. Buna Çarşamba ve Cuma Divanlarını da ilave etmek gerekmektedir. Bu Divanlar kubbe vezirlerinin katılımları dışında büyük Divanın küçük bir modeli şeklinde icra ediliyordu. Sadrazamın başkanlığında Rumeli ve Anadolu kazaskerleri davaları dinleyip hallediyorlardı. Divan-ı Hümayun'da hizmetliler grubunda yer alan çavuşbaşı burada da şikayetçileri ve arzlarını sıraya koyuyor ve düzeni sağlıyordu. Tezkireciler Divan'da olduğu gibi arzları okuyorlardı. Protokolün uygulanması ve güvenliğin sağlanmasında görevli diğer hizmetliler aynı işleri bu Divanlarda da yerine getiriyorlardı (Doğan, 1999, 199-200). Divan-ı Hümayun kalemleri, Babıali'nin oluşmasından önce Beylik (divan), Tahvil (kese veya nişan), Rüus ve daha sonra ilave edilen Amedi kalemi olmak üzere dört kısımdı. Her birinin amirine kesedar denilirdi. Beylikçi kesedarı divan-ı hümayun mühimme kaleminin amiri idi (Uzunçarşılı, 1988, 39-40).

Sadrazamların aynı zamanda konut olarak kullandıkları konaklarda ortaya çıkan bu küçük divan modeli uzun bir süreç içerisinde gelişerek 17. yüzyıl ortalarından itibaren yeni bir hükümet merkezi olma niteliğini kazandı. Giderek Divan-ı Hümayun'da gerçekleştirilen işlerin büyük bir bölümü burada halledilir olmuştu. Paşa Kapısı daha sonraki adıyla Babıali'nin oluşmasına ilişkin bir süreç söz konusu olduğundan bu oluşum için kesin bir tarih vermek mümkün görünmemektedir. “17. yüzyıl ortalarında, Bab-ı Asafi'nin kendine has alt büroları da oluşmaya başladığı ve gelişim gösterdiğine dair işaretler vardır. Bu işaretlerden en önemlisi sadrazamlara hem ikamet edecekleri hem resmi işlerini yürütecekleri resmi bir konak tahsis edilmesidir. Bu durum Bab-ı Asafi'nin oluşmasında önemli bir adımdır” (Doğan, 1999, 200).

Babıali'nin (Bab-ı Asafi) oluşumu Osmanlı bürokrasisine bir takım yapısal değişikliklerde kazandırdı. Bu değişikliklerin en önemlileri sadrazamın alt kadrosunu oluşturan Sadaret Kethüdası, Reisülküttap ve Çavuşbaşı görevleri ile ilgili idi. Reisülküttap ve Çavuşbaşı Divan-ı Hümayun'da görev yapmışlardı fakat Divan'ın esas üyelerinden değillerdi. Babıali'de ise sorumlulukları altında geniş büroların bulunduğu oldukça güçlü devlet ricali haline geldiler. Bu aşamadan sonra Babıali teşkilatı doğrudan sadrazama bağlı üç resmi daireden oluşuyordu. Bunlardan birincisinin amiri “Sadaret Kethüdası”, ikincisinin “Reisülküttap Efendi” üçüncüsünün ise “Çavuşbaşı” idi. Bunlarında mahiyetlerinde çeşitli unvanlarda

yardımcılar ve kalemler vardı. Bunların Babıali’de büroları ve ikametgahları vardı (İpşirli, 1991, 379).

Sadaret Kethüdası başlangıçta resmi sıfatı olmadığından protokolde yer almaz, ancak bütün işlerde sadrazamın başyardımcısı olarak çalışırdı. Kethüdanın Babıali’deki dairesi Alay Köşkü karşısındaki büyük kapının üzerindeydi. Pek çok yardımcısı olan kethüda daha çok dahili işlerle uğraşırdı. Kethüdanın mahiyetinde çeşitli askeri, idari ve adli makamların Babıali nezdindeki işlerini takip etmek, aradaki haberleşmeyi sağlamak için çok sayıda görevli bulunurdu (Ahmet Lütfi, 1999, 29-30). Hammer Kahya Bey’den sonra gelenleri şöyle sıralamaktadır. Muhzır Ağa: Yeniçeri ağasının Babıali’deki temsilcisi. Bostancılar Odabaşısı: Bostancı başının Babıali nezdindeki vekilidir. Sipahi Kahyası: Yeniçeri ağasının veya sipahi kumandanının Babıali nezdindeki vekilidir. Silahdar Kahyası: Yeniçeri ağasının veya silahdarlar kumandanının Babıali nezdindeki vekilidir. Cebeciler Kapu Çavuşu: Cebecilerin Babıali nezdindeki çavuşudur. Topçular Kapu Çavuşu: Topçu kumandanının Babıali nezdindeki çavuşudur. Top Arabacılar Kapu Çavuşu: Top arabacılarının Babıali nezdindeki çavuşudur. Nakibüleşraf Kapu Çavuşu: Şerif ve seyyidlerin yahut Hazreti Peygamber neslinden olanların Babıali nezdindeki çavuşudur. Ases Baş: Yeniçeri ocağının belirsiz bir alayına mensup yeniçeri miralayıdır. Su Baş: Polis umum kumandanı. Müteferrika Baş: Tımar sahibi müteferrikaların başıdır. Gedikli Zuama Katibi: Tımar sahibi zaimlerin katibi olup, onların sicillerini kayıt eder. Muhzır Yazıcısı: yeniçeri ağasının vekilidir. Bostancılar Mumcusu: Yeniçeri ocağına mensup bir mücrimi derdest ve tevkif etmek vazifesinden başka yetkisi yoktur. Gönüllüler Ağası, Deliler Ağası, Tüfenkçi Baş, Matracı Baş, Baş Kapu kahya, Tatar Ağası (Purgstall, 1941, 565-570).

Genel olarak dahili asayişten ve idareden sorumlu olan Sadaret Kethüdalığı 1835’te Mülkiye Nezareti’ne dönüşmüş, bir yıl sonra ise bu nezaretin adı Dahiliye Nezareti’ne çevrilmiştir (Ahmet Lütfi, 1999, 29-30).

Babıali’deki ikinci büyük büro Reisülküttabın dairesi idi. 18. yüzyıldan itibaren Reisülküttablar divan-ı hümayunun bütün kalemlerinin, (beylik, tahvil, rüüs) bütün katiplerin şefi durumunda olan bu yetkili, sadaret teşkilatında her türlü yazışmayı idare ederdi. Bunlardan Beylikçi başyardımcısı, 1770’lerde kurulan amedi kaleminin başkanı Amedci ise özel kalem müdürü durumundaydı. Rüüs kalemi tayin emirnameleriyle ve maaş bordroları ile uğraşırdı. Reisülküttablık 1835’te çıkarılan bir fermanla Umur-ı Hariciye Nezaretine dönüşmüştür (İpşirli, 1991, 378-385). Hammer bu üç kalemin memurlarının adedinin yüz

yirmi olduğunu söyler. Katipler, şakirdler, ve müşahereliler. Reis efendiden sonra gelen memurları şöyle sıralar: Amedçi Efendi, Reis Kasedarı, Kanuncu, İlamcı, Divanı Hümayun tercümanı (Purgstall, 1941, 572-576).

Babialî’de üçüncü büyük büro Çavuşbaşı’ya bağlı daire idi. Adalet ve polis teşkilatı ile ilgilenir, suçluların yakalanması ve cezalandırılması ile ilgili işleri yürütürdü. Çavuşbaşı sadrazama verilen arzuhalleri ya bizzat kendisi inceler veya tezkirecilere inceletir, sonra bunları ilgili mahkemelere havale ederdi. Ancak bununla ilgili sadrazamın “sah” şeklindeki olurunun alması gerekirdi. Buna göre Çavuşbaşı sadrazamın icra kuvvetinin uygulanmasında en önemli yardımcısı ve vekili idi. Yine Hammer Çavuşbaşı’na doğrudan bağlı memurları şöyle sıralamaktadır. “Çavuşlar Katibi, Çavuşlar Emîni, Çavuşbaşı Kasedarı, Çavuşlar Bölükbaşısı, Cebeci Çavuş, Klavuz Çavuş, Kılavuz Yamağı, Duacı Çavuş.” (Purgstall, 1941, 578-580) Çavuşbaşılık 1836 yılında Deavi Nezareti adını aldı. Ahmet Lütfi Deavi nazırının Babialî’de büyük bir Dairesi ve mahiyetinde büyük ve küçük tezkireci adıyla iki yetkili kimse bulunduğunu, bunların verilen arzuhalleri havale ettiğini belirtir (Ahmet Lütfi, 1999, 51-52). Babialî’deki Tomruk Dairesi adını taşıyan hapisane de bu nezarete bağlıydı. 1870 yılında Adliye Nezareti’nin kurulmasıyla Deavi Nezareti kaldırılır (İpşirli, 1991, 378-385).

Babialî’de yer alan üst düzey üç görevden başka ikinci derecede büyük ve küçük tezkireciler, mektupçu, beylikçi, teşrifatçı ve kâhya kâtibinin oluşturduğu altı müsteşar gelmekteydi. Büyük ve küçük tezkireciler bir dereceye kadar çavuşbaşına bağlı idiler. Zamanlarının bir kısmını Çavuşbaşı salonunda geçirirler, verilen arzuhallere cevap yazarlardı. Sarayda ve Babiâli’de toplanan divanlarda sadrazamın yakında bulunup sunulan arzuhalleri okurlar, sadrazamın vereceği kararları kaydederlerdi. Bunun dışında sadrazam adına vilayetlere, mahkemelere, askeri birliklere ve ayanlara gönderilecek buyrukları kaleme alırlardı (İpşirli 1991, 380).

Sadrazamın özel kalem müdürü durumunda olan mektupçu efendi, sadaret dairesinden çıkan çeşitli yazıların düzenlenmesiyle ilgilenirdi. Mektupçunun kadrosunda otuz kadar katip bulunurdu. Teşrifatçı başlangıçta Divan-ı Hümayun’a bağlı iken III. Ahmet zamanında Babialî’ye yani doğrudan sadrazama bağlanmıştır. Kahya katibi kahya beyin resmi ve özel işlerine bakmaktaydı. Bunların dışında doğrudan Babialî heyetine dahil olmamakla birlikte sürekli orda bulunarak temsil ettikleri makamın işlerini takip eden, irtibatı sağlayan memurlar vardı. Bunlar şeyhülislamın katibi olan telhisçi, Beylerbeyilerin adamları olan kapı

çuhadarları, yabancı sefaretlerin Babıali nezdindeki işlerini takip eden tercümanlardı (Purgstall, 1941, 580-585).

Babıali'nin II. Mahmud düzenlemelerinden önce üç ana dairesinden başka daireleri ise şunlardı: “Mektub-i Sadr-ı Ali, Kethüda-i Sadr-ı Ali, Amed-i Divan-ı Hümayun, Rüüs-ü Hümayun, Tahvil-i Nişan-ı Hümayun, Defterhane-i Amire, Ruznamçe-i Evvel, Başmuhasebe, Haremeyn Muhasebesi, Zecriye Muhasebesi, Anadolu Muhasebesi, Mukabele-i Süvari, Sipahi, Silhtar, Mevkufat, Maliye, Küçük Ruznamçe, Piyade Mukabelesi, Küçük Evkaf Muhasebesi, Haremeyn, Mukataası, Başmukaata, Maden, Peskopos Mukataası, Büyükkale, Küçükkale, Haslar Mukataası, İstanbul Mukataası, Bursa Mukataası, Alonya mal Ağriboz, Mektub-i Defteri, Ganem Kitabeti, Masraf-ı Şehriyari, Yeniçeri Efendisi, Tarihçilik” (İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi, 1982, 941-942).

Babıali’de resmi görevli, kalem katiplerinden ve hademelerin (300-500) dışında bir de özel hizmetlerde kullanılan beş yüzü aşan görevli vardı ki, bunlara sadrazamın kapı halkı deniliyordu. Başlıcaları: “Hazinedar ağa, imrahor ağa, silahşor ağa, imam efendi, müezzinler (üç kadar), harem kahyası, ahçıbaşı, kilerci başı, divan çavuşları (12 kadar), sadaret ağaları (40 kadar), başçuhadar ağa (mahiyetinde 200 kadar çuhadar vardı), şatırlar (alay çavuşları 8 kadardı), mehterler (40 kadardı), silahtar ağa, mühürdar efendi, divittar ağa, kaftan ağası, cephanecibaşı, cündiler ağası (mahiyetinde seksen kadar cündi vardı), başçavuş ağa, peşkir ağası, tütüncübaşı, kahvecibaşı, çamaşır ağası, sofracıbaşı, matracıbaşı, havlucubaşı, berberbaşı, ibrikdar ağa idi. Bunların takriben 300 kadar yamağı ve uşağı vardı” (Pakalın, 1993, I,138).

2.1.1.2 II. Mahmud’tan Tanzimat’a

Babıali tarihinde modernleşme döneminin en önemli düzenlemeleri II. Mahmut döneminde gerçekleştirilmeye başlanıp Osmanlı Devleti sona erinceye kadar süren bir özellik gösterir. II. Mahmut döneminde devlet teşkilatında yapılan değişiklikler dolayısıyla, önceden sadrazamın emrindeki bazı dairelerin yetkileri, yani çeşitli yürütme işlevlerinin tek elde ya da tek organda toplanması yerine ayrı organlar tarafından yerine getirilmesi için bu alanda işlev ayrımına giderek, nezaretler kurulmuştur. Merkez bürokrasisinde uzmanlığa dayalı birimlerin yani nezaretlerin kurulmasıyla Babıali’nin klasik yapısı önemli bir değişime uğrar. Öncelikle padişahın mutlak vekili olan sadrazamın konumu yeniden ele alınmıştır. Nezaretlerin kurulmasıyla eskiden sadrazamda toplanan görev ve yetkiler çeşitli bağımsız organlara dağıtılmış sadrazamın yetkileri daraltılarak yapılan bir düzenleme ile bütün vekillerin başı

olmak üzere sadaret ismi konumuyla uygun bir hale getirilerek 30 Mart 1838’de başvekalete dönüştürüldü.

II. Mahmud dönemi düzenlemeleriyle Sadrazam Kethüdalığı yerini Dahiliye Nezareti (1837), Reisülküttaplık yerini Hariciye Nezareti (1836), ve Çavuşbaşılık da Deavi Nezareti’ne (1836) Defterdarlık yerini Maliye Nezareti’ne (1838) dönüşmüş, Evkaf (1826) ve Ticaret nezaretleri (1839) de oluşturularak Babialı teşkilatını meydana getirmişlerdir. Eski Kethüda Bey, Reisülküttap Efendi ve Defterdar paşaların adları ile birlikte yetkileri de değişti, arttı ve bunlar, Sadrazam’a direkt bağlı olmaktan kurtularak, bağımsız birer kişilik kazandılar. Ancak yine de kendilerine ait daireleri yoktu. Her sabah katipleri ve defterleriyle birlikte Babialı’ye geliyorlar ve işlerini selamlık dairesinde görüyorlardı (İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi, 1982, 942). Devlet örgütü içinde bakanlıklar biçiminde beliren görev ayrımı sivil ve askeri işler alanında da ortaya çıkmıştır. Böylelikle sadrazam aynı zamanda ordu komutanı olmaktan çıkarılarak bu görevi Serasker’e bırakmıştır (Sencer, 1986, 66). Yeniçeri Ağası konutu Şeyhülislama verildi. Böylece ilk kez Şeyhülislam büro ve daire sahibi oldu. 1826’ye kadar Şeyhülislamlar, kurullarını kendi konaklarında toplarlardı (Lewis, 2004, 98).

Yine II. Mahmud Meşveret (Danışma) sistemini geliştirerek devlet işlerinin görüşmelerden sonra karara bağlanmasını sağlamak üzere çeşitli kurullar oluşturmuştur. Böylelikle yürütme (yönetim) ile yasama ve yargı işlerinin birbirinden ayrılarak ayrı organlar tarafından yürütülmesi sağlanmıştır. Askerlikle ilgili konuları karara bağlamak üzere “Dar-ı Şura-yı Askeri”, (24 Mart 1838) yargı işlerinin yanı sıra hukuk ilkelerini saptamak ve yasalar hazırlamak üzere “Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye” ve yönetim işlerini yürütmek üzere “Dar-ı Şura-yı Babialı” (bu iki meclis 24 Mart 1838’de kuruldu) bunlar arasındadır. Yine ilk kez bu dönemde, devlet örgütü içinde kamu hizmet işlevini üstlenen organlar belirmiş ve o zamana kadar devletin ilgilenmediği tarım, ticaret ve bayındırlık vb. işlerle uğraşacak bir Meclisi Umuru Nafia (Bayındırlık İşleri Kurulu) kurulmuştur. Yine posta, karantina, nüfus sayımı vb. gibi kamu işleri de devlet işlevleri arasına girmiştir (Sencer, 1986, 66).

Osmanlı merkez bürokrasisinde dahili ve harici işlerle ilgilenen memurlar kesin olarak birbirlerinden ayrılmış değillerdi. Kethüdalık dahili, reisülküttaplık da harici işlerle ilgileniyordu. Dahiliye ve hariciye nezaretlerinin kurulması, Avrupa devletleriyle ilişkilerin yürütülmesi ve önemli başkentlerdeki sefaretlerin kurulmasından sonra, yetişmiş ve uzmanlaşmış kadrolara ihtiyaç duyulması üzerine dahiliye ve hariciye memurları ayrıldı.

Bu dönemde ilk personel sistemiyle Osmanlı bürokrasisinin temelleri atılmıştır. Bu amaçla önce kul sisteminden kaynaklanan “müsadere” uygulamalarına son verilip memur güvenliği sağlanırken tüm memurların atanma ve yükselmeleri belli ilkelere bağlanmıştır. Kimi görevlerin kademe ve dereceleri saptanırken kamu görevlilerinin aylıkları, vergi gelirleri yerine doğrudan Hazine’den karşılanmaya başlanmıştır (Sencer, 1986, 66).

2.1.1.2.1 Dahiliye Nezareti Oluşumu ve Teşkilatı

Babialı Dahiliye Nezareti oluşumunda sadrazamın baş yardımcısı olan kethüdalık makamının bünyesinde gerçekleşen yeni bir düzenleme söz konusudur. Sadaret dairesinde görevli bir memur olan kethüda 18. yüzyıldan, özellikle Nevşehirli Damat İbrahim Paşa sadaretinden itibaren hükümet kadrosuna girmesine rağmen kısa zamanda Divan-ı Hümayun şeflerinin, hatta reisülküttabın da üzerine çıkmıştır. Sadrazamın baş yardımcısı olup devletin bütün işleri kendisinden geçtikten sonra sadrazama ulaşır ve Babialı’dan çıkan emirler de önerilerine göre uygulanırdı (Akyıldız, 1993, 66).

Sadarettten çıkan idari, mali, askeri, siyasi vb. bütün işler kethüdanın elinden geçer ve bu makama takdim edilen evrakın üzerine de sadrazamın “buyruldu” klişesini yazardı. Başlangıçta farklı bir görevi yerine getiren bu kurum, zamanla görev alanının değişmesi, gelişmesi ve daha kapsamlı bir hal almasıyla, ismi artık kurumun gördüğü faaliyetleri kapsamıyordu. Oysa devletin hem dahili hem harici işleri fazlasıyla çoğalmış ve bürokraside daha belirgin ve uzmanlığa dayalı yönetimin gerekliliği kendini hissettirmeye başlamıştı. II. Mahmut yayınladığı bir hatt-ı hümayun ile sadaret kethüdalığını Umur-ı Mülkiye Nezaretine dönüştürdü. Nezarete Sadaret Kethüdası Mehmet Said Pertev Efendi atandı. Mülkiye nazırı Babialı ve Mabeyn’de gerekli tören yapıldıktan sonra göreve başladı. (23 Zilkade 1251/12-13 Mart 1836) Aradan kısa bir zaman geçtikten sonra kendisine paşalık unvanı verilen nazıra 13 Şaban 1252/23 Kasım 1836’da gördüğü işlerde yardımcı olmak üzere umur-ı mülkiye nezareti müsteşarlığı kurularak Halil Şerif Bey müsteşarlığa atandı. Pertev Paşa’nın yerine nazır olan Akif Paşa nezaretin isminin mülkiye teriminin yerine hariciye ye göre dahiliye olmasının daha uygun olacağını ifade ederek değiştirilmesini istemiştir. Bunun üzerine nezaretin ismi Dahiliye Nezaretine çevrilmiştir 9 B 1253/9 Ekim 1837 (Yaman, 1940, 76).

Sadaretin yerine başvekaletin kurulmasından ve başvekaletin bir memuriyet olmaktan çıkıp zamanın gereğine göre herhangi bir nezaret ile birleştirilerek idare edilmesine karar verilmesinden sonra, Dahiliye Nazırı Akif Paşa’nın görevinden azli ile başvekalet, dahiliye

nezaretine ilave olunup bu görev de sadrazam olan Rauf Paşa'ya geçmiştir 3 M 1254/30 Mart 1838 (Akyıldız, 1993, 69).

Sultan Mahmut'un ölümü ve Abdülmecid'in cülusunun ertesi günü Hüsrev Paşa'nın tekrar sadareti kurması ile bürokraside yeni bazı düzenlemeler yapılmışsa da daha önce sadarete birleştirilen dahiliye nezareti, tamamen ortadan kaldırılarak dahiliye müsteşarlığı sadaret müsteşarlığına dönüştürüldü (22 Cemâziyelâhir 1255/2 Eylül 1839). Bu değişiklikten sonra işler sadaret müsteşarlığı, sadaret mektubi kalemi, dahiliye kitabeti, dahiliye kalemi vb. alt birimlerinin yardımıyla sadaret tarafından yürütüldü. Bu durum 1869 tarihinde Fuat Paşa'nın ölümüyle devlet işlerinin Ali Paşa tarafından yürütülmeye başlanması ile bu iki memuriyeti birbirinden ayırmasına kadar devam etmiştir (18 Şubat 1869). Böylece yeniden bağımsızlığına kavuşan dahiliye nezareti, bu şekilde devletin sonuna kadar varlığını sürdürmüştür (Akyıldız, 1993, 70).

Dahiliye nezareti merkez teşkilatı 1880'ler ile 1908 arasında şöyle idi. 1908 yılına ait yıllık belli sayıda daireyi nezareti oluşturan parçalar olarak sıralar: Mektubi Kalemi; Evrak Odası ve Muhasebe Kalemi; ayrıca bu dönemde personel kayıtlarının tutulması için oluşturulan sistemin bir şubesi olan Sicil-i Ahval şubesi. Nezarete bağlı çeşitli kurumlar veya görevli grupları yanında birçok özel komisyon da vardı. Bu sınıflar, başka türlü bilinmeyen Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu isminde bir oluşum; üyeliği görevinin dahili hafiyeyle olduğunu hissettiren bir Komisyon-u Mahsus; Dahiliye Nezareti Mubayaam Komisyonu; kapı kahyaları; Abdülhamit'in kurmuş olduğu Darü'l-Aceze'nin idari ve tıbbi personelini kapsar. Özellikle seçkin mevkilerde, Hamiciye kontrol sisteminde açık bir önemi bulunan diğer iki daire daha vardır. Matbuat-i Dahiliye Müdüriyeti ve Sicill-i Nüfus İdare-i Umumiyesi (Findley, 1994, 214).

Bu son iki daireden Matbuat-ı Dahiliye Müdüriyeti 1908'e kadar bir müdür ve beş muavin; beş mümeyyiz; gazetelerin, basım evlerinin ve tiyatroların denetlenmesi ile görevli bir düzineden fazla müfettiş; ayrıca sıralanmamış bir sürü katip, yanı sıra bir çift sicil katibini içeriyordu (Findley, 1994, 214).

Sicill-i Nüfus İdare-i Umumiyesine bağlı dokuz daire vardı. Bunlardan bazıları İstanbul ile (Der-saadet Kalemi) veya vilayetlerle alakalı (Vilayet Kalemi) coğrafi olarak belirlenmiş görevlere sahipti; diğerleri de seyahat izinleri (Muraacat Kalemi) pasaport (Pasaport Kalemi) veya nüfus istatistiklerinin tutulması (İstatistik Kalemi) gibi belli işlemlerde uzmanlaşmışlardı (Findley, 1994, 214).

2.1.1.2.2 Hariciye Nezareti Oluşumu ve Teşkilatı

Önceleri nişancının emrinde olan reisülküttab, 18. yüzyıldan itibaren önem kazanıp, nişancının altındaki memurluğundan doğrudan veziriazamın memuru haline gelmiştir. Devlet işlerinin Babıali’de görülmesiyle birlikte, Babıali memurları önem kazanmış sadrazamın maiyetinden olmayan nişancının önemi azalarak reis efendinin önemi artmaya başlamıştır. 18. yüzyıldan itibaren de devletin dış ilişkilerinin artması ve bunların reisülküttabın yetki ve sorumluluğuna verilmesi bu makamın önemini arttıran bir diğer nedendir. Osmanlı devleti, sürekli yabancı devletlerle siyasi ilişkiler içinde olmasına rağmen 1793 tarihine kadar dış ülkelerde daimi elçiler bulundurmamıştı. Avrupa’nın çeşitli ülkelerine gönderilen elçiler yabancı dil bilmediklerinden pek başarılı olamadılar. Bir müddet sonra III. Selim bunları geri çekmek zorunda kalmış yerlerine daha küçük diplomatik memur olan maslahatgüzarları bırakmıştır.* (Soysal, 1990, 71-72)

1821’de Yunan İsyanı’nın çıkması üzerine genelde Rumlardan atanan maslahatgüzarların Babıali’ye yanlış bilgiler gönderdikleri anlaşıncı hepsi görevlerinden alındı. Devletin tercüman ihtiyacını karşılamak için Babıali’de tercüme odası kurulur. Böylece Müslüman bürokratların dil öğrenmesine önem verilmiştir. Eylül 1821 tarihinde kurulan Babıali tercüme odası Hariciye Nezareti’nin en temel unsurlarını içermekte ve birçok devlet adamının yetiştiği bir kurum olarak ortaya çıkmaktadır. Kurum öğrencilerin eğitildiği Lisan Odası ve bunların beceri ve deneyim kazandıkları Tercüme Odası diye iki ayrı birimden oluşuyordu (Ersoy, 1999, 268).

Bu şekilde Müslümanların da yabancı dil öğrenerek diplomasi alanında faaliyetlerde bulunmalarını ve devletin diğer devletlerle olan haberleşmesini güvenilir insanlar yetiştirip, bunlar aracılığıyla sağlamak amacıyla kurulan tercüme odası, kısa sürede amacına uygun olarak, hem iç hem dış siyasette etkili olacak bürokratların yetişmesine zemin hazırlamıştır. Böylece bu sistem hem Tanzimat ve Tanzimat sonrası reform hareketlerini hazırlayan bürokratların yetiştiği bir okul, hem de değişik lisanlarda Babıali’ye gelen yazışmaların tercüme edildiği bir memuriyet haline gelmiştir.

* Batı devletleri dışında ilk defa daimi elcilik kuran devlet Osmanlı İmparatorluğudur. 1793 yılında Londra’da kurulan Osmanlı daimi elçiliğini, sonra da Paris, Viyana ve Berlin elcilikleri takip etmiş ve Avrupa’nın belli başlı devlet merkezlerindeki bu elçilikler 1821 yılında kapatılmıştır. On üç yıl sonra 1834’de, aynı başkentlerde yeniden açılan Osmanlı daimi elçilikleri, kesintiye uğramaksızın günümüze kadar devam edegelmiştir. (Kuran, 1967, 489)

Genişleyen ve ayrıntılı bir hale gelen dış ilişkilerin dzenlenmesi ve kurulan sefaretlerle haberleşmenin sağlanabilmesinde Babiali'nin klasik eski yapısının yeterli olmayacağı açıktı. Bu yeni gelişmelere, yeni kurum ve çözümlerle cevap vermek için devlet yapısında bazı değişiklikler yapılması gerekiyordu.

II. Mahmud bazı kurumların isim ve teşkilat yapılarında önemli değişiklikler yapılmasına karar vermişti. Bütün harici işlerin mercii olduğundan dolayı reisülküttablık da Umur-ı Hariciye Nezaretine dñüřtürüldü. Hariciye nazırlığına vezaret ve müşirlik rütbeleri ile Reisülküttab Ahmet Akif Efendi atandı. Yeni nazır, Babiali ve Mabeyin'de gerekli tören yapıldıktan sonra görevine başladı (23 Za. 1251/12-13 Mart 1836). Nezarete çalışma yeri olarak Viyana Sefiri Rifat Bey'in konağı tahsis edilmişti. Birkaç ay sonra nazıra paşalık unvanı verilmiş ayrıca nazıra gördüğü işlerde yardımcı olmak üzere bir de müteşarlık kurulmuştur (13 ř. 1252/23 Kasım 1836) (Akyıldız, 1993, 79).

Dışışleriyle ilgili yazışmaları yürüten "Mektub-i Hariciye"nin işi artmıştı. Nezaretle Osmanlı Elçilikleri arasındaki yazışmalar çok geçmeden Fransızca olarak yapılmağa başlanacaktı. Divan-ı Hümayun Dairesindeki üç şubeye ek olarak III. Selim zamanında kurulan "Mühimme Odası" da giderek önemini artırmıştı. Ayrıca, dış servisler (Büyükelçiler ve Konsoloslar) için birer Daire kurulmuştu (Soysal, 1990, 74).

Daha sonraki yıllarda da gelişen nezarete, 1846'da diğer ölkelerden gelen elçi ve devlet adamları ile ilgilenmek ve gerekli merasimleri uygulamak üzere Hariciye Teşrifatçılığı, 1851'de ölkede içindeki azınlıklar ve konsoloslarla alakalı yazışmaları yürütmekle görevli Hariciye Mektupçuluğu ve 1856'da artan dış yazışmalarla ilgilenmek amacıyla Tahrirat-ı Ecnebiyye Odası kuruldu. Nezaret'in merkez teşkilatı ihtiyaçlar oranında gittikçe gelişmişti. Daha sonra oluşturulan birimlerden Mezahip Odası, önceleri beylikçinin görevleri arasında yer alan devletin gayrimüslim unsurları ile ilgili kayıtlar, Hariciye Kitabeti de Osmanlı tebaası ile gayrimüslimler arasında meydana gelen hukuki davalara bakmaktaydı. 1868 Devlet Salnamesinde, Hariciye Evrak Müdürlüğü nezaretin evrak akışı ile bir yıl sonraki salnamede yer alan Hariciye Matbuat Kalemide yerli ve yabancı gazete ve matbuatı takip etmek ve işlemlerini yürütmek ile görevliydi (Findley, 1994, 217-223).

1871 yılına gelindiğinde, Hariciye Nezareti Babiali'nin en gelişmiş bölümü ve yapısı itibariyle birçok yönden en moderniydi. Batılılaşma çabaları içinde ve Batılı güçler tarafından baskı altında bulunan dönemde, Batılı ölkelerle ilişkilerden sorumlu olan Dışışleri Bakanı hükümette ikinci adam durumundaydı (Sander, 1999, 299-300).

Nezaret kurulduktan sonra örgüt kadrosu ise şöyleydi: Tuğrakeş Odası ile Amedi, Divan, Mühimme, Ruus ve Tahvil gibi eski Divan-ı Hümayun kalemleri reisülküttablık'tan kalma bir miras olarak nezaret bünyesinde bırakıldı. Bunlardan Ruus ve Tahvil kalemlerinin dışında kalanlar önem ve fonksiyonlarını nezaretin kurulmasından sonra da devam ettirdiler. Nitekim çıkan bütün kanun ve nizamnamelerle Osmanlı Devleti'nin diğer devletlerle imzaladığı anlaşma ve muahedelerin kayıtlarının tutulduğu bir yer olan Divan Kalemi çalışmalarını 1880'lere kadar nezaret bünyesinde sürdürmüş ve daha sonra sadarete bağlanmıştır. Ruus ve Tahvil kalemlerinin varlıkları ise fonksiyonel olmaktan çok sembolikti. Bu dairelerin memurları, Tanzimat döneminde gerçekleştirilen maaş tahsisi ve yeni personel düzenlemeleri uygulamalarından faydalandırılmayarak eski hallerine bırakıldılar. Görevleri yeni müesseseler tarafından üstlenildiğinden etkinliklerini ve eski itibarlarını kaybettiler (Findley, 1994, 217-223).

Son dönemde artık Hariciye Nezareti'nin kadrosu şöyle idi. 1908 yılındaki teşkilatta Hariciye Nazırı, Müsteşar, Babıali Tercüme Odası, Mektub-i Hariciye Kalemi, Tahrirat-i Hariciye Kalemi, Hariciye Teşrifatçısı. Tabiiyet Kalemi Müdüriyeti, Hariciye Muhasebeciliğe, Matbuat-i Ecnebiye Müdüriyeti, Umur-i Hukuk-i Muhtelika Müdüriyeti. Umur-i Şehbenderi Müdüriyeti, Sifre Kalemi Müdüriyeti, Babıali Hukuk Müşavirleri, İstişare Odası, Sicill-i Ahval Müdüriyeti. Umur-i Ticaret Kalemi Müdüriyeti, intihab-i memurin-i Hariciye Komisyonu, İdare Komisyonu, Sıhhiye Nezareti, Vilayet Hariciye Müdürü, Vilayet Tercümanları. Bunların dışında Büyükelçilikler, Ortaelçilikler, Bulgaristan Komiseri, Başkonsolosluklar, Konsolosluklar, Şehbender Vekaleti, Tüccar Vekaleti bulunmaktaydı (Findley, 1994, 216).

2.1.1.3 Tanzimat Sonrasında Babıali'de Bürokratik Yapı

1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve özellikle 1830'lardan sonra nezaretlerin kurulmasıyla Babıali yeni teşkilat ve çalışma düzenine girmiştir. Sadrazamların ikametgahı olmaktan çıkarak artık sadece resmi yapıya bürünen Babıali Osmanlı hükümeti'ni ifade etmeye başlar. Bu dönemde Avrupa'dan model alınan hükümet ve idare sistemi oturtulmaya çalışılmıştır. Bu idari modernleşme hukuki, siyasal ve sosyal değişme ile birlikte olmuştur. Tanzimat'tan sonra II. Mahmud'un temellerini attığı merkezi yönetimin ilkece korunarak geliştirilmesi sağlanmıştır. Bu dönemde oluşturulmuş olan bürokrasi kurumları yanında yenileri açılmış ya da varolan işlevsel olarak geliştirilmiştir. Modernleşmeyle büyüyen bürokratik örgütlenme, devlet faaliyetlerindeki uzmanlaşma, merkezde ve vilayetlerdeki örgütlerde şubeleşmeyi yaratmıştır. Herşeyden önemlisi merkezi hükümet üretimden eğitime kadar hayatın her alanında düzenleme eğilimi içinde olmuştur.

Tanzimat'ın ilanından sonra harem dairesi kaldırılınca Dahiliye Nezareti, Hariciye Nezareti, Adliye Nezareti daha sonra da Şura-yı Devlet buraya nakledilmişti. Böylelikle devletin yönetim mekanizması aynı binada işlerlik kazanmıştı. Tanzimat'ın başlarındaki Babialı aynen şu şekilde anlatılmaktadır. “O zamanlarda Meclis-i Vükela Heyeti, Sadrazam, Şeyhülislam, Serasker, Kaptan-ı Derya, Tophane Müşiri, Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye Reisi, Hariciye Nazırı, Maliye Nazırı, Hazine-i Hassa Nazırı, Evkaf-ı Hümayun Nazırı, Ticaret Nazırı, Zaptiye Müşiri, Müsteşar-ı Sadr-ı Ali, Valde Kethüdasından ibaretti. Sadaret Mazullerinden bazıları “Meclis-i Aliye memur” unvanıyla Meclis-i Vükela azalarından addolunurlardı. Sadrazam, Serasker, Kaptan-ı Derya, Tophane Müşiri, Meclis-i Vala Reisi, Zaptiye Müşiri daima vüzeradan ve bazen rütbe-i bala ashabından bulunurlardı” (İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi, 1982, 942-943).

Babialı teşkilatı, giderek kurulan nezaretlerin sayısının da artmasına bağlı olarak Babialı dışında kendi binalarında işlevlendirilir. 1847 yılından itibaren yayımlanmaya başlayan devlet salnamelerinin ilk sayılarında devlet teşkilatı hakkında özel bilgiler verilmekte, devlet ricali seyfiye, ilmiye, kalemiye başlıkları altında toplanmakta, Babialı teşkilatına ayrıca temas edilmemektedir. Salnamelerde Heyet-i Vükelayı oluşturan şeyhülislam, serasker, Tophane müşiri, Bahriye, Adliye, Maliye, Evkaf-ı Hümayun, Ticaret ve Nafia, Maarif-i Umumiye nazırları, Babialı heyeti içinde gösterilmekte, ancak bu devlet erkanına bağlı olan nezaretler Babialı heyetinin dışında verilmektedir. Babialı'de sadaret, Dahiliye, Hariciye nezaretleri ve Şura-yı Devlet merkez birimini teşkil etmekte diğer nezaretler ise Babialı'nın geniş teşkilatını meydana getirmekte İstanbul'da çeşitli binalarda faaliyet göstermektedir. Şeyhülislam, serasker ve diğer vezirler sadrazamın başkanlığında Babialı'de toplanan heyette yer almakta “mes’uliyet-i vükela” prensibiyle her biri ayrı ayrı sorumluluk üstlenmektedir (İpşirli, 1991, 381).

XIX. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde salnamelerde Babialı heyeti adı altında Sadaret Dairesi, Şura-yı Devlet, Dahiliye Nezareti, Hariciye Nezareti yer almaktadır. Sadarete Sadaret Müsteşarı, Teşrifat-ı Umumiye Nazırı, Amedi-i Divan-ı Hümayun, Teşrifat-ı Divan-ı Hümayun, Beylikçi-yi Divan-ı Hümayun, Mektubi-ı Sadr-ı Ali, Babialı evrak müdürü, Hazine-i Evrak Müdürü ve Tercüman-ı Sadareten oluşan dokuz kişilik yönetici kadroya bağlı dairelerde bazı farklılıklarla birlikte muavin, mümeyyiz, başkatip, katipler, serhalife, müsevvid gibi memurlar ve birçok yardımcı yer almaktadır. Şura-yı Devlet, Dahiliye ve Hariciye Nezaretlerinin de Tanzimat döneminde zaman zaman değişikliğe uğrayan birçok daire ve kalemleri vardı (İpşirli, 1991, 381).

Bakanlık kuruluşlarının sayısı ve etkinliği arttırılırken yasama, yürütme ve yargı işlerinin ayrı organlarca yerine getirilmesi için çeşitli kurullar (Meclisler) geliştirilmiş ya da oluşturulmuştur.

Klasik Osmanlı yönetim yapısında yönetsel ve yargısal konularda yüksek danışma ve karar organı olan Divanı Hümayun’la 18. yüzyıl sonrasında onun yerini alan Meclis-i Meşveret, gelenek olarak varlığını korumakla birlikte giderek işlevini ayrı kurullara bırakmaya başlamıştır (Sencer, 1984b, 48). Bunlardan önde gelen II. Mahmud döneminde Dar-ı Şura-yı Babialî’yle ilk Bakanlar Kurulu ya da Hükümet görünüşünde beliren ve Tanzimat’la birlikte önemi ve etkinliği artarak bir yürütme organına dönüşen Meclisi Vükeladır. Diğer bir meclis 1837’de yüksek “adli” ve “idari” yargı organı niteliğinde kurulan; gerekli yasa tasarılarıyla tüzükleri hazırlamak, kamu görevlilerine ilişkin yargı işlerine bakmak ve devletle bireyler arasındaki anlaşmazlıkları çözüme bağlamakla görevli olan Meclis-i Valay-ı Ahkam-ı Adliye’dir. Tanzimat’ın ilanı ile öngörülen yeni yasa ve düzenlemelerin hazırlanması görevini üstlenecek olan bu kuruluş giderek etkinliğini arttıracaktır (Sencer, 1986, 73).

Devlet işlevlerini üstlenen ve ilgili bakanlıklara bağlı olarak çalışan öteki yüksek kurullar; 1836’da askerlik işlerini düzenleyip denetlemek göreviyle kurulmuş olan “Dar-ı Şuray-ı Askerî” topçuluk ve denizcilikle ilgili kuruluşları yönetmek üzere “Meclis-i Tophane-i Amire”yle “Meclis-i Bahriye” eğitim işlerini örgütlemek, yürütmek ve denetlemek üzere 1845’te kurulan “Meclis-i Maarif-i Umumiye”, Maliye ve Ticaret nezaretine danışma hizmetleri vermek üzere “Meclis-i Maliye” ve “Meclis-i Ziraat”le yasa ve tüzük tasarılarını inceleyerek Padişahın onayına sunmakla görevli bir üst kurul niteliğinde olan “Meclis-i Ali-i Umumi”dir.

Babialî’de Tanzimat’tan sonra kurulan ve görev yapan çeşitli meclislerden biri de 1861 yılında lağvedilen “Meclis-i Ali-i Tanzimat” tır. I. Meşrutiyet’e kadar, “Islahat” ve “Meclis-i Ali-i Islahat” adlarında geçici meclisler de kurulup çalıştı. Bu dönemde merkezi teşkilatta yapılan en önemli değişikliklerden biri Ali Paşa zamanında, 1868’de “Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye”nin ikiye bölünerek Meclis-i Vala’nın “Şura-yı Devlet” ve “Ahkam-ı Adliye”nin daha sonra Adliye Nezareti’ne dönüşen ayrı bir meclis haline getirilmesiydi. Ali Paşa böylelikle adliye ve mülkiye işlerini birbirinden ayırarak bunlardan “Şura-yı Devlet” i Babialî’ye yerleştirdi. Babialî’nin tek katlı daireleri üzerine bir kat daha eklenerek 1869’dan itibaren Şura-yı Devlet heyetinin topluca burada çalışması sağlandı. Bu nedenle bu dönemde,

Babialı; sadaret, dahiliye ve hariciye nazırlıkları ile Şura-yı Devlet kısımlarından oluşuyordu (İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi, 1982, 942-943).

Maliye sisteminde kimi düzenlemelere gidilerek ilk kez 1863-1864 mali yılı için Batılı yöntemle bir devlet bütçesi hazırlanırken, kamu harcamalarının bütçede ayrılan ödeneklere uygunluğunu denetlemek üzere 1862’de Divanı Muhasebatı Ali (Sayıştay) oluşturulmuştur (Sencer, 1984b, 51).

Tanzimat dönemi I. Meşrutiyet’e kadar merkezi yönetim örgütünde kimi değişikliklere tanık olmuştur. Bunlardan önde geleni, Meclisi Vükela’nın (Meclisi Has) değişikliğidir. 1876’da, Sadrazam’ın başkanlığındaki bu kurula Serasker ve Şeyhülislam’ın yanısıra, Bahriye, Hariciye, Adalet, Maliye, Ticaret, Nafia, Zaptiye ve Evkaf nazırlarına ek olarak Sadaret Müsteşarı, Şurayı Devlet Reisi, Rüşumat Emini, Defteri Hakani Umum Müdürü ve İstanbul Şehremini katılmaktadır. Tanzimat Fermanı’yla belirlenen genel ilkelere uygun yasaları hazırlama görevini üstlenmiş olan Meclisi Valayı Ahkamı Adliye’nin bu amaçla gereğince genişletilmesi yoluna gidilmiştir (Sencer, 1984b, 48-49).

Çeşitlenen kamu işlerinin ayrı merkezi örgütler eliyle yürütülmesi amacıyla II. Mahmud döneminde (1835) oluşturulan “Umur-u Dahiliye” (İç İşleri), “Umur-u Hariciye” (Dış İşleri), “Umur-u Maliye” (1838) ve “Evkaf” (1826) nezaretleriyle, 1839’da kurulan “Umur-u Ticaret ve Ziraat Nezareti” korunurken -kısa bir süre sonra Ticaret ve Ziraat Nezaretiyle birleştirilecek olan- “Umur-u Nafia (Bayındırlık) Nezareti” ve “Maarif Nezareti” (1856) kurulmuştur. Bunlara daha sonra “Seraskerlik” (1908’de Harbiye Nezareti), “Bahriye Nezareti” (1878’de Kapdan-ı Deryalığın yerine), “Defteri Hakani” (1871’de Defterhane’nin yerine), “Hazine-i Hassa Nezareti” (daha önce Mabeyn Nazırı tarafından idare edilen padişah mallarının idaresi maksadıyla 1839’da kuruldu ve 1908’de Umum Müdürlüğe tahvil edildi) katılır. Bu bakanlıklar genellikle Babialı çevresinde olmak üzere teker teker farklı yapılarda işlerlik kazandı.

19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren, nezaretlerden meydana gelen hükümetler eliyle idare edilmeye başlayan Osmanlı Devleti’nin kalemlerinde de değişiklikler meydana gelmiş başta Sadaret olmak üzere, hemen bütün nezaretlerde şu klasik kalemler yer almıştır: Müsteşarlık, Mektubi Kalemi, Tahrirat Kalemi, Evrak Kalemi, Sicil-i Ahval Kalemi, Muhasebe Kalemi, Mühimme Kalemi, Evamir Kalemi (Gültepe, 1999, 248).

2.1.2. Babıali ve Kompleksinin Tarihçesi

2.1.2.1 16 ve 17. Yüzyıllar

17. yüzyıldan itibaren yönetimde karmaşık bürokratik işlemler belirince yönetim için kullanılan mekanlar işlevsel ve sembolik olarak artık yetersiz kalacaktı. Babıali bunun sonucunda belirir. Sadrazamın resmi konutu ve yönetim işlerini yürüttüğü Babıali olarak adlandırılacak kompleksin ilk kez ne zaman kullanıldığı ile ilgili kesin bilgi olmamakla birlikte bu konuyla ilgili dönemin vakanüvislerinin anlattığı farklı olaylar içinde dolaylı bilgilere sahibiz.

Bugünkü Babıali binaların yerinde 17. yüzyıla kadar hangi binaların olduğuna dair bilgi yoktur. Bu alandaki bir yapıdan ilk söz eden Evliya Çelebi'dir. İstanbul'a ait bilgileri 1630'dan başlayarak topladığı anlaşılan yazar "Alay Köşkü" yakınında bir Sokullu Mehmet Paşa Sarayı'nın varlığını haber verir. Adı geçen paşanın ölümünün yaklaşık elli yıl sonrasına ait olan bu bilgi başka bir kaynaktan görülmemektedir (Tanyeli, 1991, 386).

18. yüzyıl sonları ile 19. yüzyılda kimliği oluşan Babıali'nin, sadrazamların 17. yüzyıl başlarından itibaren konut ve yönetim yapısı olarak işlevlenen sarayları ya da konaklarının genellikle bugünkü Babıali alanında ya da yakın çevresinde konumlanmalarıyla belirginleşmeye başlayan ve giderek merkezi yönetimin işlerlik kazandığı Babıali, ilk resmi mimariyi oluşturur.

Vakanüvislerden izleyebildiğimiz yönetim yapısı ile ilgili bilgileri kronolojik olarak takip ettiğimizde sadrazamların saray dışında ve saraya yakın olarak kendi konutlarında resmi görevlerini icra etmeleriyle birlikte Babıali ile ilgili başlayan sürece dair şu verilere ulaşmaktayız.

Naima Tarihi'nden I. Ahmet'in sadrazamlarından Derviş Paşa'nın (H. 1606-1607) Demirkapı civarında bir saray yaptırdığını öğrenmekteyiz. Derviş Paşa'nın katlinin sebebini anlatırken bu konuyla ilgili bilgiyi şöyle aktarır. " Vakta ki Demirkapı hizasında saray inşasına başlandı. Cuhuda ısmarladı ki, mutemet olup saray tamam oluncaya kadar ne kadar mal sarf olunursa defter edip, badehu kendinden isteye" (Naima Tarihi, 1967, 1, 472).

Yine Naima tarihinde Kara Mustafa Paşa'nın idamı ile ilgili olay (H.1643) aktarılırken; "...Kara Mustafa Paşa (H.1638-1644) sarayına can atıp kapıları kapayıp adamlarına silahlanın diye emretti, onlarda toplanıp bu ne çeşit sui tedbirdir, burası İstanbul şehridir, cümlemizi

kılıçtan geçirirler bir gayrı çaren varsa onu gör dediler. Çaresiz can korkusuyla hareme girip bir kapama, yeşil makdem bir çuha serhadi ile tebdili kıyafet edip sarayın harem damından Nallı Mescit tarafına indi” (Naima Tarihi, 1968, 1593-1594). Söz konusu Nallı Mescit, Şah Huban Hatun Medresesi’nin günümüze ulaşmış dershanesidir. Babıali sınırları içinde olan yapı 1563-1564 yıllarında inşa edilmiştir (Baltacı, 1976, 434). Anlaşıldığı gibi Kara Mustafa Paşa’nın Sarayı bugünkü Babıali alanı içinde konumlanmakta ve Saray’ın haremi Nallı Mescit tarafında yer almaktaydı.

İki sadrazamın kullandığı bir saraya ilişkin bilgi de Hammer’in Osmanlı Tarihi’nde geçmektedir. Sadrazam Halil Paşa’nın da (son sadareti H. 1036-1037, M. 1626-1627) Alay Köşkü karşısında sonradan Kum Meydanı adı verilen bugünkü başbakanlık arşiv dairesi yerinde bir sarayı olduğu ve daha sonra bu sarayın Derviş Mehmet Paşa’ya verildiğini öğrenmekteyiz. “Padişah’ın (IV. Mehmet) Derviş Mehmet Paşa’ya (Sadareti 1653-1654) eski sadrazam Halil Paşa’nın (1560-1629) Alay Köşkü yakınındaki sarayını verdi. Sadrazamın kendi masrafiyla döşettiği bu güzel konut yüz yetmiş iki senedir daireyi sadaret; Babıali olarak kalmıştır” (1654) (Purgstall, 230-231).

24 Temmuz 1660 İstanbul’un pek çok yerinin yanmasına sebep olan büyük yangında Babıali bölgesi de yanmıştır. “.. Siyavuş Paşa sarayına, At meydanı’na varınca ve Ayasofya’nın altından, Selam Köşkü’nden (Alayköşkü), Demirkapı’ya varınca yaktı” (Mehmet Halife, 146). Ancak bu dönemde Sadrazam olan Köprülü Mehmet Paşa’nın burasını hiç kullanmadığından dolayı yangında sadrazamın konağı ya da sarayının adı anılmamıştır. Köprülü Mehmet Paşa burayı kullanmamıştır çünkü 17. yüzyıl ikinci yarısında yapılan art arda savaşlar ile padişahların ve sadrazam da dahil olduğu halde, bütün erkan-ı devletin hareket sahasına yakın bulunmak için Edirne’ye giderek orada ikamet etmeleri ve İstanbul’a ancak ara sıra gelmeleri dolayısıyla “Paşa Kapısı” değişik yerlerde bulunmuştur. Bu durum Sadrazam İbrahim Paşa’nın Pasarofça anlaşmasını yapmasından sonra (1718) devlet erkanıyla kesin olarak İstanbul’a geldiği ve kendi adamlarını idare makamlarına getirmek suretiyle, Babıali’yi yeniden oluşturuncaya kadar sürmüştür (Gökbilgin, 1949, 175).

Ancak sarayın 1660-1682 arasında yeniden inşa edildiği ve miri bir statü kazandığı anlaşıyor. Silahtar Fındıklılı Mehmet Ağa IV. Mehmed’in (1682) tahtan indirilip yerine kardeşi III. Süleyman’ın geçişini anlatırken, Orduyu hümayun ile beraber Silivri’den Davutpaşa sahasına gelen sadrazam Siyavuş Paşa’nın (son sadareti 1687-1688) Muharrem’in üçüncü Pazar günü zorbabaşılar tarafından tahrik edilen asi asker tarafın dan otağının

basıldığını şöyle aktarır. “... cebren tuğları kaldırıp şehre sokulduğunu fakat veziri, yeni padişaha yakın bulundurmamak için Alay Köşkü önünde miri saraya göndermeyip Eskiodalar kurbunda sadrı sabık maktul Kara İbrahim Paşa sarayına götürdüler” (Fındıklı Mehmet Ağa, 1095-1106, 299). Bu olaydan 17. yüzyılda sadrazamlara mahsus miri bir sarayın Alay Köşkü önünde olduğu anlaşıyor.

17. yüzyıl içinde miri bir kompleks olan sadrazam sarayının mimarisiyle ilgili bir bilgiye sahip değiliz. Edindiğimiz bu bilgilerden 17. yüzyıl başından itibaren Paşa Kapısı’nın Babıali’nin şimdiki yerinde veya buna yakın yerlerde bulunduğu ve sadrazamların bazı istisnalar hariç devamlı olarak burada oturdukları anlaşılmaktadır.

Sadrazamlara ait resmi bina ve konut olarak Babıali binasına ilişkin kesin bilgi Osman Nuri Ergin’in Mecelle-i Umur-u Belediye adlı eserinde bulmaktayız. “Meşhur Nevşehirli Damat İbrahim Paşa’nın sadareti hengamında (H.1140-11419/M. 1727-1728) Babıali sadrazamlara makar ittihaz olundu. Bu tarihe kadar umur-u devlet, sadrazamın riyaseti altında gah Mabeyn-i Hümayun’da akdi divanı, gah Hane-i Sadaret’te tecemmü edilerek ru’yet olunurdu” (Ergin, 1995, 846). Ancak bu bilginin Saraya yakın bir yerde sadrazamlara mahsus ilk resmi makam yapısı varlığı ile ilgili daha öncesine ait Silahtar tarihinde geçen miri saraya ait verilen bilgiyle çeliştiğini görmekteyiz.

Silahtar tarihinden aktarılan bilgidен sonra 1740 yılına kadar Babıali alanı ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak miri olmasının sürmesine karşın, Babıali’nin 1740’da Paşa Kapısı olarak işlev görmediği kesindir. “Sadrazam İbrahim Paşa İstanbul’a geldikten sonra sadrazam sarayına gitmeyip eşi Fatma Sultan’a ait sarayı Paşa Kapısı yapmıştı. Fatma Sultan Sarayı, aslında Vezir-i Azam Bıyıklı Mustafa Paşa’nın malı olup, Defterdarlık olarak kullanılmakta idi. Kaptan-ı Derya olan Paşa, Rumeli Beylerbeyi iken 1061 (1650) yılında vefat etti. III. Ahmed, sarayın Fatma Sultan’a verilmesini emredince Defterdar Türk İbrahim Efendi ile beraber Hacegan-ı Divanı Yerebatan Sarayı da onarıma alınarak, Fatma Sultan’a verilmiştir” (Gülersoy, 2000,162).

Fakat bu yeni paşa kapısının selamlık kısmı, paşa kapısı kalemlerine dar geldiğinden Fatma sultan sarayına bitişik olan Abdurrahman Paşa Sarayı’nın duvarı yıktırılarak bunun selamlık kısmı yeni paşa kapısına eklemlenmiş ve sadaret divanı Abdurrahman Paşa Sarayı’ndan ilave edilen kısımda sürmüştür. Abdurrahman Paşa Sarayı’nın eski paşa kapısı tarafına doğru olan kapısı açılarak kethüda bey, çavuşbaşı, tezkireci, mektupçu, muhzir ağa ve sair sadaret daireleri ricali için münasip görülen yerlere odalar ilave edilmiştir (Raşit Tarihi, 1282, 119).

İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı boyunca 1730 senesine kadar on iki yıl paşa kapısı olan Fatma Sultan Sarayı Damat İbrahim'in Patrona isyanında katli üzerine (1730) bir müddet terk edilmiş yeni sadrazam oraya gitmeyerek eski paşa kapısında oturmuştur (Uzunçarşılı, 1988, 250) .

Damat İbrahim'in yerine sadrazam olan Silahtar Mehmet Paşa, Paşa Kapısı'nda oturmuş ancak ondan sonra sadrazam olan Kabakulak İbrahim Paşa tekrar Fatma sultan Sarayını kullanmıştır (Suphi Tarihi, 1198, Varak: 21-28). 29 Mart 1740'da sadrazamın ikamet ettiği aynı zamanda sadaret dairesi olan sarayda yangın çıkmıştır. 1739 yılının sonlarına doğru I. Mahmud, Sadr-ı Azam İvaz Mehmet Paşa'ya bir iltifat olarak Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın paşa kapısı yapmış olduğu Fatma Sultan Sarayı'nı vezir-i azam sarayı olarak vermiş fakat birkaç ay sonra harem ağaları odasında yangın çıkmıştır. Yangın esnasında I. Mahmud tutuşan binanın yakınındaki Rumeli kazaskeri olan Hayatizade Efendi'nin konağına gelerek yangın söndürme işinde çalışanlara gayret vermek istemiştir. Binanın evvela selamlık kısmı, birkaç gün sonrada yanmış kerestelerin üzerine bırakılan otlardan çıkan yangınla kalan harem de dahil, bu büyük saray tamamen yanmıştır (Suphi Tarihi, 1198, Varak:172-173).

Sadrazam, saray yandıktan sonra yanan bina yapılıncaya kadar birkaç gün içinde tamir ve gümrük emini tarafından döşenen eski Paşa Kapısı'nda (Babıali) oturmuş ve ondan sonra yanan binanın yapılmasından vazgeçilerek arsanın bir kısmına padişah tarafından hamam (Çağaloğlu Hamamı) ve kalan arsalara da evler yaptırılmıştır (Suphi Tarihi, 1198, Varak:172).

2.1.2.2 1740 – 1844 Arası Babıali ve Kompleksi

1740'tan sonra Babıali yeni bir anlam ve işlev kazanmıştır; çünkü bu tarihten sonra binanın geçirdiği ağır hasarlar dolayısıyla geçici yerlere nakil olunmuş fakat Babıali aynı yerinde defalarca yeniden inşa edilip tekrar işlevlendirilmiştir. Bundan sonra Babıali için bugünkü durumuna kadar getirecek olan ardışık yapım yıkım süreci başlamıştır (Tanyeli, 1993, 521).

Sadece on beş yıl sonra III. Osman döneminde 30 Eylül 1755'te yine bir yangın bu yapı topluluğunun ortadan kalkmasına neden olacaktır; yanan yerler arasında Babıali'de bulunmaktadır. "Hocapaşa'da Demirkapı hizasında bir evden baş gösteren ateş, semtin sık ahşap evli, daracık sokaklı oluşuna şiddetli bir rüzgarında eklenmesiyle büyük bir yangına sebep oldu. Bahçekapı'dan Mahmutpaşa çarşısına, Çağaloğlu'ndan Divanyolu'na Soğukçeşme kapısından Ayasofya çarşısına kadar uzanan sahayı yalayıp yuttu. Yanıp harap olan önemli binalar arasında Bahçekapı'da Muhsinzade Sarayı, Paşa Sarayı (Babıali),

Defterdar Kapısı, Sultanahmet yakınındaki mehterhane ve defterhane binaları, Mahmud Paşa'da Çuhacılar Hanı bulunuyordu" (Ahmet Vasıf, 1219, 43).

Babıali binaları yanarken içerisinden kurtarılan eşya ve evrakın muhafazasında sıkıntı çekildi. Paşa kapısı (Babıali) yeniden yapıncaya kadar Kadırga limanındaki Esmâ Sultan Sarayı Babıali'ye verildi. 1169 senesi Muharremi (Ekim 1755) başında tersane emini Bekir efendi gözetiminde paşa kapısının yeniden inşasına başlanması için karar alındı. O yılsonunda inşası tamamlandığı, Padişah'ın (III. Osman) orada oturan sadrazam'ın (Bahir Mustafa Paşa) düzenlediği ziyafet için Babıali'ye gelmesinden anlaşıyor. Bu yangında divan kalemine ait evraklar, bir zatın koruması ile bir kısmı kurtarılıp mehterhane yakınında mahsene gönderilmiş (Abdurrahman Şeref, 1326, 448).

16 Kasım 1808'de Alemdar olayında Babıali bir kez daha yanar. Yeniçerilerin Alemdar Paşayı yakalamak için kuşattıkları Paşa Kapısı'nı Alay Köşkü tarafında bulunan büyük kapının üzerindeki Kethüda-yı Sadr-ı Ali odasından başlayan yangında bina tamamen yanmış ve Paşa Kapısı'nın harem kısmı olan tomruk dairesindeki mahzende Alemdar Paşa vefat etmiştir. (Abdurrahman Şeref, 1326, 448) Babıali binası çeşitli tarihlerde yapılan ilavelerle genişletilmiş oldukça eski binalar olduğu için bu yangında kolayca alevler her tarafı sarmıştır (Koçu, 1965c, 1763).

Alemdar paşa yangınından sonra Babıali arsası bir sene kadar böyle kalmış sadaret Beyazıt'taki eski Zeynep Kamil Hanım konağının yerinde bulunan valide sultan kethüdası Yusuf Ağa'nın konağına taşınır. 15 Şubat 1810'da temeli atılan Babıali kompleksi bir yıldan kısa bir sürede tamamlanmıştır. Yeni Babıali binasının inşasına hâcegandan Hüseyin Efendi bina emini tayin olunmuş ve yeni bina 31 Aralık 1810'da kullanıma açılmıştır (Abdurrahman Şeref, 1326, 448-449).

1810 yangınından sonra yeniden yaptırılan Babıali binasına zamanın padişahı II. Mahmud'un (1808-1839) Mahmud'u "Adli" sıfatına gönderme yaparak "Bab-ı Adil" ya da "Bab-ı Adli" denildi ve bu sıfatın kullanımı şair Vasıf'ın kapı üzerine yazılmış şu iki beyitlik kitabesiyle belgelenmiştir.

Sarf-ı himmet iyleyüp sadr-ı a`zama
Yaptı evvelkinden a`lâ ol Şehri âlî nijad
Vâsıfa yazsam sezâ bu bâpda târîhi tâm
Bâb-ı adli Şah-ı âlem sa`d ile kıldı küşâd (Ergin, 1950, 386)

Babiali bu yapım süresinden on altı yıl sonra üçüncü defa yine Hocapaşa yangınında 2 Ağustos 1826'da tekrar tamamen yanmıştır. Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılmasını izleyen süreçte ocaklarda taraftarlarının tamamen temizlenmesine kadar Babiali'ye ait işlerin Topkapı Sarayı'nın birinci avlusuna kurulan çadırlarda görülmesi düşünülmüş ve dolayısıyla evrak ve defterlerin mühimleri buraya getirilmişti, yeniçerilerin isyanı bastırılmış kışlaları ve Ocak 17 Haziran 1826'da resmen ortadan kaldırılmıştır. Babiali erkanına, isyanın başlamasından itibaren kırk sekiz gün çadırlarda kaldıktan sonra 2 Ağustos 1826 tarihinde sadrazam ve diğer görevliler saray meydanındaki çadırda taşınma hazırlığı içindeyken Hocapaşa'da yangın çıktı. Hocapaşa Elvan mahallesinde çıkan yangın kol kol yayılıp, Hocapaşa, Demirkapı, Salkımsöğüt, taraflarını silip süpürdükten sonra, Çağaloğlu'nu, çifte sarayları ve Babiali ile etrafındaki mahalleleri diğer taraftan yangın kapalıçarşı tarafından Beyazıt'a oradan Kumkapı ve Yeni Kapı'ya ilerleyerek pek çok yeri harap etti. Babiali bu yangında yine yok olunca, yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra, Bab-ı Fetva'ya tahsis edilen Süleymaniye'deki Ağa Kapısı'nın döşenmesi henüz tamamlanmadığından Şeyhülislam buraya nakil edilmemişti. Babiali'nin geçici olarak buraya yerleşmesine karar verildi. Yanan Babiali'nin yeniden yapılmasına hemen başlanmış ve Sadrazam Selim Paşa'nın kardeşi Halil Bey, bina emini olarak atanmıştır (Ahmet Lütfi, 1999,122).

Sultan II. Mahmud'un Selim Paşa'ya bu konu için gönderdiği hattı hümayun sureti şöyledir. “Be kazaen lillahi ta’ala muhterik olan Babiali’mizin, bi Minnehü ta’ala, evvel baharda inşa olunmasına irademiz taallük etmiş ve müstakil ahârın Bina Emanetine hacet olmayarak senin nezaretinle yapılmasına bil-müşaha sana emr-ü tembihim südur eylemiş olduğuna binaen, şimdiden kaffe-i malzemesini tedarik ve bir müemmen mahalde hıfz olunmak üzere şimdilik Ceyb-i Hümayunumuz hazinesinden alelhesap olarak beşyüz kise akçe tarafına gönderdim. Ancak senin açıktan memuriyetin uymayacağına binaen biraderin Halil Bey’i memur idesin” (Ahmet Lütfi, 1999, 942). Hattı hümayundan anlaşıldığı üzere yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra Babiali sadrazamların ikametgahı olmaktan çıkmaya başlamıştır. II. Mahmud ilk kez Babiali'yi resmi bir devlet dairesi olarak tanıyıp, resmi sıfatla anmaktadır. Babiali'nin devlete ait bir yer olduğu anlaşılmaktadır.

Bu yangından sonra yine Lütfi tarihinde yeni inşa edilecek Babiali için Halil Bey'in görevlendirilmesi ile ilgili şu bilgi yer alır. “Sene-i sabıka evahirinde Hocapaşa harikinde muhterik olduğu beyan olunmuş olan Babiali arsasının etrafında bazı haneler arsaları iştirasıyla tevsi olunmak üzere Sadr-ı azam Selim Mehmet Paşa nezareti tahtında olarak hazinedarı Halil Bey bina emini nasb olundu (Ahmet Lütfi, 1999, 167).

Halil Bey, paşanın aynı zamanda hazinedarı olması sebebiyle onun sorumluluğu altında Babialı çevresinden bazı arsalarda alınarak Babialı daha büyük olarak inşa edildi. Lütü tarihinde yeni yapıya taşınılması ile ilgili şu bilgiyi aktarır. “Sene-i sabıka mevaddında muharrer olduğu üzere Hocapaşa harikinde muhterik olup geçen sene binasına şüru’ olunan Babialı ebniyesi rehin-i tamam olduğundan Rebiyülahir guresinde (22 Ekim 1827) sadr-ı ali alay-ı mahsus ile yeni kapıya nakl edildiler. Nakil günü duacı efendi ile sufilerine ve binanın mutemediyle kavaslara yalnız dokuz yüz doksan beş gurusu i’ta ve taksim olunmuş olduğu ol vaktin evrakında görülmüşdür. Nakil gününün akşamı Serasker Hüsrev Paşa ve Kapudan İzzet Mehmed Paşa davetle kapıya geldiler. O gece mevlid-i şerif kıraatı ve tevhid icrası ile esbab-ı teyemmüniyye tevessül olundu” (Ahmet Lütü, 1999, 198).

Ne var ki bu yapı topluluğunun da ömrü kısadır. 5 Za. 1254/20 Ocak 1839’da çıkan yangın onu da yok eder. Babialı’nın dahiliye dairesi altındaki ahırdan yangın çıkmış, bu yangın söndürülemez bina tamamen yanmıştır. Babialı daireleri Beyazıt’da Necip Efendi Konağına (Zeynep Hanım Konağı) taşınarak işlerini sürdürmüşlerdir. Beş-on gün sonrada Babialı memurları eski defterdar kapısına (Şehremaneti Konağı) nakil olmuşlar ve 1844 yılına kadar burada kalmışlardır (Ahmet Lütü, 1999, 942).

Osmanlı arşivlerindeki belgeye görede 1839-1844 yılları arasında geçici Babialı olarak kullanılan Bab-ı Defteri’nin durumu ve yeniden inşa edilecek Babialı binası ile ilgili 1255 Zilhicce 14 / 18 Şubat 1840 tarihli belgeye göre alınan kararlar şu şekildedir:

“Mukaddema muhterik olan Babı- Ali’nin yine evvelki yerinde suret-i inşa ve ihyası hüdevdigar-ı behişt makam hazretlerinin asr-ı hümayunlarında ma’lum-ı samileri buyurulduğu üzere... Bab-ı Ali ittihaz olunmuş olan atik Bab-ı Defteri diyk ve gayet harab olarak hatta akdemce icra olunan bazı merasim-i aliyyede galebe-i ziham ve cem’iyet-i havas ve avam munasebetiyle vehim ve vesveseden naşı üst katta icra-yı resme cesaret olunamıyarak zaruri binek taşında rüsumat-ı mezkurenin icrasıyla su’ubet çekildiğine... Üsküdar’da kain Dürrizade kongıyla atik Cebehane Kışlası ve Hariciye konağı emlak-ı hümayun-ı şahaneden bulunub, marü’z-zikr Dürrizade konağıyla Cebehane Kışlasının şimdiki halde bir güne lüzumu olmadığından ve Nezaret-i Hariciyeye konak tahsisi mukaddemki usulden icab iderek, bu misüllu mesalih-ı seniyyede müstahdem zevatın müstakillen konak mübaya-a ve temellük ve isticaren tedarik eylemeleri saye-i şahanede mumkinatdan bulunduğundan başka, bunların mevkileri mevaki-i saireden müstesna olmasıyla hayli akçe furuht olunacağı, topundan tahminen ve tarkiben binbeşyüz kiseden ziyade akçe husule geleceği bedihi ve bahir olduğuna ve şimdilik işbu mebalığın ebniye-i merkumeye tahsisiyle ilerude tekmil-i inşasına kifayet etmediği halde üst tarafının hazain-i şahaneden tesviyesi veyahud aher birşeyden oluşturulması kabil olacağına mebnî, ebniye-i mezkurenin emr-i inşasına Ebniye-i Hassa Müdürü Halim Efendi bendelerinin me’muriyeti münasib müte’ala ve marru’z-zikr hariciye konağının Mesalih-i Dahiliye Müsteşarı saadetlu Sarım Efendi bendelerine vaktü hale göre değeriyle furuhtı münasib görülerek diğerlerinin dahi az vakt zarfında taliblerine furihti

melhuzutdan bulunmus olmağla, arsa-i merkume üzerine ol vecihle Bab-ı Ali inşası nezd-i alide dahi tensib ve irade buyurulur... (BOA, İ.DH, 313)

Belgede yanan Babialı binasının yerine, eski yerinde yeniden inşasına başlanacağı, Babialı olarak kullanılan Bab-ı Defteri'nin son derece yetersiz ve harap durumda olduğu, bu nedenle törenlerin bile üst katta yapılamayıp, binek taşında gerçekleştirildiği ve sadece dört tarafındaki duvarların kaldığı yanmış Babialı'nın, eski yerinde yalnızca memurlara, kalemlere yetecek şekilde, törenlerin gerçekleştirilmesine uygun derecede sağlam ve kullanışlı olarak inşasına, inşaat için Ebniye-i Hassa Müdürü Halim Efendi'nin görevlendirilmesine, Halim Efendi marifetiyle inşası düşünülen yapının önceden varolan harem dairesi ve diğer lüzumsuz kısımların inşa edilmemesine, Cebehane Kışlası ve Hariciye Konağı'nın satılarak bedellerinin Babialı inşasına aktarılmasına karar verilmiştir.

Ticarethane binası Sultan Mahmud'u Sani devrinde Bab-ı Defterdarı yani Maliye Nezareti kullanımına verilmiştir. O sırada bina, Maliye Nezareti Topkapı Sarayı içine taşındığından boşaltılmış (1838) ve Mektebi Maarifi Adliye'nin kullanımı için tamir ve tadil edilmişse de Babialı heyetiyle bu binaya taşınmıştır (Ergin, 1940, 339). Babialı'nın Ticarethane binasını kullandığı gösteren plan mevcuttur. (BOA, Plan, Proje-Kroki Kataloğu, 653) Planda bugünkü adıyla Ticarethane sokağındaki yapı "Babialı Atik" olarak belirtilmiştir. Babialı'nın kullandığı binanın planı kabaca kontur olarak verilirken çevresindeki sokaklarda küçük parseller içindeki konutların sahiplerinin isimleri ve etraftaki diğer yapılar belirtilmiştir. Tarih düşülmeyen belge Babialı'nın bu yapıyı kullanımdan bir süre sonra hazırlanmış olmalıdır ki, yeni kullanımına ilişkin herhangi bir ibare taşımamaktadır. Belge dönemindeki ticarethane çevresinin düzenlenişini göstermesi açısından önemlidir. (Şekil 2.1, s.203) Babialı atik olarak gösterilen yapının önünden geçen caddeye bugün de "Ticarethane" denilmektedir.

Lütfi, Alemdar Mustafa Paşa vakasında, 1826'da Hocapaşa yangınında ve bu defa ki (1839) yangınla yanıp kül olan Babialı binası için şöyle yorumda bulunur. " ... Otuz sene zarfında üç defa vuku bulmuş ki her on yılda bir kere muhterik olmuştur. Şu üç defada sarf olunan mebaliğin tam kagire sarfı vaki olsa idi ne ala olur idi" (Ahmet Lütfi, 1999, 942). Ahşap olan Babialı yapısı yangınlarla her defasında kül olmaktaydı ve bu durumun yarattığı sorunun çözümü sonraki Babialı binası için yeni bir dönüm noktası olacaktır.

Lütfi tarihinde yine yeniden yapılan Babialı Binası ile ilgili şunları bildirir. "Sinin-i sabıka mevaddında muharrer olduğu üzere muhterik olarak Mürekkebciler kapısında kain Necip Efendi Konağı bir müddetçik Babialı ittihazından sonra defterdar kapısı olan şimdiki Bab-ı

Zaptiye dairesi Babıali olmuş ve buranın bazı nevakısının ikmal ü tanzimiyle birkaç senelerdir kullanılagelmiş ise de mütemadi Babıali denmeye şayan olmadığı mutalaasıyla seney-i sabıkada Babıali arsasında bazı arsalar dahi bil-ilave kagir olarak inşasına bed olunmuş idi. Elli dokuz Ramazanı (25 Eylül-24 Ekim 1843) esnasında bervecch-i matlub bina ve tefrişi rehin-ihitam oldu. İnşasına bazı zevatın söyledikleri tarihler kapıları kitabelerinde menkuşdur. Fakirin ol vakit tanzim eylediğim tarih pek de kapıdan atılır değil ise de diğerlerinin bulundukları derecat-ı itibariyye ve zatiyyeleri kendilerinin tarihlerini meydana koydurmuşdur. Kasidesi uzunca olduğundan bütün bütün zayi olmamak için yalnız fakirin tarih mısra'ını buraya derc eyledim.

“Küttabı şadan eyledi bu babda şah-ı Güzin

“Babıali ebniyesi memuru İstefan Kalfa'ya bir kıt'a nişan-ı iftihar i'ta kılındı” (Ahmet Lütfi, 1999, 1142).

1839 yılındaki yangından sonra Babıali, Mürekkebciler kapısındaki eski Necip efendi konağı bir müddet kullanmış, o zaman Defterdar Kapısı olan bina (daha sonra Bab-ı Zaptiye'ye verilmiş) uygun olmadığından Babıali çevresinde bazı arsalarda ilave edilerek hemen yeni bina inşasına başlanmıştır. Bu kez bina kagir olarak inşa edilmiş ve kitabelerinde yer alan beyitten de anlaşıldığı üzere İstefan Kalfa tarafından inşa edilmiş ve kendisine bir nişan verilmiştir.

Alemdar vakasından ve özellikle yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra Babıali binası yavaş yavaş sadrazamların ikametgahı olmaktan çıkmaya devlet yönetiminin merkezi olarak şekillenmeye başlamıştır. Harem Tanzimat'la birlikte kapatılmıştır.

2.1.2.3 1844 Sonrası Babıali ve Kompleksi

Bu sefer kagir olarak inşası biten, yeni arsalar alınarak genişletilen Babıali, sıvaları kurumadan 6 Rebiülevvel 1260 / 26 Mart 1844'de resmen açılmış, Abdülmecid açılıştan bir kaç gün sonra binayı gezmiş, inşaatı gerçekleştiren İstefan Kalfa'yı nişanla ödüllendirmiştir (Koçu, 1965, 1763). Yeniden inşa edilen Babıali'nin bitmesi ve yeni binaya taşınması dolayısıyla Padişah'ın açılışı gerçekleştirmesi ile ilgili Lütfi tarihinde geçen bilgi ise şöyledir: “Sene-i sabıka mevaddında müceddeden bina olunmak da bulunup emr-i tefrişi rehin-i itmam olduğu muharrer olan Babıali'ye altmış senesi Rebiyülevvelin altıncı (26 Mart 1844) pazartesi günü bi'l-cümle vükela azimetle resmen küşad olundu. Birkaç günden sonra zat-ı hazret-i padişah-ı Bab-ı Ali'lerini teşrif ve temaşa ile vükela ve me'murini taltif buyurdular” (Ahmet Lütfi, 1999, 1152).

1844'te inşaatı bitip kullanılmaya başlanan Babıali binası, 1876 yılına dek çeşitli tamirler geçirmiştir.

Bu tamirlerden biri 1856 yılında gerçekleşmiştir. 1272 Zilkade 28 / 31 Temmuz 1856 tarihli belge deprem sonrası Babıali'nin zedelenmiş bazı yerlerinin sıva ve badana gibi tamiratının yapılması için düzenlenmiştir. (BOA, İ.DH, 23066)

Yine aynı yıl Hariciye Nezareti dairesinde de yenileme ve genişletme işlemleri yapılması kararlaştırılmıştır. 1273 Rebiülahir 23/21 Aralık 1856 tarihli belgeye göre: Hariciye Nezareti'nde büyük ve küçük odaların çerçeve ve duvarları kötü durumda olup, bu daireye daima dost devletlerin memurları gelip gitmekte olduğu için, gösterişli olması devletin şanı için gereklidir. Bu daireye her gün gelip giden tercümanların çalışması için iki adet odanın inşası, bazı yerlerin tamiri ve mefruşatın yenilenmesi gerekmektedir. (BOA, İ.DH, 24101)

1865 yılındaki Hocapaşa yangınından kurtulan Babıali yapısının, aynı yıl Hariciye Nezareti dairesinin yetersizlik nedeniyle genişletilmesi gündeme gelmiştir.

“Atufetlü Efendim Hazretleri

Bâb-ı Alînin bundan yirmi iki sene evvelki inşasında Hâriciye Nezâretine tahsîs olunmuş dâire ol tarihten beri birkaç kat tezayüd eden mu'âmelat-ı Hâriciyenin ilca ve icabı ile ihdas ve tevsî olunmuş olan aklama bir vecihle kafi olamadığı ve memurîn ve kalem odalarının hâl-i hâzır inkisamı dahî perişan bir sûrette olarak mu'âmelat-ı yevmiyenin bit-tabi tevhüratına düşar olmasına ve belki serair-i devletçe adem-i mahfuziyete bais olduğu bit-tecrübe anlaşılmış idiğinden mâ'adâ dâire-i mezkûre nezd-i Saltanat-ı Seniyyede bulunan kaffe-i sūfera ve memurîni ecnebiyenin Bâb-ı Alîce merkezi ve daima gözlerinin önünde mercii olan bir mevki mutena olmasıyla onların enzarında dahî heyetçe muntazam görünmesi şan-ı celilül-ünvan-ı Hazret-i Pâdişâhîye cesyan olduğu ve bu ise hakikaten arzu olunacak bir madde bulunduğu halde ebniyesinin usul-ı atika vecihle ve bayağı medhal ve mahreşsiz surette yapılması cihette bazı mertebe tağyir ve tevsî' olunmadıkça matlup olan intizamın husulü kabil olamayacağı tebeyyün eylemiş olduğundan saye-i şevket-vaye-i Hazret-i Mülûkânede hem el-hâletü hâzihî dâire-i Nezârete uzakık yerlerde bulunan aklam ve memurîn bir yere toplanılıp mesalih-i vakıanın sûrat ve suhulet-i rüyeti kaziyyesi hasıl olmak ve hem de enzar-ı ecnebiyede oraca dahî şan-ı ali olunmak için bir miktar masraf ihtiyarıyla dâirei mezkûrenin tahtında bulunan Deavi Nezâreti dâiresi dahî alınarak ve bazı mertebe tesviye olunarak ve tevsîi zikrolunan Deavi dâiresinin dahî irtibatı cihetiyle dâire-i Sadâret kurbüne nakli Nezâret-i müşârun ileyha ile ma'raz-ı tensibde müzâkere olunarak tanzîm ettirilen haritasına tatbikan umur-ı nafia Nezâret-i Celilesi marifetiyle usul-ı münakasası bil-icra işbu ilave olunacak ebniye ile salifüz-zikr Deavi Nezâreti ittihâz olunacak mahallin ve dâire-i hümâyûn-ı feyz-i meşhun-ı Cenâb-ı Mülûkâne tahtına yapılacak kalem odalarının tesviyesi masârifi sekiz yük seksen beş bin altı yüz beş kuruşta Barburini Kalfa üzerinde takarrur edip zikrolunan harita münakasa defteri ve taahüd senedi ile berâber manzûr-ı âlî buyurulmak üzere arz ve takdîm kılınmış ve bu akçenin külliyyetli bir şey olmamasıyla saye-i teshilat-vaye-i Cenâb-ı Pâdişâhîde tesviyesi taht-ı imkanda görünmüş olmağın zikrolunan tamirâtın icrasıyla masârifinin tertibi hususunun dahî Mâliye Nezâret-i Celilesine havalesi hakkında her ne vecihle irâde-i seniyye-i Cenâb-ı Pâdişâhî müteallik ve şeref-südûr buyurulur ise ona göre

hareket olunacağı beyânıyla tezkere-i senâverî terkîm kılındı Efendim fî 5 Zilkade sene 1281.
1281 Zilkade 5 / 1 Nisan 1865 (BOA, İ.DH . 12271)

Bu belgeye göre, Babıali'nin 1843'teki inşasında Hariciye Nezareti'ne ayrılan daire, daha sonra Hariciye'nin işlerinin çoğalması nedeniyle genişletilmiş olan kalemlere yetersiz gelmektedir ve bu sebeple Hariciye'de işler gecikmektedir. Devlet işlerinin gizliliği nedeniyle üzerinde durulması gereken, ülkede bulunan elçiler ve yabancı memurların merkezi çalışma yeri olan bu dairenin düzgün görünmesi padişahın şanı açısından önemlidir. Önemli mevkisi dolayısıyla daima göz önünde olan dairenin, eski usulde giriş ve çıkış kapıları olmadan yapılması, bazı yer değişiklikleri ve düzenlemesi yapılmadıkça, istenilen düzenin sağlanması mümkün olmamaktadır. Nezarete uzak olan kalem ve memurların bir yerde toplanması, işlerin hızla ve kolay görülmesini sağlayacaktır. Bu amaçla, bu dairenin altında bulunan Deavi Nezareti'nin dairesinin alınıp bir miktar düzenlenmesi, Deavi Nezareti'nin, bağlantılı olduğu Sadaret Dairesi yakınına nakli, adı geçen nezaret ile görüşülerek düzenlenen yerleşim planının, Nafia Nezareti yoluyla ihalesi kararlaştırılmıştır. Eklenecek bina, Deavi Nezareti olarak kullanılacak mekanın ve Daire-i Hümayun'un altına yapılacak kalem odalarının ihalesi, sekiz yük seksen beş bin altı kuruş masrafla Barborini Kalfa üzerinde kalmıştır. Bahsedilen tamiratın masrafların karşılanması için Maliye Nezareti'ne havale edilmiştir.

Başbakanlık Osmanlı arşivlerinde yer alan tarih düşülmeyen, Babıali'nin çevresinde açılması düşünülen yirmi adet demir kapıları işaretlemek amacıyla düzenlenmiş planda, Babıali'nin sınırları ve çevresi gösterilmiştir:

“Reis-i Meclis-i Vâlâ devletlû übhettû paşa hazretleri konaklarının köşesinden Yerebatan Caddesiyle Soğukçeşme Caddesindeki karagulhane karşusunda vâki’ köşeye ve oradan Fâtıma Sultan Cami-i Şerifi kapusuna ve ondan Bâb-ı Âli kapusuna ve işbu kapudan Salkımsöğüt köşesine ve işbu köşeden Hocapaşa karagulhanesine ve iş bu karagulhaneden Zabtiye Konağı tahtında vâki’ Tütüncü köşesine ve oradan dahi Cağalizâde tarikiyle müşarunileyh hazretleri konakları köşesine kadar olan caddelerle mahdûd mahâllatın zımnında mevki’leri icâbınca yirmi mahalline parmak kapu inşâsı lazım gelüp işbu parmak kapıların ical iden mahallere sürhla kılınarak zikr olunan mahlaâtın kıt’asını mübeyyin bir kıt’a resm-i musattahıdır” . (BOA, Plan, Proje-Kroki Kataloğu, 706)

Babıali'nin etrafında yer alan bir takım sokaklara yapılacak kapılar işaretlenmiştir. Tarih taşımayan plan, 1865 yılı öncesine ait olmalıdır. 1865 öncesi Babıali çevresinde yer alan pek çok sokak görülmektedir ki, Hocapaşa yangınından sonraki düzenlemeyle Babıali çevresi

oldukça düz caddelere kavuşturulmuş pek çok yerleşim tahliyeye uğramıştır. Yine plan da Babiali yapısı plan olarak gösterilmemiş olmakla birlikte Efdalüddin Bey'in 1808 yılından sonraki Alemdar Paşa olayı ile ilgili kaleme aldıkları arasında anlattığı Babiali'nin çevre durumunu yansıtır.* Plan, Babiali'nin Hocapaşa yangını sonrası düzenlemelerinden önceki çevre durumunu gösteren görsel malzeme olma açısından önemli bir belgedir. (Şekil 2.2, s.204)

Bugünkü Babiali kompleksi içinde 1839 öncesinde yapılmış tek yapı Şah Huban Hatun Medresesidir. Medrese aslen Babiali'ye ait olmadığı halde, yeniden yapımlar sırasında arsa çevreye doğru genişletilirken, bu yapı Babiali sınırları içinde kalmıştır (Tanyeli, 1993, 522). Bu yapının Babiali sınırları içinde kalması 1865 yılı öncesi genişlemelerde olmalıdır. Yukarıda bahsedilen planda bu Cami Babiali sınırları içinde gösterilmiştir.

6 R. 1282/1 Eylül 1865 Çarşamba gecesi, tarihinde meydana gelen büyük Hocapaşa yangınında Babiali fazla zarar görmemiştir. Bu yangın, İstanbul için kentsel yapı anlamında ilk kapsamlı müdahalelerin doğmasına yol açacak, pek çok geleneksel davranış ve alışkanlıkların yerine yenileri yerleştirilmeye çalışılacaktı.

Bu yangın sonrası oluşturulan “Islahat-ı Tarik Komisyonu” sayesinde Divanyolu, Gedikpaşa, Babiali çevresinin imar edilmesiyle Babiali ve çevresi de yeni bir düzenlemeye tabi olmuştur. Hocapaşa yangının ardından yapılan düzenlemeler doğrultusunda 10 Nisan 1866 tarihli bir Meclis-i Vala mazbatasıyla en radikal kararlardan biri alınıp, yangın alanında ahşap bina yapımı yasaklanıyor. Yollar ile ilgili çalışma sonucunda Babiali'yi Vezir İskeleyi'ne bağlayan yol olan bugünkü Ankara caddesinin açılması gerçekleşiyor (Tanyeli, 2004, 505-511).

Son yapılışında genişletilen Babiali alanının, dört tarafına da kale gibi yüksek duvarlar yapılmıştır. Bu duvarlar, Keçecizade Fuat Paşa sadrazamlığında (1861-1863/1863-1866) yıktırılıp yerlerine yüksek demir parmaklıklar konmuş ve 1941-1942 yıllarında binanın son tamirinde parmaklıklarda kaldırılıp bugünkü alçak duvarlar yaptırılmıştı (Ergin, 1950, 388).

Lütfi Tarihi'nde bu parmaklıkların yapımına ilişkin bilgide bulmaktayız. Bu bahsi geçen parmaklıklar Fuat Paşa'nın yaptırdığı parmaklıklar olmalıdır. “ Hocapaşa büyük yangınında, yanan mahallenin sokakları yeniden düzenlendiği sırada, Babiali'nin duvarları da yıktırılmıştır. İstanbul'da bulunan devlet daireleri ve miri binalar ile devletin ileri gelenlerinin

* Efdalüddin Bey'in makalesi için bkz. sayfa: 35

konaklarının çoğu, yüksek duvarlarla çevrili ve adeta sur içinde gibi idi. Bunun sebebi, Yeniçeri zamanında arasıra meydana gelen hareket-ı haşerattan korunmak için idi. Hamd olsun o gibi endişeler kalmamış olduğundan, hisar gibi öyle korkunç duvarlarla çevrili resmi dairelerin, pencereleri daha ışık alır hale gelmesi için duvarlar yıktırıldı. Ba husus Bab-ı Seraskeri, ki eskiden Eski Saray idi, bunun dört tarafındaki duvarlarından set üzerine olmayan tarafları tesviye olunup, Sultan Bayazıd Meydanı'na fevkalade küşayışlık gelerek, İstanbul'un bir büyük ziynet ve letafetini ve sıra ile müceddeden yapılan müte'addid bakırcı dükkanları'ndan istifadeyi mucib olduğu gibi, Bab-ı Ali'nin etrafındaki yüksek yüksek korkunç duvarların dahi yıktırılmasıyla, demir parmaklıklar inşa kılınmıştır. Bunlar fena olmamış ise de, bu yıkıntıların İstanbul kapıları'na kadar sirayeti, pekiyi şey olmamıştır" (Ahmet Lütfi, 1999, 145).

Babıali kompleksinin bu dönem gelişmelerine bakacak olursak; Babıali alanı ana kapıdan sonra sağ tarafı uzunca dönem ağaçlık ve bahçeliktir. Buraya ilk Hazine-i Evrak binası 1845 yılında yapıldı. Bu yapıya Cumhuriyet sonrası iki bina daha eklenir. 19. yüzyıl sonunda burada bir de havuz bulunuyordu. (Şekil 2.3, s.205) Ayverdi Haritasında bu havuz gösterilmiştir (Ayverdi, 1958, A4, B4). Bu kısım, alttaki Ebussuud Caddesine bakan bir kenar durumundadır (Gülersoy ve Haskan, 2000, 24).

1844 yılına dek Babıali alanının ana kapısı Alay Köşkü karşısındaki gösterişli kapı iken yeni yapıyla artık güneye, Cağaloğlu tarafına açılan kapılar da ağırlıklı olarak işlev kazanmışlardır. Bunda Topkapı Sarayı'nın o dönemden sonra işlevini yitirilişinin, o yönün kullanımı açısından da işlevinde azalmaya neden olmasının yanında, 1865 Hoca Paşa yangını sonrasında açılan bugünkü Ankara Caddesi'nin çevredeki ulaşım bağlantılarında önemli farklılaşmalara neden oluşu da yatar. Yapının inşasından sonra yaklaşık yarım yüzyıllık süreçte gerçekleşen bu kullanım farklılaşması 20. yüzyıl başlarında adeta kuzey girişleri tamamen işlevini yitirip mimarın hiç amaçlamadığı biçimde güney cephesi ana giriş kullanımına bağımlı olarak ana cephe haline gelmiştir. Bu bir anlamda Babıali kapısının, geleneksel anlamlarıyla ve Sarayla bağının kopması özerk, modern yapılanması ile ilgili de bir gelişmedir. Bu resmi iş mekanı, günlük daha rahat kullanım amaçlı direk binaya giriş yani işlevsellik kazanır. Bugünde Vilayet tarafından kullanım ve ana cephe bu yöndür. (Resim 2.1)

Bu yapımdan sonra Babıali iki kez yangın atlatmıştır. Bunlardan ilki 1878 yangını, (H. 1295 yılı Cemaziyülevvel'nin 21. Perşembe'si) 23 Mayıs gecesi rivayete göre odacıların ihmalkarlığından, Babıali binasının ortasındaki Şura-yı devlet dairesinden çıktı, altı saat

devam etti, bu daire altında bulunan Ahkam-ı Adliye dairesi, Dahiliye ve Hariciye nezaretine ait dairelerin çoğu tamamen yandı. Sadaret dairesi ise olağandışı cabayla kurtarılabildi. Ahkam-ı Adliye Ayasofya civarındaki Meclis-i Mebusan binasına, Şura-yı devlette inşaatı bitinceye kadar, geçici olarak Maarif Nezareti'nin üst katına taşınmıştır. Yanan dairelerdeki resmi evrakın büyük bir kısmı hasar görmüştür (Abdurrahman Şeref, 1326, 449-450).

Babıali'nin 1878 yangınına ilişkin bir resmi bulunmaktadır. 1878 yangınında o günlerde İstanbul'da bulunan L. Frager adında bir kişinin aldığı krokiye göre Ferat isimli bir ressamın çizdiği ve Paris'teki bir Fransız gazetesinde basılan resim bu yangını bütün dehşetiyle ortaya koyar. (Resim 2.2) Ayrıca bu yangının ortadaki yüksek bölüm ile Soğukçeşme tarafındaki kanadı tahrip ettiğini de açıkça belli eder. Yangınla ortadan kalkan binalar, Abdülhamit devrinde tekrar yapılmıştır * (Eyice, 1991, 388).

Resim 2.1 Babıali güney girişi, kartpostal 19. yüzyıl sonları (Fotoğraf: Berggren).

* S. Eyice bu bilginin alıntılandığı kaynağı tam künyesini vermemiştir.

Resim 2.2 1878 Babialı yangını, Ferat (Eyice, 1991, 389).

Babialı'nın son yangını (H. 6 S. 1329) 6 Şubat 1911 Pazar günü sabaha karşı Şura-yı Devlet dairesindeki telgraf odasından çıkmıştı. Babialı'nın bu yangında yanan yerleri; binanın orta kısmında bulunan Şura-yı Devlet, Dahiliye Nezareti daireleri tamamen, Sadaret dairesinin müsteşar, mektupçu, teşrifatçı, beylikçi oda ve kalemleri idi. Babialı binasının iki yan kısmını oluşturan Sadaret ve Hariciye Nezareti bölümleri yanmaktan kurtulmuştu (Koçu, 1965c, 1765).

Bu yangından sonra Babialı'nın orta kısmı bir daha inşa ettirilememiş diğer kısımlar tamir ve restorasyon görmüştür. Böylece bu büyük yapı birbirinden bağımsız iki ayrı bina haline gelmiştir. Bir süre Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin İstanbul Temsilciliği'ne verilen binanın Sadaret Dairesi kısmı, Cumhuriyetten sonra Vilayet Konağı olarak kullanılmaya başlanmış, Hariciye kısmı ise Defterdarlık olmuştur (Toprak, 1993, 520). İstanbul Defterdarlığı kullanımındayken bir yangın geçiren (1972) bu kitlenin 1970'ler boyunca süren başarısız bir restorasyonla yeniden kullanılır hale getirildiğini belirten Tanyeli (1993, 522-523), 1930'larda cephelerindeki neoklasik bezemeler soyularak yalın bir biçimde sıvanıp yenilenen Babialı binasında, 1980'lerin sonlarında eski görünümüne kavuşturulmak üzere bir inşaat etkinliği gerçekleştirildiğini kaydetmektedir. Bu kapsamda eski Sadaret Dairesi sofası ile toplantı salonunu da restore edilmiştir.

2.1.3 Babıali Mimarisi

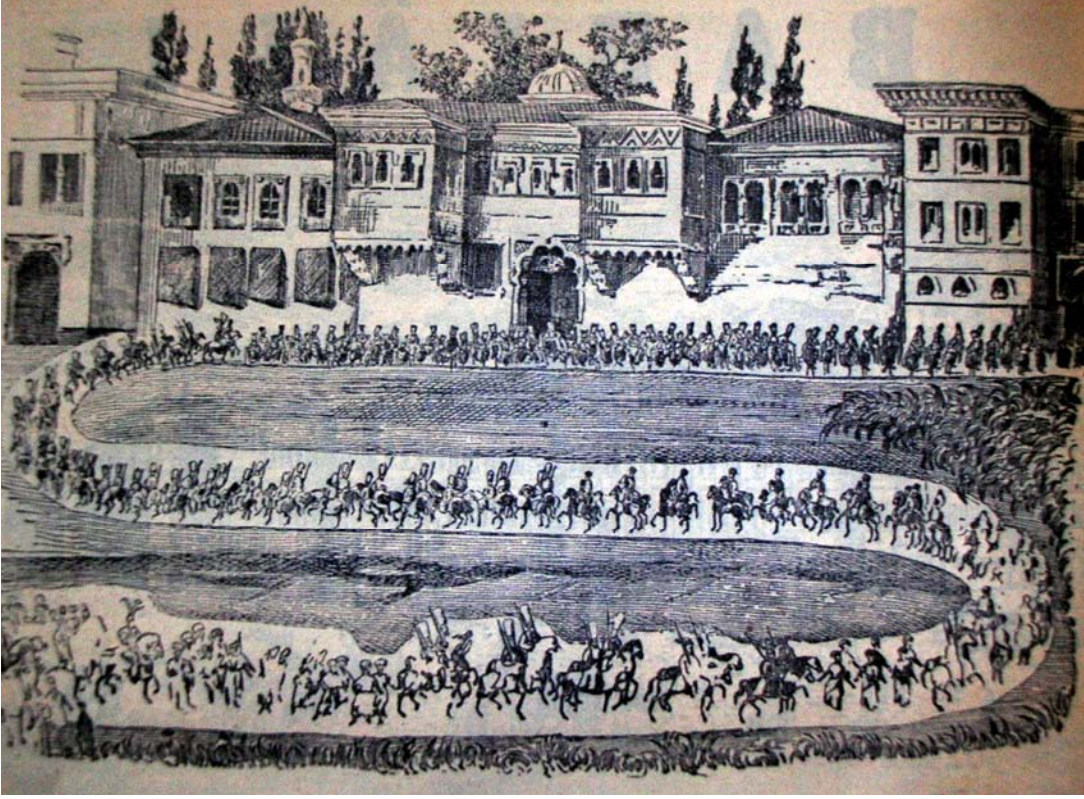
Yönetim ile ilgili işlerin sadrazam konutunda da gerçekleştirilmeye başlaması ve bu süreç doğrultusunda giderek devletle ilgili resmi işlerin daha çok bu konutlarda görülmesi sonucunda Paşa Kapısı ve Bab-ı Asafi olarak adlandırılan yönetim yapısı giderek şekillenmeye başlamıştır. Babıali'ye gelene dek Padişah'ın "Vekil-i Mutlak'ı" olan Sadrazam nerede ikamet ediyorsa orası Osmanlı yönetim merkeziydi. Bu konut ve yönetim için kullanılmış ve yok olmuş yapılarla ilgili bir bilgiye sahip değiliz. Birkaç sadrazam konutunun daha önce belirtilen çeşitli kaynaklarda sadece yeri ve ait olduğu sadrazamla birlikte adı geçmektedir. Kesin olarak söyleyebileceğimiz giderek resmi statüye sahip olmaya başlayan ve konumlandığı yeri sabitleşen merkez yönetim binası batılılaşmanın etkisiyle yeni mimari kimliğiyle son Babıali'ye kadar bir gelişim göstermiştir.

2.1.3.1 1740-1844 Arası Babıali Binası

Babıali yapısı ilk olarak 1776 tarihli bir planda gösterilmektedir. Fr. Kauffer'in ilk olarak 1776'da çizdiği, 1786'da düzelttiği ve sonraları J.D. Barbie de Bocage tarafından bazı tamamlamalarla F. I. Melling'in kitabında yayımlanan saray ve çevresi planında "Vezir-Serai ou La Porte" yazısı ile Babıali işaretlenmiştir. Bu planda orta avlusu olan, kare bir bina olarak gösterilen sarayın dışında Alay Köşkü ile arasında bir meydan vardır ve burada tam ortada birde nöbetçi kulübesi bulunmakta. Bu şematik çizimin genel durumu ne kadar yansıttığı anlaşılmaz (Şekil 2.4, s. 206) (Eyice, 1991, 387).

Babıali yapısının bu ilk planına çok yakın tarihli cephe görünüşüne ilişkin bir resim Şehsuvaroğlu'nun kitabında yer almaktadır. Bu çizim Babıali binalarının Beşir Ağa külliyesi tarafındaki şahnişinli dairelerini tasvir ettiği tahmin edilen, 1802'de Konstantin Ypsilanti'nin gösterişli bir törenle Babıali'ye kabulünü göstermektedir. (Resim 2.3) Fakat aslının nerede olduğu belirtilmeyen bu resim Haluk Şehsuvaroğlu tarafından kopya ettirilerek yayınlanmıştır (Şehsuvaroğlu, 1956, 181).

Şehsuvaroğlu, yine bu resimdeki Babıali binasına ilişkin kaynak göstermeden şu bilgileri verir. "1755 yangınından sonra Tomruk denen harem kısmını da içermek üzere bugünkü yerinde inşa edilen Babıali'nin bazı kısımlarında iki, bazı kısımlarında üç katlı olduğu görülür. Ortada kubbeli bir selamlığı olan ve iki tarafında konsol üzerinde oturtulmuş çıkıntı kısımları bulunan dairenin altında çift kanatlı büyük bir giriş kapısı yer almaktadır. Orta kısmın iki yanında birbirine bakan iki çıkma daha görülüyor. Bunlara bitişik olarak da biri üç

Resim 2.3 1802’de Konstantin Ypsilanti’nin Bab-ı Ali’ye kabulü (Şehsuvaroğlu, 1956, 182).

katlı, diğeri tek katlı iki daire yer almakta. Sadrazamların resmi işleri yürüttüğü sefirleri kabul ettikleri daire iki katlı. Bu dairenin alt ve üst kısımlarında büyük birer divanhane var idi. Üst kat divan hanesinin karşısına gelen büyük odaya arz odası deniliyordu. Binada ayrıca bir de hünkar dairesi mevcuttu. 18. asırda bu dairenin büyük salonu oymakari tavanı üstündeki elvan renkler, altın nakışlarla göz alıcı güzellikteydi. Padişahlar Babıali’ye gelişlerinde bu dairede ağırlandı ve burada vekilleri kabul ederdi” (Şehsuvaroğlu, 1956, 181).

Resimden okuyabildiğimiz kadar ahşap yapı; geleneksel Osmanlı evini andıran, sağır zemin kat duvarları üzerinde dikdörtgen pencere kuruluşlarıyla, bazı kısımları iki bazı kısımları üç katlı, yatay geliştirilmiş ve birbirine eklemlenen birimlerden oluşan tasarımıyla görülmektedir. Merkezde yer alan, dilimli kemerle süslenmiş giriş aksı, iki yanda oymalı konsollarla desteklenen çıkmalar, saçak alt hizasındaki bezemeler ve küçük bir kubbe ile vurgulanmıştır.

Bu resimdeki Babıali’nin dönemine yakın tarihli diğer bir bilgi Efdalüddün bey tarafından verilmiştir. Efdalüddün Bey, Tarih-i Osmani Encümeni mecmuasında yayınladığı Alemdar Mustafa Paşa ile ilgili makalelerinden birinde, Yeniçerilerin Babıali’yi kuşatmasını anlatırken,

kaynak göstermeden Babıali alanı ve yerleşiminden bahseder. Alemdar Mustafa Paşa olayı 1808 yılında meydana gelmiş olup, aşağıda anlatılan Babıali binası da bu olayda yanan binadır. Bu anlatılan yapı, yukarıdaki 1802 yılına ait bir olayın geçtiği resimdeki bina olmalıdır. 1802 ile 1808 arasında Babıali’de yangın meydana gelmemiştir. Aşağıdaki metinde binaların sırası, işlevleri, boyları, birbirine oranları ve mimarileri ile ilgili net bir görüntü vermesi de kabaca fikir edinilmektedir.

“Babıali, bugün mebni bulunduğu arsa ile arka tarafta tomruk Dairesi (Babıali Tevkihanesi) denilen kısımdan ibaret olan geniş saha üzerinde, alt katının bir kısmı kargir olmak üzere, harem ve selamlık dairelerini, ahırları, anbarları ve silahhane ve cebahaneyi ve geniş avlu ve bahçeleri şamil idi. Bu dairenin Soğukçeşme tarafından hakikaten ali olan cesim bir kapıdan girilen büyük bir avlusu vardı ve bu avludan Nallı Mescid tarafına çıkılıyordu.

Bahçekapısı ve bu bahçe gibi meydanda Çavuşbaşı, Tevkii ve telhisçi Kapıları ve Nallı Mescit Mahallesi’ne nazır Divanhane ve bunun merasim kapısı vardı.

Bugün Nallı Mescit denilen cami’nin etrafı, haneler ile çevrili ve o nam ile anılan bir mahalle olup, buradan dar bir geçit ile zikr olunan resmi kapıların açıldığı meydanlığa açılıyor idi. Vezir teşrifatına mahsus Bab-ı Asaî ve Binektaş dahi burada idi.

Beşir Ağa Cami ve sebilinin önündeki dar bir çıkmaz müntehasını, Harem Kapısı olan tomruğun arka kapıları teşkil eder.

Nallı Mescid tarafından dahi Tomruk’a gidilen ve aynı mevkiden çavuşan ve kavasan ve seyisan dairelerine ve Horanta’nın güzârına mahsus olan muhtelif kapılar olup, Harem ile Selamlık’ın iltisakı olan Zülvecheyn Sofaları burada idi. Vezir Dairesi, bu kısmın üzeri olup, dairenin buradan Ayasofya’ya doğru uzanan kısmı, Reis ve Kethüda daireleri’ni muhtevi idi.

Şengül yokuşu’na ve Fatma Sultan Mektebi Sokağı’na müvazi sebil ve cami’e ve kütüphaneye karşı olan aksam-ı ebniye, sokak ile yüz teşkil eder ve şahnişinleri dahi havi bulunur idi. Alayköşkü’nün tamamen karşısında, (Bab-ı Kebir) denilen en muhteşem kapı mevcut olup, evasıtında kethüda-i Sadr-ı ali’nin makam odası mebni idi. Odanın kapı üzerinde teşkil eylediği şahnişin ve altındaki payanda direkleri arası, boş idi.

Babıali’nin, sarnıç, izbe, mahzen gibi birçok teferruatı dairenin altında olduğu gibi, taht’ez-zemin bodrumları ve tünelleri dahi var idi.

Kalem memurları, hacegan ve sair rüesa, deniz tarafındaki kısımda icra-i memuriyet ederler, herkesin hanesine avdetiyle dairenin tatilinden sonra, bu kısımda hademeler ve sair nöbetçilerden başka kalmaz idi.

Sadrazam dahi, dairenin batı tarafındaki cenahı üzerinde Ebûssuûd Caddesi'ne kadar uzanan fevkani bir pavyondaki resmi odalarından çekilerek hususi selamlık dairesi olup, Nallı Mescit mahallesi tarafında mebni ve Divanhane'ye muttasıl olan daireye geçer ve beytutet içinde harem dairesinin mebni bulunduğu Tomruk Dairesi'ne mürur ider idi.

Tomruk denilen kısım, iki parçadan mürekkep idi: Biri kısm-ı şarki de Harem-i Asafi Dairesi ve diğeri de kısm-ı garbide, matbahlar ve Sekban Koğuşları ve ahırları ve kışlalar ve saire mebni yer idi. Etrafında dahi sınıf-ı askeriyeden bir çoğunun karakolhaneleri var idi” (Efdalüddin, 1327, 21, 1305-1307).

Babıali'nin 19. yüzyıl başlarındaki şekli hakkında bilgiler veren bu metne göre bina aşağı yukarı şöyledir: Bu gün ortadaki Şura-yı Devlet dairesinin yanmasıyla iki parçaya ayrılmış bina eski durumunda da Nallı Mescit'ten Babıali kapısına kadar uzanan vaziyette olup harem ve selamlık daireleri, ahırlar, anbarlar, silahhane ve cebehane, geniş avlu ve bahçelerinden oluşan bir alana kurulmuştu. Alay Köşkü karşısındaki ana kapıdan girince avlu ve bahçeleri yer alıyordu. Avludan Nallı Mescid yani Babıali yokuşuna çıkılacak bahçe kapısı ve bu bahçe gibi meydanda çavuşbaşı, tevkii, telhisçi daireleri ve Nallı Mescit Mahallesi bakan divanhane ve bunun merasim kapısı vardı. Nallı Mescid'in etrafında evlerin yer aldığı ve bu isimle anılan mahalleden, dar bir geçitten resmi kapıların açıldığı meydanlığa geçilirdi. Vezirler için olan Bab-ı Asafi ve binek taşı da burada idi. Beşir Ağa Cami ve sebilinin önündeki dar ve çıkmaz bir sokağın ucunu harem kapısı olan, tomruğun arka kapılarını oluştururdu. Nallı Mescid tarafından bile tomruğa gidilen ve aynı mevkiden çavuşlar, kavaslar ve seyisler dairelerine, aile ve maiyetlerinin geçmesine mahsus olan çeşitli kapılar olup harem ile selamlığın birleştiği yer olan ikiyüzlü sofalar burada idi. Vezir dairesi bu kısmın üzerinde olup dairenin buradan Ayasofya'ya uzanan kısmı reis ve kethüda dairelerinden oluşurdu. Şengül yokuşuna ve Fatma Sultan mektebi sokağına sebil, cami ve kütüphaneye karşı olan kısımların sokağa bakan şahnişinleri vardı.

Yine bu dönem Babıali binasında sarnıç, mahzen ve izbe gibi birçok işe yönelik kısmı dairelerin altında olup bundan başka bodrumlar ve tüneller de yer almaktaydı. Kalem memurları, hacegan ve sair rüesa deniz tarafındaki kısımda çalışırlardı. Sadrazam binanın batı tarafındaki kısımda Ebussuud caddesine kadar uzanan fevkani bir pavyondaki resmi

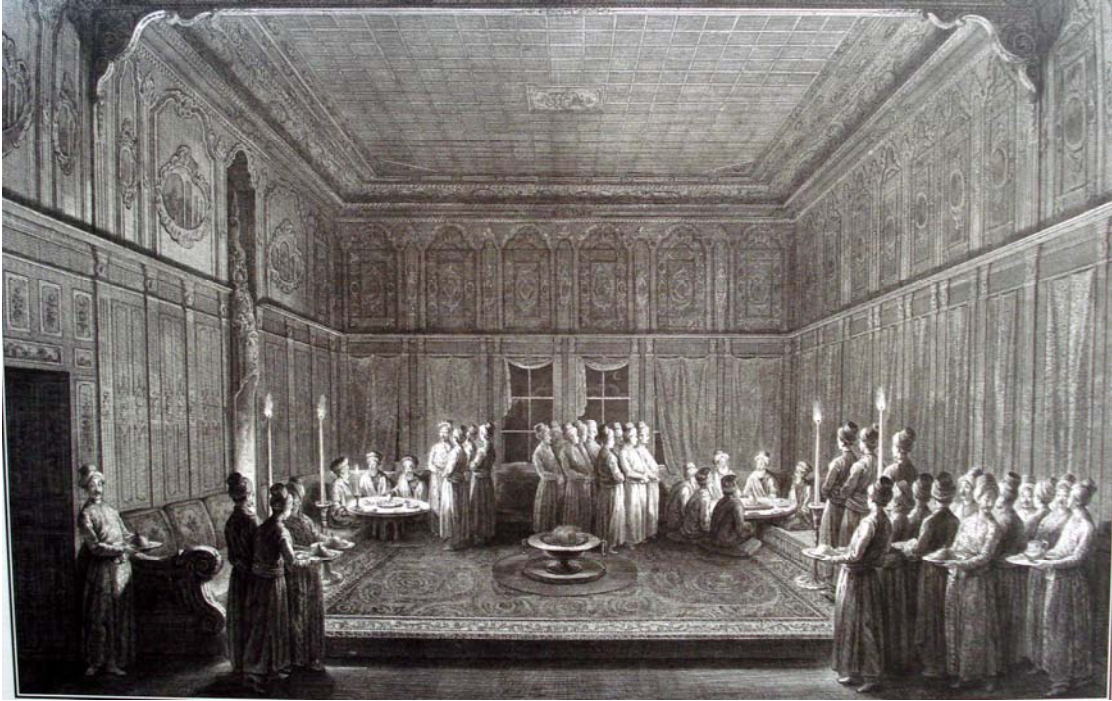
odalarından özel selamlık dairesi olan Nallı mescid tarafındaki divanhaneye bitişik olan daireye geçer ve sonra yatmak için harem dairesinin bulunduğu tomruk kısmına giderdi. Tomruk dairesi iki kısım olup biri şarkta harem dairesi ve diğeri garp kısmında matbahlar, sekban koğuşları, ahırlar, kışlalar ve vesaireden oluşuyordu (Uzunçarşılı, 1988, 265).

Birbirine yakın tarihli biri “Vezir Evi” diğeri “Sadrazamın İftar Sofrası” başlıklı Babıali yapısından olması muhtemel –bu dönemde Babıali aynı zamanda sadrazamın evidir- iki gravür bize 19. yüzyıl başında bu binaya ilişkin veri sunar.

İlki D’Ohsson’ın “Tableau General de L’Empire Ottoman” adlı kitabındaki “Sadrazamın İftar Sofrası” adlı gravürü. Birbirinin hemen hemen aynı özelliklere sahip bir iç mekanı yansıtan gravürlerden ikincisi ise 1827 tarihli “Vezir Evi” adını taşımaktadır. 1827 yılında, 1826 yılında yanan Babıali için eski yerinde yeniden inşa edilmiş olan Babıali binasına geçilmiştir. Bu resimlerdeki iç mekan Babıali’den bir mekan olabileceği gibi, başka bir vezir konağının selamlığına ait bir oda da olabilir. Selamlık kısmındaki bu odaların üç tarafı sedirle kaplıdır. Kapıdan girilince bir giriş (papuçluk) kısmı, buradan bir basamak yükseltilmiş asıl oturma bölümüne geçilmekte. Bu kısım asıl oda bölümü, tavandan da oymalı konsollarla ayrılmış. İki katlı pencere sıralarından alttakiler, dikdörtgen olup pencere katları arasındaki silmelerden sonra üst kat pencereleri yuvarlak, üstlerinde dalgalı bezemenin olduğu bir kemerle sonlanmaktadır. Üst sıradaki pencereler vitraylıdır ve pencere araları, vazoların içinde çiçeklerin yer aldığı dekorasyona sahiptirler. Ocağın olduğu duvarda üst kat pencerelerine denk gelen kesimde, iki pano halinde manzara resimleri bulunmaktadır. Genel olarak Barok öğelerin öne çıktığı bir iç mekan görülmektedir. (Resim 2.4;2.5)

Tanzimat öncesi Babıali yapısına ait bilgilerimiz oldukça kısıtlı olmakla birlikte genel olarak fikir verebilecek kabaca şu bilgilere sahibiz.

Babıali yapılarının 1839 yangınında yanan da dahil harem ve selamlığının oluşturduğu ana yapı, bodrum ve zemin katları dışında tümüyle ahşaptandır. Saray yarı bağımsız çok sayıda işleve yönelik birimleri de ihtiva ediyordu. Giriş Alay Köşkü’nün karşısındaki büyük kapıdan idi. 1838 tarihli Allom’un gravüründe Babıali Kapısı arkasından ana binanın çatısının bir kısmı görülmektedir. Resimde görüldüğü kadarıyla çatının üçgen bir alınlığı olduğu anlaşılıyor. (Resim 2.6)

Resim 2.4 Sadrazamın İftar Sofrası (M. D'Ohsson, 1790, C.2, Pl:41).

Resim 2.5 Vezir Evi, Giulio Ferrario, II. costume antico e moderno storia del... Firenze, 1827, c.20 , ks. 4, s.339 (Sevim, 1996, 212).

Resim 2.6 Babıali Kapısı, Thomas Allom'un gravürü (1838) (Walsh, 1840, 67).

Batı kaynaklarında rastlanan 19. yüzyıl reformlarına kadar olan sürece ilişkin Babıali ile ilgili kısıtlı bilgilerde, Babıali'nin inşa malzemesi olan ahşabın bakımı zor ve dayanıklılığı çok kısıtlı bir malzeme olmasından, zamanla görüntü anlamında da yıprandığından söz edilir. Bu durum pek çok yabancıyı şaşırtmıştır. Babıali'nin anıtsal kapısından ve Sadrazam Dairesinden girilince, kişiyi karşılayan ağırbaşlı, sükunetli iç atmosferden etkilenilmiş ve iç mekanların görkemi beğenilmiştir. Bu dönemdeki Babıali yapısı klasik Osmanlı yapı anlayışındaki diğer Osmanlı yapıları gibi dıştan daha sade, görkemini içe saklayan bir üslup egemenliğini yansıtmıştır (Gülersoy, 2000, 25).

Yapı topluluğu, harem ve selamlık dairelerinden oluşan Babıali binasının ayrıca büyük mutfakları, koğuşları, ahırları, vs. bulunuyor ve sadrazamın resmi yazışmalarda başlıca yardımcı kimselerin yani kalemlerin burada odaları vardı. Alt katta kalemler ve büyük küçük memurların odaları bulunuyor, üst kat ise sadrazamların ve ailelerin ikametine mahsustu (Pakalın, 1993, I, 137). Sadrazamın Harem Dairesi Beşir Ağa Mescidi tarafında Tomruk kısmında olup aile efradının kaldığı çeşitli odalar bulunmaktaydı. Her türlü merasimin ve belli başlı toplantıların yapıldığı Selamlık kısmı ise Nallı Mescid yakınında bulunuyordu. Bu dönemde Babıali'nin Selamlık ve Kalem kısmının başlıca odaları Arz Odası, Divanhane, kürk, kethüda bey, reisülküttab, amedi, beylikçi, büyük ve küçük tezkireci, tahvil kalemi, ruus

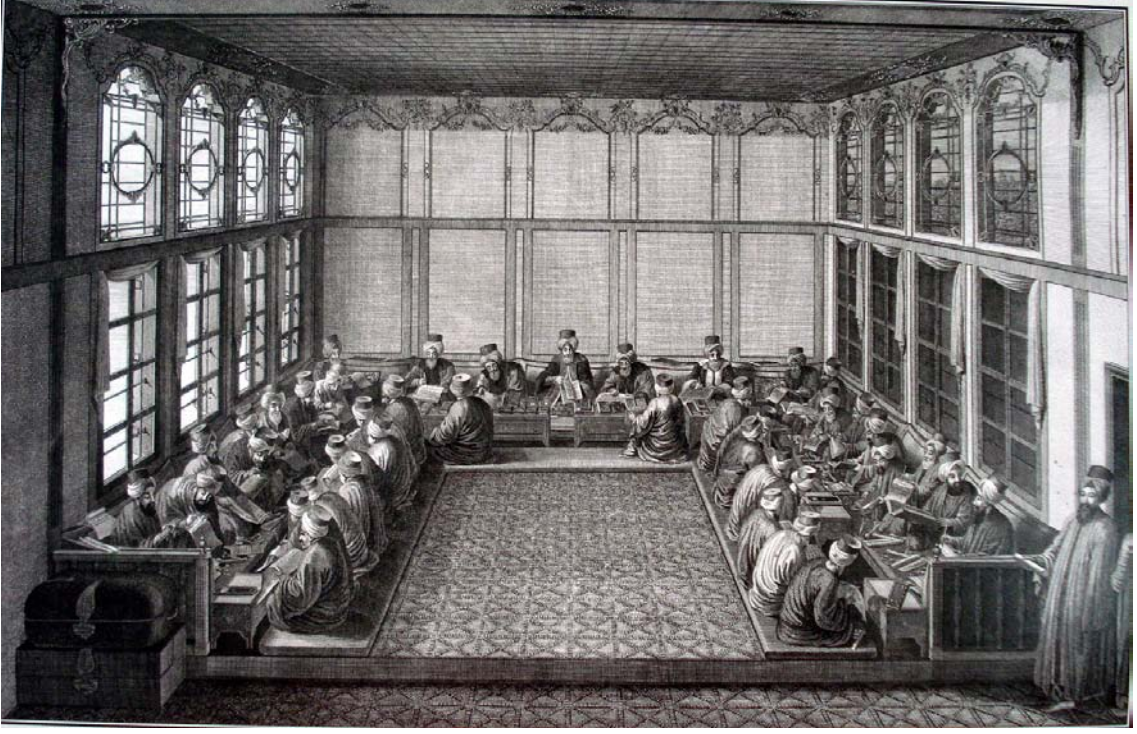
kalemi, mühime kalemi, çavuşbaşı, mektubi kalemi, kethüda katibi, kapıcılar kethüdası, teşrifatçı, sarık ve hazine odaları ile hünkâr köşkü ve havuzlu köşkten ibaretti. Bunların içinde en önemlisi Divanhane ve Arz Odası idi. Divanhane sadrazamın divan toplantılarını gerçekleştirdiği salondur (İpşirli, 1991, 378-386). Arz Odası kabul ve merasim salonuydu; vezirler ve sefirler bu odada kabul edilirdi. Önemli toplantılar da Arz Odası'nda yapılırdı. Selamlık kısmını oluşturan bu odaların altında mutfak, kahve ocağı, muhızır ve yoldaşlarının yerleri, sadrazamın mahiyetinin koğuşları, ahırlar bulunuyordu (Toprak, 1993, 519).

Yapıda makamların hiyerarşisine göre hepsi dışarıdan gösterisiz olan yapıların iç dekorasyonu itibariyle en gösterişlisi Padişah'ın vekili olan Sadrazamlık makamı içindi. Bugünde Babialı binasında Osmanlı dönemi özelliklerini taşıyan tek kısım Sadrazamın makamının olduğu bölümdür.

Bu ilk Osmanlı resmi yapısındaki ofis mekanlarına ait günümüze ulaşmış herhangi bir görsel malzeme bulunmazken bu dönemde Osmanlı çalışma mekanlarının düzenlenişi ile ilgili 18. yüzyıl sonu 19. yüzyıl başlarında Osmanlı kalemine ait tek görsel malzeme, bize Osmanlı kalemlerinin iç görüntüsü ve çalışma düzeni ile ilgili veri sunar. Bu çalışma, İgnatius Mouradgea d'Ohsson'un Tableau general de 'Empire Ottoman'ın büyük folyo baskısında yer alan 200 gravürden biridir. Metinde bu dairenin Bab-ı Defteri'ye bağlı olduğu belirtilmektedir; resim genel bir kalem odasını betimler gibidir. Çünkü diğer dairelerden ayırt edici bir özellik olarak karşımıza çıkmaz. Gravür dönemine has İstanbul'da bir devlet dairesine ait tek iç görünüş olabilir. (Resim 2.7)

Bu kalem odasının, resim 2.4;2.5'te de gördüğümüz iç mekanla hemen hemen aynı özelliklere sahip olduğu dikkat çekiyor. Görünen o ki çalışma mekanı ve ev mekanı bu dönemde Batı mimarisinin, yani barok özelliklerin hakim olduğu bir program yansıtır. Ayrıca biçimsel olarak da kabaca bu kalem odaları dönemin üst sınıf konaklarındaki odalardan pek farklı değildir. Onlar gibi bir giriş (pabuçluk) ve ondan bir basamak yükseltilmiş bir oturma bölümü yer alır. Oturma bölümünün üç tarafı sedirlerle çevrelenmiştir (Tanyeli, 1993, 521) .

Carter Findley Babialı memurlarıyla ilgili çalışmasında bu resmi uzun uzun yorumlamıştır. Resim, 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda yaygın olan Avrupa barok üslubunun etkisiyle dekore edilmiş bir iç mekan ve klasik Osmanlı tipi giyim kuşam ve yerde oluşturulan çalışma düzeni.

Resim 2.7 Bir maliye kaleminin içi, 18. yüzyıl sonu, gravür (d'Ohsson, 1890, PL;178).

Resimde döşemesi hasırla kapalı olan bir daire görülmektedir. Memurlar dairede odanın kenarlarına iki sıralı olarak yerleşmişler. Arka sıra, duvar kenarından dönen sedir üzerinde otururken öndeki sıra onların karşısında aralıksız olarak minderde oturmaktadır. Arka sıradaki sedirde oturan memurlar uzun sakallı ve daha yaşlı, önlerinde oturan memurlar sakalsız ve daha genç görünümlüdür. Önde oturanlar işi yeni öğrenen memurlardır. Klasik Osmanlı bilgi aktarım sistemi içinde yetiştirilmektedirler. Odanın arka bölümündeki daha yaşlı adamlar serkalfa, mümeyyiz ya da kisedar gibi unvanlar taşıyan denetçi konumundaki memurlar ile o daireye özgü bir unvanla anılan ve Divan-ı Hümayun hâceganları arasında yer alan kalem yöneticisi olmalıdır. Hâcegan terimi uygulamada kalemiyenin üst kademelerine geçişi simgeleyen bir rütbe niteliği taşır. Masaları olmayan katiplerle çıraqlar arasında yazı gereçlerinin konulduğu alçak sandıklar bulunmakta. Bağdaş kurup oturmuş memurlar kağıtları ya da defterleri alıp ellerinde ya da dizleri üzerinde yazı yazıyorlar. Sol ön planda görülen sandıklar, evrakların muhafazasına yaramaktaydı. Evraklar rulo haline getirilip torbalara konuluyor ve kullanılmadıkları zamanlarda büyük sandıkta saklanıyordu (Findley, 1996, 58-63).

Findley, Avrupa tarzı döşemenin başladığı 19. yüzyıl sonlarına kadar kalemlerin fiziksel koşullarında büyük değişiklikler olduğunu düşündürtecek çok az neden olduğuna dikkat

çeker, söz konusu gravür, Babıali'nin sadrazama bağlı dairelerinden birinin de prototipi olarak düşünülmelidir (Findley, 1996, 58-63).

1842 tarihli arşiv belgesinde sürmekte olan Babıali inşaatına değinilmektedir. Babıali binasının haylice ortaya çıktığı, “*ebniye-i mezkure kalfası İstefan*” tarafından inşaatın devam ettiği belirtilmektedir (BOA., İ.DAH., 3207) 8 R 1258/19 Mayıs 1842. Babıali ebniyesinin masraflarından dolayı İstefan Kalfa'nın istediği meblağın tedariki (BOA, İ.DAH. 76/ 3768), 8 Ca 1259/6 Haziran 1843 tarihine ait belgeye göre, kagir olarak inşa edilen binanın masraflarının keşif bedelinden fazla tuttuğunu göstermektedir.

1839 yangını Babıali tarihinde bir dönüm noktası niteliğindedir. Mimari anlamda, Babıali için önemli gelişmelerin başlangıcı olacak bir dönem başlamıştır. O döneme kadar kompleks tüm yeniden yapımlarına karşın, 17. yüzyıldan beri süregelen mimari çerçevesini çokça zorlamamıştır. Yapı asıl olarak harem ve selamlık dairelerinden oluşmaktadır. Selamlık kısmı resmi işlerin yürütüldüğü bir düzendedir ve 18. yüzyıl sonlarında sayısı 130-200 kadar olan bir memur kitlesinin çalışma alanıdır. 1939 yangını sonrasındaki yeniden yapımı öncekilerden tamamen farklıdır. Mart 1844'te yeniden kullanıma açılan yapı artık sadece resmi bir dairedir. Yaklaşık iki yüzyıllık süreç sonucunda yönetimde gerçekleşen evrim çağdaş bürokrasi anlamında geldiği noktada profesyonel yöneticinin özel yaşantısı kamusal yaşamından ayrıdır (Tanyeli, 1991, 387). 1839 Babıali yangını sonrası alınan bu kararın, Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde yer alan belgesi de resmi kanıtını oluşturur. Belgede harem dairesi yeni inşa edilecek binada yer almayacağı ve yalnız resmi iş mekanı olacağı açıkça belirtilmiştir. (BOA, İ. DH., 313)

2.1.3.2 1844'ten Sonra Babıali Binası ve İç Düzeni

26 Mart 1844 inşaatı henüz biten son Babıali binasının merasimle açılışı yapıldı. Alay köşkü karşısındaki 1843 (H. 1259) tarihli büyük girişi, görkemli bir cümle kapısı olarak inşa edilmişti. Babıali binası inşasını, Ebniye-i Hassa Müdürü Abdülhalim Efendi kontrol ve sorumluluğunda*, İstefan kalfa üstlenmişti. Oldukça süslü olan bu yeni Babıali artık kagir bir yapıydı ve bu son yapımda Babıali'nin yayıldığı alan, çevrede gerçekleşen istimlaklerle genişletilmişti. Babıali binası 1844 yılında kullanıma açılmıştır. İstefan Kalfa'ya nişan verildiği, 26 Mart 1844 günü de resmen açılışının yapıldığı bilinmektedir (Ahmet Lütü, 1999, 1142).

* BOA, İ.DH., 313

Bu son Babıalı yapısı, Babıalı'nın gerçek kimliğini kazandığı Tanzimat sonrasının bir eseridir. Yönetimin mimari alanında hedefleri doğrultusunda hakimiyet, Batı mimarisinin tasarım kalıpları ve yapım teknolojisi kullanımındadır.

Yapının bu son inşasında kat döşemeleri haricinde kagir olarak inşa edilen bina; masif ayaklı, taş cepheli, içte ahşap kat döşemeleri ile iç duvarları o devirde yaygın şekilde kullanılan bağdadi tekniğiyle yapıldı (Yergün, 2002, 90).

Babıalı binasının bu son uygulamasında planının birbirini takip eden aralarında irtibatlı muhtelif daireler şeklinde olduğu görülür. Yapıyı kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan birbirine bağlı geniş sofalar çevrelerinde odalar oluşturmaktaydı. Yaklaşık 230m uzunluğundaki en eski ve en uzun kagir sivil yapı, kuzeybatıdaki alçak kısmı Sadaret güneydoğudaki Hariciye Nezareti idi (Eldem, 1979, 100). Tam ortada diğerlerinden daha yüksek Şura-yı Devlet dairesi yer alıyordu. Tek kitlede üç farklı bölüm olarak tasarlanan yapı, denize bakan cephede muhtelif dairelerin sütunlar üzerine oturan ve ileri taşkın köşkleri mevcut idi. Bina Avrupa mimarisi örnek alınarak inşa edilmişti.

Bu son Babıalı binasının 'Tanzimat Dönemi'nde Babıalı' adıyla cephesine ait bir de çizim bulunmaktadır. (Resim 2.8) Yapının görünümü aynı yüzyıl içinde Avrupa mimari unsurların uygulanmasıyla bir hayli değişmiştir. Bu resimde Babıalı binasının ana cephesiyle Nallı Mescit tarafındaki yan cephesi görülmektedir. Resmin sağ tarafında şimdiki halini koruduğunu gördüğümüz Nallı Mescid görülmektedir. Sütunlara oturan çıkmalara ve bol sayıda pencereye sahip olan Batı üslubundaki yapının, yüksek bir bodrum katının üstünde iki katı daha vardır. Ortada Şura-yı Devlet Dairesi'nin bulunduğu kısımda sekiz uzun sütun üzerinde üçüncü bir çıkma kat bulunmaktadır. Çıkma bu katta arası balkonlu iki tarafı odaya ait bir düzenlemedir. Bu iki taraftaki odalar tepede üçgen alınlıklarla sonlanmaktadır. Babıalı yokuşu tarafındaki kanadın bir yüzünde, üstünde kitabesiyle esas giriş bulunuyordu. Buradan geçilen Sadaret dairesi'nin ortasında geniş bir sofa vardı. Sofanın güney ucunda ise direklere oturan çıkmaya uzanan meclis salonu yer almaktaydı. Bu salonun süsleme programı tamamen Avrupa Neo-Klasik üslupta yapılmıştı (Tanyeli, 1993, 522). Bu gün eski Babıalı'den kalan tek orijinal mekan bu salondur. D'Aronco'da 1894-1900 arası Babıalı restorasyonu yapmıştır (Can, 1993, 274). D'Aronco'nun bu restorasyonu 1894 yılı depremi sonrasındadır.

Resim 2.8 Babıali binası (14 Kanun-ı Sani 1867 tarihli *Ayine-i Vatan* Dergisi).

Binanın kullanılmaya başlamasından sonra çok geçmeden düzenlenmiş bir arşiv belgesine göre: 1849'da, Hariciye Nezareti'ne ait oda ve diğer bazı odaların kanepeler on dört bin iki yüz on kuruşa yenilenmiştir. 1265 Cemaziyelevvel 5 / 29 Mart 1849 (BOA, İ.DH 10798) Odaların eşyalarının yenilenmesi konusunda 1855 tarihli başka bir belge ise şu şekildedir:

“Bab-ı Ali ve ... mevaki-i saire kalem odalarının mefruşatı usul-ı kadimesi vecihle canib-i miriden tamir ve tecdid olunmak üzere vükela-yı fehham hazeratıyla memurin-i saire dâireleri ve mecalis-i mevcude mefruşatının kendi taraflarından tamir olup seleften halefe devrolunması bundan akdem nizama rabt olunmuş ise de Bâb-ı Âlide kain arz odasıyla mecalis-i mevcude büyük odalarıyla Nezâret-i Celile-yi Hariciyede icrâ-yı resm-i memuriyete mahsus olan ve Mâliye Nezâretinde dahî meclis akdolunagelen kebir odalar umuma ait olması cihetle mevcut olan döşeme ve sandalye ve kanepeleri ol vakitten beri hali üzere terk olup ... ziyadesiyle tamir ve tecdide muhtaç bulunmuş olduğuna ... ve mecalis-i mezkûre ve Nezâret-i Celile-i Hâriciye ve Mâliyenin kebir odaları döşemelerinin dahî icabına göre Hazret-i celîle-i Mâliyeden ve mensup olduğu mahallerden tecdid ve tamir ettirilmesi... Fî 6 Zilkade sene 71”. 1271 Zilkade 6 / 25 Ocak 1855 (BOA, İ.DH, 21284)

Bu belgeden anlaşıldığına göre, memur daireleri ve meclislerin döşemelerinin öncekinden sonrakine geçerken onarılp devredilmesi düzeni getirilmiştir. Ancak, Babıali'de bulunan Arz Odası ve Büyük Meclis Odaları ile Hariciye Nezareti ve Maliye Nezareti'nde meclislerin toplandığı büyük odaların genel kullanımda olması nedeniyle varolan döşeme, sandalye ve kanepelerin fazlasıyla onarım ve yenilemeye ihtiyacı vardır. Bunların gereğine göre Maliye hazinesinden veya ait olduğu mahallerden tamir ettirilmesi istenmektedir.

Fossati, 1844 yılında döşemesi tamamlanan bu yapının, Arz Odası düzenlemesini yapmıştır (Can, 1993, 122). 1856 yılında, Arz Odası'nın dekorasyonunu mimar Fossati gerçekleştirdiğine dair arşiv belgesi şu şekildedir:

“Atufetlü Efendim Hazretleri Bâb-ı Âlide kain arz odasının tefrişi için mimar Fossati marifetiyle Avrupadan celp ettirilen ve bu tarafta tanzim olunan eşyanın ceman masârifi olan bir yük elli sekiz bin üç yüz seksen sekiz buçuk kuruştan oda-i mezkûrdan ihraç ile fûruht olunan atik eşya bahası ile alelhesap olarak verilen yetmiş beş bin kuruş bâ-tenzil küsuru olan altmış altı bin yedi yüz kırk sekiz buçuk kuruşun yetmiş iki senesi mefruşat tertibinden olarak maliye hazîne-i celîlesinden itası istîzânına dair maliye nazırı devletlü paşa Hazretlerinin takriri manzur-ı şevket-mevfur-ı cenab-I padişahi buyurulmak için arz ve takdim kılınmış olmakla ol bâbda her ne vecihle irade-i seniyye-I hazret-i mülukane müteallik ve şeref-südur buyurulur ise ona göre hareket olunacağı beyânıyla tezkere-i senaveri terkim olundu Efendim fi 29 Ramazan sene 72”. Ramazan sene 72”. 1272 Ramazan 29 / 3 Haziran 1856 (BOA, I.DH, 22834)

Bu belgede Arz Odası'nın dekorasyonu için Fossati tarafından Avrupa'dan getirilen ve burada düzenlenen eşyanın tutarı hesaplanmış, eski eşyaların satışından elde edilen gelirden açıkta kalan kısmının maliyeden ödenmesi istenmektedir.

Babialî'nin bu son yapısının, iç mekan düzenine ilişkin kısıtlı verilere de dolaylı kaynaklardan ulaşmaktayız. Tanzimat'tan sonra bile eski kalem (büro) düzeni hemen değişmez. “1855 Yılında Türkiye” başlıklı Ubicini'nin kaleme aldığı eserde Babialî ve özellikle bürolar hakkında şunlar aktarılır. “Harbiye ve Bahriye bakanlıklarıyla Tophane'nin dışındaki bakanlıkların büroları da Bab-ı Ali'de toplanmıştır. Bu bürolara giriş serbesttir. Bunlar halılarla döşenmiş geniş koridorlara açılan salonlar olup girişleri kapı yerine sadece kalın bir perdeyle kapatılmıştır. Salonda, adet gereğince, üç duvar baştanbaşa minderle çevrelenmiştir ve kalem efendileri burada, özel yerlerinde bağdaş kurmuş otururlar, sol bacakları kürsü vazifesi görmek üzere kalkık durur. Yazı için gerekli malzemeyi ve Osmanlı memurlarının kullandıkları birkaç kitabı yanlarına, minderler üzerine koyarlar. Çubuğu da unutmayalım, onsuz olmaz, onun da kitapların üzerine yerleştirirler ve arada bir işlerini bırakıp bir nefes çekerler” (Ubicini, 1977, 76-77).

Bu memur çalışma düzeninin bir süre daha değişmediğini görürüz. Abdülaziz'in (1850-1918), “Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri” kitabında bu resimdeki görünenleri doğrular nitelikte yine Osmanlı kalemlerine ilişkin bilgi aktarılır: Babialî kalem odalarında kapının karşısına gelen yer ile iki yanlar boydan boya minder ve yastıklarla döşelidir, pencereler perdeli olur. Odanın ortasında yer alan güzel ve kalın Gördes keçesi üzerinde pirinçten yapılma tablalı büyük mangal bulunur (Abdülaziz Bey, 1995, 89).

Yeni gelen ve kaleme çırak olan kişiler için sağ ve sol yanlardaki minderlerin önüne kalın kırmızı ihram serilir. İlk defa kaleme gelen kişi, iki taraftaki işi bilen usta kişilerden birinin önüne ve adı geçen ihram üzerine oturur. Arkasındaki minderde oturan kişi, yeni gelenin hocası olur. Ser halifenin tayin ettiği ve çoğuna yazı gösteren biri yeni efendiye hüsn-i hat alıştırmasını yaptırır (Abdülaziz Bey, 1995, 89).

Osmanlı Padişahları zaman zaman Babıali'yi ziyaret ederlerdi. Bununla ilgili Şehsuvaroğlu'nun kaynağını belirtmeden padişahın Babıali'yi ziyaretini anlatırken iç mimarisi ile ilgili bilgi de sunar. Padişah Abdülaziz 1868 Mart'ında Babıali'de Şura-yı Devletin açılma merasimine katılmıştı. Padişah atı ile Soğukçeşme tarafındaki Babıali kapısından gelmiş, eski Tomruk dairesinin karşısında bulunan ve padişahların ziyaretlerine mahsus olan Hünkar kapısı açılmış ve Padişah Babıali avlusuna girmiş, doğruca Hünkar dairesine geçmişti. Bu daire hem Hünkara, hem Şura-yı Devlet teşkilatına tahsis edilmişti. Özel olarak düzenlenen daire, kırmızı kadife ile döşeliydi ve amfiteatr şeklinde düzenlenmişti. En üst kısmında arabesk paravan şeklinde üçü bir tarafta ve üçü diğer tarafta olmak üzere altı parçadan oluşan hareketli kapıları vardı (Bu kapılar açılınca Hünkar dairesi ile meclis-i umumi dairesi görüşme yapardı.) (Şehsuvaroğlu, 1956,183).

Yine Babıali'de meşhur divan odasında gerçekleşmiş tarihi olaylardan biri olan 18 Ocak 1877'de İstanbul konferansının kararlarına karşı, Babıali'nin vereceği cevabı görüşmek üzere Sadrazam Mithat Paşa çeşitli Devlet görevlilerini toplamıştı.

“Bu salon o tarihlerde on bir penceresi önündeki bir sedirle ve bazı koltuklarla döşeli bulunuyordu. Ortada ayrıca büyük bir toplantı masası yoktu. Davetlilerden bazıları sedirlere bağdaş kurup oturmuş, mülki rical ve ruhani reisler koltuklarda yer almışlardı. Ortaya Sadrazam için bir koltuk getirilmiş, onun karşısına da müzakereleri zapta memur katip küçük bir masa başında yer almıştı.

“Bu on bir pencereli, sedirli, tavanı altın yaldızlı oymakari çiçeklerle, dallarla süslü tarihi salonun yan tarafında ve Babıali yokuşuna nazır köşede sadrazamların odası vardı. Köşedeki odayla salon arasındaki oda da sadrazamlara mahsustu” (Şehsuvaroğlu, 1956, 183).

Bu bilgilerden Babıali'nin bazı önemli odalarının yeri, düzenlemesiyle ilgili bilgiler elde etmekteyiz. Bina mimari olarak dıştan Batılı fakat iç düzenlemelerinde geleneksel uygulamaların devam ettiği hatta çoğu kez yana yana yaşatıldığını görmekteyiz. Özellikle

mobilya kullanımı yavaş yavaş yerleşmekte, giderek Babıali’de Avrupa tarzı mobilyalar; masalar, koltuklar, sandalyeler, camekanlı dolaplar, vb. iç mekanın kullanımında artık vazgeçilmez olur.

Önemli bir belgede Babıali’nin kagir olarak inşasından sonra geçirdiği 1878 yılındaki büyük yangın sonrası tamiriyle ilişkilidir. Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinden bir belgeye göre de 1879 yılında, 1878 Babıali yangınında binanın yanan kısmının Şehremaneti tarafından onarılması için belge düzenlenmiş olup, “sermimar-ı devlet Serkis Bey” tarafından keşif, (BOA., İ.DAH., 63599) onarım işinin de Vasilaki Efendi kalfaya havale edildiği açıklanmaktadır. (BOA, İ.DAH., 63944/3) Bir başka belgeye göre ise 1878 yangını sonrasında Sadaret dairesi kısmında odalar azalmış bu odalara Sadaret ve Dahiliye ve Teşrifat memurları yerleştirildiğinden Sadarete gelen elçiler sefaret tercümanlarına mülakat ve sırayla kabul için hiçbir oda kalmamış olduğundan Sadaret arz odasının haricine iki salon inşa edilmesine dair belgedir. Bu odaların masrafı basmimar Serkis Bey tarafından bildirildikten sonra Maliye Nezaretine yazı yazılmıştır. (BOA, İ.DAH., 63599)

Son olarak, Semih Mümtaz’ın hatıralarını yayınladığı kitabında II. Abdülhamid devrinin sonlarına doğru Babıali hayatından aktardıklarında binanın iç düzenlemesiyle ilgili bazı ayrıntıları yakalamaktayız. “Sadareten sonra Dahiliye nezareti ve erkanı ve kalemleri Babıali’de idiler. Bugün vilayet mektupçusu odasının yanındaki büyük odada Dahiliye Nazırı Memduh Paşa ve yanı başındaki küçük oda da mühürdarı Hasan Bey (kalemi mahsusu müdürü) otururdu ve bir iki arkadaşı daha vardı. Memduh Paşa’nın oturduğu odanın takımı yeşil kadifeli iki kanepeler ile dört koltuktan ve altı iskemleden ibaretti ve masanın karşısında da iki moreken iskemle dururdu (Semih Mümtaz, 1948, 24).

“Hariciye Nezareti ile dahiliye Nezaretine altı üstü koridorlardan geçilerek gidilip gelinirdi. Hariciye’nin istişare odası, tercüme odaları, şifre ve kalem odaları, şehbenderler dairesi ve kalemler ... Bahusus...Kiler hep oradaydı. Hariciyenin kileri alt katta bir büyücek bir odada idi (Semih Mümtaz, 1948, 25).

“Dahiliye Dairesi’ne çıkar çıkmaz (Ankara caddesi tarafından Sadarete girişte) sağ tarafa tesadüf eden birinci koridorun başlarındaki odalarda nezaret tercümanları otururdu. İlk bölmeden sonrada Dahiliye Nezareti kalemleri bulunurdu. Mektubi kalemi, evrak kalemi gibi hemen alt katlarında da muhasebe ve nüfus kalemleri yerleşmişti. Aynı zamanda da

vilayetlerin kapı kahyaları ve kapı çuhadarları alt kattaki odalarında çalışırlardı. Vali dairesindeki büyük sofanın iç ucundaki koridor ta Hariciye Nezaretine imtidad ederdi. İşte bu koridorun kapısından girer girmez sola gelen ilk odalar (zira sağda odalar yoktu) amedi odalarıydı ve birinci bölme kapıdan sonra Dahiliye Nazırı'nın odaları gelirdi. Nazır paşa bu odalarda otururdu" (Semih Mümtaz, 1948, 27).

Metinden anlaşıldığı kadarıyla, Dahiliye Nezareti yerleşimi aşağı yukarı şöyledir. Bugün valilik makamı olarak kullanılan mekanın olduğu kısım: Merdiveni çıktıktan sonra sağdaki ilk koridorun başındaki odalarda nezaret tercümanları oturur, ilk bölmeden sonra da Mektubi kalemi, Evrak kalemi gibi Dahiliye Nezareti kalemleri bulunurdu. Bunların alt katında muhasebe ve nüfus kalemleri, vilayetlerle İstanbul arasındaki yazışmaları takip edip ilgili yerlere dağıtan kapı kahyaları ve onlara yardım eden kapı çuhadarları yerleşmiştir.

Vali dairesindeki büyük sofaya bağlı diğer koridor, Şura-yı Devlet daireleri boyunca devam ederek, bugün İstanbul Emniyet Müdürlüğü kullanımında olan, öncesinde İstanbul Defterdarlığı'nın yerleşmiş olduğu, Hariciye Nezareti'nin bulunduğu kanada ulaşmaktadır. İki katlı koridorun sağında oda yoktur, soldaki ilk odalar amedi odalarıdır, ilk bölmeden sonra Dahiliye nazırının odaları gelir. Koridor boyunca hariciye istisare odası, tercüme odaları, şifre ve kalem odaları, şehbenderler dairesi ve kalemler, alt katta da kiler bulunmaktadır.

Babıali binasının tam ortasında yer alan ve 1911 yangınında ortadan kalkan Şura-yı Devlet Dairesi'nde Şura-yı Devlet Reisi, Tanzimat, Maliye, Dahiliye, Mülkiye daireleri ve Muhakemat daireleri ve kalemleri otururlardı (Koçu, 1965a, 1751). Diğerlerinden fazla olarak üstünde bir kat daha vardı: Hünkar dairesi. Abdülmecid'le Abdülaziz bu daireye gelirler, çalışmalarını gerçekleştirirlerdi. Sonraları Şura-yı Devlet Mülkiye dairesi tarafından kullanılırdı. Mülkiye dairesinden başka Tanzimat ve Dahiliye, Maliye, Mahkeme-i Temyiz, Mahkeme-i İstinaf, Bidayet Mahkemesi ve bunların reisi sanileri azaları, müddeiumumileri ve muavinleri ve kalemleri vardı. Mahkemelerin geneline verilen isim de muhakemat dairesiydi (Semih Mümtaz, 1948, 35-36).

1911'de yanarak ortadan kalkan Şura-yı Devlet dairesinin yangından önce ve yangın esnasındaki fotoğrafları, Resimli Kitap'ta yayınlanmıştır. (Resimli Kitap, 1326, 183-194) (Resim 2.9; 2.10; 2.11; 2.12; 2.13)

Resim 2.9 Babialı binası kuzey cephesi, Şura-yı Devlet kısmı yanmadan önce (Resimli Kitap, 1326, 182).

Resim 2.10 1911 yangınında Babialı, Şura-yı Devlet kısmı (Resimli Kitap, 1326, 184).

Resim 2.11 1911 yangınında Babıali, Şura-yı Devlet kısmı (Resimli Kitap, 1326, 188).

Resim 2.12 1911 yangınında Babıali, Şura-yı Devlet kısmı (Resimli Kitap, 1326, 186).

Resim 2.13 1911 yangınında Babialı binası (Resimli Kitap, 1326, 188).

Yanan bu kısım ile ilgili, Başbakanlık Osmanlı arşivlerinde yer alan iki farklı planda Şura-yı Devlet dairesinin çizimi mevcuttur. İlk plan zemin Parke hesabı yapılmak için düzenlenmiştir. (BOA, Plan, Proje-Kroki Katalogu, 652-1) Bu kısımda yer alan odaların hangi dairelere ait olduğu gösterilmiştir. (Şekil 2.5, s.207)

Yapılacak tamirat için düzenlenen plandan anlaşıldığı kadarıyla yapı birbirine irtibatlı odalardan oluşmaktadır. Kroki Şura-yı Devlet Riyaset-i Celilesi salonundan başlamakta, merdiven sağanlığı ve koridor devamıyla Şura-yı Devlet Başkitabet Salonuna geçilmekte bu salona irtibatlı görünen Şura-yı Devlet Muhakemat Dairesi salonunun diğer ucunda ise Sadaret Mektubi Dairesi salonu yer almaktadır. Yine merdiven sağanlığından sonra devam eden koridor, Sadaret-i Uzma Müsteşarlığı Salonuna bağlanmakta hemen yanında Dahiliye Nezaret-i Celilesi salonuna geçilmekte bu odanın yanında Amed-i Divan-ı salonu bulunmakta ve koridor devam etmektedir. Plan “H. Vogelstein” adıyla imzalanmıştır.

İkinci plan, Şura-yı Devlet Dairesindeki yukarı kat ve aşağı kat odalarında yapılacak boya ve kalemişi yenilenmesi için düzenlenmiş keşif defteridir. (BOA, Plan, Proje-Kroki Katalogu, 652-1) Bu bakım ve onarım için her bir odanın boyutları ve bu odalarda mevcut süsleme tespit edilmiştir. (Şekil 2.6a-d, s.208)

Yine aynı isimle H. Vogelstein olarak imzalanmış plan dört paftadan oluşmakta. İki pafta yukarı kat odalarına, iki pafta aşağı kat odalarına aittir. Üst kat planı yine Şura-yı Devlet Riyaset-i Celilesi salonunundan başlamaktadır. Bu salona eklemelenmiş, Şura-yı Devlet Riyaset-i Celilesi odası daha küçük ve kareye yakın olarak yer almaktadır. Merdiven sağanlığı ve koridordan sonra Şura-yı Devlet Başkitabet salonu başlamaktadır. Bu salona ortadan yatay dikdörtgen olarak eklemelenen Şura-yı Devlet Muhakemat Dairesi salonundan sonra yine yatay dikdörtgen olarak Mektubi Sadaret odası yer alır. Bu odadan sonra Sadaret Uzma Mektupçuluğu koridoru başlamaktadır.

Bu kata ait ikinci plan ise Tesri-i Muamelat Komisyonu odası ile başlamakta hemen yanında Dahiliye Şifre odası yer almaktadır. Dahiliye Nezareti Celilesi Mektubi odasını Dahiliye Nezareti Celilesi Evrak odası takip etmektedir. Sadaret-i Uzma holünün çifte merdivenleri ve Sadaret Evrak odası koridorundan sonra Dahiliye Evrak odası başlamaktadır. Sadaret-i Uzma Müsteşarlığı salonunu hemen yanında tepe aydınlığına sahip Dahiliye Nezareti Celilesi salonu yer alır. Bu odanın da hemen yanında Amedi Divani Hümayun salonu bulunmakta ve bu bölüm Amedi Divani Hümayun kalemi koridoru ile devam etmektedir. Bu planda son olarak birbirine bitişik üç oda şeklinde İrade-yi Seniye Kayıt odası, iki bölümlü Sadaret Evrak odası yer alır.

Aşağı kat için hazırlanmış diğer iki paftanın ilki, Şura-yı Devlet Riyaset-i Celilesi salonu ile başlamakta merdiven sağanlığı ve koridordan sonra Şura-yı Devlet Baş Katibinin salonu yer almaktadır. Şura-yı Devlet Muhakemat dairesi salonunu Sadaret-i Uzma Kalemi odası takip etmektedir. Bu planda merdiven ve Sadaret-i Uzma Mektupçuluğu koridoru ile bitmektedir.

Planın ikincisi, Sadaret-i Uzma Müsteşarlığı salonu ile başlamakta yanında hemen tepe aydınlığına sahip Dahiliye Nezareti Celilesi salonu bulunmaktadır. Bu odadan sonra üç küçük odadan oluşan Dahiliye Evrak Müdürlüğü odası yer almaktadır. Dahiliye Evrak odası, Dahiliye Mektubi odası, Dahiliye Şifre odası, Dahiliye Mektubi Evrak odaları salonu, Tesri-i Muamelat Komisyonu odası, Sadaret-i Uzma Muhürdarlığı odası onun yanında Sadaret-i Uzma Muhürdarlığı koridoru ve büyük bir merdiven sağanlığı gelmektedir. Merdiven sağanlığının diğer tarafında Amedi Divan-i Hümayun salonu, Amedi Divan-i Hümayun Kalemi koridoru yanında Sadaret Evrak odası ve son olarakta Sadaret-i Uzma salonu yer alır.

Planlarda genel olarak gözlemlenen, odaların birbiriyle olan ilişkisinde belli bir şekil, büyüklük, dağılım taşımadığı ana kütlein içinde büyük sofalar ve koridorlarla bağlanan salonlar ve odaların yer aldığı bir düzen içinde olduğudur.

1911 yangınından kalabilmiş kısımlarda zaman zaman büyük tamir ve değişiklikler olmuş bina eski mimari özelliklerini oldukça kaybetmiştir. Bugün sadaret makamının bulunduğu yeri kullanan valilik eski kimliğini nispeten koruyan kısımdır. Sadaret giriş kapısı dört ayağın taşıdığı, üç yuvarlak kemerli revak şeklindedir. Bu revağın altında üç sıra halinde yazılmış bir kitabe mevcuttur.

“Zîb-i zevrenle hilâfet-i nur-ı sadr-ı saltanat
 Hazret-i Abdü’l-mecîd Hân-ı şehriyâr kâm-bîn
 Tab`ıdır tuğrâ-yı garrâ-yı menâşir-i kerem
 Zâtıdır âlî berât iftihâr-ı müslimîn
 Emne tahvîl ideni dehre rûûs-ı adl`ile
 Didi Dîvân-ı Hümâyûnun görenler aferin
 Rub`ı meskûn câr-ı dîvâr binâ-yı mülküdür
 Sakfıdır bâlâ-yı sath-ı asuman heftümîn
 Ol Şehin emr-i hümâyûnu olup âleme mutâ
 İtmede tahsîn-i iclâlin selâtûn-i güzîn
 Bu sarâyı iyledi ol Şeh resânetle binâ
 Kıldı sadr-ı a`zam-ı zîşânını anda mekîn
 Bunda takim yazıla menşûr-ı adl-i Pâdişâh
 Dâ`ima ol Şâha tevfkîkin Hüdâ kılsun mu`în
 Çâker Ziver, mücevher söyledi târihini
 Bab-ı âli`sin şehinşâh-ı cihân, yaptı metûn 1259
 Ketebe Yesârî-zâde Mustafa İzzet ğafere lehûma” (Haskan ve Gülersoy, 2000, 310-311)

Kitabe, anlaşıldığı gibi Yesari-Zade Hattat Mustafa İzzet Efendi tarafından yazılmıştır. Günümüzde de esas giriş olarak kullanılan bu kapıdan büyük bir salona girilir. Büyük salona açılan odalar ile eski düzeni yaşamaktadır. (Fotoğraflar için bkz. s. 278)

Babialı'nın 1911 yılında geçirdiği yangın sonrası ortadan kalkan Şura-yı Devlet bölümünün aynı yıl yeniden inşası düşünülmüştür. Osmanlı Arşivlerinde 1328/1911 tarihli iki cephe tasarımının, Mimar Kemaleddin tarafından hazırlanan çizimleri bulunmaktadır.* Hayata geçirilemeyen bu projelerlerden biri Babialı için yeni bir bina, ikincisi ise sadece yanan Şura-yı Devlet bölümü için düzenlenmiştir. (Şekil 2.7; 2.8, s. 212-213)

* Bu arşiv belgeleri arşivde çalışan bir şahıstan alınmıştır. No lara ulaşılamamıştır.

Yirminci yüzyılın başlarında Osmanlı mimarisi için yeni bir dönem söz konusudur. Ulusal Mimarlık akımı olarak kimlik kazanan bu dönemin mimari tasarımlarına, Osmanlı mimarlığının kendi birikimi hakimdir. Mimar Kemaleddin tarafından yeni bir Babıali yapısı için üretilmiş ilk cephe tasarımında, oldukça büyük yatay konumda geliştirilmiş bir yapı söz konusudur. Yapının simetrik kurgusunda üç bölümlü planlama hakimdir. Dikdörtgen pencereleri olan bodrum kat üzerinde orta ve köşe bloklar üç, ara bölümler ise iki katlıdır. Orta bölümün üç yönden zemin kat boyunca yükselen merdivenlerinden sonra, dört ayak üzerinde üç sivri kemerli girişi yer alır. Bu kısmın üzerinde önde geniş saçak kullanılmıştır. Bu katın yanlarında bu bölüme ait, sağlı sollu kemerli üçer pencere yer alır. Bu kat üst kattan silmelerle ayrılmıştır. Sivri kemerli girişin üstünde ise cami mimarisinden alışık olduğumuz büyük bir sivri kemer içinde, iki katlı yüksek pencere dizisi yerleştirilmiştir. Kemer aynasından sonra bu bölümün üzerinde bir kubbe yükselir. Bu orta kısım yanlardaki üçer pencereli kısma göre daha yüksek tutulmuştur. Yanlardaki bölüm orta büyük kemer hizasında sonlanmaktadır. Bu kısmın ikinci kat pencereleri, sivri bir kemer içinde iki katlı düzenlenmiştir. Bu pencerelerin üzerindeki son kat pencereleri ikiz kemerli olup, üstte çatı yer alır. İki kattan oluşan ara bölümlerin pencereleri, iki kat yüksekliğinde üç kemer içine yerleştirilmiştir. Köşelerdeki bloklarda köşk şeklinde bir tasarım göze çarpar. Bu köşelerdeki bölüm orta bölümle aynı özelliklere sahiptir. Sadece orta bölümdeki büyük kemer burada kaybolmuş ikinci katın iki katlı pencerelerinden sonra orta bölüm yanlara göre çok az yükseltilmiş ve çatıyla örtülmüştür.

Cephenin biraz daha gerisine çekilmiş olarak yan cephelerde, köşe bloktan bir kat daha yüksek, üç yönden açık kemerli giriş üzerine kulemsi dikdörtgen küçük bir blok yer alır. Bu bölümün kemerli girişi yine geniş sacakla örtülü ve üst kattaki pencereler cephede olduğu gibi iki katlı ve orta bölümde olduğu gibi bu kattan sonra bir kat daha pencere vardır.

Yanan Şura-yı Devlet dairesi için düşünülen tasarım ise, düz kenarlı üç bölümlü pencereli bodrum kat üzerine üç farklı kademeli bölümlenmeden oluşur. Orta bölümdeki giriş, zemin kat yüksekliğindeki merdivenlerinden sonra, ikiz camlı üç kapıdan oluşur. Kapı dikdörtgen olarak tasarlanmıştır. Giriş, merdivenlerin bitiminden üç kat boyunca yükselen sivri bir kemer içinde şekillendirilmiştir. Kemerin içinde kapının üzerinde iki katlı, silmelerin ayırdığı üç tane pencere yer alır. Kemer aynasının iki yanında madalyon yer alırken kemerin üzerinde kitabe bulunur. Kemerin tepesi üçgen olarak rumi motifli kenarlıkla taçlandırılırken, içinde Osmanlı arması yerleştirilmiştir. Bu üçgen alınlığın arkasında zig zaglı biten ikinci bir üçgenden sonra yüksek kasnağa oturan büyük bir kubbe yer alır. Kubbe kasnağı yine rumi motifli bir dizi ile

sonlanır. Kemerin etrafı silmelerle konturlanırken, iki yanda kubbe hizasına kadar devam eden, kapı hizasında içine niş açılmış plastrlar tepede küçük kule ile biter. Yan taraflarda, ilk katta kemerli pencere sırası, onun üzerindeki katta yerini iki katlı, üstü sivri kemerli biten pencerelere bırakır. Kemer aynalarına madalyonlar yerleştirilmiştir. Bu kattan sonra, diğer yan bölümlere göre bir kademe daha yükselecek biçimde -üçer pencere genişliğindeki bölümde- bir kat daha pencere sırası vardır. Bu katın pencereleri üç tane üçüz penceredir. Ve bu bölüm konsollardan çıkan demir çubukların desteğiyle taşınan geniş saçaklı çatı ile son bulur.

Babıali sınırları içinde, Hazine-i Evrak dışında ikinci bir arşiv binası Babıali mescidinin arkasında bulunmaktadır. 1910'larda inşa edilen evrak ek binası 1. Ulusal Mimarlık Akımı çizgisinde küçük bir yapıdır (Tanyeli, 1993, 522). 1956-1957 yıllarında, Babıali'yi çeviren avlu duvarları ile kapı ve özellikle karşı taraf ile aradaki sed duvarları, binalar, hatta Fatma Sultan Camii'nin bulunduğu sokak bu cami ile birlikte kaldırıldığından Babıali etrafı çok değişmiştir (İslam Ansiklopedisi, 5, 1950, 1214/119). 1930'larda cephelerindeki Avrupa neoklasik bezemeler soyularak yalın bir biçimde sıvanıp sözde yenilenen bu yapı; 1980'lerin sonlarında yeniden eski görünümüne kavuşturulmak üzere tekrar ele alınır. Tamamen farklılaşan diğer kitle (Hariciye Nezareti) İstanbul Defterdarlığı olarak kullanılırken bir yangın geçirerek 1970'ler boyunca süren çok başarısız restorasyonla bugünkü haline gelir (Tanyeli, 1993, 523).

1923 yılına ait kapatılan Babıali'nin son halini gösterir vaziyet planı Osmanlı Arşivlerinde yer almaktadır. (BOA, DH.MB.HPS.M., 51) Babıali'nin bu planında, çeşitli birimlerin adı verilerek mekanlar gösterilmiştir. (Şekil 2.9a-d, s. 214-217)

Osmanlı dönemi sonrası bir müddet büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin İstanbul Temsilciliği'ne verilen binanın kullanımıyla ilgili hazırlanmış bir plandır. Dört parçalı plandan ikisi sadaretin yer aldığı binanın alt ve üst katı için, diğer ikisi dahiliye nezareti binasının alt ve üst katı içindir.

Sadaret dairesinin alt kat planında "U" şeklinde yatay bir bölümlenme göze çarpar. Üç kenarında da büyüklü küçüklü çeşitli birimlere ait odalar sıralanır. U bölümün içinde ise dikdörtgen başka bir yapılanmanın kısa kenarında merdiven ve yanında bir iç avlu ve iç avlunun ucunda küçük mekanlar gösterilmiştir. Sadaret üst kat planında binanın bugünkü durumuna çok yakın olduğu söylenebilir. Cephede, sadarete girişi sağlayan geniş merdivenler

ile büroların yer aldığı kısma girişi sağlayan, sağ tarafta bugünde mevcut diğer merdivenler görülmektedir. Sadaretin kemerli girişinden sonra sofaya ulaşıyor. Sofanın sağ tarafında cepheden geri çekilmiş farklı büyüklükte odalar yer almakta. Sofanın, girişin karşısına gelen ucunda, önünde küçük bir hazırlık koridorundan sonra arz odasına girişi yer alır. Bu büyük sofanın solunda iki koridor devam eder. Bu bölümde bürolar yer alır. Bürolar koridorların sadece dış kenarında sıralanırken yani binanın üç cephesinde sıralanırken ortada merdivenlerden sonra bir iç avlu yer alır.

İkinci plan Şura-yı Devlet dairesinin yanmasından sonra iki ayrı bina olarak kalan Babıali'nin diğer parçası ve kapatılan Hariciye Nezaretine aittir. Plandan ilki üst kata aittir. Binanın yangından sonra kalan bölümlerinin bütünlüğü bozulmuş, giriş kısmının birkaç metre gerisinden devam eden bir koridor boyunca uzanan farklı boyutlardaki odalara, ön cephede birkaç metre öne gelen bir bölümlenmeyle bütünlük oluşturarak devam ettiği gözlemlenir. Bu bütünlükte ikiye çıkan koridorların tek yönden ön ve arka cepheler boyunca devam eden farklı büyüklükteki bürolar yer alırken arada ise merdiven sağanlığı ve iç avlusu göze çarpar.

Yapının günümüzde orjinalliğini nispeten koruyan Dahiliye (Sadaret) kısmı dışında Hariciye Nezareti sonraki tadilatlarda oldukça değişmiştir. Bugün valiliğin kullandığı bina Osmanlı dönemi özelliklerini en çok taşıyan kısımdır. Uzun kitabenin süslediği giriş ve büyük sofaya açılan odalar, süslemesi Abdülmecit döneminde yenilenmiş olduğundan bu dönem mimarisi ile ilgili fikir verir (İslam Ansiklopedisi, 1950, 5, 2. kısım, 1214/119). (Fotoğraflar için bkznz. s.275)

19. yüzyılda İstanbul'da çalışmış fotoğrafçılardan Berggren'e ait bir fotoğrafta, Ankara Caddesi tarafındaki Sadaret Dairesi girişi görülmektedir. (Resim 2.1, s. 31) İki yandan merdivenlerle çıkılan, üç büyük dairesel kemerin gerisinde, üstünde kitabesiyle ana giriş kapısı yer almakta, arazinin eğimi nedeniyle, bina bu bölümün solunda bir kat aşağı inerek, iki kattan oluşmaktadır. Silmelerle ayrılan katlarda, köşeler pilastrlarla vurgulanmış, kemerli pencereler açılmış ve bina profilli bir kornişle sonlanmıştır. Yapının Ankara caddesi tarafındaki başlangıcında yer alan alt katı cephede iki kemerli, yan cephede tam olarak seçilemeyen, ikinci katta üçüz kemerli bölümden sadece ortadakinin açık olduğu –diğerleri sanki sonradan kapatılmış gibidir- bölümün yapının bugünkü kullanımında mevcut olmadığı görülür. Eyice (1991, 389), Sadaret Dairesi kanadını ve önündeki çevre duvarını gösteren ve 19. yüzyıl sonlarında çekilen bu fotoğrafta görülen mermer kaplı girişin ve basamakların

1986-1987’de değiştirildiğini ancak giriş üzerinde yer alan kitabenin korunduğunu kaydetmektedir. Artık Valilik Makamı olarak kullanılan bu bölüme, üç yönden basamaklara sahip bir merdivenle ulaşılmaktadır. Girişte yer alan kemerli bölümün tavanını süsleyen kıvrım dal ve Rumi motifli bezemeler 2004 yılında restore edilmiştir.

Eski Sadaret Dairesine bugünkü Valilik makamına giriş, üç açıklıklı bir cepheden yapılmaktadır. Merdivenlerden çıkılınca, üç kemerli yanları kapalı, yarı açık bir mekan haline getirilmiş vitraylı camlar ile renklendirilmiş iki yan pencereli bölümün ortasındaki kapıdan geçilerek geniş bir sofaya ulaşılmaktadır. Giriş sofasının tavanları, kapı aksında uzun ve köşelerde çokgen kartuşlar halinde bölümlenerek, kartuş içleri gölgeli çiçek desenleri, deniz manzaralarıyla bezenmiştir. Duvar yüzeyleri de panolar halinde bölümlenerek aynı kalemişi tekniğiyle çerçevelenmiştir. Bu bezeme tekniği, sofaya bağlanan sol taraftaki koridorun tavan ve duvarlarında da daha sade bir yaklaşımla sürdürülmüştür. Sofa, sağ taraftaki bir kapıdan, merdivenle yarım kat alt kotta bulunan ana binaya bağlanmaktadır. Sofanın giriş kapısına denk gelen karşı duvarından sol köşede bir kapıyla açılan koridorla Arz Odası olarak kullanılmış salona geçilmektedir. Bu salon bugün Valilik Kabul Salonu olarak kullanılmaktadır. Mekan, soğukçeşme girişine bakan cephesinden açılan bol pencerelerle aydınlatılmıştır. Yine bu büyük sofanın sol tarafında bulunan koridordan ofis birimlerine ulaşılmaktadır.

Arz Odası olarak inşa edilmiş Kabul Salonu’nun duvar ve tavan bezemeleri tamamen neoklasik üslupta yapılmıştır. Babıali binasının Nallı Mescit tarafında, taşkın köşklerin ilkinde yer alan Arz Odası bezemesinde, kapının bulunduğu duvarın iki yanındaki yüzeyler, iyon başlıklı pilastrlarla bölümlenen, köşeleri kıvrım kabartmalı panolarla hareketlendirilmiştir. Pilastrlar, yatayda yüzeyel bir arşitravla bağlanmıştır. Bunun üzerinde, dört duvar boyunca dolaşan friz benzeri bir bant yer almaktadır. Bu bantın üzerinde, iki sıra halinde dikdörtgen panolar bulunur, alttakiler kabartma arma şeklinde süsler, üsttekiler girlandlarla bezenmiştir. Yan duvarlarda ise panolar kemerler şeklinde düzenlenmiştir. Bugün pembe, eflatun, krem rengi ve altın varakla dekore edilmiş mekanın özgün renklerinin de aynı olup olmadığı yolunda bir bilgiye ulaşamamıştır. Pencereler, frizli yarım daire kemerlerden oluşan çerçeveler içindedir. Tavan, dikdörtgen, üçgen ve çokgen kartuşlara ayrılarak kabartmalı kalem işi tekniğinde stilize çiçek motifleri ile bezenmiştir.

2.1.3.3 Babıali Kapısı

Babıali Kapısı, Babıali'nin simgelerinden biri olup, Alay köşkünün karşısında yer alan ve arkasındaki merkezi yönetim binasını hem isim olarak, hem bir giriş simgesi olarak tamamlarken mimari bir anıtsallık yaratır.

Babıali kapısıyla ilgili edinebildiğimiz ilk bilgi Efdalüddün bey'in Alemdar Mustafa Paşa ile ilgili makalelerinden birinde Babıali alanını anlatırken kapıya dair söyledikleri. “Alayköşkü’nün Bab-ı Ekber denilen en muhteşem kapı mevcut olup üstünde Kethüda-yı Sadr-ı Ali'nin makam odası mebni idi. Odanın kapı üzerinde teşkil ettiği şahnişin ve altındaki payanda direklerin arası boş idi” (Efdalüddin, 1326, 145).

Efdalüddin bey'in bu makalesinden anlaşıldığı kadarıyla da 1844 öncesinde, Babıali'nin etrafını yüksek bir duvar çevirmektedir ve bu duvarın Alayköşkü karşısında “Bab-ı Ali” kapısı, Nallı Mescid'in sol tarafında, Nallı Mescid Kapısı, Ebusuud Caddesi'ne açılan Şah Huban Kapısı, şimdiki Vilayet Kapısının yerinde bulunan Bab-ı Asafi Kapısı ve Beşir Ağa Sebili karşısında da, tomruk veya Harem kapısı bulunuyordu. Bunlardan ayrı olarak birtakım koltuk kapıları'nın bulunduğu da kesindir.

Kapıya ait bilinen ilk görüntü R. Walsh'ın 1840'da yayımlanan kitabında Allom'un çizdiği bir gravürde aynen bugünkü şekliyle karşımıza çıkmaktadır. Bu kapı II. Mahmud dönemine ait olmalıdır. Mermerden yapılmış kapı geniş bir saçağın koruduğu çıkık kilit taşlı yuvarlak kemeri pilastr görünümündeki sövelere oturmaktadır. Üç yandan silmelerle çerçevelenen yapının iki yanı pilastrlar ile sınırlandırılmıştır. Pilastrların başlıkları köşelerdeki volütlere bağlanan aylama askılarla süslenmiştir. Kapının üzerinde uzun bir kitabe ile frizde aylama askıları ve çiçek rozetleri kabartma olarak sırayla dizilmiştir. Kitabe levhasının iki yanında bitkisel bezeme kabartma olarak işlenmiştir. Kapının alınlığının ortasındaki oval madalyonda muhtemelen II. Mahmud'un tuğrası bulunmaktaydı. Madalyonun etrafının iri akant yapraklarıyla bezendiği anlaşılmaktadır. Üstteki çatı etekleri dalgalı, sivri bir kubbe biçimi oluşturur. Girişin iki yanında nöbetçilerin durması için birer niş bu nişlerde kapının içine açılan birer pencere vardır. Pencereilerin tunç şebekelerinin ortasına güneş yapılmış ve kenarlarına da hilal ile sekizer şualı yıldızlardan ayrıca süsler ilave edilmiştir (bugünkü durumunda daha sadedir) (Konyalı, 1943, 15). Kapıda üzerleri dalgalı saçaklı, yüksek yalıklı bir çift çeşme de bulunur. Kapının süslemeleri Avrupa Ampir üslubu etkileri yansıtır. (Resim 2.14)

Allom'un çizdiği gravürde görülen kapının günümüze kadar ulaşan Babıali kapısı ile ahşap çatı dışında hemen hemen aynı görüntüyü taşıması Babıali kapısının bu komplekste günümüze ulaşan en eski parça olduğunu kanıtlar. Ufak tefek farklılıkların dışında kompleksin değişmeyen tek parçası olma özelliğine sahiptir.

Bugün Babıali'nin giriş kapısıyla bu gravür karşılaştırıldığında kapının sadece yangından etkilenen ahşap saçaklığının değiştirilmiş olduğu ve bazı yeniliklerin ilave edildiği görülür. Kapının iki yanındaki nişlerin bugün duvar yüzündeki izleri görülmektedir. Kapının üzerindeki II. Mahmud dönemi kitabesi ve tuğrası kaldırılmıştır. Giriş kemerinin iki yanına şamdan biçiminde demirden iki fener sehpa oturtulmuştur. Beyaz mermerden inşa edilmiş kapıda Abdülhamid'in bir tuğrası ve iki tarafında da yine kabartma halinde hilallerle on altışar şualı yıldızlar vardır. Kapı üzerinde Ziver'in şu tarih kitabesi yer alır.

“Vezîr-i üss-i kavânîn-i nizâm-ı mülk-i din
Hazret-i Abdülmecîd Hân zıll-i Rabbi müstean

...

Şevket-ü izz-i füzûn-ter vie Bâri dâ'imâ
İtti ab-ı Âli'yi âbâd Hâkân-ı cihân – 1259” * (Konyalı, 1943, 14)

Bu kitabe Babıali kapısının ahşap kısımlarının yandıktan sonra 1843 yılında tekrar Babıali binasının kagir olarak yapıldığında yerleştirilmiştir. (Resim 2.14) (Fotoğraflar için bkz., s. 289)

Anıtsal kapı, 1978 yılında Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu tarafından restore edilmiştir (Toker, 1978, 11).

Resim 2. 14 Babıali Kapısı, kartpostal, 19.yy. (Sanöz, 1996, 25).

* Babıali Kapısı üstündeki Ziver'in Tarih kitabesi tamamı için bkz. (Konyalı, 1943, İstanbul Abideleri, Yedigün Neşriyat , 14)

2.2 Hazine-i Evrak

2.2.1 Hazine-i Evrak Oluşumu ve Teşkilatı

Yeni reformlarla merkezileşen yönetim sistemi içinde yeni bürolar ve birimlerin kurulmasıyla yönetim kadroları kalabalıklaşmıştır. Bu gelişmelere bağlı olarak bu daireler arasında devam eden belge trafiği ve belge sayısı da artmıştır. Bu durum bürokraside başvurulacak evrakın düzenli bir şekilde saklanması ve aranıldığında kolaylıkla bulunması sorununu gündeme getirmeye başlamıştır. Arşiv sisteminin oturtulması işlerin kısa zamanda ve hızlı olarak tesviye edilebilmesi kolaylığını elde etmeyi zorunlu kılmıştır.

Bu gelişmeler bağlamında Osmanlı Devleti'nde arşivcilik Tanzimat'ı takip eden süreçte daha kapsamlı ve önemine yönelik tedbirlerle yeniden ele alınmıştır. O döneme kadar Osmanlı arşivlerinin saklanması için farklı uygulamalar yapılmış olup, tasnif ve saklama koşulları zaman zaman daha iyi zaman zaman da kötü denilebilecek düzeyde devam etmiştir. Osmanlı modernleşmesi içinde, Tanzimat sonrası bu aksaklıkların giderilmesi ve evrakların önemine ilişkin yeni bir bilinç doğrultusunda eski düzensizliklerin ortaya konulmasıyla yeni yapılması gerekenler tespit edilmiştir.

Vakanüvis Ahmet Lütfi, Hazine-i Evrak binasının yapımını anlattığı kısımda, yapıma değinmeden önce evrak düzenleme öncesinde sistemdeki bozukluğu dile getirir:

“... O vakte kadar devletçe tanzim u tahrir olunan ve hıfz u kaydı mültezem olan selatin-i maziye hazeratının hatt-ı humayunlarıyla düvel-i ecnebiyye ile cereyan ve teati olunan mu'ahedenameler ve bi'l-cümle senedat-ı resmiye ve tezakir ü tekarir-i mühime ve defatir-i atika Babıali civarında kain mahzende ve birtakımı Sultanahmet Meydanı'na nazır Defterhane nezdinde karmakarışık atılıp hıfz olunmakta idi. Şöyle hıfz olunmakta idi ki bunların üzerine muazzaf bir müdir ve me'mur olmayıp devairde biriken ve hükmü kalmayan evrak ne olursa olsun yani gerek hutut-ı hümayun ve gerek senedat-ı düveliyeye bulunsun üzerleri açık ve parça parça olarak mezkur mahzenlere atılır, karmakarışık biri biri üzerine yığılır idi. Şu raddelere kadar takdirsizlik cari idi ki hammalları beş on kuruş ile ıtma' ederek bir kimse güpe gündüz o mahallere gitse de alabildiği kadar şeyleri toplayıp götürse kimsenin vazifesi değil idi. Yalnız divan kalemi defatir ve keyudatı taht-ı muhafazada bulunup kusur-ı evrak-ı resmiyyenin topu bu halde idi. Bundan fazla mahzenlerin üstü mürur-ı zaman ile eskiyip yağın yağmurlar evrak matrudeye sirayetle zannederim muahharen hazinenin hitam-ı inşasında hin-i taharri ve teftişde hemen yüzde ellisi rutubetten birbirine yapışıp telef olmuş olduğu görülmüştür. Evrak-ı merkume miyanında şayan-ı i'tina olan hutut-ı hümayun ve senedat'ı düveliyeye ve mükalemet mazbataları gibi evrakın bazıları dahi hin-i icrada memurlar nezdinde kalıp telef olduğu ve şunun bunun ellerine geçtiği bazı me'murin terekeleri evrakı miyanında görülmüşdür ve bu gibilerin fakirin elime geçen şeyler tarihce çok işe yaramış ve ba'de'l-müracaa hazine-i mezkureye iade edilmiştir. Bereket versin ki ol vaktin deri gibi dayanıklı kalın kağıtlar şimdiki gibi tiz vakitte işe yaramayan kağıtlar gibi olmuş olsa idi devletçe müracaat edecek elde bir varaka bulunmayacaktı. İşte bu evrakın mecmu'u elden geçerek sınıflarına göre tefrik ve numerolar vaz olunup muntazamca hıfz

olunmak üzere Meclis-i Vala ikinci katibi Muhsin Efendi maiyetine müstaidan-ı ketebe-i aklamdan müte'addid efendiler terfık edilerek senelerce uğraşılıp el-haletü hazihi Hazine-i Evrak'da altmış iki (1846) senesinden geri o zamana müteallik evrak ve senedat güç halle meydana çıkarıldı. Tarih-i mezkurdan itibaren evrak ve senedat güç halle meydana çıkarıldı. Tarih-i mezkurdan itibaren evrak ve senedat'ı resmiyye sırasıyla numerolar vaz'ı ve defterler tanzimi ile yoluna konulmuş idi. Hazine-i mezkurenin ila maşallah hüsn-i idaresi için ricalden daimi suretle bir müdir ve ketebe ve me'murlar ta'yin kılındı. Fakat evrak-ı atika o tertibden geçmeyip birtakım torbalarla hazinenin bir köşesinde ve bir takımı başka mahalde kalmış idi. Muharrir-i fakirin cem' etmekde olduğum mevadd-ı tarihiyye me'hazi o eski evrak olduğundan defa'atle hazine-i mezkurede mesela Belgrad'a müteallik bir torba taharri olundukda Bağdat'a dair evrak zuhuru görülüp matlub vechile ma'lumat ahzında su'ubet bulunur idi. Hasbe'l-hamiyye şu halin hikayesi üzerine sadr-ı sabık Said Paşa hazretleri def'aatle bizzat hazine-i mezkureye teşrif ile o misillu nevakısın ikmaline ve her türlü ıslahu tanzimine masruf olan himmet-i ber-güzidesiyle evrak-ı atika dahi suret-pezir-i hüsn-i nizam olarak idaresi dahi başkaca bir müdir-i mükibb ü muktedire ihalesiyle müşarünileyh hazine-i mezkurenin müessis-i sanisi olmuştur. (Ahmet Lütfi, 1999,1231)

Yukarıdaki metinden anlaşıldığına göre Hazine-i Evrak binası yapılıncaya kadar, arşiv belgeleri Babıali civarında bir mahsende ve Sultanahmet Meydanındaki Defterhane'de tutulmakta idi. Sadece divan Kalemi belgeleri muhafaza edilirdi. Düzensiz bir şekilde saklanan diğer belgeler her türlü tehlikeyede açık durumdaydılar, belgeleri almak isteyen biri çok kolay ulaşabilir aynı zamanda rutubet ya da yağmur suyunun binaya akması gibi durumlara karşı korunmasız idi.

Osmanlı arşiv malzemesinin giderek anlamsız bir yığın halinde depolanması daha da önemlisi arşiv malzemesi bilincinin giderek aşınmasıyla, belirtilen bu durum gerekçe gösterilerek, özellikle Tanzimat sonrası çalışmalarda, belli uzmanlık alanı gerektiren yeni birimlerdeki uygulamalar zinciri içinde, Osmanlı arşivi de uzmanlık gerektiren bir birime dönüştürülmüştür. Osmanlı Hazine-i Evrak'ın gerçekleşmesi Tanzimat reformları kapsamında, modern arşivcilik sistemi kurma girişimi doğrultusunda işlerlik kazanmıştır. Mustafa Reşit Paşa'nın Eylül 1846'da Sadrazam olmasıyla birlikte arşivle ilgili kapsamlı çalışmalara başlanmıştır. Osmanlı Devletinin bu yenileşme sürecinde bürokratik ihtiyaçları yakından gören, yurt dışı görevlerinde arşivlere verilen önemi anlayan Mustafa Reşit Paşa devlet arşivinin kurulmasına ve Babıali bahçesi içinde bir bina yapılmasına karar vermiştir. Konu önce Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'de ele alınarak bu meclisin 11 Zilka'de 1262/31 Ekim 1846 tarihli mazbatasına ile o tarihe kadar Defterhane ve Babıali karşısındaki evrak mahzenlerde saklanan belgelerin buraların rutubetli olması nedeniyle çürümekte olduğunu, mahzenlerin dar olmasıyla belgelerin birbirine karıştığını aranan belgenin bulunmasının imkansız hale geldiğinin açıklanmasından sonra nakil, saklama ve arandığı zaman kolaylıkla bulmak için Avrupa'daki benzerlerine uygun olarak Babıali dahilinde geniş ve muntazam,

kütüphane şeklinde kagir bir binanın inşasının gerekliliğine karar veriliyor. Aynı mazbata ile Hazine-i Evrak binasının inşasının mimar Fossati'ye yaptırılmasının uygun olacağı tespit edildikten sonra binanın iç düzeni planlanıyor. Evrak-ı dahiliye, Evrak-ı umur-ı divaniye ve Hariciye olmak üzere her cins evraka odalar tahsis edilmesi, her odanın içine muntazam dolaplar yerleştirilerek bu dolaplara konulacak evrakın cinslerini bildiren pusulalar yazılması ve aranıldığında bulunmasını kolaylaştırmak üzere numaralar verilmesi kararlaştırılıyor. Bunların yanında arşiv binasında içinde gerektiğinde başvurulmak üzere tarih, coğrafya kitapları ve gerekli haritaların bulunacağı özel bir kütüphane bölümünün yer alması; binanın rutubet çekmemesi için nev icat tuğladan inşa edileceği ve inşaatın meclis-i vala'nın denetimi altında gerçekleştirileceği; Hazine-i Evrak'ın başına "Mustahfız-ı evrak" unvanıyla bir memurun tayini karara bağlanıyor. Binanın yaklaşık üç yüz elli metrekaarelik bir alana sahip olacağı ve yapım maliyeti belirleniyor (Aktaş, 1985, 68). İlgili arşiv belgesi:

" ... Babialı derûnunda vâsi ve muntazam kütüphane seklinde kargir bir ebniye-i mahsûsa yaptırılması münasib görünüp Darü'l fûnun ebniyesi nev icat tuğladan tar-zı cedid üzere yapıldığı halde rutubetten salim olacağı dahi haber verilmiş olmasıyla bunun resm-i mezkur mücibince derûn-ı Babialı'de munasib bir mahalle hazine-i evrak namıyla inşası ve oda oda tefrik ve bir odası evrak-ı dahiliye ve diğerleri evrak-ı umur-ı divaniye ve hariciyeye tahsis olunarak ketebeden münasib biri dahi muhafız-ı evrak tayin kılınmış ve derununa kütüphane misüllü bir mahall-i mahsus inşası mu'ahadat-ı düveliyeye senedatı ve nameler ve lede'l-iktiza muraca'at olunmak için tevarih-i lazıma ve coğrafya kitapları ve lüzumlu haritalar konulması ve masraf-ı inşaiyyesinin ber vech-itahmin ucyuz ol mikdar şey deriğ olunamayacağından, mimar-ı merhum marifeti ve meclis nezareti ile inşasına mubaderetle masarîf-i merkumenin maliye hazinesinden i'tası hususlarında istizan-ı irade-i seniyyeyi şamil Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'den kaleme alınan bir kıt'a mazbataış bu şehir-i zilk'ade ti's-şerifenin ondördüncü Çarşamba günü akd kılınan Meclis-i Umumide lede-i kira'e vak'a bu makule evrak ve senedat-ı resmiye ve mu'tebere hıfzı için öyle bir mahallin lüzum-ı inşası zahir ve bedeli olarak masrafı dahi pek çok şey olmamasına ve şu madde dahi muhassenat-ı asrıyeden add olunacak keyfiyattan bulunmasına nazaran, ber mucibi mazbata tesviye-i muktezasi meclisce dahi tensib ve tasvib olunmuş ve manzur-ı ali buyurulmak için zikrolunan mazbata ve resm su-i vakalarına gönderilmiş olmakla, muvafık-ı irade-i seniyye-i şahane buyurulur ise olvecihle iktizasının icrasına ibtidar olunacağı beyanıyla tezkire-i senaveri terkim kılındı efendim. Fi 17 Zilkade sene (12)52 (BOA, İ.MSM., 658)

Bu tespitlerin ardından hemen çalışmaların gerçekleşmesi için Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'nin bu kararı Sadrazam Mustafa Reşit Paşa'nın aynı şekildeki 17 Zilka'de 1252/6 Kasım 1846 tarihli telhisi ile padişahın onayına sunulmuş ve karar Abdülmecit'in 19 Zilkade 1252/8 Kasım 1846 tarihli iradesi ile resmen yürürlüğe konulmuştur. (BOA, İ.MSM., 658)

Hazine-i Evrak kurulurken bina, personel, yönetmelik gibi konular önemle ele alınmıştır. Hazine-i Evrak binası inşaatı 1848 tamamlanmıştır. Sadaret mektupçusu Hasan Muhsin Efendi müdürlüğe getirilmiş, Hazine-i Evrak binası inşa halindeyken bir yandan da depolarda bulunan evrakın tasnif ve ayırma işlemine başlandı. Babialı kalemlerindeki tecrübeli

memurlardan kurulan bir heyetle, yeni binaya konulacak birikmiş belgelerin cinsleri belirlenmiştir. Daha sonra arşive naklolunacak malzemelerin kıstasları saptanmıştır. Ayrıca, Babıali civarında ve Sultanahmet Meydanı'ndaki mahzenler taranarak arşive alınacakların ayıklaması yapılmıştır. Müdür ve mahiyetindekilere geçici çalışma yeri olarak Meclis-i Vala dairesinde bir oda tahsis edildi. Bu arada Babıali kalemlerinin yazışma ve kayıt usullerine yenilikler getirilmiştir. Hazine-i Evrak'ta Divan-ı Hümayun sicilleri, yabancı devletlerle yapılan antlaşmalar, hatt-ı hümayunlar, iradeler, mazbatalar, kanunlar, tasdiknameler, teşrifat defterleri vb. gibi cinslerin saklanması esasa bağlanmıştır (Çetin, 1993, 76-79).

Kuruluş, başlangıçta Hazine-i Evrak Müdüriyeti olarak adlandırılmışsa da sonra Müdüriyet unvanının, Muhsin Efendinin daha önceki görevi olan mektupçuluğa nazaran daha aşağı bir unvan olduğu ve işin önemi gereği bazı meselelerin Meclis-i Ahkam-ı Adliye'de müzakeresinin zaruri olduğu ve bu müzakerelere Muhsin Efendi'nin de katılması mecburiyeti göz önüne alınarak kendisi 4 Rebiulevvel 1263/20 Şubat 1847 tarihli Padişah buyruğu ile nazır unvanı verilerek meclis azlığına tayin edilmiş ve kuruluşun adı da Hazine-i Evrak Nezareti olmuştur. (BOA, İ.DAH., 7066) Aynı zamanda hazineye tatbik edilecek mesai usulünü ve oraya konulacak vesikaların mahiyetlerini tayin etmek üzere "Meclis-i Muvakkat" adı ile bir komisyon kuruldu. (Elker, 1952,184)

Hazine-i Evrak binasının 1263/1847 senesinde bitmesine ve evrakın tasnif ve ayırım işlemine 1262/1846 senesinden beri devam edilmesine rağmen, resmi açılışının 1269/1853 senesine kadar gerçekleştirilemediğini görüyoruz (Akyıldız, 1993, 52).

Hazine-i Evrak yüzyılı aşan bir faaliyet hayatı geçirmiştir. Hazine-i Evrak faaliyete nezaret olarak başlamış bir müddet sonra, Hazine-i Evrak Müdürlüğü'ne çevrilmiş ve sadaret teşkilatının şubeleri arasında yer almıştır. İstanbul hükümetinin yürürlükten kalkmasına kadar seksen üç yıl dairenin başında on müdür görev yapmıştır (Elker, 1952, 184).

19. yüzyılın özellikle ikinci yarısında Tanzimat ile yeni kurulan büyük idari birimler ve nezaretler de tıpkı Babıali'de olduğu gibi kendi bünyelerinde arşivlerini oluşturmaya başlamışlardır. Hazine-i Evrak merkezi bir arşiv idaresi değildir. Babıali evrakı için oluşturulmuş arşiv yapısıdır.

2.2.1.1 Hazine-i Evrak Binası

Hazine-i Evrak Babıali evraklarının saklanması için Babıali sınırları içine inşa edilmiştir. Hazine-i Evrak için bina yapımını öngören ilk kararda yapı “muntazam kütüphane şeklinde bir daire-i mahsusa” olarak tanımlanmış ve Fossati tarafından inşa edileceği belirtilmiştir. Başlangıçta tek katlı olarak tasarlanan bina mevsimine göre evraklar nemlenmemesi için pencereler açılarak havalandırılacaktı. (BOA, İ.MSM., 658) Binanın mimari projeleri, 7 Şubat 1848/1 Ra. 1264 tarihli bir iradenin ekinde yer almıştır. (BOA, İ.MSM., 659) 1846 Fossati imzalı bir plan ve cephe çizimi içeren bu ilk projenin uygulanmadığı anlaşılr. Ne kadar havalandırılırsa havalandırılsın evrakın rutubetten kurtarılamayacağı görüşünden hareketle Meclis-i Vala tarafından binanın iki katlı olarak inşa edilmesi önerildi. Böylece alt kattan da eski bazı evrakın da muhafazası için yararlanılabilineceği düşünüldü.

1846 tarihli Fossati tarafından hazırlanan ancak uygulanmayan bu planda yapı; ters T plan şemasında yani yan yana yaklaşık kare biçiminde üç odanın ortada bulunana arkadan aynı boyutta bir oda ilavesiyle oluşmuştur. Bu planda mevcut bütün odaların hangi amaçla kullanılacağına önceden karar verilmiş olmasına bağlı olarak odaların üzerine Fransızca olarak Diplomatik; Hariciye; Adalet; Askeri ve Mali olmak üzere isimler yazılmıştır. Bu dört arşiv odası kubbeye örtülüdür. Askeri ve Mali konulara ayrılan salon, merkezi konumuna bağlı olarak kubbesi yüksekçe bir kasnağa oturtulmuştur. Yapının cephesinde, yuvarlak kemerli kapıya çıkan tek kollu bir giriş merdiveni ve kapının sağında ve solunda beden duvarından öne çıkartılmış nispeten daha küçük dikdörtgen planlı sağlı sollu birer oda yerleştirilmiştir. Soldaki memurlar, sağdaki müdür için ayrılmış olup, her iki mekanda cepheye açılan ikişer pencere ile aydınlanmaktadır. Yapım kararına göre binada yer alması düşünülen kitaplık bölümü ise, belirlenmiş bir mekan olarak bu projede yer almıyor. Tasarımda dikkat çeken bir hususda öndeki iki küçük mekanda yer alan dört pencere dışında, yapıda pencere olmayışıdır. Yapı adeta kapalı bir kutu gibi sağır duvarlardan oluşmuş. (Şekil 2.10, s.218)

Bina kısa bir süre sonra yeniden ele alınmış ve daha büyük bir yapı isteği doğrultusunda yeniden tasarlanmıştır. Projede yapılan değişiklik iradeye eklenmiştir. (BOA, İ.MSM, 659) Tek katlı tasarımda nem birikiminin engellenemeyeceği ve yedek belgeleri depolamaya yer kalmayacağı bu değişimin nedeni olarak ortaya konulmuştur.

Hayata geçen Hazine-i Evrak Binası, Babıali anıtsal girişinin sağ tarafında yer almaktadır. Yeni projenin Şubat 1848’de Dahiliye Nezareti’nce onaylanan yeni bir keşfe göre

tamamlandığı anlaşıyor. (BOA, DUİT., 37-2/11-10) On beş maddelik içerikle yapımda kullanılacak malzemelerin dökümü verilmiş. Ağırlıklı olarak üzerinde durulan binanın kagir strüktürü ile Fabrika-i Hümayun'da üretilcek demir aksamı ile ilgilidir. Binanın temel duvarlarının “Boğaziçi kırma taşı”, “Malta taşından” ve “Kapanca kumu ve Fransız suvayder delikli mahlût harc..” ile inşa edileceği, bina duvarlarının dışı ‘taş taklidi sıvalı cedit taştan’ iç duvarlarının ise “ımlalı ve betonlu putrel kirişleme” kullanılması, merdiven, dış kapı ve pencere-kapı kanatlarının da dökme demir olması kararlaştırılmış. Yangın tehlikesine karşı düşünülen dökme demir uygulamasının yanı sıra yine binanın etrafındaki arsalarda satın alınarak da etrafının açılması ve pencerelerin ve önemli yerlerin saçlarla korunması da sağlanmıştır. (BOA, A. MKT. MVL., 29/59)

1846 yılı sonunda başlanılan evrak binasının yapımı, 1847 sonunda yapılan proje değişikliği ile uzamış, yine iç mekan düzenlemeleriyle 1848'in son aylarında tamamlandığı anlaşıyor. Ancak binanın 1953 yılına kadar resmi açılışı yapılamamıştır. Kurum işleyişinin örgütlenmesi ve tefriş için maddi sıkıntı çekilmesine bağlı mobilya ve dolap gereksinimi (Temmuz 1853'te tamamlanabilmiştir) bu ertelenmenin başlıca nedenini oluşturacaktır. (BOA, A.AMD. 47/32)

Hazine-i Evrak binasının inşasının bitiminden sonra binanın rutubetli olacağı için evrakların binaya yerleştirilmesi için acele edilmediği ve taşınma gerçekleşmeden belgeler için gerekli dolaplar ve sair malzemenin tamamlanması için gerekli paranın harcanması içinde izin verilmiştir. (BOA, İ.MSM. 704) Evraklar için gerekli torba, sandık ve buna benzer eşyalar ile nazır odası ve Hazine-i Evrak'a gerekli olan hasır, halı, mefruşatın parası hazine tarafından ödenmiştir. (BOA, İ.MV, 2726/9688)

Hayata geçirilen yapının orijinal plan ve giriş cephesine ait belgeleri Bellinzona (İsviçre) Arşivi'ndedir.* (Şekil 2.11, s. 220) 12 Ekim 1848/11 Zilkade 1264 tarihli iradede anlaşıldığına göre yapımı bir yıldan az sürmüştür. İradeye göre yapının kabasının tamamlandığını ve yakında başlanacak iç mekan düzenlemesi içinde yine Fossati'nin görevlendirildiği belgeleniyor. (BOA, İ.MSM., 658) İlk tasarımdan oldukça farklılaşan ikinci tasarımda sadece kat ve metrekare artışı ile sınırlı olmayan değişiklikler söz konusudur. Çok kubbeli çatı bu uygulamada yerini kırma çatıdan yükselen merkez kubbeye bırakır. Tarihi olmayan belgede yapı 19x19m ölçülerinde kare haçvari bir plan şemasına sahip ancak uygulamada giriş cephesi orijinal belgeye sadık olmakla birlikte yapının ölçüsü derinlik

* Bellinzona (İsviçre) Arşivi'ndeki plan Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde kopya olarak mevcuttur. (İrade, Mesail-i Mühime, 658)

arttırılarak 19.5x23m olarak gerçekleştirilmiştir. Bu değişiklik plan üzerinde not alınarak gerçekleştirilmiştir. Ölçüdeki bu değişim sonucunda yan cephelerde pencere sayısı artmıştır. “Yapı yığma tuğla tekniğiyle inşa edilmiş olup, döşemeler, merdivenler ve kapılar yangın tehlikesine karşı İstanbul tersanelerinde hazırlatılan dökme demir olarak yapılmıştır. Yapının diğer bir özelliği de Türkiye’deki ender Palladyen tasarımlardan biri oluşudur” (Tanyeli, 1993, 522). Ayrıca güvenlik için pencerelerine demir parmaklıklar takılmıştır.

Binanın cephesi ve planı simetrik olarak tasarlanmıştır. İki katlı olan binanın giriş yani batı cephesinde yer alan alınlıklı giriş saçağı, iki dorik kolan tarafından taşınır. Buradan yapının iki kat yüksekliğindeki giriş sofasına geçilmekte ve bu mekanda çift kollu üst kat merdivenleri ve binanın orta ve yan mekanlarına geçimi sağlayan alt ve üst katta kapılar yer almaktadır. Giriş aksının yanında daha dar tutulan yan mekanlar, ikişer duvarla bölünmüş ve birbirine kapılarla bağlanan üç oda elde edilmiştir. Yapının merkezinde kare planlı kubbe ile örtülü bir mekan bulunmaktadır. Bu mekan dört yönden çevre mekanlarla bağlantılıdır.

Giriş kuzeybatıya bakan kısa cepheden verilmiştir. Plan programı da, cephe düzeninde olduğu gibi sade bir yaklaşımla ele alınmıştır. Tasarım, merkezde kare planlı bir orta sofa ve haçvari bir şema oluşturacak şekilde dört taraftan sofaya bağlanan biri merdiven evi olmak üzere dört adet dikdörtgen planlı mekan ile haçın yerleştiği dikdörtgenin köşelerinde kalan, yine dikdörtgen planlı dört adet mekandan meydana gelmiştir.

Yapının girişten sonraki merdivenlerine, girişin iki yanından bir kaç basamakla çıkılan sahanlıklardan ulaşılır. Bu sahanlıklardan iki köşedeki mekanlara giriş de sağlanmıştır. İki yanda L şeklinde yer alan merdiven kolları, üst katta merkez kubbeli bölümün önündeki platforma bağlanmış, bu platform bir köprü şeklinde uzatılarak giriş cephesinin iç duvarı boyunca devam eden koridorla birleşmiş ve üst kat köşe odalarına birkaç basamakla ulaşım sağlanmıştır. Bu merdivenli mekanda üç adet pencere ile aydınlanma sağlanmaktadır. İç mekanda, orta sofa ve zemin kattaki merkez mekan haricindeki hacimler tonoz ile örtülmüştür.

Dıştan oldukça yalın bir kurgusu olan yapı, her iki katta yuvarlak kemerli pencerelerle bol ışık alımı sağlanmıştır. Pencereler, doğu ve batı cephelerinde beşer, yan cephelerde yedişer adettir.

Yapının iç, mekan kurgusunda, kırma çatı içinden yükselen orta mekanın kare kasnak üzerindeki kubbesinde yarım daire pencerelerle tepeden aydınlatılan bir orta mekan yaratılmıştır. Bu kubbenin pendantiflerinde Tanzimat aydınlanmasını simgeleyen dünya ve

tomar şeklinde belgelerden kalemişi süslemeler yer almaktadır (Can, 1993c, 38). Duvarlar ve tavan yüzeyleri, bu merkezi kubbesi hariç olmak üzere sade sıvalı bırakılmıştır. Dökme demirden imal edilmiş kapılar, baklava desenli yüzeyleri içinde çiçek motifleriyle bezenmiştir. Zemin katta merkez mekana açılan kapı, demir parmaklıklıdır. Katları bağlayan dökme demir merdivenin, korkulukların oturduğu yan yüzeyler çiçek motifleriyle bezelidir. Üst katta, merdivenin merkez sofa ile bağlandığı kısımda bulunan geniş kemer, ahşap doğramalı, ortasında bir kapı bulunan üç bölümlü bir camekanla geçilmiş, kapı seviyesinin üzerinde yer alan yarım daire şeklindeki cam yüzey de motifli demir parmaklıkla örtülmüştür. Yapının mobilyaları yani belge saklama dolapları orijinal olarak binanın içerisinde yer almaktadır. İç duvarlar boyunca sabit ahşap dolaplar yapılmıştır.

Üst kat merkez sofada, pendentifler arasına açılmış olan yarım daire formundaki pencerelerin iki yanında, çerçeve içine alınmış kıvrım dal ve çiçek motifleri bezenmiş: Pendentiflerin alt hizasında, duvar yüzeyini sınırlayan profilli kuşağa yakın, merkez sofayı yan kollara bağlayan kemerlerin iki yanına yerleştirilmiş, gölgeli teknikle yapılmış sekiz adet kalem işi duvar rozeti içinde, çevresi palmet motifleriyle bezenmiş deniz manzaraları uygulanmıştır.

Merkez kubbenin göbeğinde, merkezinde bir çiçek motifinin bulunduğu bir daire yer alır. Kubbe yüzeyi, dörtgen, sekizgen ve yarım sekizgen kartuşlara ayrılmış, her bir kartuşa gölge tekniğiyle yağlıboya çiçek ve kıvrım dal motifleri yerleştirilmiştir. Kubbe pendentifleri, yumurta ve ok frizleriyle çevrelenmiş ve içlerine, zeytin dalına benzer bitkilerle çevrili biçimde, bir kitap üzerine yerleştirilmiş yer küre, iki yanında kağıt ruloları ve yazı takımları resmedilmiştir. Devlete ait her türlü yazışma ve belgenin saklanması amacıyla inşa edilmiş bir yapıda yer alan yerküre ve kağıt tomarları, binanın işlevine dikkat çeken betimlemelerdir.

Yapı günümüzde orijinalliğini koruyan az sayıda örnekten biri olarak, içindeki yapıldığı döneme ait arşiv saklama dolaplarıyla da hala Başbakanlık Osmanlı Arşivleri tarafından kullanılmaktadır. Tezin yazıldığı dönemde bir restorasyon geçirmekte idi. (Fotoğraflar için bkznz. s. 290)

2.3 Evkaf Nezareti

2.3.1 Evkaf Nezareti ve Teşkilatı

Vakıf idarelerinin dağınık halde bulunması birçok yolsuzluğa sebep olduğundan I. Abdülhamit “Hamidiye” ismiyle tesis ettiği ünlü vakıflarının nezareti için 1188 (1774) yeni

bir teşkilat kurdu. Vakıfların içinde yaptırdığı idare binasında çalışmalarına başlayan bu teşkilat mütevellî kaymakamlığı, evkaf kitabeti ve rûzname kitabeti olmak üzere üç memuriyetten oluşuyordu. Teşkilatın başarılı olduğu görülünce Harem-i Hümayun ile bostancıbaşı evkaf nezaretleri de buraya bağlandı. Hamidiyye Vakıfları Nezareti'nin adı Evkaf-ı Hamidiyye ve Mülhakatı şeklinde değiştirilerek yönetimi 1777 yılından itibaren Darphane-i Amire nazırlarına verildi. Daha önce vakıfların idaresi için özel bir daire yaptıran III. Mustafa'nın kurduğu Laleli ve Mülhakatı Vakıfları da 1788'de Hamidiye Vakıfları ile birleştirildi. Böylece padişahlar kendi vakıfları için merkeziyetçi bir uygulamayı başlatmış oldular. I. Abdülhamid'in kurduğu bu teşkilat daha sonra kurulacak olan Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin de temelini oluşturdu (Öztürk, 1983, 59).

II. Mahmud 1809'da oluşturduğu vakıfları Hamidiye Vakıfları ile birleştirip Evkaf-ı Hamidiye ve Mahmudiye adıyla yeni bir teşkilat kurarak idaresini 1814'te Darphane-i Amire nazırına bırakınca Evkaf-ı Selase de denilen Laleli, Hamidiye ve Mahmudiye Vakıfları Mütevellî Kaymakamlığı idaresi ortaya çıktı. Çeşitli vakıfların katılmasıyla ve 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kapatılması sonucu yeniçeri ve sekbanbaşı ağalarınca yönetilen vakıfların da buraya ilave edilmesiyle oldukça büyüyen ve genişleyen bu teşkilatın Darphane-i Amire Nezareti tarafından yönetimi güçleşti. Bu durumda Darphane-i Amire'den ayrılarak bağımsız bir Evkaf-ı Hümayun Nezareti 12 Rebiülevvel, 1242'de (14 Ekim 1826) kuruldu. Nazırlığına da Darphane-i Amire eski nazırı ve mütevellî kaymakamı Yusuf Efendi tayin edildi (Öztürk, 1995a, 522).

1826'da kurulan özel yönetim "Evkaf-ı Hümayun Nezareti" adını almış olmasına rağmen, henüz bir bakanlıktan söz edemeyiz. Özellikle büyük vakıflarda esasen daha önce de denetim görevini yetkin olan birisi tayin ediliyor ve genellikle büyük vakıfların başlıca geliri de Beytül mal'e ait "tahsis"lerden geldiği için bu kişi –mesela Darüssaade Ağası gibi- bir resmi görevli oluyordu. Ancak; Evkaf-ı Hümayun Nezareti" kurulduktan kısa bir süre sonra; nezareti devlet görevlilerine bırakılan bütün diğer vakıfların nezareti bu nezarete verilecek, 1838'de ikinci kez nazırlığa getirilmiş olan Mehmed Hasib Paşa Meclis-i Hass-ı Vükela'ya alınarak, İslam-Osmanlı Hukuku döneminde bir nevi "fon" veya "özel hukuk tüzel kişisi" durumuna getirilmiş kamu hizmeti örgütleri, Tanzimat sonrası eğilimine uygun olarak Evkaf-ı Hümayun Nezareti aracılığıyla devlet denetimine alınması sağlanmıştır (Hatemi, 1985, 1668).

Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin kuruluşundan sonra buraya ilk olarak 1244'te (1828) kapı ağaları nezaretine bağlı vakıflar, 1246'da (1830) bostancıbaşı, topçubaşı, hazinedarbaşı,

kilercibaşı, saray-ı cedit, ağaları nezaretinde bulunan vakıflar bağlandı. 1247 (1831) yılında da İstanbul ve Bilad-ı Selase kadıları ve Haremeyn müfettişliği nezaretine bağlı vakıflar eklendi. Bu vakıflardan önce defterdar, reis efendi ve Galata Sarayı ağalarının yönetiminde bulunan vakıfların Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne bağlandığı anlaşılmaktadır. İlk beş yıl içinde nezarete katılan vakıfların toplam sayısı 632'ye yükselmişti. Yine aynı yıl kaptanpaşa, çavuşbaşı, 1248'de (1832) sadrazam nezaretindeki vakıfların idaresi Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne verildi (İnal,1335, 28).

İki yıl sonra Davut Paşa'nın tasarrufunda bulunan on beş vakıf, hemen ardından da Bursa'da bulunan Murad Hüdavendigâr ve Yıldırım Bayezit vakıfları Evkaf-ı Hümayun Nezareti tarafından alındı. 1251'de (1835) Bergama ve civarındaki Karaosmanzade Hacı Hüseyin Ağa ve Ebu Eyüb el-Ensari vakıfları, bir yıl sonra da çoğu vakıf olan İstanbul, Üsküdar ve Galata'da mevcut akarsuların idaresini üstlenen Su Nezareti, Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne bağlandı. Nezareti şeyhülislamı meşrut vakıflarla birleştirilen Evkaf-ı Haremeyn Nezareti 10 Rebiülevvel 1254'te (3 Haziran 1838) Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne katıldı. Aynı tarihte Evkaf-ı Hümayun nazırı Meclis-i Vükela'ya dahil edilmişti (Öztürk, 1995b, 75-77).

Başlangıçta Evkaf-ı Hümayun Nezareti üç daireden meydana geliyordu. Bunlar vakıflarla ilgili ilamları, takrirleri, inhaları yazmakla görevli kesedarlık, mukata ve iltizam zabıtnamelerini, mültezimler ve onların kefilleri olan sarraflardan alınacak borç tahvillerini, iltizam bedellerini ve icarların zimmet pusulalarını düzenlemekle görevli zimmet halifeliği, nezaretin hazinesine gelen meblağları almak, masrafları ödemekle mükellef sergi halifeliği idi. Bu üç daireye ayrıca ikişer katib ve ikişer yamak tayin edilmişti (Öztürk, 1995a, 523).

Evkaf Nezareti'nin teşkilatı kuruluşundan itibaren dinamik bir yapıya sahip olmuştur. İhtiyaç duyulan daireler hemen kurulmuş veya mevcut dairelerde yeni düzenlemeler yapılmıştır. Nezaretin teşkilat yapısında en büyük gelişmeler, 1254'te (1838) Evkaf nazırlarının vekiller heyetine dahil olması 1255'te (1839) Tanzimat'ın ilanı, 1297 (1880) ve 1330 (1911) tarihli teşkilat nizamnameleriyle sağlanmıştır. II. Meşrutiyet yıllarında Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin merkez teşkilatı: Müsteşarlık, Encümen-i Mahsus, Encümen-i Memurin, Gureba-i Müslimin Hastahanesi, Merkez Fen Heyeti'nin yanında bölge esasına göre düzenlenen Taşra Fen Heyeti'nden meydana gelen inşaat ve Tamirat Umum Müdürlüğü; Anadolu, Rumeli, Arabistan Masaları, Levazım Müdüriyeti, Vezne Müdüriyeti ve alt birimlerden oluşan Muhasebat Umum Müdürlüğü; nezaretin taşra teşkilatı esasına göre dokuz ayrı bölgeden meydana gelen Teftiş heyeti; Hukuk Müşavirliği, Mahkeme-i Evkaf, Kalem-i Mahsus ve

Evamir Mebani-i Hayriye ve Akarat-ı Vakfiye, Orman ve Arazi-i Vakfiye, Müessesat-ı İlmiye, Kuyud-ı Vakfiye, Memurin Kalemi, Evrak, Evkaf-ı Mülhaka, Evkaf-ı İslamiye Müzesi ve Haremeyn müdüriyetlerinden meydana gelmekteydi. Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin günümüz Bakanlıkları merkez teşkilatına benzer bir merkezi yapıya kavuşması, 1330/1912 tarihli “Evkaf Nezareti İdare-i Merkeziyesi Teşkilat ve Vezaifi hakkında Nizamname”nin yayınlanmasıyla mümkün olmuştur (Öztürk, 1995b, 77-79).

3.3.2 Evkaf Nezareti Binası

1826 yılında kurulan Evkaf-ı Hümayun Nezareti, başlangıçta Darphane-i Amire Nezareti'ne bağlanmış ve o zamanki Darphane nazırı El-Hac Yusuf Efendi tarafından yönetilmiştir. Yusuf Efendi, 10 Zilkade 1247/Nisan 1832 tarihli bir emirle, Darphane-i Amire bitişiğindeki hasırcı ve doğramacı koğuşlarını yıktırarak ilk Evkaf-ı Hümayun Nezareti binasını bunların yerinde inşa ettirmiştir. (İnal, 1335, 48) Bugün mevcut olmayan bina ile ilgili bilgi olmamasına karşın Topkapı Sarayı Müzesi rehberinde, Evkaf Nezareti için onyedil odalı, yeni bir bina yaptırıldığı belirtilir (Topkapı Sarayı Müzesi Rehberi, 1933, 32). Yine bu rehberde göre bugün yıkılmış olan ilk Evkaf Nezareti binasının, Arkeoloji Müzesi arkasında, Alay Meydanı'na bakan set üzerinde, Darphane ile Bab-ü Selam arasında bulunduğu belirtilmektedir: “ Asarı Atika Müzesinin arkasına tesadüf eden seddin üzerinde eski Şehremini ambarı bitişiğinde Yazı Yeri, Deavi Köşkü ve Evkaf binaları bulunmakta idi” (Topkapı Sarayı Müzesi Rehberi, 1933, 20). Konyalı'da bu binanın varlığından “İstanbul Sarayları” adlı metninde bahseder. “Asarı Atika Müzesi binasının arkasında Evkaf dairesi vardı” (Konyalı, 1943, 283). Söz konusu bina Tarihi Osmanlı Encümeni Mecmuası'nda Topkapı Sarayı ile ilgili bir yazı içinde yayınlanmış Topkapı Sarayı'nı kapsayan planda kabaca gösterilmiştir (Abdurrahman Şeref, 1326, 345). (Şekil 2.12, s.221)

Zamanla büyüyen nezaret bu yapıya sığmadığından 1864 yılında bitirilen Darülfünun binasında bir süre çalışmalarını sürdürmüştür. Darülfünun binasına, Maliye Nezareti'nin Fuad Paşa Konağına taşınmasından sonra Evkaf ve Adliye Nezareti geçmiş, Evkaf nezareti 1908 tarihinde binadan taşınmıştır (Yergün, 2002, 91). Nezaretin bundan sonra Divanyolu üzerinde Çemberlitaş karşısında sokağa da ismini veren bir konakta çalışmalarını sürdürdüğü görülür. Günümüzde mevcut olmayan yapı Pervititch haritalarında görmemiz mümkündür. (Şekil 2.13, s. 222) “Divanyolunun Evkaf sokağına sapan yol üzerinde Merkez kumandanı Müşir Saadettin Paşanın büyük bahçeler içinde bir konağı Evkaf Nezareti olmuştu” (Aksel, 1958, 4). Aktarılan bu bilgiden de Evkaf Nezareti olarak kullanılan konağın kime ait olduğunu öğrenmekteyiz. Cumhuriyet döneminde yapı ortadan kalkmıştır.

Evkaf Nezareti için müstakil bir bina yapımının iki kez gündeme geldiğini görmekteyiz. Arşivlerde Evkaf Nezareti için tasarlanan ve hayata geçmemiş ve birisi mimar Kemaleddin'e ait olmak üzere iki tasarım bulunmaktadır. Darülfünun binasından taşınmadan önce 1896 yılında, Evkaf Nezareti için kalıcı ve yeni bir bina yapılması -İran Sefareti karşısındaki arsaya- düşünülmüş fakat bilmediğimiz birtakım nedenlerden dolayı gerçekleştirilememiş olan bu proje sonrasında, nezaret Evkaf sokağındaki konağa taşınmıştır.

Evkaf Nezareti için düşünülen bu ilk bina tasarımı, Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde yer almaktadır. (BOA, Plan, Proje-Kroki Kataloğu, 1033) 1896 yılında hazırlanmış proje, Ankara caddesinde İran Konsolosluğu'nun bitişiğindeki arsaya yapımı düşünülen binanın cephe çizimidir. Yüksek bir bodrum kat üzerine, üç katlı yapıda, Avrupa neoklasik öğelerin öne çıktığı bir biçimlenme söz konusudur. Cephe üç bölümlü olarak tasarlanmış, üçerli pencere düzenlemesi ile üç bölüme ayrılmıştır. Orta bölüm, hafif dışa taşkın ve bodrum ve birinci kat boyunca oluşturulmuş girişi ile üçüncü kattan sonra tepede üçgen alınlıkla sonlanmaktadır. Bodrum ve ilk kat kesme taş kaplamalıdır. Bodrum katın, kilit taşlı yay kemerli pencerelerini yay kemer boyunca dolaşan silme, diğer pencerelerde bağlantı oluşturacak şekilde düz bir hatla yana devam eder ve diğer pencerenin kemerine geçmektedir. Girişin üçlü düzenlemesi ise; bodrum kat boyunca yükselen giriş merdiveni, ilk katta, dört ayaklı açıklığın gerisinde orta ve iki yanında kapıların yer aldığı bir düzenlemedir. Orta kapının üzerinde Osmanlı arması bulunmaktadır. Merdivenlerin yanındaki, sağlı sollu ayakların arası mermer trabzanlarla balkonumsu bir açıklık oluşturur. Bu katın yan pencereleri, yuvarlak kemerli, giriş açıklığında kullanılan ayakların duvara gömülü tekrarı ile oluşturulmuş bölümlenme içine yerleştirilmiştir. Her katı birbirinden ayıran silmeler kullanılmıştır. İkinci ve üçüncü katta girişin üzerinde, dört ayak aksında, üst iki kat boyunca iyon başlıklı dört sütun yükselir. Yan bölümlerde ise, yine dış iki yanda iki kat boyunca iyon başlıklı sütun yer alırken ara bölümlerde sütunların yerine her iki katta aynı aksta, ikişer duvara gömülü ayaklarla bölümlenme sağlanır. Bu üst iki katta bütün pencereler, iki sütunla üç bölümlü pencere düzenlemesi olarak aralarda yer alır. Bu pencereler ikinci katta, düz dikdörtgen kuruluşlu iken üçüncü son katta kilit taşlı yay kemerlidir. Üçlü düzenlemedeki cephenin, ikinci katındaki yan blokların orta pencerelerinin üzerinde üçgen alınlıklar yerleştirilmiştir. Bu son iki kat adeta pencerelerle örülmüştür. Planın mimarı olarak N. Castoridis ismi görülmektedir. (Şekil 2.14, s. 223)

Evkaf Nezareti'nin bina sıkıntısı devam ettiğinden çok geçmeden yeni bir projenin daha düşünüldüğü görülüyor. Bu kez tasarım mimar Kemaleddin tarafından hazırlanmıştır. Mevcut

bu çizimler, tasarlanan binanın cephe ve yan cephesini göstermektedir. İstanbul'da deniz gören, yakınında surlar bulunan, ancak, yeri kesin olarak saptanamayan bir arsa üzerinde yapılmak üzere düşünülmüş, fakat gerçekleştirilememiştir (Yavuz, 1981, 345).

Bu iki cephe çizimi 1911 yılında hazırlanmıştır. Bodrumla birlikte üç katlı olan yapının, kesme taş ve tuğla karışımı almaşık duvar sistemine göre yapılmasının düşünüldüğü anlaşılmaktadır. Karaye yakın bir plan şemasının olduğu görülür (Yavuz, 1981, 346). Bodrum kat bir silme kuşağıyla diğer katlardan ayrılmış, bu katın pencereleri dikdörtgen ve ikiz açıklıklar olarak gruplanmışlardır. Diğer katlardaki bölümlenmeyi, cephe ortasında ve yanlarda çatıyı aşar şekilde yükselen kulemsi parçalar belirler. Bu kulemsi parçalar, kubbeye örtülmüştür. Yanlardaki küçük birer kubbeyken, orta bölümdeki daha büyük düşünülmüştür. Bodrum üzerindeki ilk katta, atnalı kemerli nişler içinde, sivri kemerli ikiz pencerelerin üst ortalarında yuvarlak pencere düzenlemesi yer alır. Tüm bu düzenleme ise dikdörtgen bir silme ile çevrelenmiştir. Üst katta ise sivri kemerli ikiz pencereler, yan iki kulemsi parçada üçlü olarak tasarlanırken, orta bölümde at nalı kemer içinde tepede birbiri üzerinde dönen karelerden oluşmuş sekiz köşeli bir yıldız biçiminde yuvarlak gül pencere şekli meydana getirmiş, altındaki pencereler üçerli olarak gruplanmıştır.

Diğer cepheye ait tasarımda ise orta kısımdaki giriş açıklığı aynalı kemerle geçilmiş, kapı dikdörtgen bir silme ile çerçevelenerek, üzerine rumi motiflerle bezeli bir tepelik yerleştirilmiştir. Köşelerdeki kütlelerin duvarları üstte kademeli olarak bitirilmiş, üzerine yüzeyleri bezemeli tepelikler yerleştirilmiştir. Bu kütlelerin köşelerine üzerlerinde küçük taş külahçıklar bulunan ağırlık kuleleri yapıldığı görülmektedir. Tepeliklerin altına ve üst kat dikdörtgen pencere nişlerinin üzerine mukarnaslı silmeler geçiş ögesi olarak kullanılmıştır. Çatı ise payandalarla desteklenen geniş saçaklarla bitirilmiştir.

Kemaleddin Bey'in bu çizimlerinde yapının denizden bakılarak yansıtıldığını görürüz çünkü çizimin sol gerisinde bir sur bölümü ve bir burç gösterilmiştir. Yapı, Babıali, Sultanahmet, Divanyolu civarında yoğunlaşan nezaret yapılarına yakın, deniz gören, denizden görülebilen ve yakınında surlar olan bir konumda tasarlandığı kuşkusuzdur. (Şekil 2.15, s. 224)

Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde 1912 yılına ait bir belgeye göre de daha önce Şehremaneti ve Zaptiye Dairesi (bahsedilen yer bu dönemde Babıali'nin karşısında idi) iken üzerine Evkaf Nezareti'ne bina yapılmak üzere alınan mahaldeki zabıta memurlarının tahliyesi için düzenlenmiş belge bulunmaktadır. (BOA, DH.İD., 276) Evkaf Nezareti'ne yeni bir bina yapımı için kısa aralıklı projeler üretilmesi nezaretin çalışması için mekan sıkıntısı

duyulduğunu göstermektedir. Babiali çevresinde yoğunlaşan yeni bina yapım girişimleri sonuçsuz kalmıştır. Dönemin çeşitli olaylarına bağlı olarak ekonomik sıkıntılardan dolayı projeler uygulanamamış olmalıdır.

2. 4 Bab-ı Meşihat

2.4.1 Bab-ı Meşihat ve Teşkilatı

Osmanlı ilmiye teşkilatı'nın eğitim, fetva ve yargı olmak üzere üç ana görevi vardı. Şeyhülislam ulemanın reisi olarak gösterilse de, şeyhülislamın ulemanın reisi haline gelmesi Kanuni devrine rastlar. Şeyhülislamlar 18. yüzyıla kadar Divan-ı Hümayun üyesi değillerdi. Ancak şeyhülislam unvanının İstanbul müftüsüne resmen verilmesinden sonra bu unvan dini ve siyasi bir anlam kazanmıştır (Fedayi, 1999, 447).

XVIII. asır sonuna doğru Osmanlı devletinin idaresinde görülen değişikliklerle beraber zamanla reisi şeyhülislam olan bir idari kısım meydana geldi. Müftünün daha o zamanlarda çeşitli vazifelerinde kendisine yardım eden, mesela müftüye vekalet etmek yetkisine sahip olan kethüda veya kahya, devlet nezdinde kendisini temsile yetkisi olan telhisçi halk tarafından talep olunan fetvaları düzenlemekle yükümlü olan mektupçu veya fetva emini gibi görevlileri vardı. Bütün bu memurlar ayrı birer daireye sahiptiler. Bu teşkilat Tanzimat devrinde kuvvetlendi ve yerleşti. Şeyhülislama resmi makam olarak eski yeniçeri ağasının dairesi tahsis edildi (Kramers, 1970, 488).

Şeyhülislamların görevlerini genel olarak ikiye ayırabiliriz. 1. Başında bulunduğu dini bürokrasinin yönetimiyle ilgili olanlar: Kadı, müftü ve müderrislerin atanmaları, terfileri vb. 2. Dini-siyasi nitelikli olan fetva, Divan-ı Hümayun'a bilgi verme gibi görevler. Bu görevler şeyhülislamı siyasi bir aktör haline getirmiş ve sistemin işleminde etkin işlevler görmesine olanak vermiştir.

Süleymaniye Cami'nin arkasındaki Bab-ı Meşihat veya Bab-ı Fetva uyumlu ve geniş bir örgüte Tanzimat döneminde kavuştu. Burada bir de fetvahane kuruldu. Fukahadan (İslam hukukçularından) bir heyet, fetva işleriyle görevlendirildi. Şeyhülislamın ise ancak çok önemli konularda görüşü alınmaya başlandı. Fetvahane de şeyhülislam resmen kabul edilen faiz uygulamasına, nizami mahkemelerin kurulmasına ilişkin görüş bildirme yetkisinden uzak tutuldu. Seriat'a ilişkin sorunlar dışındaki uyuşmazlıkları çözen yeni sistemler, yasa önünde eşitlik ilkesi yaklaşımı, Şeyhülislamlık'ı bir anlamda Şer'îye Mahkemeleri'nin başı ve medreselerin yönetimiyle ilmiye sınıfının işlerinden sorumlu kurum durumuna getirdi. Ayrıca

Vükela Meclisi'ne dahil bulunan şeyhülislam, bir bakıma devletin Adalet ve Eğitim bakanı idi. Ancak Vükela Meclisi'nde görüşülen konulara itiraz etse dahi -ki bu bir olumsuz fetva demektir- kararlar çoğunlukla alındığından, sonucu benimsemiş, yani şer'i engele karşın olumlu fetva vermiş oluyordu. Bu çelişki Batılılaşma sürecinde geleneksel bir kurumun neden olduğu kaçınılmaz bir sonuçtu. Yalnızca dinle ilgili konular padişah hattı ve şeyhülislamın fetvasıyla yasa karakteri kazanarak işlerlik kazanıyordu (Sakaoğlu, 1983, 266-269).

Şeyhülislam kapısı evkaf idaresi hariç olmak üzere bütün dini temellere dayanan müesseselerin idare ve hesaplarını yürütüyordu. Böylece Şeyhülislam XIX. yüzyılda yavaş yavaş meydana gelen diğer nezaretlerin başında bulunan nazırlarla eşit hale geldi; hükümet azasından sayıldı ve bu sıfatla memuriyetinin devamı da iştirak ettiği hükümetin iktidarda kaldığı süre ile sınırlanmış oldu. Bununla beraber şeyhülislam, Mithat Paşa'nın 1876'da ilan ettiği Kanun-i Esasi'nin 27. maddesinde kendisine tanınan hakla diğer nazırlar içinde üstünlüğünü korudu. Bu maddeye göre sultan sadrazamı ve şeyhülislamı kendisi seçer; diğer nazırlar ise, sadrazam tarafından tayin olunurlar. Osmanlı devleti müesseselerinin dünyevileşmesi olaylarının gelişmesine bağlı olarak şeyhülislamlığın devlet içinde nüfuzu azaldı. Daha 1839 yılında Şura-yı Devlet'in kurulması onun dahili siyaset üzerindeki nüfuzunu azalttı (Kramers, 1970, 488).

Şeyhülislam'ın Merkez Örgütünde şu birimler yer almaktaydı; Müsteşarlık, Fetvahane, Fetva Odası, Alamet-i Şer'ie Müdüriyeti, Meclis'i Tedkikat'ı Şer'ie Reisliği, Ders Vekaleti ve Meclis'i Mesalih-i Talibiye (Medreselerin yönetiminden sorumluydu), Tetkik-i Mesahif ve Muellefat-i Şer'ie Meclisi (Kur'an baskılarının ve fıkıh kitaplarının kontrolünü yapıyordu, Meclis-i Mesayih, (Tarikatların sorunlarıyla ilgileniyordu), Mektubi Dairesi, Muhasebat Dairesi, Emval-i Eytam ve Beytülmal Müdüriyeti, Memurin Müdüriyeti, Sicill-i Ahval Müdüriyeti, Evrak Müdüriyeti, Fetvapenahi Tababeti. Şeyhülislâm kapısında ayrıca kadiaskerin, kassâmın ve İstanbul kadısının yüksek şer'ie mahkemeleri de bulunmakta idi. Yine kadıların tayini ve benzeri çeşitli meseleler için görüşlerine başvurulmuş çok sayıda encümenler mevcuttu (İlmiye Sâlnâmesi, 1334, 322-641).

3.4.2 Bab-ı Meşihat Binası

Yeniçeri Ağalarının oturduğu binaya Ağakapısı denilirdi. Ağakapısı, Süleymaniye Cami'nin yan tarafında geniş bir sahayı kaplayan bir bina idi. Bina yeniçeri ağası makamı olarak 17. yüzyılın başlarında büyük bir ahşap saray olarak inşa edildi. Saray, yeniçeri ağasının konutu olarak da kullanıldığından harem kısmı ile çok sayıda daire ve köşkten oluşuyordu. En önemli

binalarından biri Tekeli Köşkü idi. Diğer önemli bir bina da Hünkâr Köşkü adını taşıyordu. Burada altın yaldızlı bir taht odası ile bu odanın ağa divanının toplandığı salona bakan bir penceresi vardı. Hemen yanında İstanbul yangınlarını gözetlemek için büyük ahşap bir kule de vardı (Aydın, 2006, 19).

Yeniçeri ağasından başka, katar ağalarının resmi makamları da buradaydı. Ağa Kapısı'nda çok sayıda kişi sürekli olarak ikame ederdi. Yapı topluluğunda bir cami, hamam, odalar, çardaklar, sofalar, küçük mescitler, hamamlar, mutfaklar, dehlizler ve mahzenlerin dışında Ağa Kapısı'nın ve ocağın çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için imalathanelerden oluşan bir de çarşısı vardı. Bu saray ilki 1660 yılında olmak üzere, 1750 yılında Küçükpazar ve 1774 yılında da Cibali yangınlarında tamamen yandı (Aydın, 2006, 19-20). Eyice'nin aktardığına göre ahşap yangın kulesi 1750 yangınından sonra yeniden inşa edilen bina ile birlikte yapılmıştır (Eyice, 1991, 462).

1750 yılında yangının sönmesinden sonra Ağakapısı'nın derhal yeniden yapımı için hazineden para ayrılıp, bu işle ilgili Bahir Mehmed Emin Ağa zade Hüseyin Ağa memur edilmiş sonuçta bina aynı yıl içinde tamamlanmıştır. 1782 yılındaki yangında Ağakapısı'nın yalnızca harem kısmı ve yangın kulesi yanmıştır (Cezzar, 1963, 34-41).

1782 yangınından sonra tekrar inşa edilen Ağakapısı'nın Topkapı Sarayı arşivindeki belgelerden anlaşıldığına göre yeniden yapılması için gerekli harcamalar Enderun hazinesinden karşılanmıştır. (TSMA, E 4098-4247) Saray, Sultan II. Mahmut zamanında 1816-1817 yılında büyük ölçüde tamir görerek yenilenmiş ve yeniden döşenmiştir. Ağakapısı'nın bu son tamirine ilişkin başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan 1231/1816 ve 1234/1819-1820 tarihli arşiv belgelerinde, yapılan harcamaların listesi vardır. Bu listeden Ağakapısı'nın iç taksimatı hakkında bazı bilgilerde bulunmaktadır. Buna göre yapıdaki daireler şunlardı: (BOA, K.K, 6642, 6643)

Daire-i Hümayun; Padişaha mahsus bölüm olup burada yaldızlı oda ile divan yerine bakan önü kafesli taht-ı hümayun odası, abdest odası, mabeyinci ağalar odası vardı. Tekeli köşk ile yanındaki sofa ve yatak odası. Kış Çarşamba dairesi; burada ocaklı odaları, camekan dairesi, hazine odası, kahve odası, hademe odaları ve geniş bir sofa ile yanında bir de hamam vardı. Yaz Çarşamba dairesi; ağaların yazın oturması içindi. Divan odası ile yanında ağa odası, ağa hasekisi odası, gusülhane ve abdesthane. Tekeli köşk ile hamam arasında silahtar ağa odası ve Ağakapısı cami bulunuyordu. Kum meydanına bakan, kul kethüdasının yazlık ve kışlık daireleri ve bitişiğinde ağa yazıcısı, serdar katibi, kethüda katibi ve diğer görevlilerin

odalarıydı. Kum Meydanî'nin ortasında şadırvan ile büyük bir havuz vardı. Ağakapısı'na girilen büyük kapının sokak tarafında, mutfaklara kadar olan yerde topçu ve arabacı-başılar ile birinci kethüda, beşinci çavuş ve ocak bezirganı odaları, vekilharç dairesi, falakacılar dairesi, hapishane. Orta kapı bitişiğinde, kethüdayeri ağa odaları ile katip efendi odaları, kethüdayeri odası önünde Ak Semseddin Hazretleri'nin makamıydı. Bu dairelerden başka şu odalarla kışlalar da yine ağa kapısı içinde idi: Kalem odası, kalem şakirdleri odası, ruus divan odası, divan efendisi odası, kethüdayeri katibi odası, karakulak ağa odası, zindan katibi odası, miyane katipleri odaları, baştüfenkçi odası, başyamak ağa odası, basağa odası, vekilharç odası, beytül-malci odası, ikinci ağa dairesi, kaftan ağası odası, enderun çamaşırcısı çavuşu ağa odası, imam efendi odası, çasnigir odası, sankçıbaşı odası, silahtarağa odası, mirahur ağa odası, saraçbaşı ağa odası, kapı çamaşırcı odası, mehterbaşı odası, mühürdar odası, duhancıbaşı odası, emektar koğuşu, mehterlere mahsus koğuş, başçuhadar kahve odası idi. Bunların dışında Ağakapısı duvarları içinde yeniçeri ağasının haremi için bir de özel daire bulunuyordu. Kum Meydanı'nından geçilerek gidilen bölümün "Çifte dolap" denilen bir kapıcı dairesinden başka bir de hamamı vardı. Yine Kum Meydanı tarafında ve ağırlar civarında "Ağa karhaneleri kışlaları" denilen sanayi atölyeleri ile altında mumculuk odası, kar-hane kışlaları, misafir ağırları ile karakulak ağaya mahsus harem dairesi, üst katta ekmekçi odaları ile altında kiler bulunuyordu. Ağakapısında bir talimhane ile birde mescit vardı.

II. Mahmud döneminde 1826'da Yeniçeri Ocağı kaldırılınca, Ağakapısı II. Mahmud tarafından Şeyhülislamlara tahsis edildiğinde, binaya Kazasker ve İstanbul Kadısı'na ait daireler de eklenerek yeniden inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bu döneme kadar Şeyhülislamların resmi ikametgahları yoktu. İşlerini de evlerinden görürlerdi. İlk defa II. Mahmud döneminde, resmi bir devlet dairesi haline getirilen Şeyhülislamlık binası bugün İstanbul Müftülüğü olarak kullanılmaktadır. Bu durumla ilgili bilgi veren Tayyarzade Ahmet Ata şöyle anlatmaktadır: "Vaka-yı Hayriye'den evvel şeyhülislamlar kendi konaklarında veya kiralıklarda ve Rumeli ve Anadolu Kazaskerleri ile İstanbul Kadısı yine kendi keselerinden karşıladıkları ve birbirine uzak başka kirahanelerde oturduklarından şariat kapısına muraacat mecburiyetinde olan halka mahalle mahalle gezip zorlanmamaları için Yeniçeri Ağası Kapısı'nı Şeyhülislam Kapısı olmak üzere tahsis etmiş ve Kazasker ve İstanbul Kadısı Efendilere mahsus yeniden başka başka dairelerle fetvahane tesis ve tamir ederek şariat memurlarını bir dairede toparlamıştır" (Ata, 1292-1293, 139-140).

II. Mahmude Ağakapısı'nın Şeyhülislamlara verilmesini ve adının da Fetvahane olmasını bir hattı hümayun ile bildirmişti. (Hatt-ı Hümayun, 17477) Aynı hatt-ı hümayunda Fetvahane'nin ihtiyacından fazla olan oda ve binalarının boş kalmaması için ilim tahsil edemeyenlere haftanın belirli günlerinde ders verilmek üzere tahsis edilmesi istenmiştir.

Eski Ağakapısı, Bab-ı Fetva'ya dönüştürülmeye karar verilince, karakol vazifesi gören neferlere mahsus odalar, hapishane, yangın nöbetçileri odaları, yangın köşkü ve diğer bazı binalar yıktırılmıştı (Şehsuvaroğlu, 1956, 201-202).

Eski Saray tahsis edilmeden önce kısa bir müddet Ağakapısı'nda Serasker Hüseyin Paşa oturmuştu. 2 Ağustos 1826'da çıkan Hocapaşa yangınında Babıali binası, tamamen yanınca, eski Ağakapısı yine geçici olarak Sadrazamın ikametine tahsis olunmuştu. Bu sırada binanın odaları ve döşenmesi tamamlanmak üzereydi ve Şeyhülislam henüz buraya taşınmamıştı (Şehsuvaroğlu, 1956, 201-202).

Bab-ı Meşihat olarak yeniden düzenlenen bina, 19. yüzyılda hemen hemen aynı tarihlerde Haliç'i gösteren çeşitli gravürlerde yer almıştır. Bunlardan Lewis'in gravürü 1835-1836 yılları arasında yapılmıştır. Süleymaniye'nin altında bu büyük binayı oldukça rahat gözlemleyebiliyoruz. Bina L biçiminde yüksek duvarların üzerinde yer almaktadır. Binanın neo-klasik tarzda çok kolay seçilebilmektedir. (Resim 2.15;2.16)

Yapı yine, Miss Pardoe'nun eserinde, Bartlett tarafından yapılmış iki farklı gravürde karşımıza çıkmaktadır. Bu gravürlerden ilki Eyüp'ten bakılarak yapılmış olup büyük Bab-ı Meşihat binası rahatça görülmektedir. (Resim 2.19;2.20) Diğerisi ise Galata Köprüsü manzarasında yer almaktadır. (Resim 2.17;18)

Şeyhülislamlara tahsis edilen saray yaklaşık on yıl sonra odaları poyraz aldığından kış aylarında soğuk olan Fetvahane'nin iyi hizmet verebilmesi için tadilat yapılmasına karar verildi. 1837 yılında fetvahane daireleri büyük bir tamirata uğramıştır. Binaların bir kısmı yıkılarak yeni sakinleri için uygun ilaveler yapıldı. İlk kapsamlı tamirden sonra Fetvahane'nin inşa ve tamir faaliyetlerine sonraki yıllarda da devam edildi (Aydın, 2006, 20).

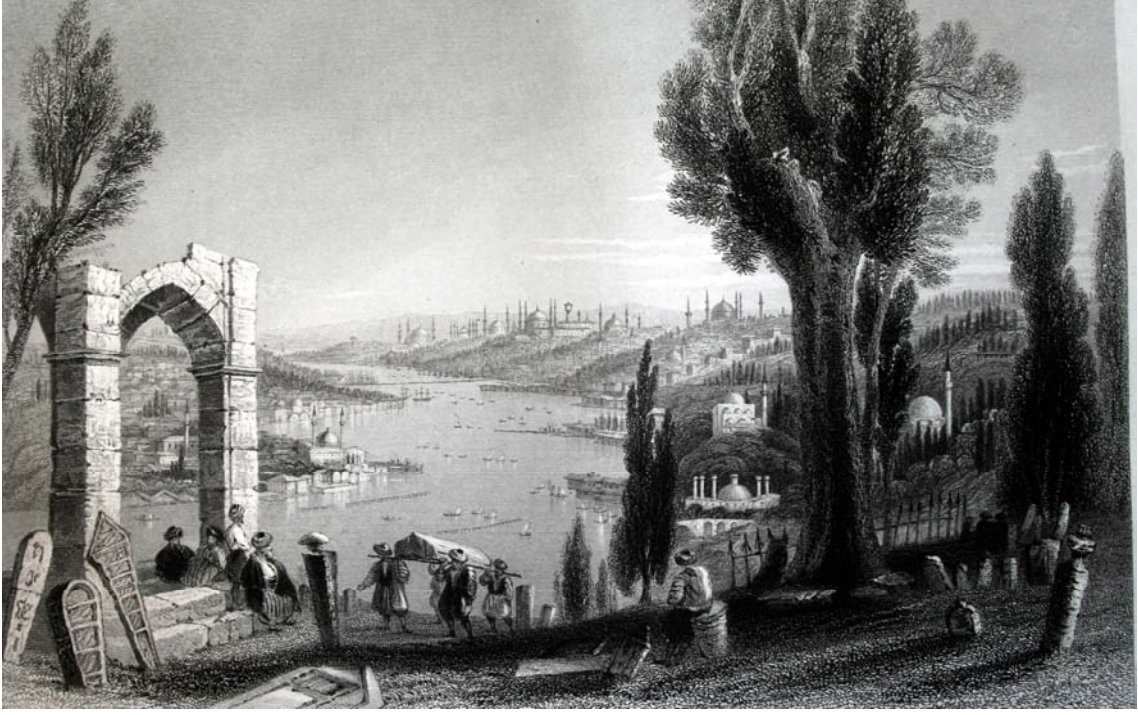
Bu tamirat sonrasında binada meydana gelen genel görünüm farklılaşması biraz daha geç tarihli Allom'un gravüründe de görülmektedir. Lewis ve Bartlett'in gravürlerinde gördüğümüz aynı binaya karşın Allom'un gravüründe binanın biraz daha büyük boyutlu,

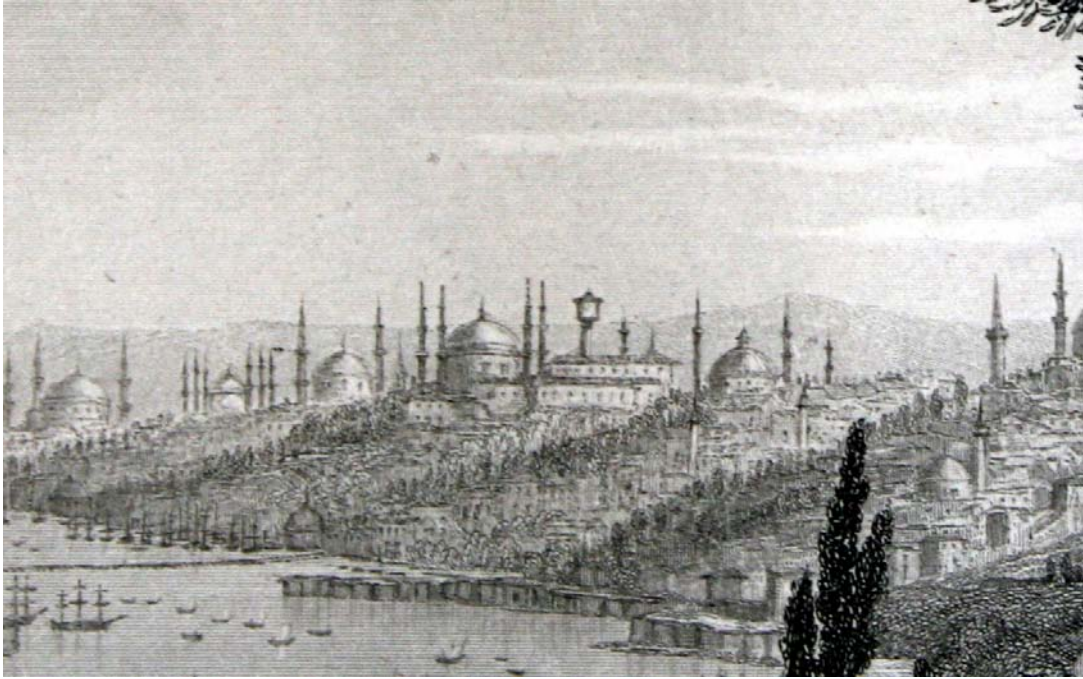
Resim 2. 15 İstanbul Limanı, John Frederick Lewis, 1835-1836, -Süleymaniye'nin altında Bab-ı Meşihat görülmekte- (Lewis, 1837).

Resim 2. 16 İstanbul Limanı, John Frederick Lewis, 1835-1836, Resim 2.15 den ayrıntı (Lewis, 1837).

Resim 2.17 Eyüp mezarlığından Haliç, W.H. Bartlett, 1835 (Pardoe, 1840, 13).

Resim 2.18 Eyüp mezarlığından Haliç, W.H. Bartlett, 1835, Resim 2.17 den dan ayrıntı (Pardoe, 1840, 13).

Resim 2.19 Haliç Asma Köprü, W.H. Bartlett, 1835 (Pardoe, 1840, 13).

Resim 2.20 Haliç Asma Köprü, W.H. Bartlett, 1835, Resim 2.19 dan ayrıntı. (Pardeo, 1840, 13).

kagir olarak inşa edilmiş olduğunu söyleyebiliriz. Bu yapının aldığı son şekildir zira, yapının görüntüsü II. Abdülhamid resim arşivinde mevcut fotoğrafında olduğu gibidir. (Resim 2.28) Denize bakan cephede ortada taşkın üçgen alınlıklı bölümlenme ile simetri kurulmuştur. Yine Avrupa neo-klasik etkileri aksettirir. (Resim 2.21; 2.22)

Yapının ana kuruluşu, Ağa Kapısı olarak inşa edildiği dönemden itibaren aynı yerinde birtakım değişikliklerle geliştirilmiştir. Ancak gravürlerden izleyebildiğimiz bu binanın, Ağa kapısı olduğu dönem ve Şeyhülislamlığa dönüşümünde geçirdiği değişiklikler ve gelişimine dahir kısıtlı bilgiler dışında, Şehsuvaroğlu yapının son durumu hakkında bilgi sunar.

Şehsuvaroğlu Bab-ı Meşihat binası hakkında şu bilgileri verir: Binaya bahçeden, üç dört basamak bir merdivenle girilir ve Şeyhülislam dairesi sol kolda büyük bir koridor üstünde bulunurdu. Burada Şeyhülislamın çalıştığı oda, biri büyük, diğeri küçük iki namaz odası ve mühürdar odası vardı. Köşede eski Tekeli köşkü yerinde, binanın büyük ve meşhur Arz Odası bulunuyordu. Arz Odası çepeçevre sedirlerle döşeliydi ve tavanda II. Abdülhamit'in Şeyhülislam Cemaleddin Efendiye, hediye ettiği muhteşem bir avize asılı idi (Şehsuvaroğlu, 1956, 201-202).

Şehsuvaroğlu'nun bahsettiği bu Arz Odasının bir fotoğrafı bulunmaktadır. Aynen bahsedilen şekilde köşede yer alan odanın, yüksek tavanlı üç duvar kenarını sedir çevrelemiş olup iki duvar da açılan geniş yüzeyli ve sık pencerelerden mekana bol gün ışığı sağlanmıştır. Tavan yoğun bezemelidir. Arz Odası'nın, bu resminden, geleneksel Türk Evi'ndeki baş oda tarzında düzenlenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Odanın tavanından da hediye edilen avize sarkmaktadır. (Resim 2. 23)

Bab-ı Meşihat son defa 1900 yılı civarında büyük bir tamir görmüş ve muhtemelen bu sırada üstüne yarım bir kat çıkılmıştı. Şeyhülislam müsteşarı, mektupçu, bu katta otururlardı. Bu katta, ayrıca kalem odaları da bulunurdu (Şehsuvaroğlu, 1956, 201-202).

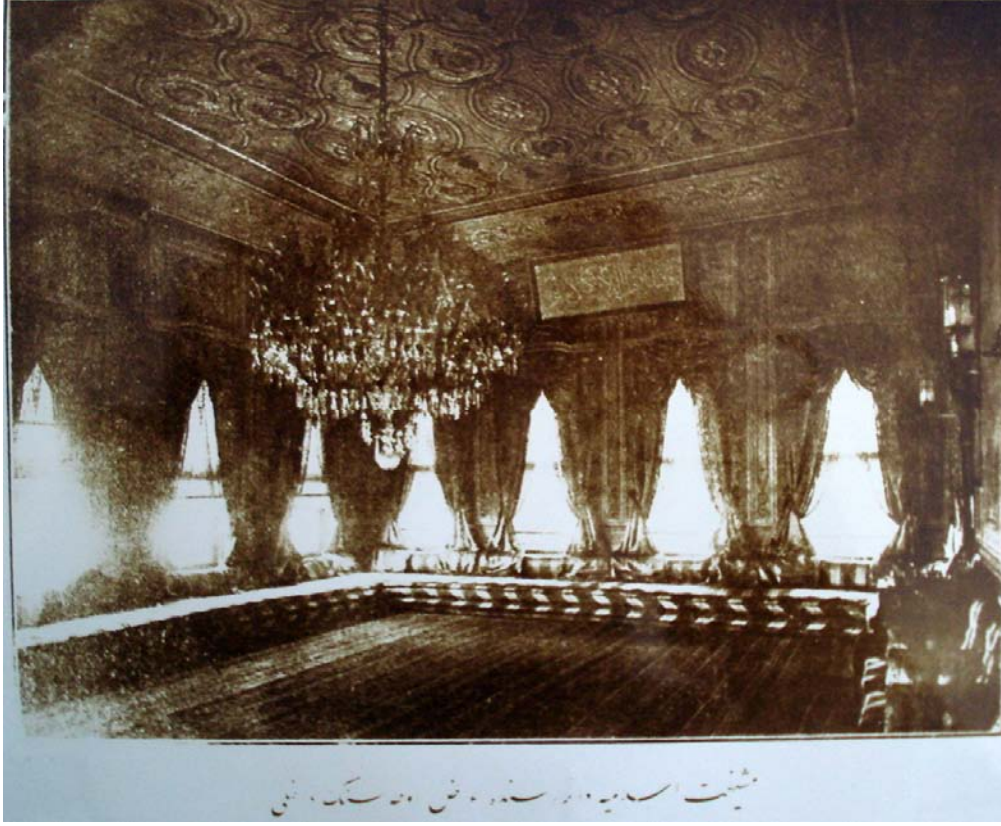
Şeyhülislam dairesinin bulunduğu katın büyük sofasından aşağıya inen bir merdiven vardı. Süleymaniye tarafında gömülü bir vaziyette olan alt kat, Haliç manzarasını tamamen alıyordu. Binanın Eyüb'e doğru uzanan kısmını Kadıasker daireleri ve kalem odaları teşkil ediyordu. Bugün İstanbul Müftülüğü binası olarak kullanılan kısım, eskiden fetvahane idi. Fetva Eminleri, bu binanın alt katında otururlardı. Üst katta İstanbul Kadısı ve maiyeti çalışırdı.

Resim 2.21 Kasımpaşa'dan Beyazıt, Thomas Allom, -Süleymaniye'nin altında Bab-ı Meşihat görülmekte-, (Walsh, 1840, 59).

Resim 2.22 Kasımpaşa'dan Beyazıt, Thomas Allom, Resim 2.21 ten ayrıntı (Walsh, 1840, 59).

Resim 2.23 Meşihat-ı İslamiye Dairesi'nde "Arz Odası"nın dahili, (İlmiye Salnamesi, 1334, 162).

Bab-ı Meşihat ile Fetvahane arasındaki yol üstünde Meclisi Tetkikatı Şer'îye gibi daireler bulunuyordu. Bab-ı Meşihat bundan yirmi sene önce yanmıştı (Şehsuvaroğlu, 1956, 201).

Şehsuvaroğlu yine kaynak göstermeksizin Bab-ı Meşihat'ı bu şekilde anlatmaktadır. Kagir yapı topluluğunun iki fotoğrafı mevcuttur. (Resim 2.24; 2.25) Fotoğraflardan biri avludan diğeri ise arka bahçeden çekilmiştir. Avludan çekilmiş fotoğrafta, bugün büyük çoğunluğu yıkılmış olan binaların, ayakta olan fetvahane ile birlikte "U" formundaki yerleşim düzeniyle büyük bir kompleks şeklinde aynı mimari özellikleri taşıdığı görülüyor. İRCİCA II. Abdülhamid albümlerinde yer alan bir başka fotoğrafta ise Süleymaniye Cami'nin önünde Bab-ı Meşihat'ın büyük binasının denize bakan cephesi yer almaktadır. (Resim 2.26)

İlmiye Salnamesi'nde bulunan eski resimlerden ve vaziyet planından (Resim 2.27) takip edilebildiği kadarıyla, bugün bulunmayan ana bina, L şeklinde tabana oturan ve sık pencerelerle iki katlı bir yapıydı. Yapının bugünkü Müftülük Binası'nın tam karşısına gelen bölümü, subasman üzerinde yükseltilmiş, her iki katta da sık yerleştirilmiş dikdörtgen

Resim 2.24 Meşihat'ı İslamiye Dairesi'nin avluya nazır aksamı (İlmiye Salnamesi 1334,139).

Resim 2.25 Meşihat'ı İslamiye Dairesi'nin bahçe tarafındaki cephesi (İlmiye Salnamesi 1334,152).

Resim 2.26 Bab-ı Meşihat binası, 19. yüzyıl sonları. (İRCİCA, II. Abdulhamid fotoğraf arşivi).

Resim 2. 27 19. yüzyılda Bab-ı Meşihat'nın vaziyet planı. (Alman Mavisi, Atatürk Kitaplığı).

pencereleri bulunmakta ve binanın köşelerine pilastlar yerleştirilmişti. Katlar silme ile ayrılmış ve bina profilli bir saçakla bitirilmişti. Giriş, çıkma şeklinde, zemin kattaki sütunların üzerinde yer alan ikinci kattan sonra üçgen alınlıkla sonlanmaktadır. Girişe karşılıklı bir kaç basamakla ulaşılmaktaydı.

Meşihat Dairesi'nin bahçeye bakan cephesinde üçgen alınlıklı bölümün zemin katta dairesel ve basık kemerli bir revak üzerinde yükseldiği ve daha alçak olan iki yandaki kanatlarda, üzerleri dikdörtgen kartuşlarla süslü pencereler açıldığı gözlenmektedir. (Resim 2.25)

Bugün Müftülük binası olarak kullanılan Fetvahane binasının, avludan çekilmiş fotoğrafında, bugünkü bina ile hemen hemen aynı özelliklere sahip dikdörtgen pencereli, cephedeki iki katlı çıkmayı taşıyan kolonlara sahip ve saçaklık seviyesinde üçgen alınlıkla sonlanan bir şekilde olduğu görülür. Ancak bu cephede orijinalde her katta dört pencere varken, yeni yapımda pencere sayısı üçe inmiş ve pencerelerin üzerindeki düz atkılı süsler kaldırılmıştır. (Resim 2. 24)

Bab-ı Meşihat yapı topluluğundan günümüzde mevcut olan sadece fetvahane binası ve cümle kapısıdır. Yapının Süleymaniye Cami'ne bakan anıtsal girişi, Ampir üslupta bir cephe düzenine sahiptir. Yuvarlak kemerli mermer kapı, iki yanındaki sütunceler ve sütuncelerin önünde, kapının üzerindeki dış frizli düz atkıyı taşıyan kompozit başlıklı birer sütun bulunur. Kapının üzerinde kitabesi yer almaktadır. Kapı sağında ve solunda devam eden iki katlı pencereli yan duvarlara sahiptir. Giriş kapısının sağ yanında bulunan cephede, pilastrlarla ayrılmış iki sıra halinde altı adet pencereden, içinde alt sıra yuvarlak kemerli, üst sıradakileri üçgen alınlıklı düz atkılıdır. Alt sırada yuvarlak kemerli pencere kuruluşlarında iki tanesi hariç sağır bırakılmıştır. Bu cephe tepede Ampir üslupta Osmanlı arması ile sonlanmaktadır. Kapının sağındaki bu düzenlemenin solunda olmadığı görülür. Sol duvar daha sade görümlü olup, düz duvar üzerinde altta yine yuvarlak kemerli, üstte alınlığı olmayan dikdörtgen pencereler yer alır. (Resim 2. 28)

Kapının iç tarafında kagir, çokgen kuruluşlu, iki katlı küçük birimler bulunmaktadır. Bu birimler Şer'iyye Sicilleri için yapılmıştır. İç avluya göre sağdaki Meşihat Arşivi, soldaki Şer'i Siciller Arşivi'dir*. Her ikiside orjinal kalmış yapılardır. Bu yapıların bahçeye bakan cephelerinden birinde yuvarlak kemerli birer giriş kapısı, üst katta da düz atkılı, üçgen alınlıklı bir pencere bulunmaktadır. Yapının çok yüzlü cephelerinde, kapının olduğu cephedeki düzenleme diğer yüzeylerde de tekrarlanmış, sadece yuvarlak kemerli kapı yerini, yuvarlak kemerli pencereye bırakmıştır. Her yüzeyde iki yandan pilastrlarla düşey hatlar vurgulanmıştır. Yapılar, pencerenin alt hizasından ve alınlığın üzerinden dolaşan silmelerle

* İstanbul'un çeşitli yerlerine dağılmış olan şer'i mahkemelerine ait eski sicillerinin toplanması amacıyla, Meşihat Dairesi içinde yaklaşık beş bin sicil alacak büyüklükte kagir bir arşiv binasının inşası için verilen karara göre inşa edilen yapı. (Haz. Demirbaş ve diğ., 2000, 36)

Resim 2. 28 Bab-ı Meşihat Ana Giriş Kapısı, II. Abdülhamid Fotoğraf Albümleri'nden, Abdullah Frères, 1880-1893, <http://lcweb2.loc.gov/pp/ahiiquery.html>

yatayda bölümlenmiş, profilli geniş birer saçak ve kırma çatıyı gizleyen parapet duvarıyla sonlandırılmıştır.

Şer'i Siciller Arşivi binasının yer ve inşaa masraflarına dair, 21 Kasım 1892 tarihli belge bulunmaktadır.* Bu belgeye göre, arşivin kagir binası için, ilk önce deniz tarafı seçilmiş, keşif defteri ve planları hazırlanmış, bu esnada, Meşihat'ın deniz tarafına bakan set duvarının da tamiri kararlaştırılmıştır. Bu kısmın inşaat için sağlam çıkmaması üzerine, Bab-ı Fetva'nın büyük giriş kapısı bitişiğindeki askeri koğuş ve eski mahzenlerin yeri uygun görülerek, buraya daha geniş bir arşiv inşa edilmeye başlanmıştır. Bu arada askeri koğuşun üst kısmı yıktırılmış, zemin katla mahzenler olduğu gibi bırakılmıştır. İnşaat ve set duvarının tamirati, dört ayda bitirilmiş, siciller için özel dolaplar ile kütüphane ve yazıhane takımları hazırlanmıştır. II. Abdülhamid, Şer'iyeye Sicilleri Arşivi'nin inşasıyla yakından ilgilenmiş, arşiv binası ve demirbaşlarının masrafları büyük ölçüde Hazine-i Hassa'dan karşılanmış, sicil dolapları da muhtemelen Yıldız Sarayı Marangozhanesi'nde imal ettirilmiştir.

Büyük cümle kapısının üstündeki kitabede Ağa Kapısı'nın şeyhülislamı tahsis edildiğini bildiren H. 1241 yılında yazılmış bir kitabe bulunmaktadır. Kitabe II. Mahmud dönemi kadiaskerlerinden meşhur hattat Yesarîzade Mustafa İzzet tarafından celi talik hattıyla yazılmıştır.

* Meşihat Arşivi, Şeyhülislamlık Defterleri, Arz ve İradelere Mahsus Kayıt Defterleri, No:3, s. 43'teki orijinalinden çevirip yayınlayan: (Aydın, 2006)

Devleti daim ola hazret-i Han Mahmud'un
 Sayesinde olup Âsude hemîşe ulema
 Hakk-ı nimet ne imiş bilmeyenin hali budur
 Ab-ı tığ u kalemi kıldı ocağı itfa
 Akıbet yerlerin Allah nasib etti bize
 Dar-ı Fetvaları itmiş idi anlar yağma
 Nur-ı adli ile mahv itti zalâm-ı zulmü
 Rûz u şeb eyleyelim hüsrev-i devrana dua
 Hak-i pâ-y-i şeh-i devrâna teşekkür kıldı
 İki cevher gibi tarihle İzzet-i füzelâ
 Seyf ü hâmeyle idüp destini Mevlâ teyîd
 Nice nush itdiler ol şirzime-i mekrûha
 Ulemanın sözünü eylemediler isgâ
 Ömrü oldukça mübarek ide bi'l-istihkâk
 Müfti-i a'lem olan Tahir Efendi'ye Hüda
 Melce-i ümmet ide haşre kadar babını Hak
 Dura ol şah-ı cihan tâ dura şer-i Mevla
 Ağakapısını viridi bize Sultan Mahmud
 Bab-ı tezvir idi hak kıldı makam-ı iftâ 1241 (Aydın, 2006, 22)

Giriş kapısının iç tarafında yer alan kitabe ise II. Abdülhamid devrinde burada yapılan yeni inşa ve tadilat çalışmaları dolayısıyla yazılmıştır. Vakanüvis Lütfi tarafından yazılan kitabeden anlaşıldığı kadarıyla giriş kapısı II. Abdülhamid tarafından tamir ettirilmiştir.

Hazret-i Abdülhamid Han-ı diyanet-perveri
 Hâmi-i bünyân-ı şer' itmiş hüdavend-i mecid
 Kalmadı ahdinde ma'mûr olmadık hiçbir mahall
 Mülkinin her canibi müstağrak-ı feyz-i cedîd
 Babi-i sanisi olmuşdur bu bab-ı muhkemin
 Ol şeh-i iklim-i şevket, ol şehinşah-ı vahid
 Rumeli sadrı iken Vak'anüvis Lütfi kulu
 Eyledi tanzim bu ebyatı bi güft ü şenid
 Üss-i şer' üzre kurulmuşdur bina-yı şevketi
 Mihr-i adl ü re'fetinden alem olmuş müstefid
 Merkez-i Fetva olan ez-cümle işbu daire
 Ceddi Mahmud Han'ın ikdamıyla olmuşdı bedid
 Hükm-i şer-i Ahmedi icra olundukça Hüda
 Afiyetle ol şehin ikbalini itsün mezid
 Mısra-ı tarihini itdim Dürer'den iktibas
 Eyledi ihya bu babı hazret-i Sultan Hamid
 Mehmed Keşfi gafera lehu (Aydın, 2006, 22-23)

Şer'îye Sicilleri Arşivi binası üzerinde bulunan kitabe de yine Sulatan II. Abdülhamid döneminde arşiv binasının inşası dolayısıyla yazılmıştır. Arşiv binası, İstanbul'da bulunan mahkemelere ait sicilleri korumak için yaptırılmıştır.

Şeh-i taht-ı hilafet hazret-i Abdülhamid Han'ın
 Vücutu bâ'is-i asayiş-i ümran-ı alemdir
 Bina-yı devleti fikr-i metini eyledi tecdid
 Her işde mahzar-ı te'yid-i hak ol Şah-ı a'zamdır
 Bu dar-ı dil-nişini itdi ol Şah-ı guzin ihya
 Dua'yı izdiyad-ı ömrü ehl-i şer'e elzemdir
 Cemal-i itmamına sa'y ile yazdım cevherin tarih
 Sicil-i şer'i hıfza bu mahall bir cay-ı muhkemdir.

Mehmed Keşfi 1309 (1891)

(Aydın, 2006, 22-23)

Ana kapıdan girince bu yapı topluluğundan kalan tek bina, sol tarafta yer almaktadır. Günümüzde müftülük binası olarak kullanılan yapı üç katlıdır. Dış cephede, Avrupa neoklasik mimari öğelerin kullanıldığı görülür. Dört kolona taşıtılan giriş çıkıntısı üç kat boyunca yer alır. Bu kısım üçgen alınlıkla son bulmaktadır. Çıkıntı yapan ön cephede, ikinci ve üçüncü katlarda pilastrla ayrılan iki katlı dikdörtgen söveli üçer pencere yer alır. Çıkıntılı bölümün yan yüzeylerinde de ikinci ve üçüncü katta birer pencere bulunmaktadır. Bu çıkıntının yer aldığı ana beden duvarı, sağlı sollu üç katta dikdörtgen söveli üçer pencereye sahiptir. Bu kısmın yan duvarlarına yine üç kat boyunca birer pencere açılmışken, devam eden duvar sağır bırakılmıştır. Yapının girişin dışındaki diğer cepheleri; sağ, sol ve arka cephe de çıkma olarak düzenlenmiştir. Yan cephelerdeki çıkmalar ön cephe ile aynı düzenlemeye sahip olup giriş katında kapı yerine üç adet pencere yer almaktadır. Sade bir görüntüsü olan yapının, dört yüzünde yer alan çıkmalar yapıya hareketlilik ve yüzeylere açılan bol pencerelerle aydınlık kazandırmıştır. Yapı daha çok konağı anımsatmaktadır.

Yapının planlaması ise, giriş kapısından sonra yer alan küçük antre bir kaç basamakla çıkılan büyük bir sofaya açılmaktadır. Sofanın solundaki çıkmaya denk gelen bölümde, üst kat sofasına bağlanan üç kollu merdiven yer almaktadır. Her katta sofaların etrafında odalar sıralanmıştır. (Fotoğraflar için bkz. s. 294). (Şekil 2.23, s. 237)

Osmanlı Arşivlerinde yer alan 1899 yılına ait bir belgeye göre de Bab-ı Meşihat'ın harem dairesinde yapılması gereken tamiratın masrafları belirlenmiştir. (İ.HUS., 221) Bu bilgiye göre Bab-ı Meşihat'ın harem dairesine sahip olduğunu yani Osmanlı resmi yapılarının artık harem kısmı olmamasına rağmen Bab-ı Meşihat'ın bu özelliği sürdürdüğü düşünülebilir.

Bina dıştan Batılı bir tarzda inşa edilmiş olmasına rağmen, iç mekan kurgusu ve daha sonra eklenen bölümler açısından geleneksel mimari anlayışına sahiptir.

Binaya Cumhuriyet sonrası İstanbul Kız Lisesi taşınmış, 1927’de çıkan yangında binalarla birlikte Meşihat’ın arşivi de büyük hasara uğramıştır. Bir süre sonra giriş kapısının sağında yapılan üç katlı bina 15.000 m2 civarındaki bahçe ile birlikte İstanbul Üniversitesi Botanik Enstitüsü’ne verilmiştir (Eyice, 1991, 464).

Bab-ı Meşihat’tın günümüze kalan ve İstanbul Müftülüğü olarak kullanılan fetvahanesi 1982-1985 yılları arasında tamamen yıkılarak aslına uygun olarak yeniden inşa edilmiştir (İpşirli, 1991, 363).

3.5 Harbiye Nezareti (Bab-ı Seraskeri)

3.5.1 Harbiye Nezareti ve Teşkilatı

Asakir-i Mansure-i Muhammediye’nin kurulmasıyla birlikte ordu genel komutanlığı işlevi gören “seraskerlik” makamı oluşturuldu. 1835’ten sonra yapılan düzenleme ile bu kurum sadrazamlık ve şeyhülislamlıkla eşdeğer kabul edildi (Özcan, 1991, 364). Tanzimat sonrası Osmanlı ordusu çağdaş biçimde yeniden örgütlenince seraskerlik makamı da önemini artırarak devam etmiştir.

Bab-ı Seraskeri’nin bünyesinde zamanla birtakım değişiklikler ve yenilikler yapılmıştır. Örneğin 1834’ten sonra kurulan redif* teşkilatı Seraskerlik’e bağlanmış, 1837’de Seraskerlik Kapısı’nda bir tercüme odası açılmıştır. Bab-ı Seraskeri, Tanzimat’ın ilanından önce, nezaretlerin henüz kuruluş safhasında çoğu gayri Müslimlerin nüfuslarına dair olan “nüfus Jurnalleri” düzenlemesini de yürütmüştür. 1839’da Tanzimat’ın ilanından sonra Bab-ı Seraskeri’nin önemi daha da artmış, hatta sadareten sonra ikinci sırayı almıştır. Askeri alanda yapılan değişikliklere paralel olarak bu kurumda da yeni bürolar oluşturulmuş, doğrudan doğruya serasker paşaya bağlı olarak mektubu, yoklama, jurnal, nizamiye, muhabere, ruznamçe ve vezne gibi kalemler teşkil edilmiştir. 1845 yılında zaptiye müşirliğinin kuruluşuna kadar İstanbul’da zabıta işlerini de Seraskerlik yürütmüştür. II. Abdülhamit’in tahta çıktığı yıllarda Bab-ı Seraskeri’de serasker paşanın mahiyetinde bir müsteşar, bir mektupçu, bir nizamiye muhasebecisi ile bir hassa muhasebecisi bulunmaktaydı. Bu kalemler Harbiye Nezareti’ne dönüştürülmüşse de 1884’te tekrar eski şekline çevrilmiştir. 1908 Meşrutiyet dönemi ile “Serasker” unvanı kaldırılmış “Harbiye Nezareti” unvanı yeniden verilmiştir (Özcan, 1991, 364).

* Son dönem Osmanlı ordusunda altı yıllık nizamiye hizmetini tamamladıktan sonra, daha 14 yıl süre ile yedek asker durumunda olanlara verilen isimdir.

1879’da, 1826 yılında Yeniçeri Ocağı’nın kapatılmasından sonra kurulan Bab-ı Seraskeri, yarım asırdan fazla bir süre barış ve savaş zamanlarında askeri işlerin görüldüğü en üst makam olmuştur. Sultan Abdülaziz zamanında ikiye ayrılan seraskerinin işleri, 1863’te Keçecizade Fuat Paşa’nın üzerine Bab-ı Seraskeri’nin hizmetleri de bırakılınca bürokratik işlerin görülmesi için Harbiye Nezareti adıyla bir daire teşkil edildi. Bu makama serasker yardımcısı olarak Müşir Hurşid Paşa getirildi ve kendisine Harbiye Nazırı denildi. Ancak bu makam, bilinen anlamı ile bir nazırlık değil sadece Bab-ı Seraskeri’ye bağlı bürolardan biriydi ve gelişip teşkilatlanamamıştı (Özcan, 1991, 364).

Yeni kurulan bu nezaretin başına getirilen ilk nazır Ömer Rüştü Paşa’dır. Sadrazamlıktan sonra ikinci önemli makam özelliği kazanan Harbiye nazırlığına önceleri en kıdemli müşirler getirilirken dönemin siyasi ve askeri çalkantıları içinde bu uygulamadan vazgeçilmiş, ferik rütbesindeki zabıtların tayin edildiği de olmuştur. Bilhassa İttihat ve Terakki Fırkası’nın iktidarı döneminde Enver Paşa’nın çok genç yaşta Harbiye nazırlığına getirilmesi adeta yeni bir dönemin başlangıcını teşkil etmiştir. 2. Meşrutiyet döneminde askeri alanda önemli yenilikler yapılırken Umum Jandarma Kumandanlığı kurulmuş ve Harbiye Nezaretine bağlanmıştır.

1911 yılında Harbiye Nezareti bünyesine Şura-yı Askeri, Tahrirat Dairesi, Şifre, Tercüme, Sicill-i Memurin ve Evrak Kalemleri ile Hukuk Müşavirliği, Erkan-ı Harbiyye-i Umumiyye Dairesi, Zabitan, Ahz-ı Asker, Kuvve-i Umumiyye, Fen Şubeleri ve Mitralyöz Bölüğü’nden oluşan Piyade Dairesi; üç şubeye ayrılan Süvari Dairesi, Süvari Müfettişliği; biri fen olmak üzere dört şubeden oluşan Sahra Topçu ve Nakliye Kıtaları Dairesi; üç şubeye ayrılan Ağır Topçu Müfettişliği Dairesi; Sicil ve Muamelat, Kuvve-i Umumiyye, Ecza ve Malzeme-i Sıhhiyye, Fen, Ecza-yi Müdahhar şubelerinden oluşan Sıhhiye Dairesi; Umur-u Baytariyye Müfettiş-i Umumiliği; üç şubeye ayrılan Kıtaat-ı Fenniyye ve Mevaki-i Müstahkame Müfettiş-i Umumiliği; bir tahrirat kalemi bulunan Muhakemat Dairesi; Bütçe, Kontrol ve Tetkik, Heyet-i Teftişiyeye ve Hesabat-ı Atika şubeleriyle Evrak Kaleminden Teşekkül eden Muhasebat-ı Umumiyye Dairesi; Heyet-i Teftişiyeye; Maaş ve Harcırah, Muayyenat, Malbûsat ve Techizat, İnşaat ve Tamirat, Sevkiyat ve Nakliyat, Muamelat şubeleriyle İntihab-ı Küttab-ı Askeri Komisyonu’ndan oluşan Levazımat-ı Umumiyye Dairesi; İkraz Komisyonu; Matbaa-i Askeriyye; :Tahrirat Kalemi, İnzibat-i Askeri Bölüğü, Misafirhane-i Askeri, Tevkifhane-i Askeri birimlerine ayrılan Dersaadet Merkez Kumandanlığı; Terbiye ve Tedrisat-ı Askeriyye Müfettiş-i Umumiliği’ne bağlı Erkan-ı Harbiyye, Harbiye, Topçu, Tıbbiyye ve Baytar Mektepleri ile Kuleli İdadisi; Piyade Mekatibi Müfettişliği’nin denetimindeki Piyade Endaht,

İhtiyat Zabitanı, Dersaadet Küçük Zabit, Dersaadet Küçük Zabit-i İptidai; Edirne, Selanik, Beyrut, Erzincan Küçük Zabit mektepleri; Binicilik ve Küçük Zabitan mekteplerine ayrılan Süvari Mekatibi; Levazım Mektebi; Daire-i Harbiyye Mektebi; Dersaadet Rüşdiyye mekteplerinin bağlı olduğu Mekatib-i Rüşdiyye İdaresi; Taşra İdadi ve Rüşdiyye mektepleri vardı. Ayrıca Dersaadet, Tekirdağ, Kırklareli, Edirne, Selanik, Manastır, Üsküp, Şam, Erzurum, Erzincan, Van, Musul, Bağdat ve Yemen kolorduları erkanı ile Trablusgarp ve Hicaz Fırkaları da Harbiye Nezareti'ne bağlıydı. Balkan Savaşı arifesinde birçok müessese gibi Harbiye Nezareti de bazı düzenlemelere tabi tutulurken Jandarma Umum Kumandanlığı Dahiliye Nezareti'ne bağlanmış ve vilayetlerdeki jandarma kuvvetleri valilerin emrine verilmiştir (Özcan, 1991, 364).

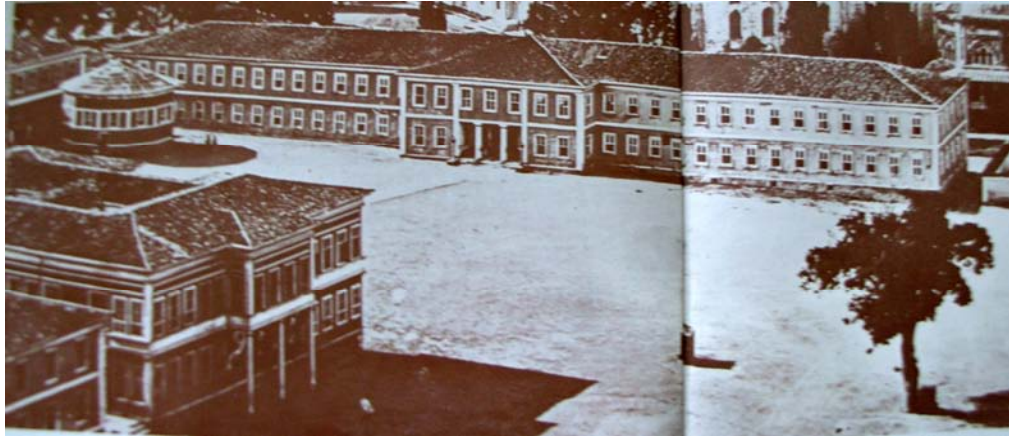
2.5.2 Harbiye Nezareti Binası

Seraskerler ilk zamanlarda “Ağa Kapısı”nda görevlerini yerine getirirken 1252’de (1826) II. Mahmud tarafından daha önce Osmanlı’nın İstanbul’daki ilk sarayı olan Eski Saray* yıktırılarak (1826) yerine seraskerlik konağı yaptırılmıştır.** Ahşap olarak inşa edilen bu konak, Sultan Abdülaziz (1861-1876) döneminde Ali Paşa tarafından yıktırılmış ve yerine bugünkü bina yapılmıştır (Yergün, 2002, 109). Beyazıt meydanına bakan Barok mimari üslubunun öne çıktığı kapı ve bir kısmı kagir, çoğunluğu ahşap olan Seraskerliğin ilk yapı topluluğu iki katlı Seraskerlik Konağı, kışlalar, hastane, hamam, mutfak, ahır, depo ve hapishane gibi yapıları olan bu askeri yerleşime, kagir yangın kulesi eklenir. (Resim 2.29) Çevre duvarları üzerinde bulunan üç kapıdan Beyazıt Meydanı’na açılan ve 1827’de yaptırılan Nizamiye kapısı ise dört cephesinde eğrisel saçakları ve kıvrık dilimli kubbesi ile simgesel bir değer kazanmıştı. (Resim 2.30) 1865 Hoca Paşa yangını sonrası yollar genişletilirken ve İstanbul’da çevre düzenlemeleri yapılırken, Seraskerlik’in duvarları da yenilenmiştir (Can, 1993b, 550).

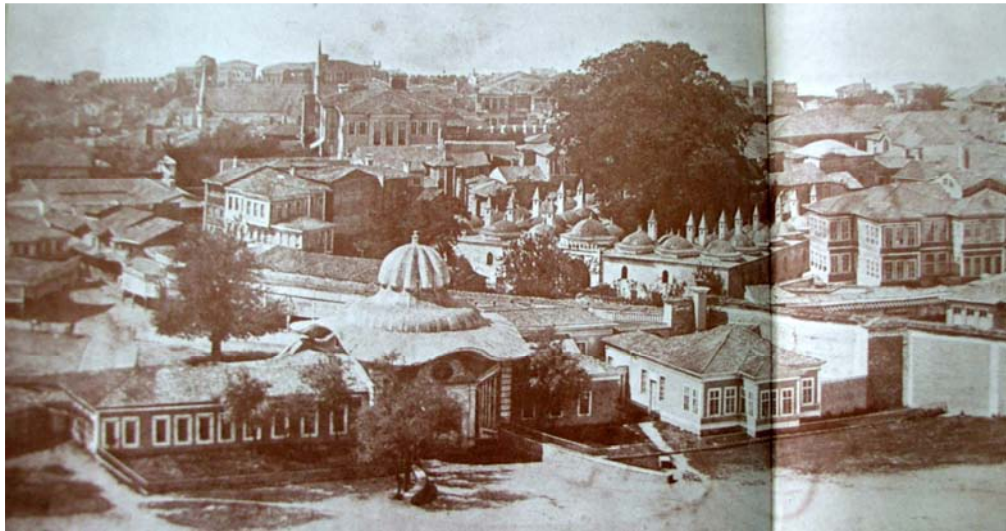
* Eski Saray, Bizans Devrinde I. Theodosios’un Forum Tauri’nin bulunduğu, günümüzde ise, Beyazıt’ta İstanbul Üniversitesi’nin Merkez Kampüsü’nün ve üniversitenin bazı bölümlerinin yer aldığı alanda 1455-1458 yılları arasında inşa edilmiş olan ilk Osmanlı sarayı, 16. yüzyılda Topkapı Sarayı’na taşınması ile birlikte bu ilk saray “Saray-ı Atık” adını almıştır. Saray 1550 ve 1715’te yanmış ve yeniden yaptırılmıştır. 1826’da Yeniçeri ocağı kaldırılınca Eski Saray, Bab-ı Seraskeri’ye tahsis edilir. (Artan, 1994, 204)

** Seraskerlik konağı mimari ile ilgili yine farklı isimler geçmektedir. S. Can tezinde Eski Saray yıktırılarak yerine Serasker Hüseyin Paşa için bir harem dairesi ve diğer yüksek rütbeli subaylar için bazı idari binalar yapılması işini dönemin başmimarı Seyyid Abdulhalim Efendiye verildiğini yazmaktadır. (Can, 2002, 64) Tuğlacı ise, 1827 yılında Kırkor Amira Balyan tarafından dışı kagir, içi ve sonradan eklenen bölümleri ahşap olarak bir seraskerlik konağı inşa edildiğini belirtmektedir. (Tuğlacı, 1993, 505)

Bu ilk seraskerlik konağına ilişkin kısa bir bilgi İstanbul'u ziyaret eden Moltke tarafından 24 Kasım 1835 yılında Serasker Paşa'yı ziyaretini anlattığı mektubunda aktarılmaktadır. Öncelikle dikkatini yangın kulesi çeker, “Yüksek, garip şekilli, fakat cüretli bir kule. Osmanlı ordusu kumandanının oturduğu yeri işaret eder ve uzaktan, yere saplanmış bir muazzam bir mızrağa benzer.” der. Serasker Paşa'nın ikametgahının Marmara denizine bakan büyük ahşap bir bina olduğunu söyler. Bu binanın önünde geniş bir talim meydanı, arkasında da iki piyade alayı için bir kışla olduğunu belirtir. Bu binanın içinde birçok pencereleri olan büyük bir salona kabul edildiklerini ve bu salonda geniş bir sedirden başka kanepeler, sandalyeler, masa saatleri ve masalar olduğunu belirtir. Salondaki Avrupalılaştırmış ortam onu etkilemiştir. Zeminde güzel bir halı olduğunu ve salonun ortasındaki büyük bir mangalın odayı ısıttığını aktarır (Moltke,1995, 35-36).

Resim 2.29 İlk Seraskerlik Konağı, Robertson fotoğrafları 1857 (Eldem,1979, 74)

Resim 2.30 İlk Seraskerlik binasının ana kapısı, Robertson fotoğrafları 1857 (Eldem,1979, 74)

2.5.2.1 Harbiye Nezareti Ana Kapı

Harbiye Nezareti binasının bulunduğu büyük avlu, 4 kapı ile dışa açılmaktadır. Güney yönündeki Beyazıt Meydanı'na açılan, 1827 yılında yapılmış olan ilk Seraskerlik kapısı, Barok üsluplu geniş saçaklı ve kubbeli günümüzde mevcut değildir (Can, 1993b, 550). Bu kapı Barlett'a ait bir gravürde de görülmektedir. Mermer malzeme ile inşa edildiği anlaşılan kapı, iki yanda bezemeli başlıklara sahip olan sütünceler ile sınırlandırılmıştır. Sepet kulpu şeklindeki giriş kemeri plastırlar üzerine oturur. Kapının üzerindeki firizde muhtemelen kitabe panosu yer almaktadır. (Resim 2.31) Eldem tarafından yayınlanan yukarıdaki fotoğrafta kapının arka cephesi görülmektedir. (Resim 2.30)

Günümüzde de mevcut olan seraskerlik binası 1864-1866 yılları arasında yapılmıştır. Bugün İstanbul Üniversitesi merkez binasının girişi olan Seraskeri'nin cümle kapısı üzerinde yazıda belirtildiği gibi Daire-i Umur-ı Askeriyye girişi idi. Kesme köfeki taşı kaplamalı ve iki tarafından dendanlı sınırlandırılmış olan üçlü bir giriş takı biçiminde inşa edilmiştir. Ortadaki hafif at nalı kemer, daha yüksek ve geniş tutulmuş, iki yanındaki daha alçak ve dar basık kemerler, sütun demetlerine oturtulmuştur. Kemerlerin meydan ve avlu cepheleri eş biçimli olarak düzenlenmiştir. Sadece kitabe ve yazılarda farklılık vardır. Büyük kemer açıklık, pembe beyaz renkli taşların alternatif dizilişiyle örülmüş; çift kademeli bir uygulama olup yanlarda yeşil sütunlara oturur. Yanlarda ise küçük kemerler, çift sütun grubu ile daha küçük açıklıklara bağlanır. Bu iki yan küçük aralığın üzerinde yatay şerite kadar profilli düşey

Resim 2. 31 İlk Seraskerlik kapısı, Barlett'a ait gravür (Pardoe, 1839, 107).

şeritler yükselmektedir. Bu yatay şeritler arasında kalan yüzeyler ağ bezemeyle değerlendirilmiştir. At nalı biçimli kemerin köşelerinde kalan üçgen yüzeyler de, ortada birer çiçek motifinin yer aldığı kıvrım dallarla yoğun biçimde bezenmiştir. Bu bölümün üzerinde kitabe yer alır. Ortadaki at nalı kemerli açıklık, tepede palmet motifli bir alınlıkla sonlanmıştır. Kapının içinde orta kemerler arası kalan kare planlı tabanın üstü, pandantifli kubbe ile, yanlardaki küçük kemerlerin sağladığı dikdörtgen birimler tonozla örtülmüştür. Kubbe ve pandantiflerin iç yüzeyi yine bezelidir.

İki katlı yan düzenlemenin burç şeklinde olduğu görülür. Yanlardaki bu kuleler iki katlı olup üst katlara girişler arka taraftaki kapılarla sağlanır. Meydana bakan cephede bu kuleler yarım sekizgen yani dört yüzeye sahiptir. Zeminde sivri kemerlerin içinde dökme demir, kapılar yerleştirilmiştir. Birinci katta da yalın at nalı kemerlerin içine pencereler yerleştirilmiştir. Altındaki sivri kemerli ve üstteki atnalı kemerli pencereleri her bir yüzeyde, iki kat boyunca yükselerek içine alan çerçeve; üstte yatay vaziyette, dekoratif olarak çok küçük sivri kemer sırası şeklinde bezeme ile bitirilmiştir. Sadece meydana bakan orta yüzeyde bu kısma saat yerleştirilmiştir. Dışa taşarak yükselen mazgal dışları kulesel etkiyi tamamlamaktadır. Bab-ı Seraskeri'nin anıtsal kapısı İstanbul'daki sayılı oryantalist tasarımlardan biridir.

Neo-klasik-doğu üslupları karışımı (eklektik) dış görünüşe sahip olan kapı ve köşk kompozisyonu, yan köşkların planı ve düzeni açısından klasik ve klasik öncesi Türk mimarisinin izlerini taşımaları açısından da ilginçtir (Altun, 1991, 364-365).

Dış cephede "T.C." harflerinin bulunduğu oval madalyonda daha önce Sultan Abdülaziz'in tuğrası bulunmaktaydı. Günümüzde ilave edilmiş "İstanbul Üniversitesi" yazısının altında üçlü bir düzenleme ile Şefik Bey Hattı, celi-sülüs kitabe bulunur. Ortasında diğerlerine göre daha irice "Daire-i Umur-i Askeriyye" yazısı, bunun sağında Fetih suresinin birinci ayeti "Biz sana apaçık bir fetih yolu açtık" solunda ise aynı surenin üçüncü ayeti "Seni kıymetli bir zaferle destekledik" yazılıdır. Altında ise Şefik Bey'in imzası ile 1282 (1865) tarihi yer alır. Yeşil zemin üzerine altın varakla yazılmış bu kitabe düzeni kapının iç tarafında da yer almakta, ancak burada Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin hattıyla tarih beyti, "Askere Nuzhet kulu tebşir eder tarihini/Lutf-i Sah Abdülaziz açtı der-i nasr-ı aziz" olan manzume bulunmaktadır (Altun, 1991, 364-365).

Giriş kapısının iki yanında eşit uzaklıkta iki köşkü yer almaktadır. Bugün İstanbul Üniversitesi tarafından, doğudaki Profesörler Evi, batıdaki Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi

Enstitüsü olarak kullanılan birbirinin aynı birer köşk bulunmaktadır. İlki Şehzadeler Dairesi, diğeri Biniş Dairesi olarak inşa edilmiştir. Köşklere kemerli kapıyla aynı oryantalist anlayışla tasarlanmıştır. Köşkler yüksek bir bodrum katı üzerine tek kattan oluşmaktadır. Köşkların kapısı kuzeyde, anıtsal bir merdivenle yarım kat yükselerek ulaşılan üç açıklıklı portikonun gerisinde yer alır. Portikonun dilimli at nalı kemerli açıklıkları birbirinden birer sütunla ayrılmaktadır. Cephe yükseltilmiş üçgen bir alınlıkla sonlanmaktadır. Kemerli girişin içinde de her üç açıklığa, birer iç kubbe karşılık gelmektedir. İç mekana geçişi sağlayan kapı at nalı-yuvarlak kemerlere, iki yanındaki pencereler ise at nalı sivri kemerlere sahiptir. Köşkların güneye, Beyazıt Meydanı'na bakan cephesi ise; düz bir yüzeyde orta kısma yerleştirilmiş, öne taşan beş yüzeyli ve binanın boyunca yükselen hareketli bir küttedir. Bu beş yüzeyin herbirine, dikdörtgen kuruluşlu, iki yanda ince pembe sütunlara oturan at nalı kemerler yerleştirilmiştir. At nalı kemerlerin içine ise Moresk dilimli sivri kemerli pencereler yerleştirilmiştir. Pencerelerin kemerleri pembe, beyaz mermer alması taşla örülmüştür. Bu küttelin iki yanındaki düz yüzeylerde ise birer üçgen kemer içinde yine üçgen kemerli, ikiz pencere düzenlemeleri yer alır. Yine bu pencerenin kemerleri pembe, beyaz taşın alternatif sıralanmasıyla oluşturulmuştur. Yüksek bodrum katın pencereleri ise, baklava kesimi parmaklıklı, tepesi üçgen sonlanan bir düzenlemededir. Kat pencerelerinin üstünde hafif taşkın, geçiş ögesi oluşturacak şekilde mukarnas bir şerit yer almaktadır. Bu uygulamanın üzerinde iki tane yatay dikdörtgen panolar yer alır ve tüm bina Osmanlı mimari uygulaması örneği olan palmet motifli bir kuşak ile sonlanmıştır.

Osmanlı Neoklasik mimarisinde çokça rastlandığı gibi, iç süslemelerde yıldız varak kullanılmış ve özellikle tavanlarda manzara resimleri yer almıştır. Bugün kullanılan bazı avizeleri de dönemine aittir (Altun, 1991, 364-365). Bab-ı Seraskeri olarak tanınan bütün bu yapılar, Seraskerlik ana binasının girişini meydana getirmektedir. Beyazıt Meydanı'ndan Mercan'a ve Süleymaniye'ye kadar uzanan geniş bir avlu içinde yer alan Seraskerlik, Vezneciler, Mercan ve Süleymaniye kapıları olarak bilinen üç girişten, Vezneciler kapısı ve iki yanındaki köşkların yer aldığı asıl giriş, avlu ortasındaki ana bina ve yangın kulesinde yer aldığı komplekse Cumhuriyet sonrası zaman zaman ek binalar yapılmıştır. (Resim 2.32)

Bu kapı düzenlemesiyle ilgili ilginç bir bilgi de bulunmaktadır. Bu bilgiye göre seraskerliğin bugünkü kapısı, Bekir Paşa'nın hazırladığı İstanbul planında İstanbul surlarının Yedikule'deki kapısı, Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'a ilk girdiği kapı farz edilerek oraya büyük bir kapı planı yapmıştı. Sonradan Bekir Paşa'nın yaptığı plandaki bu kapı krokisi,

Resim 2.32 Seraskerliğin bugün de mevcut olan kapısı (İstanbul Fotoğrafları, 1999, 24).

Namık Paşa'nın Bağdat'tan getirdiği para ile Bab-ı Seraskeri binası yapılırken, bu kapıyı oraya yaptırmıştır* (Ayni, 1945, 6-7). Çelik'te (2004, 170) Harbiye Nezareti'nin ana kapısının başlangıçta Theodosios surlarının Altın Kapı'sı için tasarlandığını aktarırken; Saner'de (1998, 75) kapının genel şemasının Roma zafer takı şeklinde olduğunu belirterek, bu seçimde yapının Altın Kapı için tasarlanmış olmasının bir payı olabileceğini belirtir.

Harbiye Nezareti'nin giriş kapısı ve binasının mimarı ile ilgili farklı isimler öne sürülmektedir. Tuğlacıya göre, Abdülaziz tarafından Sarkis Balyan'a "Daire-i Umur-ı Askeriye" adıyla yaptırıldı (Tuğlacı, 1993, 507). Diğer bir iddiaya göre; uygulamayı Mühendishane'den yetişme Ali Paşa yürütmüş ve bina eminliğini Altunizade İsmail Zühtü Paşa yapmış ve mimar olarak da Fransız asıllı Bourgeois'nin adı geçmektedir. İstanbul

* Bekir Paşa'nın babası Mühendishane-i Berri Hümayunu eski hocalarından Hoca İshak efendinin yardımcısı Hacı Ömer Bey'dir. Ömer Beyin oğlu Bekir Bey, İshak efendinin öğrencisi olarak yetişir. Yeteneklerinden dolayı Abdülmecid'e takdim edilen öğrenci Abdülmecit tarafından 1256 (1840) yılları arası birkaç arkadaşıyla Londra'ya gönderildi. Eğitimi bitip İstanbul'a gelince Mühendishane'de çalışmaya başladı. Aslında topçu ve istihkam okulu kurma işiyle uğraşırken Bekir bey bu arada şehir planları üzerine de çalışmıştır. Avrupa şehirlerini görmüş ve İstanbul'un zamanla kötü yapılarla dolmasından ve kenttin dar sokakları ve meydanlarının olmayışı, park yokluğu, rıhtım olamayışı, surların kötü hali onu çok etkilemişti. İstanbul'u bu çirkin manzaradan kurtarmak ve ona layık bir şekilde tanzim ve imar etmeği düşünmüştü. Bekir Paşa İstanbul camilerini esas alarak şehir planı hazırladı. İstanbul surlarının Yedikule'deki yaldızlı kapısı, Fatih'in İstanbul'a girdiği kapı farzedilerek bulunduğu yere zafer takı şeklinde büyük bir kapı planı yapmıştı. Bu kapı planı Türk motifleri ile süslenmiş ve kemerleri ise at nalı şeklinde doğu tarzındaki kemerlerle yapılmıştı. Ortada büyük bir kapı ve yanlarında iki küçük yapı olup, kapının sağında ve solunda iki küçük yapı da vardı. Bekir Paşa'nın bu planı daha sonra Namık Paşa tarafından alınıp Seraskerlik yapılırken bu kapı aynen önüne yaptırılmıştır. Bu planın nerde olduğu bilinmemekle yazar bu olaydan Bekir Paşa'nın akrabalarından Mehmet Eşref bey'den öğrendiğini bildirir. (Şapolyo, 1947, 833-834)

Arkeoloji müzelerinin ilk müdürlerinden Dr. A. Dethier'nin* yazılarında mimarın Bourgeois** olduğu belirtilir. Bekir Paşa'ya atfedilen bu tasarımlar, oryantalist eğilimli mimari elemanları İstanbul'a taşıdığı bilinen ve Bekir Paşa'nın da temaslarda bulunduğu İtalyan mimar Gaspare Fossati'nin çalışmaları ile benzerlik gösterir (Can, 1993b, 551). Kapı ve ikiz köşklerin Fransız mimar Bourgeois tarafından yapıldığını Turgut Saner'de yineler. Köşklerin oryantalist üslubunun yanında bir 15. yüzyıl yapısı olan Çinili Köşkün planının tekrarlandığını vurgulayarak, Mimar Bourgeois'nın biniş köşkleri için de, "2. Mehmet Üslubu'yla" ilgilendiğini ve Çinili Köşk'ü model aldığını belirtir (Saner, 1998, 75). (Fotoğraflar için bkz. s. 297)

2.5.2.1 Harbiye Nezareti Binası

1866'da Bab-ı Seraskeri" tüm yapıların ve kapıların yıktırılarak, yerlerine daha çağdaş kagir yapılar yaptırılmasıyla "Daire-i Umur-u Askeriye" sonra da Harbiye Nezareti'ne dönüştürülür. Önünde ve arkasında "talimhane" olarak kullanılan büyük, boş, ağaçsız alanların yer aldığı geniş bir düzlüktedir (Yenal, 2001, 118).

Binanın yapım sürecine ilişkin bir arşiv belgesi şöyledir: *"Atufetlü Efendim Hazretleri Sâye-i maali-vaye-i Hazret-i Padişahide der-dest-i inşa olan Bâb-ı Vâlâ-yı Seraskeri ebniyesinin hitamı kuvve-i karibeye gelip bunun masârifatı için mevcut olan on iki bin beş yüz şu kadar kese akçe şimdiye değin sarf olunarak ikmal-i inşaat ve tesviye-i zemin için alet-tahmin onbin keseye daha lüzum görüldüğü cihetle suret-i tertibi ifadesine dair Erkan-ı Harbiye Reisi olup ebniye-i mezkûreye nezaret etmekte bulunan Saadetli Mahmut Paşanın takriri manzur-ı ali bulunmak için arz ve takdim kılındı. Elhaletü hazihi Bağdat Hazinesinde mevcut olan yirmi bin bu kadar keseden on bin kesesinin ebniye-yi mezkûre için bu tarafa celp ile ikmal-i inşaata müsaraaat olunması Zat-ı Vâlâ-yı Seraskeri ve Dahiliye Nazırı Devletli Paşa Hazretleriyle beynimizde münasip gibi tezekkür olunmuş ise de ol bâbda her ne vecihle emr ü ferman-ı Cenab-ı Mülukane şeref-sünuh ve südur buyurulur ise mantuk-ı münîfine tevfi-k-i hareket olunacağı beyanıyla tezkere-i senaveri terkîm kılındı efendim. fî 9 Muharrem sene 86"* . 1286 Muharrem 9 / 21 Nisan 1869 (İ.DH. 41070)

Arşiv belgesinden anlaşıldığı kadarıyla, Bab-ı Vala-yı Seraskeri binasının bitimi yaklaşmış ve şimdiye kadar oniki bin beşyüz akçe harcanmış olup, inşaatın tamamlanması için Bağdat Hazinesindeki yirmi bin keseden, on bin kesenin daha bu inşaata verilmesi istenmektedir. Kompleks yarımadaanın yedi tepesinden üçüncüsünde yeralmaktadır. Harbiye Nezareti binası,

* Türk müzecilik tarihinin başlangıç safhasında faaliyeti görülen Dr. Dethier, İstanbul tarihi ve eski eserleri hakkındaki yayınları ile de tanınır. (Eyice, 1960, 45)

** Fransız olduğu belirtilen, 1863'te Sultanahmet'te kurulan Sergi-i Umumi-i Osmani, günümüzde İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi olarak kullanılan 1867'de tamamlanmış Fuad Paşa Konağı ve 1866 tarihli Seraskerlik gibi üç yapının mimarı olarak geçmektedir. (Can, 1993a, 213)

inşa edildiği dönemde Tarihi Yarımada'nın en büyük yapılarından olan bina, avlunun ortasındaki düzlükte, doğu-batı doğrultusunda yerleştirilmiş, dikdörtgenler prizması şeklinde bir küttedir (Dethier, 1993 (1876), 25). Kagir ve bodrum kat üzerinde üç kattan oluşan ana yapı, aksiyal ve simetrik bir anlayışta inşa edilmiştir. Eşit aralıklarla sıralanmış pencere dizilerinin oluşturduğu tekdüzelik, eksenlerdeki iki kademeli çıkmalarla giderilmeye çalışılmıştır. Dört cephenin orta bölümünde, girişlerin bulunduğu kısımlar ve iki yanındaki yüzeyler öne çıkarılmıştır. Küttel olarak, üç kat boyunca öne çıkarılmış girişler, üçlü açıklıklardan oluşmaktadır, zemindeki daire kemerli kapıların iki yanında birer, birinci katta aynı akslarda üçer yarım daire kemerli pencere açılmış yapının, diğer pencereleri basık kemerli düzenlenmiştir.

Dört cephenin akslarında tekrar eden küttel çıkmlarla 125x58m ölçülerindedir (Can, 1993b, 552). Ana girişin yer aldığı güney cephesi mermer iki sütuna taşıtılan giriş saçağı ve taş kaplanmış cephe ile vurgulanmıştır. Orta kemere göre daha alçak tutulmuş, iki yanındaki giriş kemerleri de sütunlar tarafından taşınmaktadır. Zemin ve birinci katta köşe pilastrları ve kemerlerin yan ve üst bölümleri taş kaplanmış, diğer bölümler sıvanmıştır. Aynı şekilde düzenlenen kuzey cephesindeki girişte, kemerlerin üst ve yan bölümleri, hem birinci hem ikinci katta sıvalı durumdadır. Yan cepelerdeki girişlerde, ortada bulunan sütunlarla taşınmış kemerli kapıların üst bölümleri kesme taşla kaplanmış, iki yanda yer alan kemerler pencere olarak düzenlenmiştir.

Genel cephe düzeninde, eşit aralıklarla yerleştirilmiş pencereler profilli sövelerle ön plana çıkmaktadır. Kilit taşlarının vurgulandığı basık kemerli birinci ve ikinci kat pencerelerinin dökme demir pencere korkulukları bulunmaktadır. Yapıyı boydan boya dolaşan taşkın birinci ve saçak silmeleri yatay hatlar oluşturur. Ana yapı, öndeki Oryantalist eğilimli kapısına karşın Avrupa Neoklasik mimari unsurları taşır. (Resim 2.33)

Resim 2.33 Seraskerlik binası (İhsanoğlu, 1993, 562).

Yapının girişinden, cam örtülü kare planlı orta avluya ulaşmakta, orta avlunun iki yanında, uzun eksen üstünde, doğu-batı yönünde simetrik yerleştirilmiş anıtsal iki merdiven bulunur. Bu merdivenler üç kollu olup, bunlara avludan üçer basamakla yükseltilmiş platformla geçiş sağlanmıştır. Bu üç kollu merdivenlerin arkasında aydınlık ve servis hacimleri yerleştirilmiştir. Bu merdivenlerin haricinde yapının kısa cephelerindeki girişleri karşılayan iki adet üç kollu merdiven daha vardır. Aynı avlunun kuzey ve güney arkaları, doğu-batı yönünde yapı boyunca devam eden iki geniş koridora dönüşür. Bu koridorların, girişteki orta avludan geçiş yolu üzerinde, istikamete uygun koridor genişliğinde bir kenar oluşturacak şekilde eşit aralıklarla dörder adet, ikişer sıra halinde yerleştirilmiş, kirişlerle birbirine bağlanmış, çokgen gövdeli sütunlar yer almaktadır. Bu sütunların iç sırasını, merdiven başlangıçlarında karşılayan karşılıklı dörder sütun daha bulunmakta ve bu düzenleme ortada bir kare oluşturmaktadır. Bu sütunlar birinci ve ikinci katlarda avluyu çevreleyen her kenarda dörder tane olmak üzere yükselmektedir. Köşelere denk gelen sütunlar, köşeleri tutan kolonlara birleştirilmiştir. Yapının kısa yan cephelerindeki ortadaki merdivenle aynı aks üzerinde yer alan ikincil merdivenleri ise ikişer sütunla vurgulanmıştır.

Koridorlara açılan salon ve odalar dış cephelere yerleştirilmiş, iç tarafta ise servis mekanları ve aydınlık boşlukları bırakılmıştır. Yapının Hünkar Dairesi, İçtima Salonu, Kabul Salonu ve dekorasyonlarından dolayı “Mavi Salon” ve “Pembe Salon” olarak isimlendirilen salonları bulunmaktadır. Bugün, ikinci katta büyük salonlardan kuzeydeki “Pembe Salon” veya “Doktora Salonu” olarak adlandırılmaktadır. Güneydeki “Mavi Salon” ise özel amaçlı toplantı ve davetler için ayrılmıştır. Bu mekanlar, iki yanda, özel toplantı salonu olarak işlev gören salonlara ve oradan da daha küçük, dinlenme ve bekleme amaçlı odalara açılmaktadır.

Doktora Salonu’nun doğusunda, İçtima Salonu olarak adlandırılan oda, bugün Senato Toplantı Salonu olarak kullanılmaktadır (Tuğlacı, 1993, 514-515).

Yapının iç dekorasyonunda özellikle de salonlarda yoğun bezeme programları uygulanmıştır. Giriş kattan üst katlara doğru bezeme programı yoğunlaşmaya başlar. Orta avlunun beyaz mermer sütunları ve beyaz korkulukları üç katta yükselmektedir. Korkulukların altında mermer sütunların birbirine bağlandığı kirişlerde dikdörtgen biçimli kabartmalar bulunur. Galeriye çevreleyen koridorların ve merdivenlerin tavanları zemin ve birinci katta iç içe geçirilmiş dikdörtgenler ile bezenmiştir. İkinci katın tavan ve kiriş yüzeyleri ise geometrik bölümlere ayrılmış ve bu bölümler gölgeli teknikte kıvrım dal, çiçek ve palmet motifleriyle süslenmiştir. Zemin ve birinci katta Dorik düzendeki sütun başlıklarında çiçek motifi ve

yumurta dizisi göze çarparken, son kattaki iyon başlıklı sütunların ise girlandlarla bezendiği görülür.

Üst katlarda yer alan büyük ve önemli salonlardan her biri, birbirinden farklı yoğun dekorasyonu ile dikkat çeker. Doktora Salonu yeşil rengin öne çıktığı bezemesinde, kırmızı ve sarı renklerin de kullanımı ile tamamen doğu kökenli motiflerin yer aldığı bir süsleme programına sahiptir. Duvarlar çiftler pilastrla bölümlenmiş, aradaki yüzeyler ortada büyük bir çiçek -daha çok şemse motifini hatırlatıyor- çevresinde kıvrım dallardan oluşan rumi ve palmet motiflerinin yer aldığı yoğun bezeme ile renklendirilmiştir. Pilastrlar ve pilastrların arasında kalan yüzeyler de tavana kadar benzer motiflerle bezenmiştir. Duvardan tavana geçişte, süs konsolları ve konsollar arasında dikdörtgen panolarla bezeli bir korniş ve onun üzerinde dış frizini andıran sık konsollara sahip bir kuşak bulunur. Tavan göbeğine geçişte, uçları mukarnas benzeri sarkaçlı, oymalarla süslü eğimli konsollarla bezeli bir kuşak daha görülür. Bu kısım aslında tavanın merkezindeki süslemeyi çevreleyen bordür şeklindedir. Bu bordürde, kesintisiz devam eden ve altın yaldızla belirginleştirilmiş çizgilerin yıldız oluşturan düzenlemesi içinde, belli aralıklarla pano oluşturdıkları ve bu panolarda yağlıboya manzara resimlerin yer aldığı görülür. İç kısımlar yoğun çiçek motifleriyle renklendirilmiştir. Tavanın merkezinde, çok kollu bir yıldız motifi yer almaktadır. Arabesk süsleme programında, bütün odanın tavan ve duvarları bezenmiştir.

Doktora Salonu ile bağlantılı yan salonların bezemesi de aynı tarzda bütün tavan ve duvarlarda yer almaktadır. Daha küçük olan bu salonlarda da, duvar yüzeyleri panolara ayrılarak arabesk motiflerle renklendirilmiştir. Tavan süslemesi, merkezdeki yıldız kuruluşlu büyük kartuş ile onu çevreleyen geometrik biçimli kartuşların içleri, kıvrım dal motifleri ve yağlıboya çiçeklerin resmedildiği madalyonlarla bezenmiştir. Doktora Salonu yanındaki odalardan biri İçtima Salonu'dur. Duvarlarında, boyuna dikdörtgen panolar ve aralarda sivri kemerler resmedilmiş, bütün kompozisyon grift kıvrım dal ve çiçek motifleriyle renklendirilmiştir.

Doktora salonunun karşısında "Mavi Salon" yer almaktadır. Salonun duvarları çiftli pilastrlarla bölümlenmiş olup bu kez pilastrların yüzeyleri yivlidir. Pilastrların arasındaki panolar, rumi benzeri çiçek ve kıvrım dallardan oluşan grift bezeme ile kırmızı, sarı, yeşil ve mavi renklerde bezenmiştir. Tavanda göbekte çok kollu yıldız motifi, altıgen kartuşlar, kartuş içinde manzara resimleri, konsollu kuşaklar ve yoğun grift bitkisel bezeme açısından Doktora Salonu ile benzerdir. Salon'un iki yanındaki daha küçük boyutlu salonlar ve onlara bağlanan yan odalarda, duvar yüzeyleri yine panolara ayrılarak içleri merkezdeki motif etrafında gelişen

bezemeler ile renklendirilmiştir. Tavanlarda, merkez motif tavan göbeği ve iki yanda dikdörtgen biçimli kartuşlar içinde manzara ve gemi resimleri bulunmaktadır. Yan odalar dinlenme amaçlıdır ve süsleme programları biraz daha sadedir. (Fotoğraflar için bkz. s. 300) Yığma kagir yapıım sisteminde inşa edilen yapının taşıyıcı duvarları zemin, birinci ve ikinci katlarda yığma tuğla, kat döşemeleri ahşap kirişleme tekniğinde yapılmıştır (Yergün 2002, 110).

1894 depremi sonrası İtalyan Raimondo D’Aronco, 1950’de Ekrem Hakki Ayverdi tarafından onarılmıştır. (Yergün, 2002, 109) (Resim 2.34) Ayrıca yapının, Süleymaniye Camii’ne bakan kuzey cephesinin doğu ve batı yönüne bakan uçlarına 1946 yılında mimar Bülent Serbes, Süheyl Üryani tarafından iki kanat eklenerek yapıya “U” formu verilmiştir (Arkitekt, 1947, 255). 1950 yılındaki onarımda onarımda tezyinatlı tavanlar askıya alınarak korunmak suretiyle ahşap döşemeler betonarmeye çevrilmiştir (Yüksel, 1988, 483). 1988’de cephesi temizlenmiştir (Can, 1993, 552) .

“Bab-ı Seraskeri, Seraskerlik, Daire-i Umur-i Askeriyye” adlarıyla bilinen, 1908 yılında “Harbiye Nezareti” sonrasında “Erkan-ı Harbiyye-i Umumiyye Dairesi” adını almıştır. Yapı Cumhuriyet’in ilanından sonra bakanlıkların Ankara’ya taşınmasına kadar askeri işlerin yürütüldüğü idari bir merkez olarak kullanılmış, Darülfünun’un buraya taşınmasından sonra 1933 yılında “İstanbul Üniversitesi” merkez binası olmuştur (Can, 1994, 551). Günümüzde İstanbul Üniversitesi rektörlük binası olarak kullanılmaktadır. (Şekil 2.24, s. 241)

2. 6 Maarif Nezareti

2. 6.1 Maarif Nezareti ve Teşkilatı

Osmanlı geleneksel eğitim sisteminin değiştirme çabaları II. Mahmut döneminde başlar. Eğitimin artık her alanda yapılacak değişimlerin temelini teşkil edeceğinin kavranılmaya başlamasıyla II. Mahmud’un ilk atılımı ilköğretimi 1824 yılında mecburi hale getirmesidir. İç karışıklıklar nedeniyle başarısız olan bu girişim ancak Tanzimat sonrasında yeniden daha kapsamlı olarak ele alınacaktır.

1838’de yönetimde artık klasik Osmanlı düzeninin değişmesi ve yerine Avrupa örneklerinde görülen “hükümet”in geçmesiyle, Osmanlı sivil bürokrasisi de doğmaya başlayacaktır.

Resim 2. 34 Seraskerlik binasının 1894 depremi sonrası tamiri (Haz. Genç, 2000, 50).

Tanzimat oluŖan bu yeni sivil bürokrasisinin yeniden biçimlenmesini örgütlemek sorunuyla karşı karşıyadır. Tanzimat’la düşünölen yeni merkezi yönetim biçimi, eski yapıya göre çok daha geniş ve yetişmiş bir bürokrat kitlesini gerektiriyordu. Bu bürokratlar, devletin kazandığı yeni işlevleri görececek bilgi ve beceriye sahip olmalıydı. Bu ise, geleneksel eğitim kurumları “Enderun” ve “medreseler” dışında yeni eğitim kurumlarının gelişmesini zorunlu kılacaktır. Bu kurumlar, hem ordu hem sivil yönetim hem de yargı hizmetleri için yeni elemanlar yetiştirecektir.

Tanzimat fermanının kendisinde eğitime ilişkin ilkeler olmamasına karşın, Tanzimat, eğitim örgütlenmesine önemli değişiklikler getirmiştir. Tanzimat’ın eğitim sistemine getirdikleri, daha çok yönetimde ortaya çıkardığı dönüşümler ve Osmanlı imparatorluğu’nun dışa açık kapitalistleşme sürecini hızlandırması yoluyla olmuştur (Tekeli, 1985, 466).

Tanzimat’ın Osmanlı yönetimine getirdiğı sivil bürokrasinin oluşumunun arkasında, Osmanlı yönetimini merkezileştirmek isteğı yatar. Bu durum da yalnız örgüt ile ilgili değil; aynı zamanda bir alt yapı sorunudur. Pek çok teknolojik yeniliğın girmesinde tereddütlü davranan Osmanlı yönetimi, bu nedenle telgraf sistemini, çok erken kuracaktır. Devletin bu tür işler edinmesi, bu işlevlerine ilişkin eğitim kurumlarını geliştirme sorununu ortaya çıkaracaktır (Tekeli, 1985, 466).

1838’de sıbyan, rüştiye ve mekatib-i aliye olmak üzere üç aşamalı olarak düzenlenmesi düşünülen eğitimin koordinasyonunu sağlamak için kurulan Mekatib-i Rüşdiyye Nezareti’ne İmamzade Esad Efendi tayin edildi. 1839’da devlet memuru yetiştirmek üzere Mekteb-i Maarif-i Adliye ve Mekteb-i Ulum-i Edebiye açılarak İmamzade’nin yönetimine verildi (Akyıldız, 2003, 273) .

Sultan Abdülmecid, 1845’te askeri alanların dışında hiçbir reformun istenilen düzeyde olmadığını belirterek bu meselenin çözümü için okulların açılmasını istedi. Bunun üzerine Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye, mahalle mekteplerinin düzene konmasıyla ilgili ayrıntıları görüşmek amacıyla Meclis-i Muvakkat’ın kurulmasını kararlaştırdı. Haftada iki gün toplanan meclisin çalışma yeri Babıali’ydi. Meclis biri eğitimin temelini oluşturan sıbyan mekteplerinin ıslahına, diğeri orta dereceli okulları oluşturmak üzere rüştiye mekteplerine ve üçüncüsü yüksek bilimlerin tahsili için bir darülfünun kurulmasına dair üç layıha hazırlar. Bunun dışında eğitim işleriyle ilgilenmek üzere Babıali’de daimi bir meclisin kurulmasını önerdi. Eğitimin ıslahı programının ana hatlarını bu şekilde belirledikten sonra yerini Meclis-i Maarif-i Umumiye’ye bıraktı. Mühendis Emin Mehmed Paşa’nın başkanlığındaki yeni meclis Meclis-i Vala ile Hariciye Nezareti’nin ortak denetimi altındaydı (Akyıldız, 2003, 273).

Mekatib-i umumiye nezaretinin kurulmasına dair iradenin çıkması üzerine nezarete Şeyhzade Esat Efendi tayin edildi. Eğitim konusunda yetkili kurum Meclis-i Maarif’ti. Nezaret ise meclisin bir icra organı niteliğinde olup meclise karşı sorumluydu. Nezaret müdürlüğe dönüştürülerek yardımcı Kemal Efendi (27 Aralık 1847) başına getirildi. Ancak Kemal Efendi yeni okullar kurarak buralarda başarılı çalışmalar yapınca müdürlük tekrar nezarete dönüştürüldü (Akyıldız, 2003, 273).

Bu yeni bakanlığın kuruluş aşaması ve işleyiş ile ilgili düzenlemelerine baktığımızda şunları görmekteyiz. Yeni düzenlemeyle birlikte eğitim işlerine bakan meclislerin sayısı ikiye çıktı: Meclis-i Maarif ve Meclis-i Muhtelit-i Maarif. Meclis-i Maarif daha çok dini konulara, diğeri ise karma eğitime dair konuları görüşecekti. Bu düzenlemeler yapılırken eğitim işlerinin yeniden yapılanmasını organize etmekle görevli bir Maarif-i Umumiye Nezareti’nin kurulması, hem Meclis-i Maarif hem de Meclis-i Tanzimat layihalarında söz konusu edilmişti. Bu teklifler üzerine 18 Recep 1273/15 Mart 1857 kurulan nezarete Abdurrahman Sami Paşa tayin edildi. Ancak bu durum bir ay bile geçmeden 20 Nisan 1857’de Mekatib-i Umumiye Nezaret, Maarif-i Umumiye Nezareti Müsteşarlığı’na dönüştürüldü. Nezaretin yazışmalarını yürütmek üzere Maarif mektupçuluğu kurularak bünyesine gerektiği kadar memur verildi.

Nezaretin çalışma yeri Takvimhane Dairesi'ydi*. II. Mahmud döneminde başlayan eğitimi merkezileştirme çabaları, Meclis-i Maarif ve Maarif-i Umumiye Nezareti'nin kurulmasıyla devam ederek bu alanda devletin kontrolü sağlandı. Ayrıca modern bir yapıda yani hükümette nazır düzeyinde temsil edilmeye başlandı (Akyıldız,1993, 248).

Yine bakanlığın açılmasıyla ilgili olarak, Tanzimat fermanında eğitimle ilgili hükümler bulunmamasına karşın Islahat fermanında eğitime yer verilmiştir. Fermana, Osmanlı toplumunda tüm milletlerin okul açma hakkı tanınmakta ve Devlet-i Aliyye'nin mekatib-i askeriye ve mülkiyesi tüm Osmanlı tebasına açılmaktadır. Islahat fermanındaki eğitimin merkezi bir denetim altına alınması isteği 1857'de "Maarif-i Umumiye Nezareti"nin kuruluşuyla belirginleşir. Böylece eğitim işlevi hükümet içinde ilk kez ayrı olarak yer alıyordu. Devletin önemli ve merkezi işlevlerinden biri olarak görülmeye başlanmıştır. 1861'de bu nezaretin görevlerini belirlemek için gönderilen bir yazıda, rüştiyeler ve üstü tüm okulların karma (müslim ve gayrimüslim) olmasının ve eğitim dilinin Türkçe olması gerektiğinin belirtildiği görülür (Tekeli, 1985, 468).

1 Eylül 1869'da çıkarılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin nezaretin merkez teşkilatı açısından da büyük önemi vardır. Nizamnameyle, nazırın başkanlığında daire-i ilmiye ile daire-i idareden oluşan Meclis-i Kebir-i Maarif kuruldu (Akyıldız, 2003, 273).

Maarif Nezareti, Temmuz 1879'da yapılan esaslı bir düzenlemeyle Mekatib-i Aliye, Mekatib-i Rüşdiyye, Mekatib-i Sıbyaniye, telif ve tercüme ve matbaalar olmak üzere beş ana daireye ayrıldı. Dairelerin her birinin başına Meclis-i Kebir üyelerinden biri tayin edildi. Ayrıca Müze-i Osmani ve rasathane de nezarete bağlandı. 1882'de Telif ve Tercüme Dairesi'nin yerine Encümen-i Teftiş ve Muayene adıyla bir nevi sansür vazife gören bir birim oluşturuldu; matbaalar dairesi kaldırıldı ve Mekatib-i Sıbyaniye Dairesi Mekatib-i İbtidaiyye'ye dönüştürüldü. 1886'da bütün yabancı okullar teftiş etmekle görevli Mekatib-i Gayr-ı Müslime ve Ecnebiyye Müfettişliği kuruldu (Akyıldız, 2003, 274).

Orta öğretim güçlendirilmeden yüksek öğretim için yapılacak çabaların boşa gideceği düşüncesinden hareketle 1892'de Mekatib-i Aliye Dairesi kaldırılıp Mekatib-i İdadiye Dairesi, iki yıl sonrada mektubi kalemine bağlı olarak istatistik ve memurların özlük kayıtlarını tutmakla görevli sicil-i ahval şubeleri kuruldu (Akyıldız, 2003, 274).

* Bugünkü İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nin yerinde, Bursa mütesellimi Musa Ağa'nın konağı Takvimhane olarak kullanılmaktaydı. (Ahmet Lütfi, 1999, 10-11, 110)

II. Meşrutiyet'ten sonra yapılan genel düzenlemeden Maarif Nezareti de nasibini aldı ve Meclis-i Kebir-i Marif daimi bir encümene dönüştürüldü. Nezaretin merkez birimleri tedrisat-ı taliye, tedrisat-ı iptidaiye, mekatib-i hususiye, tahrirat, muhasebat, sicil-i ahval, istatistik, levazım ve evrak daireleriydi. 1910'da bunlara Tedrisat-ı Aliye Dairesi ilave edildi. 9 Mart 1912'de yayımlanan bir nizamnameyle nezaretin yapısı yeniden düzenlendi. Daimi Meclis-i Kebir-i Maarif kurulduğu gibi öğretim daireleri de aliye, taliye ve iptidaiye olarak üçe indirildi. Yine ilköğretim için Tedrisat-ı iptidaiye encümeni ve okul yapım ve onarım işleri için Mebani-i Tedrisiye Encümeni oluşturuldu (Akyıldız, 2003, 274).

Meclis-i Kebir 1914'te lağvedildi. Ayrıca ihşaiyat kalemi, mimari şubesi, hıfzısıhha-i mekatib dairesiyle levazım kalemi, bir süre sonra da Telif ve Tercüme Heyeti kuruldu. Mütareke döneminde Meclis-i Kebir yeniden kuruldu. Telif ve Tercüme heyeti ise kaldırıldı (Akyıldız, 2003, 274).

Maarif teşkilatı, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması ve 4 Mayıs 1920'de Ankara'da Maarif Vekaleti'nin kurulmasıyla iki başlı bir görünüme sahip oldu. Bu durum 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılmasına kadar devam etti. Nezaret kuruluşundan 1922 yılına kadar altmış beş defa el değiştirmiş ve toplam otuz altı nazır görev almıştır. Son maarif nazırı Said Bey olmuştur (Akyıldız, 2003, 274).

2.6.2 Maarif Nezareti Binası (II. Darülfünun)

1857'de kurulan Maarif Nezareti'ne ilk çalışma yeri olarak Takvimhane-i Amire dairesi verilmiş,* yine takip edildiği kadarıyla Abdülaziz döneminde, Evkaf ve Ticaret nezaretleriyle Darülfünun binasını paylaşmıştır.** Daha sonra açılması düşünülen ikinci darülfünun için yaptırılmış binada çalışmalarını sürdürmüştür.

Maarif Nezareti'nin Darülfünun binasını kullandığına ilişkin 7 R. 1288/24.06.1871 tarihinde düzenlenmiş arşiv belgesi bulunmaktadır.

"Ayasofya civârında kâ'in dâ'irede Ma'ârif Nezâret-i Celîlesi Hey'etine tahsîs olunan odaların ta'mîr ve tesviyesi masârıfı olan kırk beş bin sekiz yüz yedi gurusun seksen yedi senesi Ma'ârif Bûdcesinin ta'mîrâtı tertîbinden tesviyesi ve îfâsı istîzânına dâir Mâliye Nezâret-i Celîlesinin takrîri arz ve takdîm kılınmış ve masârıf-ı merkûmenin müfredâtı Nezâret-i müşârun-ileyhânın taht-ı tasdîkinde bulunmuş olmağla ber-mûceb-i takrîr Hazîne-i Celîlece îfâ-yı mu'âmelât-ı muktaziyenin..." (BOA, İ. Dahiliye 44104)

* İ.DH nr. 25042 (Akyıldız, 1993, 248)

** Maarif Nezareti'nin Darülfünun'a taşınması, (1284 Muharrem 5 / 9 Mayıs 1867 tarihli Tasvir-i Efkar Gazetesi , sayı: 481, s.1-2)

Belgeden anlaşıldığı kadarıyla Ayasofya civarında bulunan dairede Maarif Nezareti'ne tahsis edilmiş odaların tamiri için kırk beş bin sekiz yüz yedi kuruş, seksen yedi senesi Maarif bütçesinden, tamirat için ayrılmış, bu ödenekten verilmesi için izin Maliye Nezaretine arz edilmiştir.

Darülfünun için (Ayasofya yakınındaki) yapılan binanın inşaatı bittiğinde, ihtiyacından fazla olduğu düşünülerek Maliye Nezaretine tahsis edilmiş ve Darülfünun için yeni ve daha küçük bir binanın inşası kararlaştırılmıştır. Bu amaçla II. Mahmud türbesi yanındaki miri fırın yıktırılıp yanındaki arsada eklenerek ikinci Darülfünun binası olmak üzere yeni bir bina inşa edilmiştir. (Resim 2.35) Bu esnada derslere geçici olarak kiralanan Çemberlitaş civarında Atık Ali Paşa Camii karşısında Nuri Paşa Konağı'nda devam edilmiştir. 1869'da ikinci Darülfünun binasının inşası tamamlanarak Darülfünun derslerine burada devam edilmesi kararlaştırılmıştır (İhsanoğlu, 1993, 559). (Resim 2.36)

Osmanlı Arşivlerindeki binanın yapımına ilişkin belgeden; Maarif Nezareti olarak kullanılan bu binanın resim ve planları mimar Barborini* kalfa tarafından hazırlandığını ve inşaatını Tanas kalfanın üstlendiğini öğrenmekteyiz. 13 Şevval, 1283/11 Mart 1865 (Belediye meclisinin Darülfünun inşaatı keşif defteri; İ.DAH., 37075)

Belgede ikinci ve daha küçük bir Darülfünun binası inşa etmek için gerekçeler sıralanmış ve bina için yer araştırılması yapılmış ve II. Mahmud türbesinin yakınında bulunan fırının yeri munasip görülmüş, binanın plan ve masrafları Nafia Nezaretine havale edilmiştir. Projesi yapılmış, keşif ve ihalesi bin iki yüz arşın olmak üzere altı yük kuruş tutar ile Hacı Tanas Kalfa'ya kalmıştır. Fırının arazisi devlete ait olduğundan, bu yere belirtilen şekilde bir okul inşasının, adı geçen, Tanas Kalfa tarafından götürü usulü yaptırılmasından ise, emanet usulüyle yaptırılmasında masraf ve dayanıklılık açısından kolaylık görülmüştür. Kereste gibi malzeme için de Bab-ı Seraskeri, Tersane ve Tophane-i Amire tarafından yapılacak kolaylıklarla bütçe hafifleyeceği belirtilmiştir.14 Şevval 1281/29 Şubat 1865

* İstanbul'da 19. yüzyıl ikinci yarısı başlarında kilise, tiyatrolar, kadastro planı, Çemberlitaş çevre düzenlemesi, Altıncı Daire-i Belediye ve 1867 Paris Sergisinde Osmanlı Pavyonu gibi yapılar yapan İtalyan, Barborini'nin yaşamı hakkında bildiklerimiz sınırlıdır. Barborini, Fossati'den sonra İstanbul'da saptayabildiğimiz ilk büro sahibi mimarlardandır. (Can, 1993a, 196)

Resim 2. 35 Maarif Nezareti yapılmadan önceki arsadaki miri fırın (Özendeş, 1999, 43).

Resim 2.36 Maarif Nezareti (II. Darülfünun) binası, yaklaşık 1880, Fotoğraf: Abdullah Fréres (İstanbul Fotoğrafları, 1999, 40).

Yine aynı arşiv belgesinin ekinde: II. Mahmut türbesi yanındaki fırının kapatılmasıyla mevcut arsaya Darülfünun binası inşası için Ali Vasfi efendi tarafından, keşfi yapıp tutarına dair bir keşif defteri hazırlandığı bildirilir.

“Vâlid-i mâcid-i kesîrû'l-ehâmid-i hazret-i şehinşahî Aden-Asiyan Sultan Mahmud Han efendimiz hazretlerinin Türbe-i Şerîfelerinin pîşgâhında kâ'in Beğlik Fırınının feshiyle yerine inşası mutasavvur olan mekteb-i fûnun Barborini Kalfa marifetiyle tanzim ettirilen resme tevfi ken keşfi zımmında ebniye hulefasından Ali Vasfi Efendi ve erbabı vukuf irsalı ile keşif ve muayene ettirilerek ol babda kaleme alınan iş bu keşvi evvel defterinde muharrer olduğu üzere mekteb-ı Mezburun masarîf inşaiyesi gayriez inşaat sekiz yük doksan sekizbin altıyüzdoksanbeşbuçuk kuruşa bali olup usulu carıyesi vechile munakaşası bil-icra dört yük dörtyüz doksan sekiz bin altıyüz dokuz buçuk kuruş noksanıyla altı yük kuruşa Hoce Tanas kalfa uhdesinde tekerrur eylemiş olmakla ol vechile inşası tensit buyrulduğu halde ve lazım gelen kontratosu tanzim edilerek ve hemen inşasına mubasirat ettirilmek üzere evrak-ı seniyesinin istisaliyle ve masarafının tesviyesi için Maliye Nezaret-i celilesine teyyid olunması hususunun Babiali'ye batezkire beyan ve isari lazım geleceği rehin-i il-mi alileri buyrulduktan ol babta emr ve ferman Hazret-i menlehul emrindir.” (BOA, İ. Dahiliye, 37075)

İnşası düşünölen Darülfünun binasının Barborini Kalfa tarafından planları hazırlanan, keşfi Ali Vasfi efendi tarafından yapılan ve ustası tarafından kontrol edilerek düzenlenen ilk keşif defterinde belirtildiği üzere, inşaat sekiz yük doksan sekizbin altıyüz doksanbeşbuçuk kuruşa ulaşmış olup, usulü gereği ihale dört yük dörtyüz doksan sekiz bin altıyüz dokuz buçuk kuruş noksanıyla altı yük kuruşa Hoca Tanas kalfa tarafından üstlenilmiş, inşası uygun bulunan binanın yapılması için gereken kontratın düzenlenip, Maliye Nezareti'nin onayıyla yapıma başlanması kararlaştırılmıştır. (13 Şevval 1281/29 Haziran 1865)

Kapısı üzerine binanın adını ve ebced hasabıyla yapılış tarihini göstermek üzere Darülfünun müdürü Tahsin Efendi tarafından söylenmiş olan “Açıldı yümnile Darülfünunu Osmani” mısraı yazdırıldı (Ergin 1977, 460). Lütü tarihinde Maarif Nezareti binası ile ilgili şu bilgi yer almaktadır. “Sultan Mahmud-ı Sani hazretlerinin türbe-i şerifeleri civarında kain elyevm Maarif Nezareti dairesi olan bina darü'l-fünun olmak üzere yapıldı ve halen bala-yı kitabesi hatt-ı celi ile “Açıldı yümm ile darü'l-fünun-ı Osmani” ibaresi menkuş-ı hacet-i mahsusdur. Maarif dairesi ittihazından evvel bir aralık Mahrec-i Aklam ve Darü'l-muallimin ve sonra Mekteb-i İdadi olarak Fünun-ı Lazime tedris kılındı. Nihayet maarif dairesi oldu ve Babiali'nin vasat kısmının harikinden sonra muvakkat suretiyle bir aralık Şura-yı Devlet dairesi dahi oraya sıkıştı” (Ahmet Lütü, 1999, 1228-1229).

İnşası biten, 18 Şubat 1870'te resmi açılışı yapılan (Mahmud Cevad, 2001, 103) binada Darülfünun eğitimi sürekli olmamıştır. Yukarıdaki Lütü tarihinde verilen bilgiye göre II. Darülfünun binası Mahrec-i Aklam, Mülkiye Mektebi, Maarif Nezareti tarafından kullanılmış, 1878 yangını sonrasında, Şura-yı Devlet, kendi daireleri yenileninceye dek, Maarif Nezareti'nin üst katına taşınmıştır (Cezar, 1963, 52).

Arşivlerdeki başka bir belgeden anlaşıldığı kadarıyla Maarif Nezareti Darülfünun binasında çalışıyor iken, bir ara bu bina okul olarak kullanıldığından Maarif Nezareti için başka yapı inşa edilmiş, fakat 12 odalı bu yapı, nezaretin çalışmaları için yeterli olamamıştır. Bir süre burada çalışan nezaret daha sonra, Darülfünun binasının çalışmalarında yeterli mekana sahip ve uygun olması nedeniyle tekrar bu binaya nakil istemiştir. Ancak bu istek mümkün olmadığından okul olarak kullanılan Darülfünun'na geçmek yerine, şimdiki bulunduğu binada bazı tamiratlar yapılması için keşif hazırlanmıştır.

‘‘Nezareti acizi hey’eti dairesi mukaddimleri divan yolunda kaine dairede bulunur iken bir aralık orası mekteb olmak üzere terk idilerek hey’eti nezareti şimdiki daireye nakil etmiş isede arsasını tahmiline göre ancak 12 odadan ibaden olunmak üzere yapılmış olan bu daire ol vakıf için kiyafet ise bilmiş olduğu halde hisai iazenin vazgından ve merkezde ve dışarılarda mesarife muteallik musisatın teksirinden dolayı muamelenin tevsi-ı nisbetinde biebde a teksir idilen memurun hisabiye ve saireyi istibabı ise sanki başladığı gibi muteakiben bazı revair ve komisyonların teşkili ve heyeti teftisiyenin teksiri dahi iş bu muzayikayı tesrir iderek bu günkü günde revair ketebesine ekserisi yer oturacak bulamamakla menavibeye mufettişler haricde dolaşmaya mecbur olmağa hertürlü müşkülata hergün tesadüf olunmakta bulunduğundan ve divan yolundaki ebniyenin vusatce ve taksimetce elverişli bulunmasından dolayı heyeti nezaretin oraya nakli hakkında mukaddimen seref sadir olmuş olan iradei seniye-ı ...’’ (BOA, İ. Dahiliye 100036) 25 Ramazan 1309/23 Nisan 1892

İradenin devamında nezaret için yapılan bina ilgili bilgi mevcuttur: *‘‘Maarif Nezareti mukaddimen divan yoluna vakia dairede iken orayı darülmualim ile mektebi dibbı mulkiyeye terk edilerek Babialı caddesinde inşa ittirilen şimdiki ebniyeye nakil olunmuş ise de eski daire gerek vusatca ve gerek taksimatca bilvucuh merch olduğundan nezarin hey-etin yine idareye iadesi takdir ederek 2 Sani 301 tarihinde iradeyisaniyesi istihsa olunmuşken olvakit dersaadete bir mektebi e-dadi kesadi lazım gelmekten nasi munasib bir bina tedarik idilinceye kadar darulmuallimin ile mektebi tipbiyeyi mülkiye başka mahallede kaldırılarak eski daire mektebi e-dadi ittihaz edilmisti... bu mektebin her halde sehjade civarında bulundurulması luzumu bittecribe sabit hava iştir eski daire yerinden darülmualimine ve mektebi dib-ı mülkiye olarak kullanıldığından derne beş senedir e-adadiye ittihaz idildiğinden yine mekteb olarak bırakılmış olsa bile tamire olan ihtiyacı sebebiyle altı yedi yüz lira kadar bir masarafın ihtiyarına mecburiyet tekarir olmasıyla daire haline efrahi zeminde sanayi-i nakış fən mimari muallimi ve oluru ma’rifetiyle olunan keşfe göre bin iki yüz lira ile medlup haısl olacağı anlaşılarak bu babda tanzim ittirilen keşif defteri ve dairenin eski haliyle luzuma göre ebniyece idilecek olan tadilati havi iki kit’a haritayı ve levhen takdim kılınmıştır... osmaniyezin nezaren bu derecesinin 308 senesi inşaata tamiren tertibinden sarfiyle tamiran mukterizasi hemen bilicra nakil olunmak üzere bilistibza irade-ı seniyyenin ihtihali hududun ve şimdiki daire geçende ba iradesine zaferi tevsi-ı ve programı islahı teadil ibdiselahine ve binaen aleyhi vusatl bir daireye muhtaç bulunan darülmualimine tahsis olunarak onun için elyevm biriyle gelen serhi 1300 kuruş liranın bir veche muharrer eadadiyye için şimdilik istikra olunacak mahallen bedeli ihyarına karşuluk ittihaz oluna çağın Babi ali canibi samiyine arz ve istibzani meyani-e a cizanemiz tezkire olunmuş isede ol babin emir ve fermanı hazreti menlehul emrindir. 9 Şevval 1309/10 Mayıs 1892*

Bu belgede, Maarif Nezaretinin Divanyolu’ndaki dairede iken binayı Darülmualim ve Mektebi Tıbbiye’ye terk edilerek Babialı caddesinde inşa ettirilen şimdi kullandığı binaya

geçmiş, ancak Nezaretin eski kullandığı darülfünun binası ihtiyaçlarına daha iyi cevap verdiğinden yine bu binaya geçmesi için istekte bulunmuş iken, o sırada binada bulunan Darülmuallim ve Mektebi Tıbbi başka yere nakil olmuş ancak binaya Mektebi İdadi yerleştirilmişti. Beş yıldır Mektebi İdadi'nin kullandığı binanın tamire ihtiyacı olduğundan masraf hesaplaması yapılmıştır.

Maarif Nezaretinin II. Darülfünun binasına taşınmasıyla ilgili tam tarih verilememekle birlikte, 1869 inşaatı biten yapı, Lütfi tarihindeki bilgiden de anlaşıldığı kadarıyla bir müddet başka amaçla kullanılmış ve 1875-1882 yılları arasına tarihlenen Ayverdi haritasında binanın Maarif Nezareti olarak gösterilmesine bağlı olarak Maarif Nezareti Darülfünun binasında bulunmuştur. 1882'den sonra Babiali caddesindeki başka binaya taşınmış olan Maarif Nezareti daha sonra tamir geçiren bu binadan 1893 yılında veya daha sonra yeniden Darülfünuna taşınmış olmalıdır.

II. Darülfünun binası, Osmanlı döneminde bilinen planlı ilk yol genişletme çalışması kapsamında inşa edilmiştir (Can, 2000, 135). II. Darülfünun binası, Divanyolu'nun geliştirilmesi ve önemi çerçevesinde inşa edilmiş önemli yapılardan biridir.

Divan Yolu üzerinde giriş cephesinin yer aldığı yapı, köşe parselde konumlandığından yan sokak cephesi de rahatlıkla görülebilmektedir. Üç katlı kagir yapı arkaya doğru uzanan kısa kenarı Divanyolu'na bakan, dikdörtgen bir plan şemasına sahiptir. Giriş cephesi orta eksene göre simetrik düzenlenmiştir. Giriş ve birinci kat, derzleri belirgin taş kaplama ikinci kat sıvalıdır. Ana cephe ve yan cephe de üç pencere genişliğindeki orta eksenler ile köşelerde birer pencere genişliğinde hafifçe öne çıkarılmıştır. Giriş katta dikdörtgen pencereler yer alırken sadece binanın köşelerine gelen yerdeki pencereler basık kemerlidir. Kat silmesinin üzerindeki ikinci kat pencereleri yuvarlak kemerli olup onun üzerindeki kat silmelerden sonra yine yuvarlak kemerli fakat köşelerde tek ve ortada üç pencere, iyon başlıklı gömme sütunların arasına yerleştirilmiştir. Yine ön cephede üçüncü katta giriş aksını oluşturan çıkmada pencerelerin önünde küçük bir perforje korkuluklu bir balkon yer almaktadır. Bu kısımda, ortadaki kapı yuvarlak kemerli yanlarındaki pencereler basık kemerlidir. Yan cephede iyon başlıklı sütunların arasında kalan pencerelerin hepsi yuvarlak kemerlidir. İkinci katta her iki cephede ortadaki hafif taşkın kısım haricinde yuvarlak kemerli pencerelerin üzengi hizasına yerleştirilen silmeler ile Paladyen uygulmasını çağrıştıracak şekilde yatay hat elde edilmiştir. Bina profilli silme kuşağı ve onun üzerinde dış frizine oturan parapet duvarı ile bitirilmiştir.

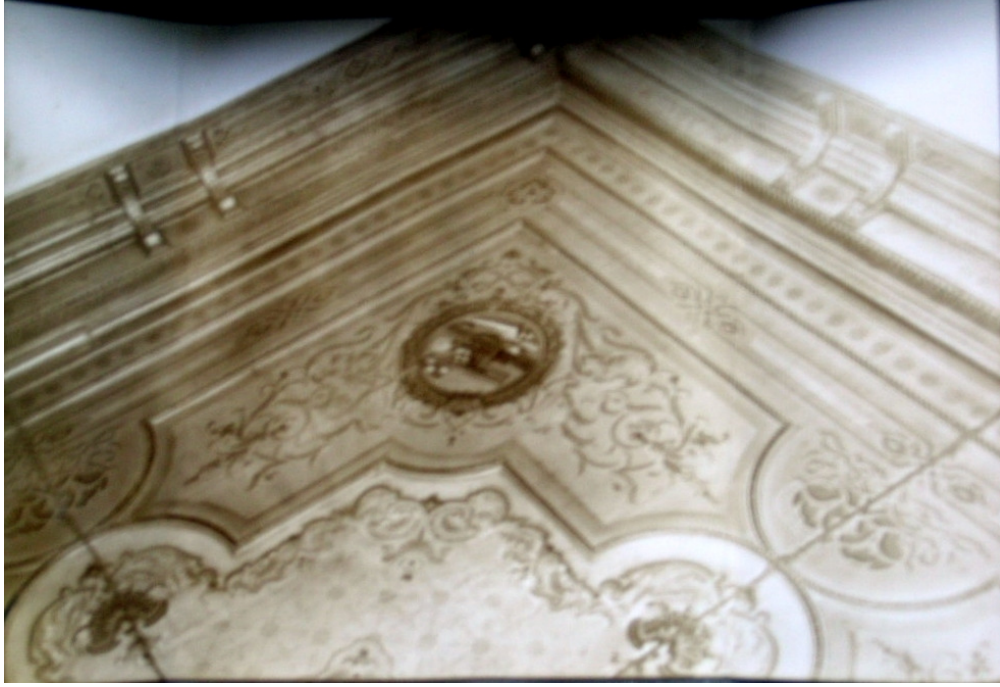
Binanın cephesi orijinallliğini korurken planı ve yapısı oldukça değişikliğe uğramıştır. (Fotoğraflar için bknz. s. 304) (Şekil 2.25, s.245) Ergin, (1977, 461) II. Darülfünun olarak inşa edilen binanın yüksek tavanlı geniş odalardan oluştuğunu ve dershanelerin ise anfi tarzında yapıldığını bildirir. Binanın süsleme programına dair de elde bulunan bir kaç fotoğraf dışında bilgiye ulaşamamıştır. Aşağıdaki iki fotoğraftan ilkinde ikinci kat merdivenlerini ve iyon başlıklı iki sütunu görmekteyiz. Diğer fotoğraf ise kalemişi tavan süslemesine aittir. (Resim 2.37; 2.301)

Bina maarif Nazırı Saffet Paşa (1815-1883) tarafından ikinci Darülfünun olarak inşa ettirilmişti. Neoklasik tarzdaki üç katlı bina Maarif Nezareti olarak kullanımının ardından 1908'de şehremanetine devredilmiştir (İstanbul, 1993, 73). Bina 1983 yılına kadar belediyenin hizmetindeyken bir süre Eminönü Kaymakamlığı olarak ta kullanılmıştır. 1983'te yapının Basın Müzesi olması kabul edilmiş 1984-1988 yılları arasında tamirat yapılmıştır. Binaya bu tamiratlarda iki asma kat ilave edilmiş ve bütün kat döşemeleri sökülerek betonarmeye dönüştürülmüş ancak bütün planlaması değiştirilmiştir. Zemin katta giriş aksında bir düz kollu merdivenle, birinci katı ikinci kata bağlayan üç kollu merdiven bulunmaktadır. İkinci katta sergi salonunda altı adet korint başlıklı mermer sütunun korunduğu görülmektedir.*

Resim 2. 37 Maarif Nezareti üst kat merdivenler (İst. Büyükşehir Bel. Baş. İmar ve Şehircilik Daire Başkanlığı, Koruma- Uygulama ve Denetim Müdürlüğü arşivi).

* (Basın müzesi müdürü Saadet Altay ile kişisel görüşme).

Resim 2. 38 Maarif Nezareti üst kat solon tavan süslemesi (İst. Büyükşehir Bel. Baş. İmar ve Şehircilik Daire Başkanlığı, Koruma- Uygulama ve Denetim Müdürlüğü arşivi).

2.7 Ticaret ve Nafia Nezareti

2.7.1 Ticaret Nezareti ve Teşkilatı

Ticaret Nezareti'nin kurulmasından önce Zahirî Nezareti, İstanbul'daki asker, hastane, imaret, saray ve fırınlar, özetle İstanbul halkı için gerekli olan zahire, mübaya'acı denilen memurlar tarafından Akdeniz ve Karadeniz iskelelerinde rayiç üzerinden satın alınarak İstanbul'a getirilirdi (Ahmet Lütü, 1999, 1004-1005).

Ülkede ticaret, sanayi ve tarımın geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması için gerekli düzenleme ve organizasyonları tek elden yapmak üzere zahire nezareti kapatılarak bütün bu işleri yürütecek bir organ olarak Avrupa devletlerinde olduğu gibi daha büyük yetkilere sahip olarak ticaret nezareti kuruldu (10 Ra 1255/24 Mayıs 1839). Gördüğü işlerin birbiriyle yakınlığı gözönüne alınarak Meclis-i Umur-ı Nafia da bu yeni kurumun içine alındı. Yine, yazışmaları evamir-i aliye müdürü tarafından yapılmak üzere Avrupa tüccarlarının ticari ve diğer muameleleri de ticaret nezaretine devredildi. Kurulan nezaretin ilk çalışma yeri Bahçekapı'daki Aydın Müşiri *Tahir Paşa'nın konağı* tahsis edildi. Diğer nezaretlerde olduğu gibi ticaret nezaretine de bir müsteşar atandı (29 Ra 1255/ 12 Haziran 1839). Lütü tarihinde bu yeni kurulan nezaret ile ilgili bilgiyi şöyle aktarır. "Ticaret Nezareti" unvanıyla yeniden bir me'muriyyet teşkil edildi ve buna sabık serasker Halil Paşa tayin kılındı. Umur-ı Nafi'a meclisiyle berath Avrupa

tüccarlarının tesviye-i mesaliği Ticaret Nezareti'ne havale olundu. Kapudan-ı esbak Tahir Paşa'nın Hocapaşa Mahallesi civarında kain konağı taraf-ı miriden alınıp ticarethane ittihaz kılındı. Evamir-i aliyye katibi Edhem Bey ticaret müsteşarı nasb olundu. Mezkur konak eski zabtiye dairesidir (Ahmet Lütü, 1999, 1005). Yeni sistemin oturtulması sağlanıncaya kadar iki ay süreyle İstanbul'un zahire işleri yine eski usulle idare edilmek üzere zahire hazinesi ve nezareti, ticaret nezareti emrine verildi. Nezarette çok geçmeden yazışma işleri de duyulan ihtiyaçlar doğrultusunda düzenlenerek ticaret mektupçuluğu kuruldu. Bu birime yeterli sayıda memur verilerek kadroları düzenlendi (Akyıldız, 1993, 129).

Önceleri beylikçi tarafından yürütülen Avrupa tüccarları ile ilgili meselelerin görülmesi ticaret nezaretine geçmesiyle, düzenleme gereği kendilerine verilen berat ve emirlerin de bu kurum aracılığıyla yürütülmesi kararlaştırıldı. Gümrük harcı da böylece ticaret nezareti tarafından toplanacaktı. İhtisab nezareti ile gümrük emaneti, ticari bütün alışverişlerinde nezarete başvuracaktı. Yine daha önce Osmanlı uyruğundan olan tüccarların gerek birbirleri gerekse yabancı uyruklu tüccarlarla aralarında meydana gelen davalarına İstanbul gümrüğünde tarafların ileri gelen güvenilir kişilerinden oluşan ve gümrük emininin başkanlığında toplanan bir kurul bakarken, nezaretin kurulmasıyla bu dava işleri de ticaret nezaretine nakledildi. Bu tür anlaşmazlıklara bakmak üzere birkaç üye memurdan oluşan bir mahkeme-i ticaret kuruldu. Ca 1277/Ekim-Kasım 1860 tarihinde ticaret mahkemesi yeniden düzenlendi. Mahkeme, evvel ve sani diye ikiye ayrıldı. Her bir daireye bir başkan, dört daimi ve dört geçici olmak üzere sekiz üye, bir başkatip, iki katip, bir tercüman ve dört muhızır tayin edildi (Akyıldız, 1993, 129).

Karantina Nazırı Mustafa Hıfzı Paşa'nın, Kocaeli sandığına atanması üzerine yeni bir nazır tayini yerine, ticaret nezareti ile münasebeti göz önüne alınarak karantina nezareti buraya eklendi (12 C 1255/23 Ağustos 1839). Yine hiçbir tarafa bağlı olmayan poliçeci esnafı da nezaret bünyesine alınmıştı. Seraskerliğin bünyesinde bulunan ağnam müdürlüğü de bütün geliri maliye hazinesine verilmek üzere buradan alınarak daha çok ilgili olduğu düşüncesiyle ticaret nezaretine bağlandı. Zecriye muhassıllığının da karışık olan kayıt ve nizamı bir düzene konmak amacıyla gelirleri yine maliye hazinesine ait olmak üzere ticaret nezaretine bağlandı. Bu kadar çeşitli konunun nezaret bünyesinde toplanması tıkanıklara yol açtı. Bu duruma çareler aranmaya başlandı. Ağnam müdürlüğü, ticaret nezaretinden maliye nezaretine, karantina nezareti de hariciye nezaretine nakledilir. Memur sayısı azaltıldı. Nezaret, rütbei ula sırasına indirildi ve ticaret müsteşarlığı kaldırıldı (Akyıldız, 1993, 133).

Bütün bu daraltmalar da yeterli bulunmayarak nezaret ortadan kaldırılıp gördüğü işler İstanbul gümrük emanetine eklendi. Ticaret mahkemesi de haftada bir veya iki gün toplanmak üzere buraya nakledildi. Daha önce ticaret nezaretinin gördüğü işler karşılığı olarak gümrükte alınan harçların ayrıca tahsil edilerek maliye nezaretine gönderilmesi kararlaştırılır. Meclis-i Nafia'ya bu durumda ihtiyaç duyulmadığı gerekçesiyle kaldırıldı. Zahire işleri de maliye nezaretinin emri altında yürütülecekti. Ticarethanenin bulunduğu konak ise sadarete tahsis edildi 28 L 1257/13 Aralık 1841 (Akyıldız, 1993, 135).

Ticaret işlerinin tekrar çoğalmaya ve tekrar önem kazanmaya başlamasıyla tekrar bakanlığa doğru gittiği görülür. Nitekim, eski ticarethanenin tamir edilmesi ve burası onarılanlara kadar nezaretin geçici olarak eski masarıfat nezareti dairesine taşınması bunun ileriye dönük göstergesiydi. Halil Paşa'nın ticaret nezaretine atanmasıyla da nezaret tekrar bağımsız bakanlık olarak işlevlendirilmiştir. (29 Şaban 1261/2 Eylül 1845). Maliye nezareti bünyesindeki ziraat meclisinin ticaret nezaretine naklinin düşünülmesi ve nezaretin böylece genişlemesi, geçici olarak taşınan söz konusu yerin yeterli gelmemesine neden oldu. Bunun üzerine eski ticarethanenin yerleşilebilecek derecede tamir ve tefriş edilerek buraya taşınmasına karar verildi (Akyıldız, 1993, 135).

Maliye Nezareti bünyesindeki ziraat meclisi, ticaret meclisi bünyesine alındı. Bir müddet sonra ticaret nezaretinden ayrı olarak bir de ziraat nezareti kuruldu. Yine kısa bir müddet sonra iki nezaret tekrar ticaret nezareti adı altında birleştirildi (25 R 1262/22 Nisan 1846) (Akyıldız, 1993, 136).

Daha önce kurulmuş olan nafia nezareti ticaret nezaretine eklenerek birleştirilmiş bu düzenleme ile hem ticaret başkıtabeti kapatılarak, yerine ticaret mektupçuluğu kuruldu. Esar meclisi de, esnaf ve ticarete dair konuları ele aldığı ileri sürülerek ticaret nezaretine bağlandı. Bu arada ebniye ve su nezaretleri de ticaret nezaretine nakledilerek ebniye muavinliği memuriyeti kapatılmıştı (Akyıldız, 1993, 137).

Ticaret Nezareti teşkilatı şu birimlerden oluşuyordu. Ticaret Nazırı, Ticaret Mahkemesi, Ticaret Müsteşarı, Mektubi-i Ticaret ve bu kendi içinde; a- Mektubi Mümeyyizi, b- Katip-i Arz-ı Hayriye ve Avrupa, c-Katip-i Arz-ı Mahkeme-i Ticaret, maiyyeti 10 kişi, Ticaret Muhasebe Mümeyyizi, maiyeti 11 kişi, Ticaret Hazinesi Zimmet Halifesi, Yardımcısı, maiyyeti 2 kişi, Sergi Halifesi, Yardımcısı, maiyeti 2 kişi, Veznedar-ı Hazine-i Ticaret, Yardımcısı ve maiyyeti 1 kişi, Katip-i Pazar-ı Zahire, Çukadarlar (Akyıldız, 1993, 138).

2.7.2 Nafia Nezaretinin Kurulması ve Ticaret Nezaretine Eklenmesi

Tanzimat'tan önceki dönemlerde ülkenin imar faaliyetleri genellikle merkezi olmayan bir sistemle idare edilirdi. Eyalet ve sancaklar, yol, köprü vs. altyapı ihtiyaçlarını kendileri inşa ve tamir ederlerdi. Tanzimat sonrası merkezleşme ile bu konularda merkezden planlanmaya başlandı. 1261(1845) yılında Meclis-i Vala Başkanı Rıfat Paşa ile Maliye Nazırı Nafiz Paşa'nın ortak girişimleriyle, Rumeli ve Anadolu halkına borç suretiyle önceki sene verilen meblağdan tahsil olunamayan ve bütçeye dahil edilmeyen 22.000 kûsur kesenin tahsil edildikçe biriktirilmek ve nafia giderlerine harcanmak üzere meclis-i valaya bağlı bir nafia hazinesi oluşturuldu. Bu paranın sarf şekline dair meclis-i valada bir nizamname kaleme alındı. Ayrıca, mali bütçe gelirlerinin dışında kalan evrak-ı sahiha varidatı da bu yeni hazineye tahsis edildi. Böylece ülkenin imarı için küçük de olsa bir fon oluşturuldu. Hazine ile ilgili işlerle ilgilenmek üzere Ahmet Bey, hazine-i nafia müdürlüğüne atandı Za 1263/Kasım 1847. Nafia hazinesinin de maliye hazinesi gibi bütçesi tanzim edilerek gelir ve giderlerinin bilinip harcamaların ona göre yapılması kararlaştırıldı (Akyıldız, 1993, 142).

Bir sene geçmeden de bina, yol, köprü inşası, koruların muhafazası vb. işlere bakmak üzere Umur-ı Nafia nezareti kuruldu. Nezarete İsmail Paşa atandı (Za 1264/Kasım 1848). Nezaretin yazışmalarına bakmak üzere bir de tahrirat müdürlüğü kuruldu (Akyıldız, 1993, 142).

Nazırın maiyetinde zikredilen konuların ayrıntılı bir biçimde ele alınması ve geliştirilmesinde kendisine yardımcı olacak bir meclisin mevcudiyetine duyulan ihtiyaç sonucunda, ticaret nezareti bünyesinde bulunan ziraat meclisi, nafia nezaretine nakledildi. Meclis, nezaretin ismiyle alakalı nafia meclisi adını aldı. Ebniye müdürlüğü, ebniye muavinliğine dönüştürülerek yeni nezarete bağlandı. Ebniye müdürlüğünün emrindeki ebniye meclisi de buraya nakledildi (Akyıldız, 1993, 143).

Ticaret nazırı Süleyman Paşa'nın derya kapudanlığına atanması üzerine ticaret nezareti nafia nezareti'ne eklenmiş ticaret nezareti adıyla İsmail Paşa nezaretine verilmişti. Bu iki nezaret, sonraki tarihlerde de bazen beraber bazen tek hale getirilerek çalışmalarını sürdürmüştür.

1290 senesinde, eski defterdar kapısı olan bina (Sultan II. Mahmud devrinde Ticarethane binası Bab-ı Defterdari, yani Maliye Nezareti tarafından kullanılıyor idi.) "Mekteb-i Maarif-i Adliyye" verilmek üzereyken Babıali yangın geçirince buraya yerleşmiş, Babıali inşası tamamlanınca Köprübaşı'ndaki ahşap konakta bulunan ticarethane bu binaya taşınmıştır. Ticarethane boşaltınca da Cumhuriyet'e gelinceye kadar Şehremaneti ile Zaptiye Nezareti

tarafından kullanılmıştır. Önünden gecen caddeye hala “Ticarethane sokağı” denilmektedir. (Ergin, 1995, 1551) Bina arşivlerde bulunan bir belgeden anlaşıldığı kadarıyla Efka Nezareti tarafından 1912 yılında yıktırılmıştır. (BOA, DH.İD. 276)

“Evvelce Şehremâneti ve Zabtiye Nezâreti Dâ’iresi olup nezâret-i âcizî için müceddeden bir dâ’ire inşâsı zımnında Hazîne-i Celîle-i Mâlîye’den mübâyâ’a edilmiş olan ve ahîren Şehremâneti Hey’etinin dahi dâ’ire-i cedîdeye nakliyle tahliye kılınan binânın orada bulunan zâbıta me’mûrları tarafından işgâline teşebbüs olunduğu haber alınmış ve inşâ’Allâhü teâlâ mevsim-i inşâ’âtın hulûlüyle inşâ’ata mübâşeret olunmak üzere arsanın bir an evvel meydâna çıkması için mezkûr binânın hemen hedmine... 2 Muharrem 1330-28 Kanunievvel/14.1.1012

Ticarethane binası mimarisi ile ilgili herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Bugün bu binanın yaklaşık yerinde Başbakanlık Osmanlı Arşiv binası yer almaktadır.

2.7.3 Nafia Nezareti Binası

Kasım 1848’de kurulan Nafia Nezareti’ne ilk çalışma yeri olarak eski Babıali’de ticaret nezaretinin üst katındaki daire, tefriş edilerek tahsis edildi (Akyıldız, 1993, 142). Rauf Paşa konağının ne zaman Nafia Nezaretine tahsis edildiğine dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. 1875-1882 yılları arasına tarihlenen Ayverdi Haritası’nda Nafia Nezareti daha önce bugünkü Sirkeci Postanesi’nin yerinde bulunan Tahir Paşa Konağı’nda gösterilmiştir. Yine 1880-1893 yılları arasına tarihlenen II. Abdülhamit albümlerindeki fotoğrafta Rauf Paşa Konağı, Nafia Nezareti olarak gösterilmiştir. (Resim 2. 39)

Konak, Eminönü ilçesinde Babıali Yokuşu (Ankara Caddesi) ile Prof. Kazım İsmail Gürkan caddelerinin kesiştiği köşededir. Günümüzde İstanbul Milli Eğitim Müdürlüğü olarak kullanılmaktadır. Bugünkü yapı 1865 tarihli Hocapaşa yangınında yanan Rıfat Paşa’nın ahşap konağının yerine, kagir olarak Rıfat Paşa’nın oğlu Rauf Paşa tarafından yaptırılmıştır (Şehsuvaroğlu, 29 Eylül, 1957).

12 Eylül 1301/24 Eylül 1885’te konak ve bahçesine inşa edilen iki yapı I. Mahmud Vakfı’na ait iken, bilmediğimiz bir şekilde Maliye hazinesine geçmiştir. Bu geçişi doğrulayan arşiv belgesi bulunmaktadır. 3 Rebiülahir 1304/05.12.1886 tarihli belgeden Babıali’ye eklenmiş Rauf Paşa Konağı’nın su yollarının tamiri için gerekli masraf belirlenmiştir. *“Bâbâlî’ye mülhak Raûf Paşa Konağı su yollarının Teşrîfâtî-i Dîvân-ı Hümâyûn ma’rifetiyle icrâ olunan keşfi mûcibince iki bin seksen beş gurus yetmiş beş santimle icrâ-yı ta’mîri...”* (BOA, DH. MKT. 1389/109) Anlaşılan 1886’da konak henüz Nafia Nezareti’ne tahsis olmamıştır. Osmanlı

Resim 2.39 Nafia Nezareti (II. Abdülhamid Fotoğraf Albümü, Abdullah Frères, 1880-1893 <http://lcweb2.loc.gov/pp/ahiiquery.html>).

İmparatorluğu'nun son döneminde, başkent içindeki bazı paşa konaklarının yönetim yapısı olarak kullanıldığı dönemde, Rauf Paşa Konağı da kesin tarihi bilinmeyen bir aralıkta Nafia Nezareti'ne tahsis edilmiştir (Yergün, 1993, 26).

Prof. Kazım İsmail Gürkan Caddesi'ne paralel doğu-batı doğrultusunda yerleşmiş konak yaklaşık 35x21m ölçülerinde, dönemin pek çok yapısı gibi kübik bir kütleye sahiptir (Yergün, 1993, 26). Yarım bodrum kat dahil olmak üzere dört katlı kagir bir binadır.

Konağın, Ankara Caddesi (Babıali Yokuşu) üzerinde, iki kollu mermer merdiven, merdiven sağanlığı ve dört kolona taşıtılan cumbadan mevcut anıtsal bir girişi vardı. Babıali Yokuşu'nun genişletilmesi sırasında batı cephesindeki bu anıtsal girişin yıkılması sonucunda, konağın özgün karakteri günümüze ulaşamamıştır (Yergün, 1993, 26). Orjinal girişin bugünkü düzenlemesinde, birinci ve ikinci katta üç bölümlenmeli cephede, kapının yer aldığı yüzeyde yuvarlak kemerli üçer pencere açılmıştır. Üçlü pencere açıklığının iki yanında cephedeki bölümlenmeyi veren pilastrlar yerleştirilmiştir. Yan yüzeylerde ilk katta basık kemerli ikişer pencere, ikinci katta köşeleri yuvarlatılmış dikdörtgen pencereler yer alır.

Konağın kuzey ve güney'e bakan uzun cepheleri üç temel bölüme ayrılarak, yapı cephelerine hareket kazandırmaktadır. Yanlara birer pencere açılacak kadar çıkıntı yapan ve geniş tutulan

orta bölümün sokak (güney) cephesi, taş konsollarla taşınan ikinci kat cumbası bulunmaktadır. Bu cumbanın neredeyse bütün yüzeyini kaplayan pencere yer alır. Tamamen sıvalı cephelerde köşeler kesme taşlarla vurgulanmaktadır. Yalın cephe düzeninde, ritmik bir uyum içerisinde. Güney cephesinde, çıkıntı yapan cephelerin arasında kalan tek pencerelik yüzeylerden sağdakinde, bodrum katta bir pencere giriş için düzenlenmiştir. Birinci ve ikinci katı ayıran dış firiz dekoratif bir etki yaratır. Güney ve kuzey cephelerinde, sonradan eklenen orta bölüm üzerinde konumlandırılmış üçüncü kat, simetrik cephe düzenini bozmuştur.

Orijinal giriş cephesine göre yapı, aksiyal ve simetrik planlanmıştır. Plan merkezinde, ortadaki aydınlığın iki yanında, sırt sırta vermiş iki merdiven mekanının çevresini saran koridorla, dış cepheler boyunca sıralanmış odaların bağlantısı sağlanmaktadır. Aynı zamanda bu iki merdiven biri selamlığın, biri haremliğin merdivenleridir. Orjinal giriş aksındaki üç kollu merdiven, ikinci katta yer alan korint başlıklı altı sütunla orjinaldir. Fakat üç kollu yarım daire şeklinde olan diğer merdiven, tek kollu olarak değiştirilmiş, ikinci katta yarım daire boyunca sıralanan korint başlıklı sekiz kolondan ise sadece merdiven başındaki iki tanesi kalmıştır. Merkezde aydınlık mekanının, ana giriş aksına göre, iki yanında konumlanan merdivenlerin çevresinde yer alan koridorlar, yapının dış cephelerine dizilmiş odaları dolaşır. Geniş yan cephelerde öne çıkan üç oda bulunurken, dar cephelerde öne çıkan birer oda ve yanlarında geriye çekilmiş birer odayla yine üç odalıdır. Köşelerde ara konumda kare küçük odalar yerleştirilmiştir. Haremlik ve selamlık arasında, merkezdeki aydınlık yüzeylerinde yarım daire şeklinde pencereler açılmıştır. Harem bölümünde ikinci katta merdivenin önündeki sofanın tavanı, merkezde bir yıldız motifi ve etrafında bordür şeklinde geometrik bir süsleme yer alır.

Haremlik ve selamlık olarak tasarlanmış konakta, batı cephesi giriş aksında yer alan anıtsal merdiven gibi, diğer anıtsal merdivenin de doğu cephesinde bir girişi olabileceği düşünülebilir. Orjinalde yapı volta döşemelidir (Yergün, 1993, 26). Kagir yapıda yenilenmiş merdivenler ve kat döşemeleri betonarmedir. (Fotoğraflar için bkz. s. 302) (Şekil 2.26, 251)

1931-1932'ye kadar Nafia Vekaleti Dairesi olarak kullanılan konak, bu tarihten itibaren, İstanbul Bayındırlık Müdürlüğü ve Maarif Müdürlüğü tarafından paylaşılmıştır. 1983'te, konağın kullanımı tamamen Milli Eğitim Bakanlığı'na verilmiştir (Yergün, 1994, 26).

2.8 Telgraf ve Posta Nezareti

2.8.1 Telgraf ve Posta Nezareti Teşkilatı

Posta nezaretinden önce Osmanlı topraklarında haberleşme teşkilatı “ulak-menzilhane” sistemi üzerine kurulmuştu. Bu teşkilatın daha sonra kurulacak olan Posta İdaresi’nden şüphesiz en büyük farkı yalnızca devlet ileri gelenlerinin hizmetinde olmasıdır. Yani genel olarak ulak diye isimlendirilen tatarların menzilhaneler arasında beygirler sırtında gerçekleştirdikleri haber getirip götürme hizmetlerinden öncelikle padişah, sonra da sadrazam, vezirler, seferdeki ordu kumandanları ve diğer üst düzey görevlileri faydalanmışlardır (Yazıcı, 1985, 1636) .

Osmanlı Devleti’nin zaman içinde bozulan devlet teşkilatını düzenleme ve nihayet Batı kurumlarını örnek alan bir devlet örgütü kurulması çalışmaları içinde posta örgütü de 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu’ndan sonra 1840 yılında Posta Nezareti’ne dönüştürülmüştür. 1840 yılındaki bu kuruluşunda parasal olarak Maliye Nezareti’ne, işleyiş olarak da Ticaret Nezareti’ne bağlanan kurum ancak 21 Eylül 1871’de Telgraf Müdürlüğü ile birleşince bağımsız bir nezarete dönüştü (Batur, 2003, 75).

II. Mahmud 1 Kasım 1831’de Takvim-i Vakayi’i kumuş ve aradan bir sene geçmeden halkın da faydalanacağı bir haberleşme teşkilatı kurulması yönünde direktif verdi. II. Mahmud’un 1832’deki bu hatt-ı Hümayunu’ndan sonra haberleşme teşkilatının daha düzenli işlemesi için çalışmaların artarak sürdürüldüğü tespit edilir. Örneğin 1834’de Üsküdar-İzmit arasında bir posta yolu yapılarak, arabalarla “posta taşımacılığına” geçildiğini görürüz. Gülhane hatt-ı hümayunundan kısa bir zaman sonra konuyla ilgilenecek özel bir komisyon kurulmuş ve Avrupa’da uygulanan postacılık usullerini de bilen Mustafa Sami Efendi 4 Temmuz 1840’da Posta Müdürü olarak tayin edilmiştir. Bu atamayla birlikte gelir ve gideri Maliye hazinesine ait olmak üzere Posta’nın Ticaret Nezareti’ne bağlı olarak çalışması öngörülmüştür. Kuruluş çalışmalarını yürüten Mustafa Sami bey 9 Eylül’de bu görevden ayrıldığında yerine Ahmet Şükrü Bey getirilmiştir ki, bu sırada çalışmalar kesin bir sonuca ulaşmış ve 23 Ekim 1840’da Posta Nezareti resmen kurulmuştur. Kuruluşu takip eden ilk ay içerisinde de önce 28 Ekim’de Edirne, sonra 2 Kasım’da da Anadolu taraflarına ilk postalar çıkarılmıştır. Böylece Osmanlı haberleşme teşkilatı demek olan “ulak-menzilhane”, ikilisi, Posta Nezareti adı altında yeniden düzenlenmiş ve ülke ahalisine hizmet veren bir organizasyon haline gelmiştir (Yazıcı, 1985, 1637).

Ticaret Nezareti'ne bağılı olan Posta Nezareti'nin kuruluşundan ancak bir sene sonra Kasım 1841'de Teşrifat defteri'nde Ticaret Muhasebeciliğı seviyesinde bulunduğunun kabul edilmiş olduğunu görmekteyiz. Posta Nezareti'nin Ticaret Nezareti'ne olan bağımlılığı 13 Haziran 1852- 13 Mart 1857 tarihleri arasındaki İltizam dönemi hariç, Nafia Nezareti'ne bağlandığı 2 Şubat 1870'e kadar devam etmiştir. 21 Eylül 1871'de ise iki ayrı organizasyon olarak düzenlenmiş bulunan Posta Nezareti ve Telgraf Müdürlüğü, Posta ve Telgraf Nezareti adı altında birleşmişlerdir (Yazıcı, 1985, 1638).

Posta Nezareti kuruluş aşamasında öncelikle başkentte teşkilatlanmıştır. Zilkade 1257/ 15 Aralık 1841-14 Ocak 1842 ayına ait maaş defterlerinden öğrendiğimize göre İstanbul'da Posta Nezareti ve İstanbul Postanesi'nde, Nazır ve Postane Müdürü dahil 9 görevli ve 15 de posta tatarı olmak üzere toplam 24 görevli bulunmaktadır. Hızlı gelişme gösteren merkez teşkilatı aradan birkaç ay geçtikten sonra Ocak 1843'te kadro nazır, 18 asil memur, 49 tatar, 3 mülazım olmak üzere 71'e çıkmıştır. Postahane-i Amire'nin Posta Nezareti ve İstanbul Postanesi ile birlikte toplam kadrosu, merkezde görev yapan 16 memur, 30 posta tatarı ve bir nazır olmak üzere 47 idi. İlk dönemlerde, posta nazırı aynı zamanda İstanbul Postanesi'nin müdürü olarak da görev yapmıştır. 1870'te Posta ve Telgraf idareleri birleştirilerek bir nazırın idaresine verildikten sonra Postahane-i Amire, "İstanbul Postahanesi" adını almıştır (Yazıcı, 1985, 1638).

Postacıların ilk modeli olan posta tatarları, haberleşmede öteden beri adı geçen görevlilerdi. Tanzimat döneminde posta teşkilatı ve posta hizmetleri düzenlenmeye çalışılırken tatarların bir bölümü Posta nezaretine bağılı Postane-i Amire'de görevlendirildi. Tatarlar Posta Nezareti'ne bağlanıncaya kadar Tataran Ocağı'na bağılı olarak tatar başının emrinde çalışırlar ve İstanbul'daki Elçi Hanı'nda kalırlardı. Posta Nezareti'nin kuruluşundan sonra, tatarbaşına sertataran veya tataran müdürü denmeye başlandı (İstanbul, 1993, 279).

2.8.2 Posta ve Telgraf Nezareti Binası

2.8.2.1 İlk İki Bina – Postane-i Amire

Postanın kuruluş döneminde postahane olarak kullanılmak üzere ayrılan binanın, işlemler için elverişli olmaması nedeniyle yeni bir postahane binası yapımı için çalışmalara başlanmıştır. İstanbul'da gerçek anlamda ilk Osmanlı postanesi, 1840'ta Posta Nezareti'nin kuruluşu ve posta hizmetlerini düzenleme çalışmalarının başlamasından sonra, aynı yıl Eminönü'nde Yeni Cami avlusunda cizyehane dairesi olarak kullanılan yerde "Postane-i Amire" adıyla açılmıştır

(Yazıcı 1992, 162). Postahane binasının, taşımacılıkta kullanılan hayvanları alacak kadar geniş olması ve aynı zamanda başkentin en işlek ticari merkezlerinden birinde bulunması, sahile yakın olması gerektiği için en uygun nitelik ve şartlar taşıyan Yeni Cami meydanında bulunan Yeni Cami'ye ait arsanın içinde ahşap bir Postahane binası inşa edilmişti. Bu binanın alt katı, gişelere ve işlem yerlerine, üst katı da Posta Nezareti dairesi ile İdari kalemlere ayrılmıştı. Yeni Cami Meydanı geniş olduğundan Rumeli'den her biri 130 hayvanla ve 40 Jandarma gözetiminde gelen postanın alınıp verilmesi rahatça gerçekleştirilebiliyordu. Kapısının üzerine Abdülmecit'in tuğrası konmuş, celi hatla da Postane-i Amire yazılmıştı (Mehmet Ali Bey, 1331). Gerek nezaret kadroları, gerekse posta hizmetleri büyüdüğünden, eski ahşap bina yetmez olmuştur. (Resim, 2.40)

Eski Postahane binası işlemlerin artan yükünü taşıyamadığı ve gelişmiş ülkelerde postahane binaları büyük ve kullanışlı bir şekilde inşa edildiği halde Osmanlı başkentindeki postahaneenin böyle eski ve ahşap bir binada bulunması uygun olmadığından bu eski bina 1306'da (1888-1889) yıktırılarak yerine aynı yere ikinci postahane binası inşa edilmiştir. Binanın inşası için bir ihale açılmış ve bu ihale sonunda inşaatın yapım işi oniki bin altın ile Şeyh Talat Efendi'ye verilmiştir. İnşaata hemen başlanmış ancak, ikinci katın duvarları bitmek üzereyken, binanın temellerinin sağlam olmadığı yolunda bazı söylentiler çıkmış ve inşaat bir süre için durdurulmuştur. Birkaç kez binanın temelleri incelenmiş ve sonunda

Resim 2.40 Eminönü'nde ilk Postahane-i Amire binası, Süheyl Ünver tarafından yapılan resmi (Kara ve Pulcu, 1996, 85).

sağlamlığı onaylanarak, inşaatın tamamlanması istenmiştir. Sonuçta Padişah II. Abdülhamit'in doğum gününe rastlayan 22 Eylül 1890 (1308) tarihinde Posta ve Telgraf Nazırı Hasan Ali efendi tarafından resmi açılışı yapılmıştır (Mehmet Ali Bey, 1331).

Kayserilioğlu ve Kuntay (1993, 280-281) ise, eski ahşap postanenin 1890'da yıktırılarak yerine kagir bir bina inşaatına başlandığını ve bu yeni binanın Ekim 1892'de törenle hizmete girdiğini bildirir. Osmanlı Arşivlerinde inşa edilen bu kagir binanın planları bulunmaktadır. Planlar 1888 hazırlanmıştır. (BOA, Plan, Proje-Kroki Kataloğu, 218) (Şekil, 2.16a: 2.16b s. 226-227)

Eminönü'nde bulunan bina iki katlıdır ve dikdörtgen bir kütleye sahiptir. Ön cephe çizimine göre bina, Neoklasik öğelerin yer aldığı simetrik bir düzenlemeye sahiptir. Cephe, ana kütleden orta ve köşelerden hafif öne taşmış şekilde, üç bölümlü düzenlenmiştir. Dışa taşkın orta kütle girişi oluşturur. Merdivenlerle çıkılan giriş üç açıklıdır. Bu açıklığın içinde kalan merdivenler, sokak seviyesinden yükselen sütun kaideleri üzerinde köşelerde üçer, ortada birer sütunla bölünmüştür. Binayı dolaşan kat silmelerinden sonra, ikinci katta orta bölümde dikdörtgen düzenleme içinde yuvarlak kemerli, kilit taşlı söveleri olan üç pencere yer alır. Dikdörtgen düzenleme içinde yuvarlak kemerlerin köşelerinde üçgen dekoratif parçalar yerleştirilmiştir. Pencere kemerleri paladyen düzeni hatırlatan düzenleme ile, iki yandan duvara gömülü birer sütunceye oturur, ortada iki sütunce arasında kalan dikdörtgen bölüme bitkisel süsleme yerleştirilmiştir. Köşelerdeki dışa taşkın bloklarda ise; ilk katta ara yüzeylerde de aynı olan yuvarlak kemerli pencere sırası yer alırken, ikinci katta yuvarlak kemerli duvara gömülü sütuncelere oturan üç pencere bulunur. Bu sütuncelerin arasında yine bitkisel süsleme yer alır. Ara yüzeylerin ikinci katında, beşer dikdörtgen pencere bulunur. Bu pencerelerin üzerinde bir silme kuşağından sonra pencerelerin üzerine gelen yay kemer profili dekoratif olarak yüzeye yerleştirilmiştir. Yapı bir dış friz sırasından sonra parapet duvarı ile bitirilmiştir. Bu parapet duvarına, cephelerdeki çıkmaların hizalarına süslemeler yapılmıştır.

Binanın plan şeması ise; birinci katta merdivenlerden girişte bir giriş holü sağlı sollu devam eden kordora birleşir. Giriş merdivenleriyle aynı aks üzerinde, yapının arka cephe hizasında katlara çıkış merdivenleri yer alır. Bina genişliğince devam eden koridor, cepheler boyunca açılmış farklı boyutlardaki odalara ulaşımı sağlar. İkinci kattaki aynı uygulama devam ederken ön cephede merdivenli girişin üzerinde büyük bir oda yer alır. Bu katta koridorun üzerinde sağlı sollu blokların tavanının, dikdörtgen biçimli iki camekanlı aydınlatma uygulanmıştır.

İnşaata, sağlam olmadığı iddia ve söylentileri nedeniyle birkaç kez tatil edilen bu bina da geçici olmuş, İstanbul Postanesi 1909'da Sirkeci'de yeni yapılmış Büyük Postane'ye taşınmış, eski bina 1917 yılında kurulan Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası'na devredilene dek "paket postahanesi" hizmeti vermiştir. 1927'de Türkiye İş Bankası'nın İtibar-ı Milli Bankası ile birleşmesiyle Yenıcamı'deki bina İş Bankası'na devredilmiştir (Kayserilioğlu, ve Kuntay, 1993, 280-281). (Şekil 2.17, s. 228) Bina İş Bankası şubesiiken, 2005 yılında Türkiye İş Bankası Müzesi olmuştur. (Resim, 2.41) Ayverdi haritasında da postane gösterilmiştir (Ayverdi, 1958, B2). (Fotoğraflar için bkz. s. 305)

Resim 2.41 Günümüzde de mevcut olan eski Postane-i Amire binası. (Yazıcı, 1985, 1642).

2.8.2.2 Telgraf ve Posta Nezareti Binası

Eminönü'ndeki Postane-i Amire'nin ve Alay Köşkü yanındaki Telgrafhane-i Amire'nin yetersiz kaldığı ve hizmetlerini ayrı binalarda sürdürmeleri aksama ve sıkıntı yarattığından, Haberleşme sisteminde yaygın bir kontrol arzulayan, II. Abdülhamid'in isteği üzerine Telgraf ve Posta nezareti için yeni bir bina yapımına başlanır.

Yeni bina önerisi Mimar Vedat Bey'e yapılır. Vedat Bey'e proje önerisi, 1903 yılı başında yapılmış olmalıdır. Çünkü gazete haberlerine göre proje, Haziran sonunda Sultan'a sunulacaktır. Ağustos ayında Şehremaneti'ne, eski Zaptiye arsasındaki ahırları boşaltması bildirilir (Batur, 2003, 79). Sultan Abdülhamid'in inşa ettirdiği yeni Posta ve Telgraf dairesi için düşünülen tarih kıtalarına dair 1908 tarihli arşiv belgesi bulunmaktadır. (Y.MTV 304/197)

“Cümle-i âsâr-ı umrân-perverî-i hazret-i Hilâfet-penâhîden olan Posta ve Telgraf Dâ'ire-i cedîdesinin sâye-i tevfkât-vâye-i cenâb-ı Zıllu'llâhîde inşâ'âtı rehîn-i hitâm olmak üzere olup önümüzdeki Ağustos'un on dokuzuncu gününe şeref-musâdif-i cûlûs-ı mes'adet-me'nûs-ı

hazret-i cihân-bânî rûz-i meserret-efrûzun âsâr-ı müteyemminesinden bi'l-istifâde resm-i iftitâhının icrâ olunabilmesi için tesrî'-i ameliyâtta devâm edilmekde bulunduğundan işbu eser-i celîl-i ma'âlî-delîlin mevki'-i mahsûsuna vaz' ve iskele ile ihâta edilmiş olan mermer levhasına nakş olunmak üzere biri makâm-ı vâlâ-yı Seraskerî Re'îsi atûfetlû Muhtâr Beyefendi hazretlerine ve diğeri Haleb Başmüdürrü sa'âdetlû Agah Efendi'ye inşâd etdirilen iki kıt'a târîh sûreti leffen arz ve takdîm kılınmış ve bunların her ikisi de müstahsen olmakla berâber mütâla'a-i kâsıra-i çâkerânemce Agâh Efendi'ninki daha selîs ve ahd-i hümâyûn-ı mülûkânede vücûd-pezîr olan işbu binâ-yı mühimme karşı meşâhîr-i mi'mârân-ı Arabdan Sinimmâr bile aczini yâd gibi bir nükteyi mutazammın ve hurûf-ı târîhiyyesi de tâm olmasıyla müreccah bulunmuş ise de hangisine müsâ'ade-i seniyye-i hilâfet-penâhî şâyân buyrulur ise onun îcâbına bakılacağı muhât-ı ilm-i âlî buyruldukda ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehül-emrindir. 19 Kânûn-ı Evvel 1329/Miladi 02.01.1908*

Posta ve Telgraf Nezareti

*Muhtâr Beyefendi'nin inşâd ettiği
Abdülhamîd Hân-ı ma'âlî-eserin
Her yerde müncelî eser-i nûr-ı şevketi
Bu muhteşem binâyı dahi virdi i'tilâ
Sun'-ı bedî'-i lutfu ulüvv-i inâyeti
Muhtâr düşdü hâtıra bir mısra' se-tâ
Âbda' yapıldı Posta ve Telgraf Nezâreti*

*Posta ve Telgraf Nezâreti
Haleb Başmüdürrü Agâh Efendi'nin inşâd ettiği
Hazret-i Abdülhamîd Hân'ın ulüvv-i kudreti
İ'tiyâd itmiş hemîşe mülkünün i'mârını
Telgraf için de bu âlî binâyı yapıdırup
Koydu hayretde cihânın bânî ve Sinimmârını
1326*

Belgeden anlaşıldığı üzere, Posta ve Telgraf Dairesi yeni binasının inşaatı bitmek üzere olup Ağustos ayının ondokuzunda resmi açılışı yapılacağından iskele ile sarılmış olan mermer levhasına nakış olmak üzere biri Seraskeri bakanı Muhtar Bey'e diğeri Halep Başmüdürrü Ağah Efendiye okutulan ekteki iki tarih kitası beğenilmiş, Ağah Efendinin ki daha akıcı, iyi bir nükte olarak değerlendirilmisse de padişah hangisine karar verirse onun icabına bakılacağı belirtilir.

Bina Eminönü ilçesi'nde, Büyük Postane Caddesi üzerindedir. I. Ulusal Mimari Dönemi mimari olan, Vedat Tek tarafından 1905-1909 arasında yapılmıştır. Tuğlaların bile özel olarak kendisi tarafından tasarlandığı söylenen bina, gerek plan gerekse cephe düzenlemesi bakımından, döneminin seçmeci mimari karakteri içinde Osmanlı Neo Klasik unsurları yani kendi ulusal mimari öğeleri yorumlanmıştır (Salman, 1993, 279).

Posta ve Telgraf Nezareti Binası, yaklaşık 90x40m boyutunda anıtsal bir yapıdır. Hem Posta ve Telgraf Nezareti'nin yönetim birimlerini hem de merkez postanesinin gereksindiği hacimleri barındırması öngörülerek tasarlanmıştır. Yapı, o yılların en ileri yapım teknolojisine sahiptir. İstanbul için alışılmış olan putrelli döşeme tekniğinin yanısıra özellikle orta hol ve üstünü örten metal strüktür, boyut ve tasarım açısından çarpıcıdır (Batur, 2003, 79-80). (Şekil 2.27, s. 258)

Yapının ana özelliği Batı'nın büyük kentlerinde de yeni görülmeye başlayan Merkez Postaneleri'nin büyük, aydınlık, ferah iç hollerinin bir benzeri, merkezi mekan olarak alınır. Nezaret'in büroları da bunun çevresinde oluşan katlara, kanatlara sıralanır. Zemin katta posta merkezine ve teknik servislere, üst katlarda ise Nezaret bürolarına ait oda ve salonlar yerleştirilmiştir. Yapıda iç konfor ve yenilik açısından o dönem için hayli ileri bir konfor düzeyini ifade eden merkezi ısıtma ve havalandırma sistemi kurulmuştur (Batur, 2003, 80-81).

Binanın cephesi basamakla yükseltilmiş olup, köşedeki birimler öne doğru çıkıntı yapmaktadır. Köşe birimlerinin orta kısmı yine bu parçadan öne çıkmakta ve saçak seviyesinde üzeri kubbe ile örtülerek kuleye dönüşmektedir. Katlar ikili düzenlemede pilastrlarla ayrılmakta, ön cephenin orta kısmında girişi oluşturan bölüm iki kat boyundaki yüksekliğince sivri kemerli dört masif ayaklı arkadlı bir düzenlemede yatay bir giriş koridoru oluşturur. Üsteki diğer iki kat ise alttaki kemer ayaklarının üzerinde mukarnaslı başlıklı kolonlara dönüşüp üçlü pencere düzenlemesi aralarında yer alırlar. Alttaki arkadların arasında ahşap kapılar yer alır. Anıtsal binanın cephesindeki klasik Osmanlı öğelerinden; kulelerdeki ve girişteki almaşık taşlı Osmanlı kemerleri, mukarnaslar ve kemer aralarını dolduran veya şeritler halinde uzanan çini bezemeleridir. Nezaret girişleri ise her iki yandaki, çatı silmesinden sonra kuleleşecek yükselen çıkıntılara yerleştirilmiştir. Binanın köşede çıkma şeklinde ayrılan bölümün düzenlemesi ise, orta da kuleleşen kısımda altta yay kemer içinde yer alan kapı yine iki kat boyu yüksekliğinde olup aradaki silmeden sonra üzeri sivri kemer içinde üçlü düzenlenmiş pencere yer alır. Bu kısmın yanları kat silmesine kadar, altta iki katlı dikdörtgen pencerelerden üsteki pencerenin üzeri küçük konsolların taşıdığı saçağı olan bir görüntüdedir. Yine bu saçaklar kat silmesinin üzerindeki dikdörtgen pencerenin üzerinde de yer almaktadır. Bu pencerenin üzerindeki pencereler yani en üst kat pencereleri köşelerde çıkma oluşturan bu kısımda yuvarlak kemerlidir. Giriş hollerinin cadde kotundan yukarı alınmaları sonucu da, uzun geniş basamaklı merdivenler kullanılmıştır.

İki yandaki kulelere biri alaturka öteki alafranga saati belirleyen iki saat, en üst bölümlerine de metal köşklü, bayrak direkli fenerli birer kubbe yerleştirilmiştir.

Dört katlı olan binanın, orta holü üç kat boyunca yükselmekte ve bu mekan metal strüktürlü cam ile kapatılarak aydınlık bir dikdörtgen mekan yaratılmış. Bu orta mekanda iki kat boyunca; üçüncü katın kat silmesine kadar uzanan, sivri kemerli bölümlenmeleri kapı ve pencereleri meydana getirir. Katlarda bu orta mekanı çevreleyen koridorların etrafında binanın cephelerine denk düşen odalar sıralanmıştır. Üst katlara binanın her iki yanında bulunan büyük mermer merdivenlerle ulaşılmaktadır. Çokgen sütunlar ve sivri kemerlerle taşınan ve korkulukları ajurlu sekiz köşeli yıldızlarla bezeli beyaz Marmara mermeri olan bu merdivenleri de Osmanlı mimari üslubunu yansıtır.

İç mekanlardaki bezemeler, postane olan büyük kabul holü, dışındaki katlarda yalnızca kriş ve duvarların birleşim noktalarındaki alçı mukarnaslardan ve ahşap kapılar üzerinde yer alan bezemelerden ibarettir. Yoğun süsleme programı giriş cephesinin sağında yer alan kule şeklinde biten çıkmadan girişi olan nezaret kısmında (bugün Postahane Müzesi) görülmektedir. Yapının iç dekorasyonu oldukça sade olmakla beraber, nezaret yönetiminin yer aldığı bu kısım süsleme açısından zengindir. Bu kısımdaki oda ve salonlarda yıldız kuruluşlu tavan kalem işlerini, arabesk motifler doldurur. İslam geleneğine bağlı bir süsleme programı göze çarpar. Orjinalliğini koruyan bina günümüzde de yine postahane olarak kullanılmaktadır. İkinci katta cepheye dik kısa koridor üzerinde yer alan kısa ve aşağı doğru kalınlaşan üç sütunla, bunlar arasındaki sivri kemerler dikkat çekici bir uygulamadır. Bu görkemli bina orjinalliğini koruyan birkaç nezaret yapısından biridir. (Fotoğraflar için bknz. s. 306)

2. 9 Maliye Nezareti

2. 9.1 Maliye Nezareti ve Teşkilatı

Maliye Nezareti kuruluncaya kadar Osmanlı Devletinde mali işler defterdarlık ve hazineler vasıtasıyla yapıyordu. Defterdarlık dairesi teşkilatı kuruluşundan Maliye Nezareti adını alıncaya kadar arada geçen yaklaşık beş yüz sene içinde zorunluluklara ve ihtiyacına göre değiştirilmek suretiyle genişletilmişti.

Başdefterdar hükümdar malının vekili ve divanın üyesidir. Başdefterdarın padişaha arza çıkmak hakkı olduğu gibi, haftada iki üç kere de veziri azama maliye hakkında bilgi verirdi. Hazine ve maliye kayıtlarının saklandığı defterhane, başdefterdar olmadan açılmazdı.

Ayrıca, mali konuların ve şikayetlerin değerlendirilerek karara bağlandığı Bab-ı Defteri’de toplanan divana da başkanlık ederdi. Yine sipahilik, çavuşluk, katiplik, zeamet ve hatta sancak için göreve getirilecek kişileri teklif etmek ve hükümdara sormadan iki akçe kadar zam yapmak yetkileri dahilindeydi. Mali konulara dair bütün emirler defterdarlıktan yazılırdı. Başdefterdar, Anadolu ve şikk-ı sani defterdarları, 17. yüzyıl ortalarına kadar kendi işlerinde müstakil oldukları halde bu tarihten sonra, maliyeden yazılan hükümleri imzalamak, divanı toplamak, mukata’aları tevcih etmek, maliyeye alınacak memurları teklif etmek yetkileri yalnızca baş defterdara verilmişti. Defterdarlık teşkilatı zamanla giderek daha da gelişmiş ve ayrıntılı bir hal almıştı. 1568’te maliye kalemlerindeki görevli sayısı 222 olmasına rağmen bu sayı, 18. yüzyılın son yarısında 700’ün üzerine çıkmıştı (Akyıldız, 1993, 92-93).

Maliye teşkilatında değişimin başlaması III. Selim devrinde Nizam-ı Cedid ordusunun kurulmasıyla bunun mali işlerine bakacak yeni bir hazine ve defterdarlığa gereksinim duyularak (1793) bu ordunun başındaki “Talimli Asker Nazırlığı”da bünyesine verilen şikk-ı sani defterdarı bundan böyle “İrad-ı Cedit Nazırı” adıyla anılmıştır. III. Selim’in öldürülmesinden sonra kaldırılmıştır (Cezar, 1985, 930).

II. Mahmud döneminde Mukataat hazinesi kurulunca başında bulunan kişiye yine nazır adı verildi. Başlangıçta bu hazine tam bağımsız değildi; Hazine-i Amire hala varlığını sürdürmekte ve bunun başında bulunan baş defterdar da hala devletin en önemli mali sorumlusu durumunda bulunduğu için, Mukataat Hazinesi Hazine-i Amire’nin bir şubesi olarak mali teşkilatta yer aldı. Ancak bu statü uzun sürmedi ve Mukataat Nezareti kurulunca yeni hazine bağımsızlık kazandı (Cezar, 1985, 930). 1834’te Mukataat Hazinesi, “Asakir-i Mansure Hazinesi ve Defterdarlığı” adını aldıktan ve önemi arttıktan sonra başına getirilen şahıs da Mansure defterdarı olarak anılmaya başlandı. Tanzimat öncesi kurumda birkaç defa değişiklik yapıldı. 1837 sonlarında Hazine-i Amire ile Darphane Hazinesi birleştirilince başdefterdarlık lağvedilip yeni müessesenin başına getirilen şahsa Darphane Amire defterdarı adı verildi (Kütükoğlu, 1994, 95). 28 Şubat 1838’de Hazine-yi Amire ile darphane birbirinden ayrıldı, Hazine-i Amire ve Mensure Hazinesi birleştirildi ve Maliye Nezareti kuruldu. Nezaretin kuruluşu bir kararla duyuruldu. Bu kararla defterdar tabirinin de kullanılmayacağı açıklanarak, onun yerine bütün hazinelerin tek sorumlusu olan maliye nazırı devreye girdi. Maliye nazırına yardımcı olmak üzere bir de müsteşar tayin edildi. Ancak Maliye’de istenilen istikrar sağlanamayınca nezaret bünyesinde değişiklik yapılarak yeniden defterdarlık uygulamasına geçildi. Hazine-i Amire ile Hazine-i Mukataat defterdarlığı kuruldu. Bu reform ile maliye müsteşarlığına da gerek kalmadığından kaldırıldı. Maliye kalemleri ve

memurlarının müştereken kullanılabilmesi için her iki defterdarlık aynı daireye yerleştirildi. (22 C 1255/2Eylül 1839) Bu kalemlerin hepsinin ortaklaşa kullanılamayacağı anlaşıncı mektubi odası ikiye ayrılarak mukataat defterdarlığı mektupçuluğu ve hazine-i amire mektupçuluğu kuruldu. Hazine-i Amire’de ayrılınca, evamir-i aliye müdürlüğü kuruldu (Akyıldız, 1993, 111).

Tanzimat’la beraber vergi sisteminde yapılan değişiklikler maliye merkez idaresinde de birtakım yeniliklerin gerçekleştirilmesini gerektiriyordu. Mukataat defterdarlığı kaldırılarak mukataat hazinesi ile hazine-i amire, hazain-i amire defterdarlığı adıyla birleştirildi. (14 Za 1255/19 Ocak 1840) Umur-ı Maliye Nezareti tekrar kuruldu. Defterdarlıkların birleşmesiyle daha önce ikiye ayrılmış olan mektupçulukları maliye mektupçuluğu adıyla yeniden birleştirildi. Defterdara yardımcı olmak üzere hazain-i amire defterdarı muavini adıyla bir görevli atanmıştı. Devletin gelirlerinin daha sağlıklı tespit edilebilmesi için de birtakım düzenlemeler yapılarak maliye kalemleri arasında koordinasyon sağlandı. Gerek muhassıllardan ve gerekse müstesna yerlerden gelen varidat, hem sergi hem muhasebesine hem de varidat muhasebesine ayrıntılı bir şekilde kaydedilerek işlemlerin daha sistematik yürütülmesi tasarlandı (Akyıldız, 1993, 112).

Osmanlı maliyesi, birisi usul-i atik, diğeri usul-i cedide göre tanzim olunmuş iki ayrı birim tarafından idare edilmeye başlanmıştı. Ancak bu durum da uzun sürmedi. Keza maliyedeki bu iki başlılığın yanında, esas olarak eski ve yeni karışıklığının bu şekilde hukuki olarak tescili, işlerin daha düzenli yürütülmesinde en büyük engel idi. Maliyeyi bu tarzda yönetmenin imkansızlığı anlaşıncı, eski usulden vazgeçilerek hazain-i amire defterdarlığı kaldırıldı. Maliye Nezareti, tekrar müstakil ve maliyenin tek sorumlusu durumuna getirildi. (Safer 1256/Nisan 1840) Böylece, devletin bütün gelir ve giderleri, yine tek elden, yani yeni kurulan nezaret tarafından idare edilmeye başlanmıştı. Nazıra yardımcı olması için maliye nezareti muavinliği kuruldu. Nazıra paşalık unvanı verildi. (8 R 1256/9 Haziran 1840) Nezaret muavinliği de maliye nezareti müsteşarlığına dönüştürüldü. İşlerin çokluğuna bağlı olarak yazışmaların artması maliye mektupçuluğunun Anadolu ve Rumeli diye iki mektupçuluğa ayrılması sonucunu doğurdu. Yeni mektupçuların mahiyetlerine yeterli sayıda memur da verilmişti (Akyıldız, 1993, 112).

12 Recep 1256/9 Eylül 1840 tarihinde maliye nezaretine bağlı olarak mali işlerin etraflıca ele alınıp görüşüleceği meclis-i muhasebe-i maliye kurulmuştu. Meclisin üyeleri arasında Anadolu ve Rumeli Defterdarları ile sergi, esham, varidat, ve masarıfat muhasebecileri ve

kapı kethüdaları bulunuyordu . Meclis vergi ve hazine ile ilgili konulara bakıyor, bunların yanında Tanzimat'ın uygulanmadığı yerlerin muhasebeleri ve tüccar uyuşmazlıklarıyla da ilgileniyordu. Bu meclis, 1855 yılından itibaren de bütçe nizamnamesinin verdiği bir görev olarak bütçe hesaplarının denetimini de üstlenmişti (Çakır, 2001, 37).

Maliye nazırının isteği üzerine nezaretin bünyesinde 4 M. 1259/4 Şubat 1843 tarihinde memlekette imar, ziraat ve ticaret faaliyetlerinin çoğaltılması ile ihracat ve ithalat konularının görüşülmesi amacıyla ziraat meclisi adıyla bir meclis kurulmuştur.

Maliye nezaretinin işlerinin çokluğu dolayısıyla nazırın yükünün hafifletilmesi düşünülerek Anadolu ve Rumeli varidatı defterdarlıkları kuruldu. Tahsilat işleri, Anadolu ve Rumeli varidat muhasebeleri tarafından yürütülüyordu. Ancak bu daireler, muhasebe, ihale taahhüd, tımar, vs. işlerle de ilgilendiklerinden bütün bu çalışmalarının arasında tahsilat ile gereği gibi ilgilenemiyorlardı. Bu sebeple devletin yıllık gelir, bakaya ve tahsilat işleri ile kayıtları tam bir karışıklık ve kargaşa içinde bulunuyordu. Bu durumu düzeltmek ve devletin gelirlerini saptayıp tahsil etmek için maliye kalemlerinden 20 kişi seçilerek tahsilat odası oluşturulur. Başına tahsilat müdürü unvanıyla sorumluluk verilen kalemin görevleri, devletin bütün gelirlerinin miktarını bilmek, zimmet ve polişe pusulaları ile bakaya defterlerini tespit, tahsilata dair işleri takip etmek ve kayıtlarını tutmaktır. (5 R 1265/ 28 Şubat 1849) Tahsilat müdürlüğü, aradan çok geçmeden görevlerinin önemi göz önüne alınarak tahsilat muhasebeciliğine dönüştürüldü (Akyıldız, 1993, 225).

Tanzimat'tan hemen önce 1838'de kurulmuş olan maliye nezareti Tanzimat'ın bir süreç içinde gerçekleştiği düşünüldüğünde Tanzimat'ın ilanı ile aynı reform çizgisi içinde yer aldığı görülmektedir. Tanzimat dönemi içinde mali yönetimin yeniden düzenlenmesiyle ilgili atılan en önemli adım Maliye Nezareti'nin tüm mali işleri düzenleyen ve denetleyen bir nezaret olarak kurulmasıdır. Bu nezarete bağlı olarak oluşturulan maliye hazinesi de daha önce devlet gelir ve giderlerinin belirli bölümlerini kontrol eden çeşitli hazinelerin yerini alarak tüm devlet gelir ve giderlerini yöneten tek hazine haline getirilmiştir. Tanzimat'ın mali açıdan uygulanması esas itibarıyla Maliye Nezareti'nin görevi sayılmış, bu yetki ve sorumluluk maliye nazırına verilmiştir. Böylece devletin iktisadi kaynaklarını yeniden ele geçirme ve elde ettiği bu kaynakları devletin ekonomik yapısını geliştirmede 19. yüzyıl başından itibaren gösterilen çabaların son adımı atılmış oldu.

Maliye Nezareti teşkilatının başında maliye nazırı vardır. Ondan sonra maliye nezareti müsteşarı gelir. Maliye Nezareti'nin kurulmasıyla nazır, nezaretin bürokratik yapısını şu

birimlerden teşkil hale getirdi. Nezaretin bürokratik yapısı dördü muhasebe ve dördü kalem olmak üzere sekiz bürodur. Kalemler: Mektubi-yi Maliye Kalemi, Ruznamçe Kalemi, Evamir-i Maliye Kalemi, Muhallefat Kalemi, Muhasebe büroları: Ceride Muhasebesi, Esham Muhasebesi, Mukataat Muhasebesi, Maliye Muhasebesi. Mektubi-yi Maliye Kalemi, maliye Nezareti'nin bütün yazışmalarını yapmakla görevlidir. Bu kaleme bağlı olarak çok sayıda eleman farklı birimlerde çalışırlar. Ruznamçe Kalemi devletin gelir ve giderlerinin günlük olarak tutulması ve kaydı işini yürütür. Evamir-i Maliye Kalemi maliye ile ilgili emir ve kararların yazıldığı yerdir. Muhallefat Kalemi ise müsadere olunan malların ve hükümdarın veraset işlerinin takipçisidir (Çakır, 2001, 35-36).

Ceride muhasebesi mukataat ve ruznamçe işlerinin muhasebeciliğini yapar. Esham ile ilgili kayıtları tutmak ve esham muhasebelerinin denetimini yapmak Esham Muhasebesinin görevidir. Mukataat muhasebesi, mukataaların verilmesi, muhasebelerinin denetimi ve mukataalarla ilgili yazışmaları yapan yerdir. Son olarak Maliye Muhasebesi ise her türlü askerin maaş ve diğer ihtiyaçlarının sağlanmasını ve bunlarla ilgili yazışmaları gerçekleştirir. Bu büronun yaptığı işler çok çeşitlidir. Dolayısıyla bünyesinde çok sayıda eleman görev yapmaktadır (Çakır, 2001, 35-36).

Maliye nezareti'nin 1328/1912 salnamesindeki teşkilatı ise şöyleydi. Kalem-i Mahsus Müdürlüğü, Hukuk Müşavirliği, Memurin Müdüriyeti, Muhasebe-i Maliye Müdüriyeti, Muhasebe-i Umumiye Müdüriyeti Umumiyesi, Düyun-ı Umumiye ve Muamelat-ı Nakdiye Müdüriyeti, Varidat Müdüriyeti Umumiyesi, Emlak-ı Emiriye Müdüriyeti, Vezne-i Umumi Müdürlüğü, Muhassasat-ı Zatiye Müdüriyeti, Evrak-ı Nakdiye ve Matbua ve Levazım Müdüriyeti, Hey'et-i Teftişye Müdüriyet-i Umumiyesi, Umum Müdürlüklerin ayrı ayrı kalemleri vardı (Pakalın, 1993, II.,402-403).

2.9.2 Maliye Nezareti Binası

Defterdar kapısı veya Bab-ı Defteri'nin 17. yüzyılda mevcut olduğu bilinmekle beraber bunun hangi tarihte müstakil bir binaya yerleştiği bilinmez. Fakat 18. yüzyılda Defterdar Kapısı'nın, Paşa Kapısı yakınında Bıyıklı veya Bozoklu Mustafa Paşa'nın konağında bulunduğunu biliyoruz. 18 Şevval 1120'de (1709) III. Sultan Ahmet, bu konağı kızı Fatma Sultan'a verdiğinden defterdar ve maliye erkanı yine o civarda Yerebatan Sarayı'na nakletmişlerdir. Sonradan Damat İbrahim Paşa sadaretinde Paşa Kapısı olan bu Bozoklu Sarayı şimdiki Cağaloğlu Hamamı'nın sırasındaki sahada yer almaktaydı. Şamdanizade 18.

yüzyılın ilk yarısında Divanyolunda Acımusluk civarında seksen odalı büyük bir konağın defterdar kapısı olduğunu bildirir. Defterdar Konağı'nın yanmasından sonra Sedefçiler civarında Karababa sokağında Acem Ali Ağa Konağı (Divanyolunda Çarşıkapısı'na yakın) birkaç defa defterdarlık kapısı olmuştur. I. Sultan Mahmud Şevval 1156 (1744) Çatalçeşme'de yeniden bir Defterdar Kapısı yaptırmıştır (Uzunçarşılı, 1988, 334-335).

1168 senesi Zilhicce'sinin yirmi ikisinde (1756 Eylül) Hocapaşa yangınında Defterdar Kapısı da yanmış ve bunun üzerine sabık şeyhülislam Abdullah Efendi'nin Sultan Ahmet'teki evi geçici olarak defterdar kapısı olmuştur. 1202 (1787) senesinde de defterdar kapısının Çatalçeşme mevkiinde (Sultan Ahmed civarında eski Zabtiye Nezareti caddesi üzerinde bulunan ilkokul binasının bulunduğu yerdir) olduğu bilinir (Uzunçarşılı, 1988, 334-335).

Bugün de aynı adı taşıyan Ticarethane sokağındaki Ticarethane binası, (günümüzde yerinde Osmanlı Arşivleri binası vardır) sultan II. Mahmud devrinde Bab-ı Defterdari yani Maliye Nezareti kullanımına verilmiştir. O sırada bina, Maliye Nezareti Topkapı Sarayı içine taşındığından boşaltılmıştır (1838). (Ergin, 1940, 339) Bab-ı Hümayun'dan içeri girildiğinde sağda konumlanan Defterdarlık-Maliye Nezareti binası H. 1283/M. 1866 yılında yanmıştı. Mal defterdarları bu binada oturlardı* (Konyalı, 1943, 283). (Resim 2.42; 2.43)

Bab-ı Hümayun'dan girilince kapıya dik doğrultuda uzanan, dikdörtgen şeklinde ve yüksek duvarların üzerinde iki katlı bir bina olduğu görülür. İki katta da eşbiçimli pencerelerin yer aldığı bir ön cephe düzeni vardır. Avluya bakan bu cephede, orta kısım hafif taşkın ve bu kitlenin de orta kısmında çatı, küçük bir üçgen alınlık biçiminde sonlanmıştır. Bab-ı Hümayun'a yakın kısmında yine hafif bir çıkıntılı kesim daha görünmektedir. Yapının arka cephesi ise çok anlaşılmamakla birlikte ön kütleye göre, muhtemelen bir kot farkı olduğundan daha alçak görünmektedir.

Maliye Nezareti, Topkapı Sarayı avlusundaki 1866 yılında yanan binasından sonra, kısa bir süre önce bitirilen Fossati'nin inşa ettiği Darülfünun binasına geçer. Bu binada fazla kalmamıştır çünkü bu sırada inşa edilen ve Fuad Paşa konağı olarak geçen bina, Maliye Nezareti'ne tahsis edilir. Konak Maliye Nezareti'ne verilince arkasına iki bina daha eklenmiştir.

* Defter eminine bağlı olan Tımar defterdarlarından ayırt edilmek için bunlara Mal defterdarları, Hazine defterdarları denilirdi. (Konyalı, 1943, 283)

Resim 2.42 Topkapı Sarayı avlusundan Maliye Nezareti binaları 1852 (Fossati, 1980, 50).

Resim 2.42 Topkapı Sarayı avlusundan Maliye Nezareti binaları – Resim 3.42’den ayrıntı, 1852 (Fossati, 1980, 50).

1867 yılında Maliye Nezareti kullanımına verilen Fuad Paşa Konağı olarak geçen bina, Takvimhane ve Darülfünun sokaklarının Beyazıt meydanında kesiştiği doğu yönünde ana giriş kapısı yer almaktadır. (Resim 2. 44)

Bu konağın Maliye Nezaretine verilmesi ile ilgili Abdurrahman Şeref Bey’in Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası’nda yayınladığı, “Fuad Paşa Konağının Nasıl Maliye Nezareti Oldu”

Resim 2. 44 Maliye Nezareti binası (İst. Büyükşehir Bel. Baş. İmar ve Şehircilik Daire Başkanlığı, Koruma- Uygulama ve Denetim Müdürlüğü arşivi).

başlıklı makalesi bulunmaktadır. Bu durum, çeşitli dedikodular aktarılarak kısaca şöyle anlatır: Devletçe bir büyük konak yaptırılarak Fuad Paşa'ya hediye edilmesini Sultan Abdülaziz daima düşünürdü ve kendisine her teklif edilişte Paşa hazinenin sıkıntısını düşünür ve reddederdi. Sonunda bedeli kısmen Hazine-i Hassadan ödenmek üzere, Beyazıt'ta bir iki eski büyük ahşap konak, o arada Halil Kamil Paşa'nın konağı da satın alındı, yıktırıldı. Birkaç arsa daha eklenerek Fuad Paşa'nın konağı inşasına başlandı. Konağın mimarı o sırada İstanbul'da bulunan Bourgeois adında Fransız bir mimardı. Konak tamamlanır ve taşınmak üzere iken 2 Ramazan 1284 (27 Aralık 1867) Cumartesi günü paşadan konağın masraf defterleri istenerek konak müsadere edildi ve Maliye Nezareti Konağı yapıldı. "Musadere usulünün" devam ettiğini belirterek istifa eden Fuat Paşa'ya konağın iade edildiği, ancak istifasını geri alan paşa'nın konağı takdim etmeye mecbur kaldığını bildirir (Abdurrahman Şeref, 1326-1327, 129-136).

Konağın Fuad Paşa'dan alındıktan sonraki inşaatı ile ilgili arşiv belgesi ise şöyledir:

"...Bayezidde vaki olup hitamı mütekariib olan Mâliye dairesinin emr-i inşasını ibtida müteahhid bulunan Mimar Mösyö Burjuva marifetiyle ber-mûceb-i kontrato kaffe-i inşaat ve haric-ez-kontrato vukû' bulan ilavatin masârifi üç milyon iki yüz yetmiş altı bin dokuz yüz doksan beş ve mübâya'a edilen dekakin esmanı dokuz yüz yirmi üç bin ve nakkaş-ı ba-sağaya kezâlik haric-ez-kontrato itası lâzım gelen yirmi bir bin bu kadar kuruş ki ceman dört milyon iki yüz yirmi bir bin küsur kuruşa peyveste olmuş ise de gerek daire-i mezkûrenin ve gerek

haricinde kain dükkanların harik vukuuyla yapılamayan mahalleri masarifi idiği indel-keşf tebeyyün eden iki yük altmış sekiz bin bu kadar kuruş mebalîğ-i muharrereden aşağı ve oldukta kaffe-i masarifat üç milyon dokuz yüz elli üçbin küsur kuruşa tenezzül ederek Cenâb-ı hazîne-i celîle-i Mâliyeden tamamen tesviye olduğu gibi dâire-i mezkûrenin ikmalini kablel-harik der-'uhde eden Barborini Kalfanın vaktine raci-i müsadife gelince merkum dahî eğer ki müteaahhid-i evvelin nakıs bıraktığı mahalleri zikrolunan masârif-i inşaiyeden gayr-ez-tesviye küsur kalan sekiz yük yirmi üç bin bu kadar kuruşla ikmal-i taahhüd etmiş ise de dâirenin muhterak olduğu güne değin ber-minvâl-i muharrer yapıldığı tebeyyün eden iki yük altmış sekiz bin bu kadar kuruşluk yerlerden mâ'adâ mahaller için merkumun vukû' bulan sarfiyatı beş yüz elli dört bin bu kadar kuruş olmak lâzım geldiği ve kendisinin mehuzatı ise altı yük elli bin kuruş bulunduğu cihetle bunlar müvâzene olunduktan ve yüz bin Osmanlı altınının yüz iki kuruşa verilmesi şart-ı mukavele iktizasından olduğu halde mebalîğ-i mezkûre metelik olarak tesviye kılınmasıyla sekiz bin bu kadar kuruşta akçe farkı tenzil kılındıktan sonra kendisinin seksen yedi bin yüz elli dokuz kuruş zimmeti tebeyyün edip fakat bu hesap harik vukuuna kadar müddet-i hesabi olarak ondan sonrası Erkan-ı Harbiye Reisi Saadetlü Mahmud Paşa Hazretleri marifetiyle ber-vech-i emanet inşa ettirilmekte bulunmasından ve akib-i harikte sakf inşası Şehr-Emâneti tarafından merkuma ber-vech-i maktu iki yüz bin kuruşa havale ile berâber Avrupadan merkum vesasetiyle yüz bin kuruşluk demir kiriş celbolunarak bunlar ise evvelki hesaba idhal kılınacak olmasından dolayı merkumun şu hesapta hayli matlubu görünecek olmasına mebnî bu matluptan zimmet-i muharreresinin mahsubu için başka ve kablel-harik olan muamelat-ı hesabının dahî ber-minvâl-i muharrer rüyetine razı olduğunu ve vakten-minel-evkat bir guna iddiada bulunmayacağını mütezammın başka iki kıta sened alınıp onun hesabı da şu sûretle tesviye kılınmış... Fî 18 Rebiülevvel sene 287". 18 Haziran 1870 (BAO, İ.DH., 42727)

Belgeden anlaşıldığı kadarıyla inşaatı bitmek üzere olan dairenin devralınmasından sonra, kontratta yer alan ve kontrat dışı gerçekleşen ilavelerin tutarı bildirilmiş ve yangın nedeniyle binanın dışında bulunan dükkanların yapılamayan yerlerinin masrafı da belirlenmiş maliye tarafından bu masraf ödenmiştir. Binanın mimarlığını yangından önce üstlenen Barborini Kalfa ilk mütahitin eksik bıraktığı yerleri halletmiş ve yapıyı bugünkü haline kavuşturmuş olmalıdır. Ödenen hesaplarda meydana gelen karışıklık bildirilerek, bu hesabın yangın olana kadar geçen süreye ait olduğu bu aşamadan sonra yapının Erkan-ı Harbiye Reisi Mahmud Paşa tarafından inşa ettirilmekte olduğu bildirilmiştir. Yangında çatı inşası Şehremaneti tarafından Barborini Kalfa'ya havale edildiği ve Barborini tarafından Avrupa'dan yüz bin kuruşluk demir kiriş istendiği belirtilir.

Belgeden anlaşıldığı kadarıyla yapının başlangıçtaki mimarı Bourgeois dir, ancak Barborini yapıda önemli değişiklikler yapmıştır. Yapı bu değişikliklerden sonra konak mimarisinden radikal biçimde ayrılan özellikler kazanmıştır. Öncelikle çok büyük bir kütleyle sahip olan bina, Beyazıt Meydanına bakan yan cephesi bir konak yapısında olmayacak şekilde arkadlı bir bölüme sahiptir. Arkasında sıra halinde odaları da olan arkadlar, daha önce Darülfünun binasında da olan benzer uygulamaya; ön cephenin alt katında sıra halinde, yine arkadlı dükkan olarak yapılmış bölümlere sahiptir. Hatta bu arkadların dükkan olarak kullanılmasına

bağlı olarak, amacına göre bir dönem açık, bir dönem de kapalı olarak kullanıldığı görülür. Genel mimarisinin, daha çok bir devlet dairesine benzediği bu binanın durumuna ilişkin şunları söyleyebiliriz: yapımına konak olarak başlanan binanın devlet dairesi yapılmasına karar verilince uygulamada değişiklikler yapılmıştır.

Kagir üç katlı doğu-batı doğrultusunda uzanan, dikdörtgen formu binanın en dikkat çeken cephesi Beyazıt Meydanı'na bakan güney cephesidir. Vezneciler ile Beyazıt Meydanı arasında uzanan, tavanı 17 adet haç tonoz ve yuvarlak kemerlerden oluşmaktadır. Bu kısım taş döşemedir. Binaya girişi sağlayan iki kapı bu kısımda yer almaktadır. Revağın üzerindeki iki katta cephe boyunca devam eden eşit aralıklı söveli pencereler yer alır. Binanın asıl girişi doğuya bakan cephededir. Giriş yuvarlak kemerli bir kapı şeklinde düzenlenmiş, üst kısmında ııınsal bezemeli, amblemli demir parmaklık kullanılmıştır. Kemerli kapının iki yanında yine yuvarlak kemerli zemine kadar gelen pencereler yer alır. Bu bölümün yan yüzeylerinde sağda üç adet yuvarlak kemerli üç pencere, solda yuvarlak kemerli tek pencere ve arkadlı kısmın başlangıç kısmı olan yuvarlak kemerli açıklık yer alır. Üst katlarda, üç bölümde de her bir katta üçer pencere bulunur. (Şekil 2.28, 261)

Binanın eski fotoğraflarından anlaşıldığı üzere, Tanzimat dönemi özelliklerini yansıtırken oldukça değişikliğe uğramış; söveler, silmeler, duvarlardaki girintiler, pencereler arasındaki cephe bezemeleri, cephelerde orta kat ile üst katı ayıran korniş ve çeşitli uygulamaları tamamen düzlenmiştir. Pencerelerde yuvarlak kemer ve basık kemer kullanıldığı dikkati çekerken birinci kat pencerelerine göre ikinci kat pencereleri daha kısa görünmektedir.

Söz konusu Maliye Nezareti binası yaklaşık olarak 32 x 70 m. boyutlarında dikdörtgen bir kütleyle sahiptir. Bina üç katlıdır. Girişten sonra tam karşısında, üç yönden de üç basamak ile çıkılan iki büyük sütunun oturduğu mermer kaplı merdiven platformu, batı yönüne doğru ve her iki kenarında dörder, kare formu sütunu olan mermer merdivenleri yükselir. Merdiven korkulukları özgün dökme demir olup, günümüze kadar özgünlüklerini koruyabilmişlerdir. Merdivenin güneyinde kalan giriş holünün uzantısının sol duvarlarında odalar yer alır. Binanın zemin katından birinci kata iki ana merdivenle çıkılmakta, birinci kattan ikinci kata çıkışta, binanın batı tarafındaki merdiven devam etmektedir, ancak doğu tarafındaki merdiven birinci katta son bulmakta, bu bölgeden üst kata çıkış ana merdiven holünün kuzeyinde yer alan, koridordan başlayan ve kuzey cephesine yaslanan ara sahanlıklı iki düz kollu yarım döner merdiven ile çıkılmaktadır. Yapının Üniversite kullanımına geçtikten sonra

mekanlarında değişiklikler yapıldığı görölür. Giriş katta yer alan açık orta iç avlu bu dönemde anfi şeklinde düzenlenmiş ve bu mekan eğik bir çatıyla kapatılmıştır. Odalardan bazıları bölünmüştür.

İkinci katta süslemeler Ampir üslup özellikleri taşır. Binadaki duvar resimlerinde Ampir üslubun önemli özelliklerinden yumurta biçimleri ve defne şeklinde gırlantlar göze çarpar. (Resim 2.46; 2.47; 2.48)

Maliye nezareti olarak kullanıldığı dönemde, zemin kattaki kemerli bölümün etrafı kapatılarak değişik amaçlı olarak kullanılmıştır. (Resim 2.44) Cemiyeti-i Tedridsiyye-i İslamiyye azaları tarafından 1927 yılında yayınlanan Darüşşafaka'nın gelirlerini belgeleyen bir eserde, 17 Kafir Dükkanın: Kapatılan Maliye Nezareti binasının (o tarihte bina artık İstanbul Erkek Lisesi kullanımına verilmişti) altında olduğundan, bir resmi daire altında bulunan bu dükkanların şahıslar tarafından kahvehane ve sarraf dükkanı olarak kullanılmasının hükümetçe mahzurlu görülerek 1313 senesinde cephe duvarları örölüp Hazine defterleri ve evrakının muhafazasına tahsis edilmek üzere Maliye'ye kiralandığından ve kirasına mukabil 1314 tarihinden itibaren rüsumattan havale suretiyle Maliye hazinesi namına yüz bin kuruşun Darüşşafaka'ya verilmesinin idarece uygun görüldüğünden, bu miktarın ayrıca aktarıldığından ve daha sonra yardım suretiyle verilmekte olan meblağ ile birleştirildiğinden bahsedilmiştir (Haz. Kanar, 2003, 21).

Ayrıca 1894'de meydana gelen İstanbul için büyük bir yıkım olan depremde hasar gören binanın o dönemde çekilmiş bir fotoğrafından anlaşıldığına göre kapsamlı bir tadilat geçirmiştir. (Resim 2.49)

Günümüze kadar dış cephe ve plan uygulaması oldukça değişerek gelmiş yapı, boşaltılmıştır ve restore edilmektedir. Bu restorasyonda pencerelere profilleri ve cepheye pilastırlar yeniden eklenmektedir. (Fotoğraflar için bkz. s. 310)

Fuat Paşa konağının arkasında nezaretle ilgili iki bina daha yer almaktaydı. Ayverdi Haritasında Takvimhane Caddesi üzerinde yer alan ilk bina Beytülmal ve Masarıfat Muhasebesi adı ile geçen kare planlı yapıdır. Bina günümüzde mevcut değildir. Baytop, (2002, 6) 1959 yılında Maliye Nezareti binasına taşınan Eczacılık bölümünün 1961 yılında fakülte haline getirilen okulun bu binayıda kullanmak istediğini ancak yapının tamir edilemez durumda olduğundan yıktırılarak yerine bugünkü yapının yapıldığını belirtir.

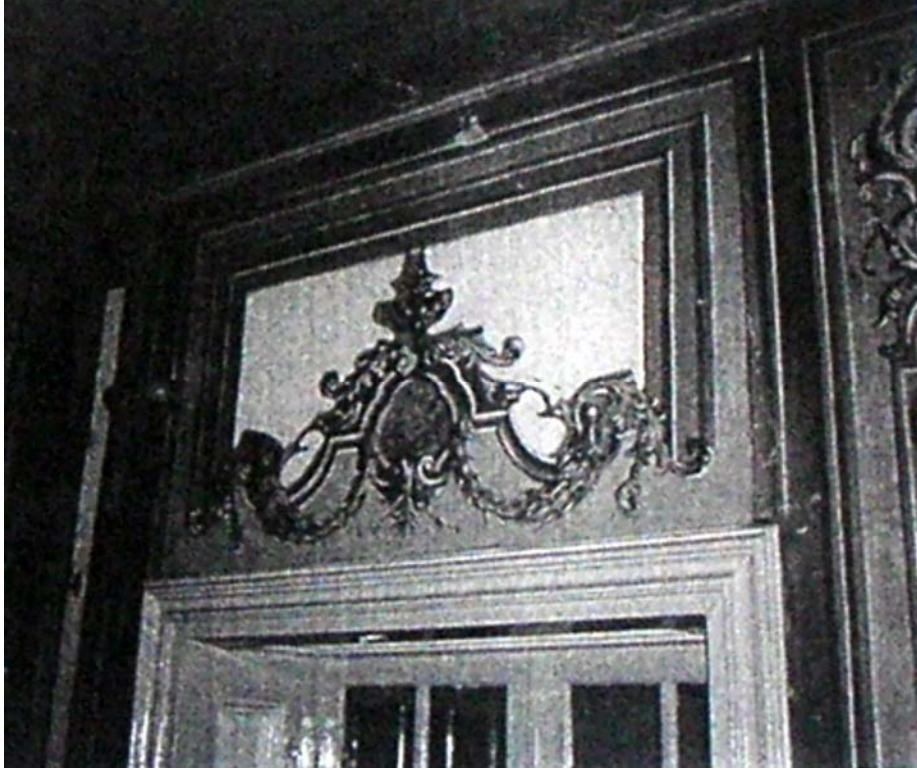
Diger yapı ise Ayverdi Haritasında Vezne dairesi olarak gösterilmiştir. Nezaretin arkasında Vezneciler tarafında bulunmaktaydı. Baytop, (2002,6) binanın Dişhekimliği tarafından 1970 yılında boşaltıldığı tamiri mümkün olmadığından yıktırılıp yerine 1974 tamamlanan yeni bir bina yapıldığını belirtir.

Resim 2. 45 Maliye Nezareti binası giriş merdivenler (İst. Büyükşehir Bel. Baş. İmar ve Şehircilik Daire Başkanlığı, Koruma- Uygulama ve Denetim Müdürlüğü arşivi).

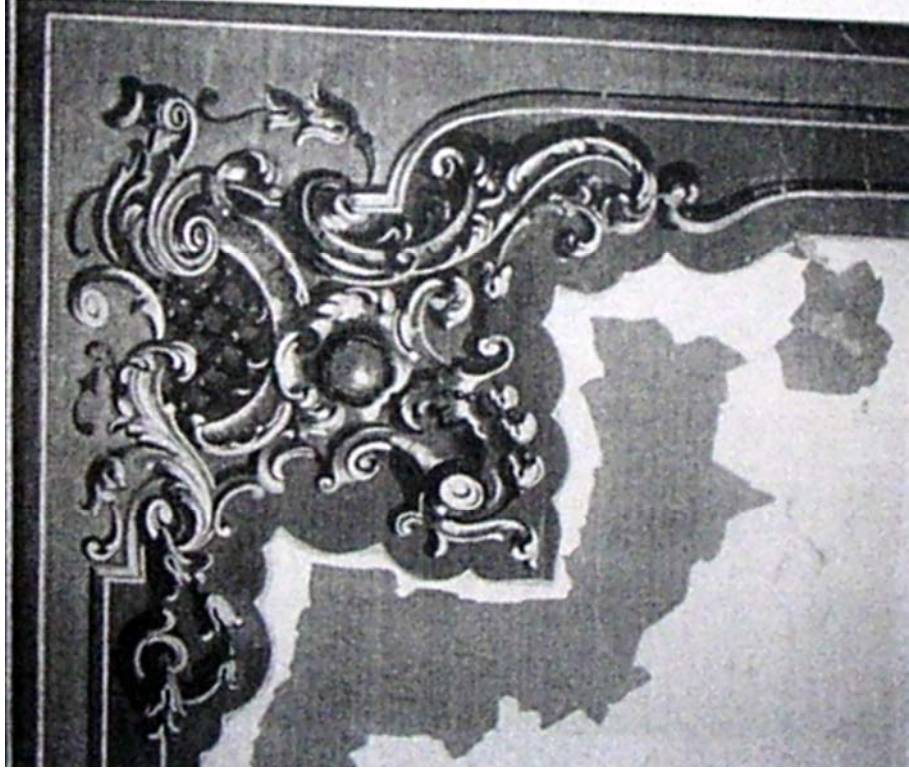
Resim 2.46 Maliye Nezareti binası iç mekan (İst. Büyükşehir Bel. Baş. İmar ve Şehircilik Daire Başkanlığı, Koruma- Uygulama ve Denetim Müdürlüğü arşivi).

Resim 2.47 Maliye Nezareti üst kat kapı üstü süslemelerinden biri (İst. Büyükşehir Bel. Baş. İmar ve Şehircilik Daire Başkanlığı, Koruma- Uygulama ve Denetim Müdürlüğü arşivi).

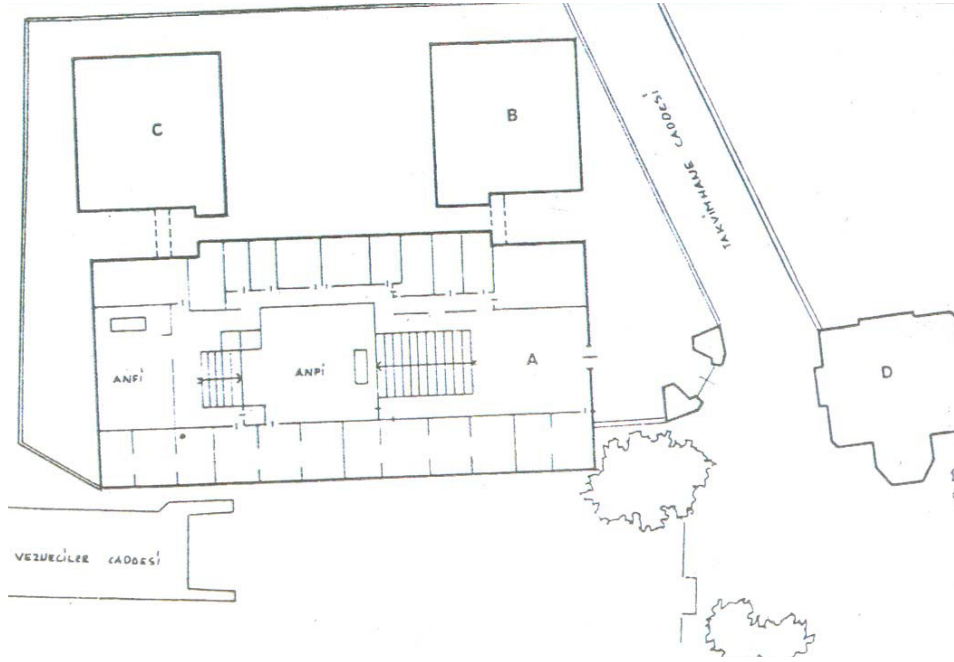
Resim 2.48 Maliye Nezareti binası tavan süslemesi (İst. Büyükşehir Bel. Baş. İmar ve Şehircilik Daire Başkanlığı, Koruma- Uygulama ve Denetim Müdürlüğü arşivi).

Resim 2.49 Maliye Nezareti binası duvar süslemesi köşe detay (İst. Büyükşehir Bel. Baş. İmar ve Şehircilik Daire Başkanlığı, Koruma- Uygulama ve Denetim Müdürlüğü arşivi).

Resim 2.50 1894 depremi sonrasında Maliye Nezareti'nde yapılan tamirat (Genç, 2000, 52).

Resim 2.51 Eczacılık Fakültesi'nin 1959'dan itibaren yer aldığı Fuad Paşa Konağı (Baytop, 2002, 10).

Resim 2.52 1880' lerde Fuad Paşa Konağı (Öztuncay, 2003).

2.10 Zaptiye Nezareti

2.10.1 Zaptiye Nezareti ve Teşkilatı

Zaptiye nezaretinden önce Osmanlı devletinde zabıta işleri İstanbul'da Yeniçeri ağalarıyla Kaptanpaşa'lar Bostancıbaşı'lar, taşralarda Beylerbeyi'ler Sancak beyleri Mütesellim'ler tarafından yürütülürken Tanzimat'tan sonra zaptiye teşkilatı oluşturulmuştur (Pakalın, 1993, III, 673).

Tanzimat'ın 1839'da ilanı ile vatandaşların can, mal, ırz ve namus dokunulmazlığını sağlayacağını açıklayan Osmanlı yönetimi, yasal düzenlemelerle birlikte iç güvenliğin

korunmasına yönelik önemli bir adım daha atmıştır. Merkezi orduda yapılan düzenlemenin ardından 8 Haziran 1844’de tımar örgütü tamamen kaldırıldı. Yerine zaptiye teşkilatı kuruldu. Piyade zaptiye neferine aylık bağlandı. İstanbul’da 1845 yılında güvenlik işlerini sağlamak için Zaptiye Müşirliği kuruldu (Çadırcı, 1999, 187).

Zaptiye teşkilatı, günümüz polis ve jandarmasının yaptığı görevi üstlenmişti. Kuruluş ve işleyişi bakımından daha çok jandarmayı andırmakla birlikte, vali ve kaymakamların denetiminde faaliyet göstermeleri açısından polis hizmeti görmekteydi.

Tanzimat’tan sonra kurulan bu kurum “Zaptiye Nazırı” unvanını taşıyan bir memurun idaresi altında bağımsız bir kurumdur. Başlıca görevleri, suçluları mahkemeye getirip götürmek, vergi memurlarını korumak, posta tatarlarının güvenliğini sağlamak idi. 1326 (1907) senesine ait salnamede Zaptiye Nezareti; Nazır, Nazır Muavini, muhasebeci, nazır muavin-i sanisi, mektupçu, nazırın reisliği altında beş azadan ve bir de başkatipten oluşan “Heyet-i İntihabiyye”, Nazır Muavininin reisliği altında altı azadır. Başkatip bir de katip-i saniden mürekkep “İdare Komisyonu” bir reis, altı aza, bir başkatip, bir müstantik ve bir mütercimden mürekkep “Heyet-i Tahkikiye” on altı kişiden oluşan “Memurin ve Abıtan-ı Aklam”, bir müdürle bir aza ve bir katipten oluşan “Sicil-i Ahval Şubesi” biri reis olmak üzere yirmi iki müfettişten oluşan “Polis Müfettişliği”, iki kişiden oluşan “Nezaret Müstantikleri”, biri Sansör komisyonu reisi olmak üzere dört müfettişten oluşan “Tiyatro Müfettişliği” üçü birinci, üçü ikinci sınıf olmak üzere “Ecza-yi Nariyye Müfettişleri” bir Sertabip, yedi Tabip ve bir Başkatip’ten oluşan “Memurin-i Sıhhiye” olduğu gibi ayrıca İstanbul Polis Müdüriyeti, merakiz polis komiserleri vardı. Beyoğlu ve Üsküdar Mutasarrıflıkları ve onlara bağlı polis teşekkülleri de Zaptiye Nezareti kadrosu içinde idi (Pakalın, 1993, III , 673).

2.10.2 Zaptiye Nezareti Binası

Çengeloğlu Tahir Paşa’nın konağı, Ticaret Nezareti kurulunca nezaret binası yapılmıştı. Ticaret Nezareti binayı tahliye edince 1288/1871-1872 yılında Zaptiye Nezareti taşınmıştır (Şehsuvaroğlu, 29 Eylül 1957). Bu alan şimdiki postane binasının yerinde idi. Zaptiye Nezareti, Sultanahmet’deki Ticarethane binasına naklolduktan sonra bu binayı kullandığından buraya daha sonra “Eski Zaptiye” denilirdi (Ergin, 1995, 956). Ortadan kalkan bu konakla ilgili bir bilgiye sahip değiliz.

Zaptiye Dairesinin şimdiki Postane yerinde olduğuna dair Osmanlı arşivlerinde plan mevcuttur. (BOA, Plan, Proje-Kroki Kataloğu, 218) Planda daire ve çevresi gösterilmiştir.

Plana göre etrafında Süvari Koğuşu, Nöbet Odası, Tulumbacı Koğuşu, Piyade Koğuşu bulunan bir bina olarak gösterilmiştir. Karşısındaki parselde ise Polis Dairesi, Tevkif Dairesi, Başçavuş Koğuşu, Kontrat Dairesi bulunmaktadır. Vaziyet planında, öne ve arkaya çıkan yüzeyleriyle hareketli bir kontura sahip olduğu gözlenir. (Şekil 2.18, s. 229)

Nerede olduğu bilinmeyen, II. Abdülhamit Fotoğraf Albümünde Zaptiye Nezareti'ne ait resim bulunmaktadır. (Resim 2.53) Resimden anlaşıldığı kadarıyla, duvarlarla çevrili alanın giriş kapısı kemerli, ortası armalı ve sağlı sollu nöbetçi kulübesinin bulunduğu bir düzenlemededir. Gerisinde "U" biçiminde cephesi olan nezaret binası görülmektedir. Girişi "U" biçiminde geri çekilmiş binanın üçgen alınlıklı ortadaki girişi, yanlarda dikdörtgen kuruluşlu üç kattada onar pencereyi orta avluya bakan pencereleri görülmektedir. Bina üç katlı kagir bir yapıdır.

Resim 2. 53 Zaptiye Nezareti (II. Abdülhamid Fotoğraf Albümleri'nden, Abdullah Frères, 1880-1893, <http://lcweb2.loc.gov/pp/ahiiquery.html>).

2.11 Hazine-i Hassa Nezareti

2.11.1 Hazine-i Hassa ve Teşkilatı

I. Mahmud döneminde (1730-1754) Darphane-i Amire Nezareti, doğrudan sadrazama bağlandı. II. Mahmud (1808-1839) ise Darphane için Avrupa'dan yeni makineler getirtti.

Kurumda geniş çapta değişiklikler gerçekleştirilirken eskisinin yerine yeni bir Hünkâr Dairesi de yapıldı. 1835’de Darphane-i Amire Defterdarlığı kuruldu; ancak üç yıl sonra 1838’de Maliye Nezareti örgütlenince Darphane de yeniden ayrı bir nezaret oldu (Sakaoğlu, 1996,12).

Tanzimat’la birlikte daha önce var olan Ceyb-i Humayun, Hazine-i Hassa adını alır. (1263). İdaresine de Darphane Nazırı bakmaktadır. Nezaretin tam olarak isminin verilmesi yani Hazine-i Hassa adını alması 18 Ra. 1266 /1 Şubat 1850 tarihindedir (Sakaoğlu, 1996,12).

Hazine-i Hassa Nezareti’nin teşkilatından önce nezaretin temelini atılarak yapılanmaya başladığı dönem Tanzimat’tır. Tanzimat’a kadar Ceyb-i Hümayun Hazinesi’ne ait gelir kaynaklarının idaresini üstlenen kurum, Tanzimat’ın arifesinde idari kadrosuna bakıldığında padişaha ait gelir kaynaklarının bizzat yönetimiyle görevli memurlar vardır. Ca. 1254 (Ağustos 1838)’de Darphane-i Amire’nin idari kadrosu musir, mustesar, sahib-i ayar, baskatib, zimmet efendi, ceyb-i humayun katibi, haslar katibi, sikke-i humayun ressamı, kefce-i humayun nazırı, haremeyn-i muhteremeyn müdürü, maden’i hümayun ve matbah-ı amire anbar emini efendilerden oluşmaktaydı. Kasım 1839’da Tanzimat’ın ilan edilmesinden kısa bir süre sonra ise Darphane-i Amire Müşirliği Nezaret’e çevrilmişti (Terzi, 2000, 45).

Tanzimatla birlikte yapılan yeni düzenlemelerin sonucunda Ceyb-i Hümayun’un Osmanlı Devleti’nin iç hazinesi haline getirilmesi ve bu hazineyi idare etme vazifesinin Darphane-i Amire Nezareti’ne verilmesi üzerine, Darphane bu yeni dönemde bilinen görevinin dışına çıkarak -ki meskulat işlerinin idaresi Maliye Hazine’ne aktarılmıştı- devletin iç hazinesini idare etmekle yükümlü tutulmuştu. Nezaret’in teşkilatı’nın çekirdeğini oluşturan bu dönemde, hazineye ait işlerin yürütüldüğü bazı kalemler bulunmaktadır. Zimmet Kalemi, Varidat Kalemi, Darphane Muhasebeciliği, Tahrirat kalemi, Ceyb-i Hümayun Katipliği/Sergi Kalemi (Terzi, 2000, 45).

Hazine-i Hassa Nezareti’nin kuruluşundan sonra bürolar da asıl kimliklerini kazanmışlardır. Hazine-i Hassa’nın (1850-1880) tarihleri arasında “muhasebe”, sergi muhasebesi”, ve “tahrirat”olmak üzere belli başlı üç kalem mevcuttu. Bu kalemlerde zaman içinde bazı değişikliklerde yapılmıştır. Bunları kalemler üzerinden anlatalım.

Muhasebe Kalemi: Darphane Muhasebeciliğinin adı Hazine-i Hassa Muhasebeciliği olarak değiştirilmiştir. Nezaret’in muhasebe işlerini ve kayıtlarını yürüten bu kalemdeki muhasebeci Maden Meclisi’ne de başkanlık ederdi (Terzi, 2000, 50).

Bir süre sonra muhasebeciye ait işlerin yoğunluğu sebebiyle, Maden-i Hümayun Meclisi ve Sarrafan Komisyonu başkanlığı Muhasebeci'nin üzerinden alınmış ve komisyon adı "Hazine-i Hassa Komisyonu" olmuştur (Terzi, 2000, 51).

1278 (1861) yılında Hazine-i Hassa Sergi Mümeyyizliği Muhasebeciliğe bağlanmış ve yapılan bu son değişiklikten sonra Muhasebecilik varlığını bu şekilde devam ettirmiştir. Sergi Kalemi: Hazineye ait sergi işlerini idare etmek üzere Hazine-i Hassa'nın resmen kurulmasından sonra, bir sergi odası oluşturulmuş ve Hazine-i Hassa Katibi Es'ad Efendi'nin "Hazine-i Hassa Sergisi Mümeyyiz-i Evveli" olarak Sergi odasının başına getirilmiştir. Daha sonra nezaretin bünyesinde meydana gelen yeniden yapılanmalar içinde, sergi Mümeyyizliği de 17 Cemaziyelahir 1269 (28 Mart 1853) tarihinde muhasebe kalemi ile birleştirildi. Çok geçmeden bu iki kalem tekrar birbirinden ayrılmış böylece Sergi Muhasebesi, ayrı bir kalem olarak varlığını sürdürmüştür. Sergi Muhasebeciliğinin adı 4 Şubat 1858'de Sergi Müdürlüğü'ne çevrilmiş ve 1861'de sergi işleri muhasebecilikle tekrar birleştirilmiştir. Bu teşekkülün başında sergi mümeyyiz-i evveli bulunur ve altında mümeyyiz-i sani ve katipler görev yapardı (Terzi, 2000, 52).

Tahrirat Kalemi: Hazine-i Hassa Nezareti'nin kuruluşundan sonra Darphane tahriratı mümeyyizliğinin adı Hazine-i Hassa tahriratı mümeyyizliği şeklinde değiştirilmiştir. 17 Cemaziyelahir 1269 (28 Mart 1853)'de ise tahrirat mümeyyizliği Tahrirat Başkatipliğine dönüştürülmüştür. Tahrirat Başkatibi söylemi daha sonra Mektupçuluk olarak değiştirilmiştir. Bu durum 1278 yılına kadar devam etmiş tekrar ismi Tahrirat Müdürlüğü'ne çevrilmiştir. 1289 /1872 yılında ise kalemin isminde yapılan değişiklikler son şeklini bulmuş ve Tahrirat müdürlüğü unvanı Mektupçuluğa çevrilmiştir. 1865'ten itibaren önce Tahrirat Müdürünün sonra ise sani efendiler ve kalemde görevli katip ve müstahdemler görevlerine devam etmişlerdir (Terzi, 2000, 53).

2. 11. 2 Hazine-i Hassa Nezareti Binası

Ceyb-i Hümayun'un Hazine-i Hassa'ya, Darphane Nezareti'nin, Hazine-i Hassa Nezareti'ne dönüştürülmesinden sonra da nezaret aynı yerinde faaliyetini sürdürmüştür. Hazine-i Hassa Nezareti'nin bulunduğu daire, II. Abdülhamit'in hükümdarlığına kadar Topkapı Sarayı'na Bab-ı Hümayun kapısından girildiğinde hemen solda yer alan Darphane-i Amire binalarının bulunduğu alanda idi (Terzi, 2000, 43).

Darphane yapılar topluluğu, Topkapı Sarayı birinci avlusunda, Aya İrini Kilisesi'nden başlayarak, kuzeybatıya doğru Soğuk Çeşme Kapısı'na (Gülhane Parkı girişi) kadar uzanan eğimli geniş arazide yer alır. Arazinin sınırlarını batıda Sur-ı Sultani, kuzeyde Osman Hamdi Bey Yokuşu belirler. 17 dönümlük bir alanda kurulu olan Darphane arazisi yüksek duvarlarla çevrilidir. Darphane; dökümhane, çarkhane sikkehane, teksirhane, tamirhane, kalıp atölyesi gibi imalatla ilgili yapılar ile muhasebe ve eminlik gibi yönetim birimlerini içermekteydi. Hazine-i Hassa Nezareti kuruluşundan, 1877'de Dolmabahçe'ye taşınıncaya kadar burada hizmet vermiştir (Can, 1993d, 553).

Aya İrini Kilisesi, Osman Hamdi Bey Yokuşu ve Gülhane Parkı arasında bulunan yapılar topluluğunun ana giriş kapısı, Aya İrini Kilisesi'ne bitişik olan, Darphane-i Amire'nin güneydoğu duvarı üzerinde yer alır. Tali bir giriş kapısı da Osman Hamdi Bey Yokuşu üzerindeki Darphane-i Amire'nin kuzeydoğu duvarında, Arkeoloji Müzesi girişinin karşısındadır.

Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Tarafından Darphane olarak yaptırılan kagir bina 1727'de tamamlanmıştır. Darphane yapıları II. Mahmud döneminde kapsamlı onarımdan geçirilmiş ve Darphane Köşkü inşa edilmiştir. Bu çalışmalar Hassa mimarı Krikor Amira Balyan yönetiminde bu yıllarda yapılan Darphane Kapısı ve Darphane Köşkü dışında, bir genişletme ve yenileme çalışması olarak gerçekleştirildiği düşünülmektedir (Can, 1993d, 553).

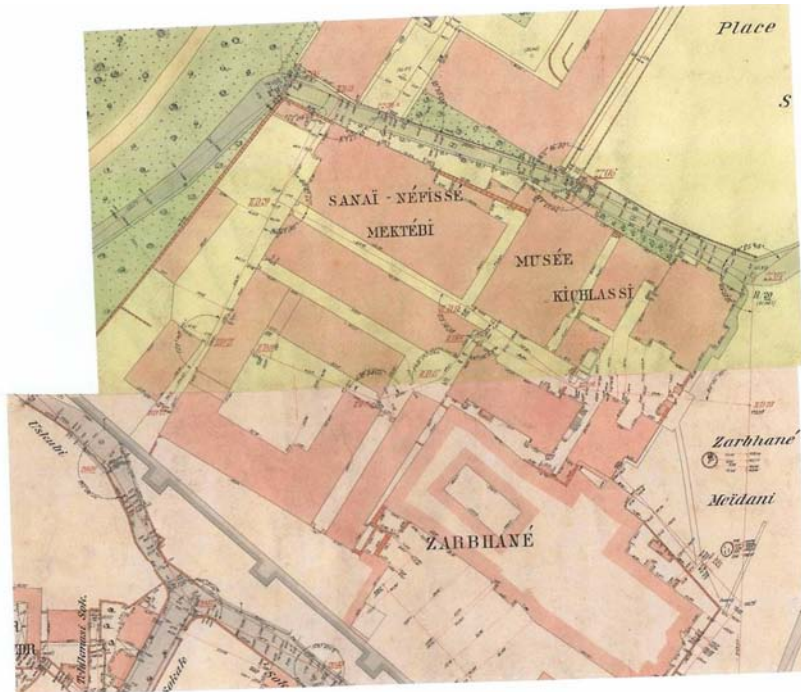
Gaspere Fossati'nin 1852'de hazırladığı albümde, Topkapı Sarayı birinci avlusu'nda Saint İren Kilisesi'nin sol yanında Darphane binalarının genel yerleşim düzeni görülmektedir. (Resim 2.42)

Giriş avlusunda yer alan yapıların 1982-1983'te Kültür Bakanlığı'nca restorasyonları yapılmış ve Darphane Eminliği binası ile avlunu kuzeybatı köşesinde bulunan küçük yapı İstanbul Röleve ve Anıtlar Müdürlüğü'ne, dökümhane ise İstanbul Restorasyon Konservasyon Merkez Laboratuvarı Müdürlüğü'ne tahsis edilmiştir. Zemin katı taş, birinci kat taş-tuğla sıralı olan yapı sade bir barok üslubu gösteren eğrisel bir saçakla tamamlanır. Her iki katta yerleştirilmiş taş söveli dikdörtgen pencere sıraları zeminde metal şebekeli, birinci sırada metal kapaklıdır (Can, 1993d, 554).

Darphane-i Amire'nin güneydoğu duvarındaki ana giriş kapısından geçilerek ulaşılan ilk avluda güneybatıda Darphane Eminliği ile Dökümhane ve Sikkeken-Teksirhane'nin dar

cepheleri; kuzeybatıda, bugün mevcut olmayan, Darphane Köşkü'nün zemin kat duvarları bulunmaktadır. Sikkeken-Teksirhane ile Dökümhane arasındaki duvar üzerinde bulunan kapıdan geçilerek ikinci bir avluya girilir. Bu avluda sağda Sikkegen, solda Dökümhane binaları yer alır. Avlu giriş kapısının karşısında yanyana iki kapı vardır. Bunlardan sağdaki kapı, Çarkhane ile Kalıp Atölyesi'nin yer aldığı sokağa; soldaki kapı ise, Sıra Odalar, Damga Matbaası ve Kalıp Atölyesi tarafından çevrili olan avluya açılır. Bu avludan başlayıp alt kata doğru devam eden sokakta sağda Çarkhane, solda Damga Matbaası vardır. Kompleksin tali giriş kapısının yer aldığı avluda üç adet yapı yer alır. İlki avlunun güneybatısında, ikinci yapı kuzeybatısında, Gülhane Parkı ile Darphane-i Amire arasındaki istinat duvarına bitişik olarak konumlanmaktadır. Üçüncü yapı ise Osman Hamdi Bey Yokuşu'na çıkan kapının solunda, avlunun kuzey köşesinde yer almaktadır.

Hazine-i Hassa dairesinin bulunduğu yeri Topkapı Sarayı rehberinde şöyle tarif edilmektedir. Eski Eserler Müzesinin arkasına tesadüf eden seddin üzerinde eski Şehremini Ambarı yakınında Yazı Yeri, Deavi Köşkü ve Evkaf Nezareti binaları bulunmaktaydı. Yokuşun sol tarafında yaralan duvar Zarphaneye aittir. Tam köşede on dokuzuncu yüzyıla ait eski Hazine-i Hassa binası bulunmakta idi ki yakın zamanlarda harabiyeti sebebiyle tamire ihtiyacı vardır. (Topkapı Sarayı Müzesi Rehberi, 1933, 20) Bu tarife göre Alman Mavileri Haritasında gösterilen Zarphane'nin köşesindeki yapı Hazine-i Hassa Nezaretine ait olmalıdır. (Resim 2.54)

Resim 2. 54 Zarphane, Alman Mavileri (Atatürk Kitaplığı).

1877 yılında boşaltılan Hazine-i Hassa Nezareti'nin, Ticaret Nezareti tarafından istenmiş olduğunu, fakat bu isteğin gerçekleşmemiş ya da kısa süreli bir kullanım olduğunu belirten Terzi (2000, 43), bu yapının 1907 yılına kadar bakır takımlarının korunduğu mekan olarak kaldığı, daha sonra kimsesizlerin kaldığı bir yer olarak kullanıldığını, zamanla kötü duruma gelen binanın 1921 yılında da yıktırıldığını kaydeder.

Hazine-i Hassa-yı Şahane 1877'de Dolmabahçe Sarayına taşınır. Halen Milli saraylar Daire başkanlığı makam ve bürolarının yer aldığı bu bina ve ona bağlı olarak, simetriğinde bulunan eski Mefruşat Dairesi, bugünkü Kültür-Bilim ve Tanıtım Merkezi binası Hazine-i Hassa Nezareti olarak kullanılmıştır (Köseoğlu, 1992, 78). (Resim 2.55)

Resim 2.55 Dolmabahçe Sarayında Hazine-i Hassa Nezareti (Köseoğlu, 1992, 75).

2.12 Bahriye Nezareti

2.12.1 Bahriye Nezareti ve Teşkilatı

1839'da Tanzimat'ın ilanından hemen sonra bahriyede girişilen ıslahat hareketleri içinde Bahriye Meclisi'nin kuruluşunun ardından yapılan en önemli reform, Osmanlı devlet teşkilatında uzun bir geçmişi olan kaptanpaşalık görevinin kaldırılarak yerine Bahriye Nezareti'nin kurulmasıdır. Ancak 1867'de kurulan bu nezaretle 1804 yılında teşkil edilen Umur-ı Bahriye Nezareti'ni birbirine karıştırmamak gerekir. 1804'te kurulan nezaret Tersane

Eminliği'nin yerine geğmişti. Kaptanpaşalığın kaldırılması fikri ilk defa 1845'te ortaya atılmıştı. Bu tarihte kaptanpaşalığa Tophane-i Amire'de olduğu gibi Bahriye Muişirliği denilmesi sız konusu edilmiş ise de bu teklif o zamanlar pek dikkate alınmayarak kaptanpaşalık unvanı Bahriye Nezareti'nin kurulmasına kadar devam etmiştir (Gencer, 1991, 511).

Tanzimat Fermanı sonrasında yapılan reformlar devam ettiriliyor ancak bunların uygulanması bųyųk gųçlųkler yaratıyordu. Özellikle tamamen mali gųce ve teknik bilgiye dayanan denizcilik sahasında yapılan reformlar, bu gųçlųklere daha da hissettiriyordu. Bu yeni teřkilat, reformların planlanması ve yųr t lmesinde önemli rol oynayan birim "Bahriye Meclisi" dir. Bundan böyle bahriyeli pařa ve subaylardan oluřan, dolayısıyla deniz sorunlarına hakim bir komisyon tarafından planlanıp yųr t lmeđe bařlanmıřtır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun denizlerdeki üstünlüğünü tekrar sağlamak amacıyla, bozulan düzenlerini teknik ve teşkilat yönünden yenilemek için bųyųk çabalar sarf edilerek bu önemli kurumun ıslahına çalışılmıştır. Bahriye Meclisi'nin kurulması ile bahriyede yapılan reform faaliyetleri istikrara kavuşmuş ancak tersane ve Donanma'nın mali cephesinin düzenlenmesi ve dolayısıyla idaresi henüz tam bir nizama bağlanamamıştı. Kaptan Pařa'ya Tersane'nin mali yönden yardımcı olan Bahriye veya Tersane Müsteşarlığının 1861 senesinde kaldırılması ile bu sorumluluk tamamen Kaptan Pařa'nın üzerinde kalmıştır. Aynı zamanda mali, idari ve askeri sorumlulukları yanında esas memuriyetine ilave olarak birtakım g revleride yųr tmeđe  alışan Kaptan Pařa, aynı zamanda Meclis-i Has'da aza idi (Gencer, 2001, 317).

Zamanla Kaptan Paşa denizciliğin önem kazanması ve deniz meselelerinin gün geçtikçe artması ve bunlara benzer birtakım işlerin çoğalması sebebiyle, hem askeri hem de idari ve mali durumları yürütemez hale gelmiştir. Bu durumları göze alan Sadaret makamı, 11 Mart 1867 (5 Za. 1283) tarihini taşıyan bir takriri hazırlayarak, bundan böyle Kaptanlık makamının sadece Donanma-yı hümayunun komutasında olmasını, idari ve mali y nlerin ise yeni kurulacak Bahriye Nezareti tarafından yürütülmesini teklif etmiş ve ayrıca bahriye Nazırlığına Hazine-i Hassa Nazırı Hakkı Paşa'nın 'ilave-i memuriyet' olarak tayin edildiğini belirterek durumdan Kaptan Paşa'yı haberdar etmiştir (Gencer, 2001, 317).

Böylece, Tersane-i amire'nin mali işlerinin Bahriye Nezareti tarafından yürütülmesine karşılık, Donanma komutanlığı da "Mesned-i Kapudani"ye yani Kaptanlık makamına bırakılmış oluyordu. Fakat yeni teşkilatta Kaptanlık Makamı Bahriye Nezareti'ne bağlı idi. Hatta, Tersane ve Donanma'nın her türlü işleri Bahriye Nazırı tarafından tespit edilecek,

bilahare Vükela heyetinin tetkikine sunulmak üzere Babıali'ye bildirilecekti. Bütün bu işlemler Bahriye Nazırı olan zat tarafından yürütülecekti (Gencer, 2001, 319).

Bu yeni düzenlemede en önemli nokta “Mesned-i Kapudani” yani kaptanlık makamı ve onun emrinde olan “Kumanda Meclisi”nin oluşturulmasıdır. Böylece idari ve askeri işler tamamen birbirinden ayrılarak birer meclis tarafından yürütülmeğe başlanmıştır. Her iki meclis yine Bahriye Nezareti'ne bağlı idi.

Bahriye Nezareti'nin kurulması ve Nazırlığa İsmail Hakki Paşa'nın tayininden sonra, Nezaret'e bir muavin ve bir muhasebecinin tayin edilmesi düşünülmüştür. Bahriye Nezareti'ne muavin olarak tayin edilen zat, Divan mensupları arasında yer alacak. Ayrıca Divan'da Muavinin yanında Tersane Mektupçusu ile Bahriye Nezareti Muhasebecisi de bulunacaklardı (Gencer, 1991, 511).

“Bahriye Nezaretine Bağlı Meclisler: 1. Bahriye Meclisi: Kaptan Paşa'nın en önemli yardımcısı konumunda olan Bahriye Meclisi Ümera-yı bahriye'den oluşan, tersane ve Donanma'nın her türlü meseleleriyle ilgili olarak reform tespit çalışmalarını yürüten bir nevi Amirallik konseyi kimliğinde idi. Bahriye Nezareti'nin teşkilinden sonra meclisin bu önemli vazifesi devam etmiş; fakat bu sefer Bahriye Nazırı'nın yardımcısı durumuna girmiştir.

“Nezaretin kurulmasından sonra Bahriye Meclisi'ne bir takım kalemler ilave edilmiş ve ayrıca “Islahat Komisyonu” adıyla bir de komisyon teşkil edilmiştir. Bu komisyon, Tersane-i Amire'nin genel ıslahatını görüşmekle memur olması yanında, lüzumlu nizamları yapmak ve onların yürütülmesi ile meşgul olmak gibi görevlerle de yükümlü idi. Böylece reform hareketleri Bahriye Meclisi'nin içinde oluşturulacak “Islahat Komisyonu” adı altındaki bir komisyon tarafından yürütülmesi sağlanmış oldu.

“Bahriye Nezareti'nin kuruluşunu takip eden süreçte Bahriye Meclisi'nde yapılan en önemli değişiklik, Meclisin, Bahriye, Nizam, Levazım ve İmalat adları altında Dört Daire'ye ayrılması olmuştur. Bu usul için örnek olarak Daru's-sura-yi askeriye alınmış ve ayrıca maaşlarının bu Şura'nın maaşlarına eşit olması sağlanmıştır.

“1-İdare Meclisi: Nezaret'in kurulmasından sonra oluşturulan bu Meclis Tersane-i amiri'nin her türlü satın alma işlerini, Tersane Gelirlerinin kaydı ve tahsilini, inşaat ve mefruşat işlerini, kısaca Tersanenin mali işlerini düzenlemek ve yürütmekle görevliydi.

“Diğer Meclislerde olduğu gibi İdare Meclisi’nin de her türlü yazma ve kayıt işlerini yürüten kalemleri bulunmakta idi. Bahriye Nezareti’nin kurulması ile İdare Meclisi’nde Görevli bu kalemlerin ıslahı söz konusu edilerek; 23 Mayıs 1867 (19 Muharrem 1284) tarihinde çıkan “irade-i seniyye” gereğince meclisçe Hey’et-i Muntazıra adı altında bir hey’et teşkil edilerek, Muhasebe, Muvazene ve İdare kalemlerinin vereceği bilgilerin toplanıp, İdare Meclisi’ne ve oradan da Bahriye Nezareti’ne bildirilmesi sağlanmış oldu.

“2- Kumanda Meclisi: Tersane-i amire’nin askeri işlerini yürütmek maksadıyla teşkil edilen bir meclistir. Önceleri “Mesned-i Kapudani” yani Donanmayı hümayun’un Baş Kumandanı olan Kaptanlık makamının bünyesinde oluşturulan bu meclis, Nezaretin kuruluşundan bir ay sonra Mesned-i Kapudaniligin kaldırılması ile Dahiliye Nezareti’ne bağlanmıştır.

Bu meclis kaptanlık makamının da vazifelerinin nelerden ibaret olduğunu bildiren ve ayrıca bünyesinde oluşturulan Kumanda Meclisinin görevlerini de belirten başka bir nizamname daha hazırlanmıştır.

“Bu meclisteki kalemler Yoklama, Jurnal, Ceride Kalemleri ile Vezne İdaresi idi. Kumanda Meclisi’nin hazırlamış olduğu mazbatalar Bahriye Nezareti’ne gönderilir. Orada gözden geçirildikten sonra, Bahriye Meclisi mazbataları ile beraber Bahriye Nezareti’ne sunulurdu.

“Bahriye Mektebi ile ilgili meseleleri “Mekteb-i Bahriye Nazırı” vasıtasıyla takip edilirdi. Hazırlanan mazbata Bahriye Nazırın’na gönderilirdi (Gencer, 2001, 335-339).

Tersane ve Donanma personeli, Bahriye Nezareti kurulduktan sonra doğrudan doğruya Nezarete bağlanmış, yalnız bu arada 7 Ekim 1867 (8 cemaziyelahir 1284) tarihinde çıkan “İrade-i Seniyye” gereğince, Bahriye Nezareti tarafından teşkili tasavvur edilen Liman Memuriyeti kurulmuş ve memuriyetine Bahriye zabitanından ferik Edhem Paşa tayin edilmiştir. Önceleri Liman Reisi olarak çalışan bu makam 1856 (1273) yılında “Liman Memuriyet”ne çevrilmiş, 1858 (1275) yılında da kaldırılmıştır. 1862 (1279) yılında tekrar Liman Reisliği olarak oluşturulmuş yine aynı yıl kaldırılmış 1864 (1281) yılında Liman memuriyeti olarak yeniden oluşturulmuştur. Aynı yıl yine kaldırılmış 1867 (1284) yılında tekrar oluşturulmuştur (Gencer, 2001, 335-339).

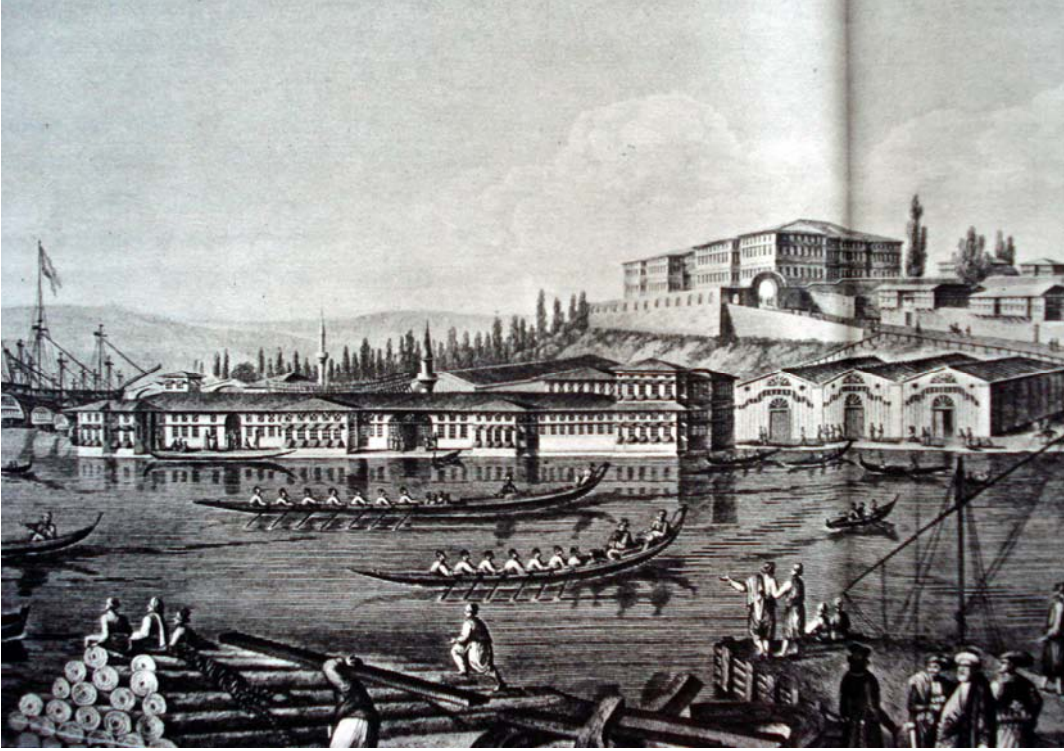
2.12.2 Bahriye Nezareti Binası

Haliç'in kuzey kıyısında Kasımpaşa'dadır. İki katlı yapı günümüzde Kuzey Deniz Saha Komutanlığı binası olarak kullanılmaktadır.

Kasımpaşa'daki tersanenin geçmişi Fatih Sultan Mehmet dönemine kadar gitmektedir. Fatih döneminde iki önemli tersane kurulmuştur. Bunlar Gelibolu'da ve Haliç'in Galata tarafında, Aynalıkavak'tadır. II. Beyazıt dönemi İstanbuldaki tersanede büyümeye başlamış, Yavuz Sultan Selim döneminde Gelibolu'deki tersane küçültülüp tersane neredeyse tamamen İstanbul'a nakledilmiştir (Arslan, 1992, 211). Tersanenin genişletilmesi sırasında buraya yeni bir divanhane daha inşa edilmiştir. Kaptan-ı Deryalar, sefer haricinde Tersane içindeki sürekli ikametgahları olan Divanhane'de tersane ve donanma işleriyle uğraşırlardı (Polat, 1997, 1). I. Ahmet dönemine kadar tersanede imar faaliyetleri; mahzen ve atölye yapımı artarak devam etmiş, yine bu sırada, çok geniş olan tersane bahçesine Aynalık Kavak Sarayı inşa edilmiştir. III. Ahmed'in saltanat yıllarında tersaneye verilen önem daha da artmış ve 1722/23'de büyük bir divanhane inşa edilmiştir (Arslan, 1992, 211).

Bu Divanhane bir ve iki katlı muhtelif ve ayrı binalardan oluşuyordu. En önemli kısmı, önünde ahşap iskelesi ve birçok yerleri kazıklar üstünde kurulmuş deniz cephesi idi. Bu cephenin bir ucunda kaptan paşalara mahsus bir köşk, diğer ucunda da Padişahlar için yapılmış bir kasır bulunuyordu. İki binayı birbirine camekanla bir harem binası bağlamakta idi. Büyük köşkün sağ tarafında Kahya Bey Dairesi, Tercüman Dairesi, Kalem ve Başçavuş odaları bulunuyordu (Polat, 1997, 3).

Tersanenin ilk ayrıntılı görüntüsü III. Selim dönemine aittir. Gravür Melling tarafından hazırlanmıştır. (Resim 2.56) Burada bina 1800 civarındaki şekli ile görülmektedir. Gravürün en solundaki bina divanhanedir. Geniş ve yayvan olan ahşap divanhanenin sol ucu Kaptan Paşa'ya aittir. Bu bölüm, dışa iki çıkma yapacak şekilde yerleştirilmiştir. Binanın sağa doğru tek katlı devam eden bölümü üzerinde, yine iki çıkma bulunmaktadır. Görünüşte hiç simetrik olmayan veya düzene uymayan bu uzun cephede bir yalınlık söz konusudur (Eldem, 1979, 259). Divanhaneye biri küçük diğeri büyük yuvarlak kemerli galerilerle girilmektedir. Bu bölümde iki sıra pencere yer almaktadır. Dikdörtgen olan alt sıra pencerelerde, çıkmalarda, alt ve üstten açılan ahşap kepenkleri vardır. Divanhanenin üst sıra pencereleri daha küçük tutulmuştur ve tepe penceresi niteliğindedir. Divanhane sağ tarafta, üst katı daha alçak, iki katlı ve çıkmalı bir bölüm ile sonuçlanmaktadır (Arslan, 1992, 213).

Resim 2.56 III. Selim döneminde tersanede Divanhane'nin görünüşü , Melling'in gravürü (Melling, 1969, 127).

Sultan II. Mahmud (1808-1839) devrinde, 1818'de Divanhane binası yıkılarak, yerine ön cephesi yine kazıklar üzerine oturtulan yeni bir divanhane yapılmıştır. Bu bina da aynı kısımları içeriyordu. Padişaha mahsus kasrın etrafı kabartmalarla süslenmiş, tavanları muşamba kaplanarak üzerleri üç boyutlu nakışlarla süslenmişti. Tavan göbekleri ve oymalar son derece ustalıkla yapılmıştı (Polat, 1997, 3).

II. Mahmud dönemi tersanesini gösteren iki adet litografi tersaneyle ilgili bilgi sunabilecek şekildedir. Bu litografilerden en erken tarihli olan Préault tarafından gerçekleştirilmiştir. Tersane sahası içindeki binalar ayrıntılı olarak görülecek şekildedir. Haliç kıyısında yan yana uzanan binalar, korint başlıklı pilastırları ve silmeleriyle Neoklasik üslup özellikleri göstermektedir. Ambarların hemen önünde, iki kule arasına yerleştirilmiş yuvarlak kemerli bir kapı bulunmaktadır. Bu kapıdan divanhaneye geçilir. Bu sıralarda divanhane değişmemiştir. Divanhanenin Haliç'e bakan tarafında üç adet çıkma ve bir cumba, arkasında ise yuvarlak kemerli bir revak yer almaktadır. (Arslan, 1992, 216) (Resim 2.57)

Resim 2.57 Tersane II. Mahmud dönemi, Préault (Arslan, 1992, 214).

Diğer litografi ise Brindisi tarafından gerçekleştirilmiştir. Brindisi tersaneye Préault'ye göre biraz daha liman içinden bakmıştır. Litografide sol tarafta görülen yatay bina, Préault'unkine benzemektedir. Binanın hemen sağ tarafındaki yeni yapılan üçgen çatılı ambar veya havuz ve divanhane binası görülmektedir. Haliç'in hemen kıyısında, koyun başında bulunan divanhane kare plan şemasında ve iki katlıdır. Kagir gibi görünmesine rağmen aslında ahşap olan divanhane üç cephesine birer portik eklenmiştir. Altı adet yuvarlak sütunla taşınan bu portiklerin üzerine, pedimenti kabartmalı üçgen alınlıklar yerleştirilmiştir (Arslan, 1992, 216). (Resim 2.58)

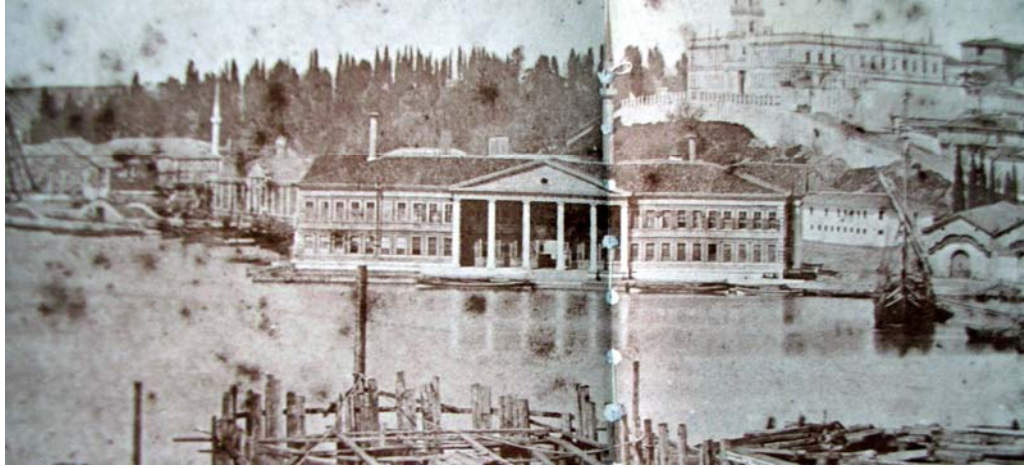
II. Mahmud devrinin sonlarına doğru 1834 yılında harap olmaya başlayan Ampir Divanhanesi 1860 'lara kadar korunmuştur (Arslan, 1992, 216). (Resim 2.59)

Daha önce burada var olan ahşap divanhane yerine Abdülaziz tarafından yeni, daha büyük ve görkemli bir yapı yapılması istenmiş ve bugünkü yapı inşa edilmiştir. Donanmada yapılan yenilikler akabinde yapımı kararlaştırılan bina eski divanhanelerin yerinde fakat tamamen yeni bir anlayışla tasarlanıp yapılmıştır.

Bugün Kuzey Deniz Saha Komutanlığı olarak kullanılan Kasımpaşa'daki Abdülaziz'in 1864-1868 yılları arasında yaptırdığı Bahriye Nezareti binası, denize çakılan yaklaşık 7000 kazık üzerinde elde edilen dolgu zeminde inşa edilmiş, oldukça yüksek bir bodrum kat üzerinde, iki

Resim 2.58 Divanhane II. Mahmud dönemi, Brindisi tarafından yapılmış (Arslan, 1992, 217).

Resim 2.59 Divanhane II. Mahmud dönemi, Robertson 1855-1860 (Eldem, 1979, 270).

katlı ve kagir bir yapıdır. 1865'te temeli atılmış ve 1868'da bitirilmiştir (Batur, 1993a, 550). Osmanlı Arşivlerinde bulunan Haziran 1868 tarihli, “*İnşaatı tamamlanan Divanhâne-i Âmire Dairesi'nden dolayı teşekkürnamenin takdimi*” şeklindeki ifade binanın yapımının bittiğini bildirmektedir. 1285 Safer 23 / 15 Haziran 1868 (BOA, İ.DH. 40162) Batur, (1993a, 550) binanın mimarının Sarkis Balyan olması gerektiğini belirtir. *

* Bahriye Nezareti binasının mimari konusunda değişik adlar ileri sürülmektedir. H.Y. Şehsuvaroğlu Anastas Kalfa'nın yapıtı olduğunu söylemektedir. İstanbul'da yayınlanan Revue de Constantinople'da M. Sarkis Balyan'la yapılan bir röportajda ise Bahriye Nezareti'nin adı, M. Sarkis Balyan'ın yapıtları arasında geçmektedir. (Batur, 1982, 46) Kuzey Deniz Saha Komutanlığının yayınladığı, “Kuzey Deniz Saha Komutanlığı Karargah Binası” kitabında da Sarkis Balyan adı geçmektedir. Bu dönemde bu tür yapıları Ser Mimar yaptığından dolayı olasılıkla binanın mimarı Sarkis Balyan olmalıdır.

Binanın aksiyal ve tam simetrik bir plan ve cephe düzeni vardır. Birbirine dik ve paralel iki eksen üzerinde birbirinin aynı plan ve cephelerden oluşan kareye yakın dikdörtgen bir yapıdır. Eksenler üzerindeki dört giriş, belli bir geometrik form yaratır. Tasarımda merkezde kare bir avlu yer almaktadır. Batur, (1993a, 550) bu orta avlu motifinin ölçü, oran biçim, kullanım ve verilen işlev bakımından farklı olsa da hem Batı hem Osmanlı mimarlığının geleneksel plan uygulamalarından biri olduğunu belirtir. Bu orta avlu kullanımı her ne kadar Osmanlı mimarisinde klasik bir kullanım gibi görünse de, yapının ana mekanı vurgusuyla, 19. yüzyılın ikinci yarısında daha çok Batı Avrupa kentlerindeki belediye, banka, borsa vb. Kamu yapılarında görülen üzeri camla örtülü orta avluları anımsatmaktadır. Girişlerin ve merdiven çekirdeklerinin kolonadların gerisinde tutulması, orta avluya onu çağdaşı örneklerden ayıran bir mekan bütünlüğü vermektedir (Batur, 1982, 47).

Cephede, simetrik plan şemasındaki yapıda dört cephede aynı düzenleme yapılmıştır. Köşe birimleri çıkıntı yapmak üzere, dört cephede a-b-c-b-a ritminde ileri ve geri kütle hareketleri vardır (Saner, 1989,71). Eksen ve köşelerdeki çıkmalar ile pencere biçimlerinin farklılığına dayanan bir düzenleme yapılmıştır. Eksenlerdeki pencereler zemin ve birinci katta at nalı biçimli, köşelerdeki çıkmalarda üçgen kemer içinde ikili gruplar halinde düzenlenmiş, ara yüzeylerde pencereler profilli veya dilimli moresk biçimli kemer öğeleriyle belirtilmiş ve pilastrların oluşturduğu panolara yerleştirilmiştir. Bu cepheler orta avlu düzenlemesine atıflı bir karakter taşır ve bununla birlikte cephe hareketli bir görünüme sahiptir. Giriş zemin katta ortada kapı, kapının iki yanında atnalı kemerli birer pencere ile oluşturulmuştur. Bu bölümün yüzeylerinde, pencere ve kapı açıklıkları arasında ve köşelerde iki katta üst üste oturarak yükselen sütunlar yer alır. Kaide üzerinde yükselen duvara bitişik yarım daire sütunlar, zemin katta lotus yapraklı girift bitkisel bezemeli başlıklara sahiptir. Bu sütunların üzerinde boyuna yerleştirilmiş dikdörtgen prizma tablalar yer alır. Katları ayıran korniş hizasında yine yatay dikdörtgen prizma tablalar yer alırken, bunlarında üzerinde biraz daha büyük dışa taşkın dikdörtgen prizma tablalar bulunur, bunlar aynı zaman da birinci kattaki çiftli sütun gruplarının kaidesidir. Köşelerdeki çıkmalarda her iki kata ikişer üçgen kemerli pencere, bütün pencereler iki kat boyunca yükselen üçgen kemerli bir niş içine alınmıştır. Cephelerdeki orta ve yanlardaki taşkın bloklarda ana bloktan yanlarda açılan birer pencere genişliğinde öne çıkarılmıştır. Geniş ve taşkın bir kornişle biten bu çok öğeli cephe düzeni görkemli bir kamu yapısına dönüşür. Bu simetrik plan uygulamasında aynı plandaki odalar mekansal farklılıklarını bezeme programlarıyla kazanırlar. (Şekil 2.29, s. 267)

Yapının iç düzenlemesi ve planına baktığımızda: Orta avlu, yirmişer kolondan oluşan iki katlı bir arkad ile çevrili geniş bir mekandır. Bu geniş avluya sahip yapı, bodrum, zemin ve birinci kattan oluşmaktadır. Planlamada birbirini dik kesen iki eksen üzerinde geliştirilmiş yapı orta akslarda ve köşelerde çıkmalarla hareketlendirilmiş orta avlulu bir plan şemasına sahiptir. Simetrik kurgusu içinde yapıda ana eksenler üzerinde dört yönde kapılar açılmıştır. Ortada yer alan küçük sekizgen planlı bir şadırvan, İslam geleneğine dönük bir bağdır. Boyutlarının küçüklüğü ile figüratif bir varlık sergiler. Orta avludaki kolonadaki kemerler basık at nalı şeklinde Mağrip kökenli, yapısal olmayan şekilde dekoratif bir kullanımdır. Batur, (1982, 47) bu uygulamanın, 19. yüzyılın seçmeci biçimleri içinde “oryantalizm” modasına bağlı olarak yaygın kullanımına karşın aslında Osmanlı kamu yapılarında çok kullanılmadığını belirtir. Burada da zaten kendi biçimi dışında dekoratif, bezemesiz, beyaz sıvalıdır. Bu örnek oryantalist eğilimin İstanbul’da klasisit anlayışa eklendiğine, kimi zaman da yalnızca giydirildiğine işaret etmektedir (Batur, 1992, 90). Zemin kat kolonadı, bu kemerlerin ayakları önünde yer alan, ona bitleştirilmiş yuvarlak kolonlar ve geniş bar kat kornişleri ile tamamlanmaktadır. Kolonlar tablalı bir ayaklık üzerindedir. Dar bir bilezikten sonra gelen kolon başlığı, stilize bir palmet şeriti ve bitkisel motifler arasına yerleştirilmiş kabuktan oluşmaktadır. Bitkisel motifler asimetrik ve serbest düzenlidir. Kolon başlığının üzerinde boyuna dikdörtgen bir parça yer almıştır. Korniş hizasında bu parçanın üzerine bir yatık dikdörtgen daha gelmekte ve en üstte de üst kat kolonadının ayaklık parçasını oluşturan daha büyük bir dikdörtgen prizma bulunmaktadır. Bu uygulama, cephenin orta taşkın kısmında sütunların yerleştirilmesiyle aynı düzeni paylaşır. Kaidelerin arasındaki korkuluklarda sekiz köşeli arabesk ajurlu panolar kullanılmıştır. Avlu mekanını çevreleyen kolonad üstte geniş bir mukarnas dizisiyle son bulmaktadır.

Zemin katı birinci kata bağlayan merdivenler, ana giriş aksının üzerinde iki adet üç kollu merdiven şeklinde yer alır. Deniz cephesindeki merdivenler orta avludan duvarla ayrılmıştır. Binanın dört giriş cephesinden deniz tarafındaki, merasim (komutanlık) girişi, zengin ve yüklü bir bezemeye süslenmiş bir giriş holüne açılmaktadır. Bu bölümdeki dekorasyon anlayışı, Türk geleneksel bezeme anlayışına daha yakındır. Bu kalemişi süsleme programında geometrik biçimli panolar halinde bölümlenmiş olan duvarlar ve tavan Osmanlı soyut neoklasik bezeme motifleriyle süslenmiştir. Ancak belirli noktalarda yerleştirilmiş madalyonlar içinde natüralist çiçek demetleri ve manzara resimleri de çokça yer almaktadır.

Polat, (1997, 36) varolan eski bir plana göre daha farklı olan merdivenler ortada geniş ve tek bir merdivenle başlamakta, iki kolla ayrılmakta ve sonra yine ortada tek kollu olarak devam

etmekte olduğunu belirtmekte; bu merdiven ya inşa edilmemiş ya da değiştirilmiş olabileceğini ifade etmektedir.

Binanın üst katının deniz cephesi, bugünde komutanlık kısmı olan birimler bahriye nazırına ayrılan bölüm olduğundan özenle düzenlenmiştir. Bu bölümün özgün dekorasyonunu hatta mobilyalarının bir kısmı korunmuştur. Giriş holündeki geometrik bölümlenme içinde klasik motiflerden oluşan dekorasyon burada da uygulanmıştır. Bu salonda özellikle bahriye nazırına ait köşe salonunda Osmanlı konak tavanlarının sekiz köşeli yıldız bölümlerini andırmaktadır. Bezeme bu kısımda altın yaldızla zenginleştirilmiştir. Bu kesimde de geometrik çerçeveler sekizgen, yıldız, altıgen, beşgen, üçgen vb. olarak çeşitlenmiş, natüralist çiçek ve manzara resimlerin yer aldığı madalyonlar ile duvarlara denizle ilgili resimler yapılmıştır.

Binanın bu bölümündeki bekleme, kabul salonları ve odaları, nazır daireleri vb. çarpıcı görünüme sahiptir. Bu odalar plan olarak “T” biçimindedirler. Aslında bu “T”yi oluşturan çıkmlar cephe düzeninin kesin aksiyal simetrisi içinde, yani manzaraya açılan çıkmlar değil, binanın geometrisinin gereği olarak vardır (Polat, 1997, 36).

Kagir yapı geleneğinde tuğla ile inşa edilmiş yapı, kıyıda kızak meşeler üzerine oluşturulan bir sisteme oturtulmuştur. Polat (1997, 16), zemin kattaki volta döşemenin 1950’li yıllarda sökülerek betonarmeye çevrildiği ancak orjinal döşemelerden yer yer kalabileceğini belirtir. Yine çatının cam örtülü orta avlu haricinde, kurşun ile kaplı olduğu için az eğimli tutulduğu ancak daha sonra çatıya kiremit döşenmesiyle dere-oluk probleminin ortaya çıktığını, suyun yapıya sızmasıyla bozulmalar meydana geldiğini dile getirir.

Günümüzde orijinal halini korumuş Osmanlı nezaret yapıları içinde az sayıdaki örnekten biridir . (Fotoğraflar için bkz. s. 312)

2. 13 Adliye Nezareti

2. 13.1 Adliye Nezareti ve Teşkilatı

Adliye nezareti kuruluncaya kadar, Osmanlı divan teşkilatındaki adli işlerin gelişim basamağında yer alan çavuşbaşılık görevinin Deavi Nezaretine dönüşümüne baktığımızda; Selh-i Şaban 1242 (28-29 Mart 1827) tarihinde çavuşların bozulan nizamının tekrar düzeltilmesi için bir düzenleme yapıldığını görürüz. Bu düzenlemeden sonra çavuşbaşılığın Deavi Nezaretine dönüştürülmesinin kesin tarihine dair herhangi bir bilgi şu ana kadar bulunamamışsa da 27 Recep 1252 (7 Kasım 1836) tarihinde çavuşbaşısı, 9 Ramazan 1252

(18 Aralık 1836) tarihinde de divan-ı deavi nazırına hitaben yazılan iki hükmün mevcudiyeti, dönüşümün bu iki tarih arasında olduğunu gösterir. Bu amaca uygun olarak yapılan değişiklik önce tevcihat defterinde gerçekleştirilmiş, daha sonra gazetede (Takvim-i Vekayi) yayınlanır. Çavuşbaşılığın nezarete dönüştürülmesinden sonra maiyeti altında bulunan çavuş emini, çavuş katibi, duacı ve klavuz çavuşluk memuriyetleri varlıklarını nezaret bünyesinde de devam ettirmişlerdir (Akyıldız, 1993, 168).

Yapılan bu reformdan sonra davalar, Babıali'de deavi nazırı ve tezkireciler vasıtasıyla görülüyor da, bunun yeterli bulunmaması üzerine, bir süreden beri terkedilmiş olan divan toplantılarına devam edilmesi düşüncesi gündeme geldi. Bu toplantıların periyodik olması yerine, dava dilekçelerinin biriktirilerek gerektiğinde sadrazamın huzurunda, divan üyelerinin ve dava sahiplerinin de katılımıyla yapılmasına karar verildi. Divan günlerinde Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri de Babıali'ye gelerek duruşmalara katılıyorlardı. Önce sadaretin başvekaletle dönüştürülmesi ve ardından da dahiliye nezareti ile başvekaletin birleşmesi üzerine Arz Odası'nda faaliyetlerini yürüten bu mahkeme, şeyhülislamlık makamına nakledildi. Ancak burada görülen davalar genellikle yabancı tüccarlara dair olduğu ve bunlarla ilgili usul ve nizamlar hakkında şeyhülislam ve diğer mahkeme üyelerinin fazla bilgileri olmadığı gereğinden hareketle, sözkonusu konularda bilgisine başvurulmak üzere Divan-ı Deavi nazırının da haftada iki gün toplanacak mahkemede bulunması kararlaştırıldı. Deavi nazırının görülen davalardan almakta olduğu harç kaldırılmış yerine kendisine maaş bağlanmıştır. Deavi nezaretinin bu sistemdeki rolü ve görevi, hukuku ilgilendiren konuları şeyhülislam nezdindeki bu mahkemeye havale etmek, sonuçlanan ve karar verilen davalar hakkında alınan kararı uygulamak ve mahkeme masraflarını tahsil etmektir. Yani esas görevi icra keyfiyetiydi. Sürgün edilen kişiler, nezaret mahiyetindeki çavuşlar aracılığıyla sürgün yerine gönderilirdi (Akyıldız, 1993, 169).

Osmanlı uyruklu gayrimüslim kişilere ait davalara hariciye nezareti, Müslümanların ve gayrimüslimler ile Müslümanların taraf oldukları davalara ise deavi nezareti bakmaktaydı. Ancak bu dönemde işlerin çoğalması nedeniyle hariciye nezaretinde görülen davalar da deavi nezaretine havale edilmiştir. Müstemmin tüccarlar ve patrikhanelerle ilgili konular yine hariciye nezaretinin görev ve sorumluluğuna bırakılmıştır. Bu iki hukuk mekanizmasına meclis-i valanın yargılama sorumluluğunu da eklersek, bu dönemde hukuki davaların deavi nezareti, meclis-i vala ve hariciye nezareti olmak üzere üç birim tarafından gerçekleştirildiğini görmekteyiz. Cinayet meclislerinin kurulmasına karar verildikten sonra bunların nezareti de deavi nezaretine verilmiştir. Nezaret 1287 (1871) tarihine kadar çalışmalarını sürdürdükten

sonra, havale ve icra cemiyetleri adıyla iki şubeye ayrılarak kapatıldı (Akyıldız, 1993, 169-175).

Adliye nezareti ilk olarak, bir yüksek mahkeme olan Divan-ı Ahkam-ı Adliye'nin 13 Zilkade 1286 (14 Şubat 1870) tarihinde “nezaret”e çevrilmesiyle kuruldu. Nezarete çevrilmeden önce bu meclis çeşitli değişikliklere uğramıştır. 24 Mart 1838’de ihtiyaç duyulan kanunname ve nizamnameleri hazırlamak üzere kurulmuş olan Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye Tanzimat’ın ilanı ile birlikte bu meclise merkezi bir konum verilmesi ve Meclisi Umumi’nin kurulması ile Dar-ı Şura-yı Bab-ı Ali’nin yetkileri bu kurumlara devredilerek Dar-ı Şura-yı Bab-ı Ali, Meclis-i Vala ile birleştirilmiştir. Meclis-i Vala’nın yeniden düzenlenmesi işini yine Mustafa Reşit Paşa yürütüyordu. Tanzimat Fermanıyla yetkileri genişletilerek, üye sayısı artırılan Meclis-i Vala kısa bir süre sonra Babıali’de yapımı tamamlanan yeni binasında 8 Mart 1840’da törenle açıldı (Seyidanlıoğlu, 1990, 134-140).

Bundan sonra yoğun bir çalışma temposuna giren Meclis-i Vala 1854’de ikiye ayrılincaya kadar on beş yıl ana yasama organı olarak çalıştı. Meclis-i Vala 1854’te Meclis-i Ali-i Tanzimat ve Meclis-i Ahkam-ı Adliye olarak ikiye ayrılarak 1861’e değin bu şekilde çalıştıktan sonra yeniden birleştirildi (Seyidanlıoğlu, 1990, 138-140). 1868’de Şura-yı Devlet ve Divan-ı Ahkam-ı Adliye reislikleri olmak üzere ikiye ayrıldı. Divan-ı Ahkam-ı Adliye başlangıçta bir yüksek mahkeme olarak düşünülmüş ve esas itibarıyla birisi “temyiz”, diğeri “istinaf” olmak üzere iki kısım halinde düzenlenmişti. Kısa süre sonra Divan-ı Ahkam-ı Adliye nizamnamesiyle reislik nezarete dönüştürülerek Divan-ı Ahkam-ı Adliye Nezareti kuruldu. İlk nazırlığa da Ahmet Cevdet Paşa getirildi. 1875 yılı sonlarına kadar Divan-ı Ahkam-ı Adliye nazırı aynı zamanda temyiz mahkemesi reisi idi. Bu tarihte temyiz mahkemesine ayrı bir reis tayin edilerek Adliye Nezareti ile temyiz mahkemesi başkanlığı birbirinden ayrıldı. Yine aynı yılın 30 Kasım’ında o zamana kadar Ticaret Nezareti’ne bağlı olan ticaret mahkemeleri de Adliye nezareti’ne bağlandı (Yavuz, 1988, 389-390).

Adliye Nezareti’nin ilk teşkilat nizamnamesi Said Paşa’nın nazırlığı zamanında hazırlanmıştır. 29 Cemaziyelevvel 1296 (21 Mayıs 1879) tarihli “Adliye ve Mezahip Nezareti’nin ve Devair-i Merbutası’nın Vezaifi Nizamnamesi’nde Adliye Nezareti’ni meydana getiren birimler şunlardı. Adliye Nazırı, adliye müsteşarı, adliye mektupçusu, encümen-i adliye, encümen-i idare-i adliye, havale müdürü, umur-ı cezaiye müdürü, umur-ı hukukiye müdürü, sicil-i memurin müdürü, mezahip müdürü, evrak müdürü ve muhasebeci şeklinde teşkilatlanmıştı. Daha sonra bu guruba ceride-i mehakim idaresi, mütercimlik ve

intihab encümeni de katılmıştır. Nezaretin 7 Cemaziyellevvel 1329 (6 Mayıs 1911) tarihli dahili nizamnamesi ile teşkilatı değiştirilerek Adliye nezareti merkez heyeti müsteşarlık, kalem-i mahsus müdüriyeti, umur-ı cezaiye müdüriyeti, umur-ı hukukiye müdüriyeti, sicil müdüriyeti, muhasebe müdüriyeti, mezahip müdüriyeti, ihesaiyyat ve müdevvenat-ı kanuniye müdüriyeti ve evrak müdüriyeti olmak üzere dokuz müdürlükle, encümen-i ıslahat-ı adliye, encümen-i intihab, intihab komisyonu, encümen-i idare, kalem-i mahsus encümeni, encümen-i inzibat olmak üzere altı encümenden ibaret bir kuruluş haline getirildi (Yavuz, 1988, 390).

2.13.2 Adliye Nezareti Binası (Darülfünun Binası)

Darülfünun olarak inşa edilmiş bina bugün ayakta değildir. Darülfünun binası konumuz bağlamında birden fazla nezarete mekan sağlamış olmakla beraber genelde bu Nezaretler binayı geçici olarak kullanmış ve kendi binalarına taşınmışlardır. Binayı Maliye, Evkaf, Ticaret, Maarif ve Adliye nezaretleri kullanmıştır.

Adliye Nezareti Darülfünun olarak bilinen yapıda en uzun süre çalışmalarını sürdürmüş olan nezarettir. Tanzimat'ın ardından 1845'te toplanan Meclis-i Maarif-i Muvakkat (Geçici Maarif Meclisi) İstanbul'da uygun bir yerde bir Darülfünun inşasına 21 Temmuz 1845'te (27 Recep 1262) karar verir (Ergin, 1977, 453). Yapı için Bab-ı Hümayun yakınındaki eski cephan kışlası ve Sultan sarayı arsaları üzerinde*, dershaneleri, kütüphane, müze ve laboratuvarı ile eksiksiz, geniş ve sağlam bir bina yapımı kararlaştırılmıştır (İhsanoğlu, 1990, 703-704). Bina için bu kararlaştırılan alanın etrafından arsalar ve evler satın alınmıştır. **

Darülfünun, Ayasofya yakınındaki eski Cephane kışlası ile Sultan sarayları arsaları üzerine mimar Gaspere Fossati'ye yaptırılmıştır. Osmanlı Devleti tarafından kendisine bir Darülfünun binası inşa etmesi teklif edilmiş ve Kasım 1846'da kendisiyle bunun için bir mukavele yapılmıştır. 14 Kasım 1846 tarihli (25 Zilkade 1262) İrade'ye göre de inşaatın başlamış olduğu görülür. (İrade Meclis-i Vala, 6740) Gaspere Fossati tarafından başlanılan inşaata Eylül 1850'den itibaren Mimar Ahmed Efendi devam etmiş,*** Yorgo Kalfa duvarların inşası ile görevlendirilmiş ve Ağustos 1961'de (Safer 1278) binanın ikinci ve üçüncü katlarını

*1262 Cemaziyelâhir 18 / 13 Haziran 1846 (BOA, İ.MSM , 656) -1262 Ramazan 3 / 25 Ağustos 1846 (BAO İ.MSM , 657)

**1264 Zilhicce 28 / 25 Kasım 1848 (BOA, İ.MVL, 3416)- 1264 Cemaziyelâhir 23 / 16 Mayıs 1849 (BOA, İ.MVL, 3918)

***Darülfünun binası inşaatına 10 Zilkade 1266 /17 Eylül 1850 tarihinde aslen Macar olan mimar Ahmet Efendi 750 kuruş maaşla tayin olmuştur. 1266 tarihli bir müsvedde, BOA. Cevdet Maarif, No. 7190.

tamamlamıştır.* Binanın inşaatı uzun yıllar sürmüştür. Binanın mimari Fossati ücretini alabilmek için bir kaç kere başvuruda bulunmuş ve kontratı 1861’de feshedilmiştir. (BOA, İ.MVL, 19893) Binanın inşaatı, 6 Mart 1865 tarihinde tamamlanabilmiştir (İhsanoğlu, 1992, 402).

Binanın inşaatı devam ederken Darülfünun’un ihtiyacından fazla olduğu gerekçesiyle başka nezaretler tarafından kullanılmak istenmiştir. Muharrem 1278 / Temmuz 1861’de Maliye Nezareti, memurlarına binada bir “muallimhane” oluşturmak için bazı odalar ve bu odaların tefrişi için 1270 kuruş tahsisat istemiş ve bu istek padişah tarafından onaylanmıştır. (BOA, İ.DH. 27275) Darülfünun dersleri 1281 Şevval / Mart 1865 tarihine kadar, iki yıldan fazla süre devam etmiş, ancak inşaatı tamamen biten bina, daha önceden yapıda bir kaç oda ayırtmış olan Maliye Nezareti’nin kullanımına verilmiştir (İhsanoğlu, 1990, 710). Maliye Nezaretinin Darülfünun binasına nakliyle ilgili arşiv belgesi bulunmaktadır. (BOA, A.MKT.MHM 323/50)

“Sâye-i şevket-vâye-i hazret-i mülûkânede Dârü'l-fünûn ebniyesinin ikmâliyle Hazîne-i Celîlenin oraya nakli zımnında Nâfia Nezâreti Celîlesi ma'rifetiyle keşf ve mu'âyene etdirildikde ikmâl-i inşâ'âtı sekiz bin sekiz yüz on altı kîseye bâliğ olacağı anlaşılmış ise de ebniye-i mîriye hakkında müttehaz olan usûle tevfiği hâlinde daha aşağı masrafla vücûda geleceği âşikâr idüğinden hasbe'l-mevsim şimdi yapılacak şeyler cüz'iyâtıdan olup onların tesviye ve inşâsıyçün bir yüz elli iki yüz bin gurusun tahsîsi kifâyet edeceğinden bi-mennihî teâlâ ol vakte değin dışarısı ikmâl ile mevsim-i ebniye hulûlünde içerusü dahi tanzîm ve inşâ olunmak üzre Bâb-ı Seraskerî ebniyesince ittihâz kılınan usûle tatbîkan biri Dîvân-ı Muhâsebâtıdan ve diğeri Hazîneden ve biri dahi Eshâm Muhâsebecisi sa'âdetlü Saîd Efendi olarak üç kişiden mürekkeb bir komisyon teşkîliyle amele üzerinde durup bunları işlemek içün münâsib mikdâr ma'âşla müstakîm ve mücerreb bir me'mûr ve bir kalfa ve bir de kâtib ta'yîn olunmuş ve yapılan mahallerin san'atça yapılmasına dahi mühendis Mösyö Burjuva'nın nezâret eylemesi ve kâffe-i mübâyâ'ât ile masârîfâtın mezkûr komisyonun nezâret ve taharrîsiyle icrâ olunarak teferru'ât ve husûsât-ı sâ'iresince dahi bâb-ı Seraskerî komisyonuyla bi'l-muhâbere îfâ-yı muktezâsına bakılması hakkında vukû' bulan iş'âr-ı vâlâları mûcibince bi'l-istîzân ol vechile icrâ-yı mukteziyatına ve fakat sancak kulesinin mümkün olduğu halde hey'etiyle kârgîr olarak inşâsına ve imkânı olamadığı takdîrde yalnız sancak sütununun ibkâsı ile kuleden sarf-ı nazar olunması husûslarına irâde-i seniyye-i cenâb-ı cihânânî müte'allik ve şeref-sudûr buyrulmuş olmağın mantûk-ı celîli üzre icâbâtının icrâsına himmet buyrula deyü...” 21.01.1865

Belgeye göre Darülfünun binasının tamamlanmasıyla Hazine-i Celile’nin (Maliye Nezareti) oraya nakli sonrasında Nafia Nezareti Celilesi tarafından keşfi yapılan inşaatın bitimi sekizbin sekizyüz onaltı kiseye baliğ olacağı anlaşılmış ancak devlet binası hakkında yürürlükte olan usule uyması halinde daha aşağı masrafla tamamlanacağı mümkün olduğundan, şimdi

* Darülfünun binasının duvarlarını inşa eden Yorgo Kalfa ile ikinci ve üçüncü katların duvarlarının inşasıyla ilgili yapılan mukaveleye dair Mazbata; 8 Safer 1278 tarihli Meclis-i Vala Mazbatası, İrade Meclis-i Vala, No. 20203.

yapılacak işler daha az masraflı olduğundan yüzelli-ikiyüzbin kuruşun yeterli olacağı, şimdiye kadar namı büyük dış cepheleri tamamlanmış olan ve şu an inşaat mevsimi geldiğinden içide tanzim ve inşa olmak üzere, Bab-ı Seraskeri binasından kabullenilen usule göre Divan-i Muhasebat'dan, diğeri Hazine'den ve Esham Muhasebecisi Said Efendi olarak üç kişiden oluşan komisyon kurup, işçilerle ilgilenecek bir memur bulup ve bir kalfa ve bir katip belirlenmiş yapılan mahallerin sanatsal değer taşınması için Mühendis Mosyo Bourgeois'nın görevlendirilmesine karar verilmiştir. Gerekli olan şeylerin komisyon tarafından araştırılarak sağlanması, binanın sancak kulesinin mümkün olursa kagir olarak inşa edilmesi, imkan olmadığı taktirde sadece sancak sütunun yapılmasıyla kuleden tasarruf yapılması üzerine karar alınmıştır.

1870'de Maliye Nezareti Fuat Paşa konağına taşınınca boş kalan Darülfünun binasına Evkaf, Ticaret, Maarif Nezaretleri taşınmıştır. Alus (1997, 125), yapının Abdülaziz döneminde Evkaf, Ticaret ve Maarif nezaretlerine verildiğini, Abdülhamid'in tahta çıkışından sonra sağ kanadının Adliye, sol kanadının yine Evkaf Nezareti, orta kısmının üst katının Ayan, alt katının da Mebusan Meclisi kullanımına verildiğini belirterek 1908 meşrutiyetinin ilk Millet Meclisi'nin burada açıldığını kaydeder. Cezar (1963, 52), Adliye Nezareti'nin, aynı zamanda Meclis-i Mebusan olarak kullanılan Darülfünun binası'na taşınmasının, Babıali'de çıkan 1878 yangınından sonra gerçekleştiğini belirtmektedir (Ergin, 1977, 546).

Üç katlı binada 36'sı alt katta, 45'i orta katta ve 49'u üst katta olmak üzere toplam 125 odası ve altında sokak üzerinde de geliri Darüşşafakaya verilmiş 21 dükkanı vardır. H. 1264/M. 1865 yılında inşaatı tamamlanarak yapının Darülfünun'un ihtiyacından fazla olduğu düşünülerek önce Maliye Nezaretine verilmiştir. Maliye Nezareti Beyazıt'taki Fuad Paşa konağına taşındıktan sonra yerine Ticaret, Maarif ve Evkaf nezaretleri geçmiş ve H. 1276/M. 1876 da bir kısmında ilk mebusan ve ayan meclisleri açılmış, sonra 30 sene o kısımları kapalı durmuştur. 1908 ikinci meşrutiyet devrinde bir sene kadar yine mebusan ve ayan burada toplanmıştır. 1908 den sonra evkaf çıkarak yerini adliye ile İstanbul Valiliği'ne bırakmış daha sonra İstanbul Valiliği de işgal ettiği yerleri boşaltmış bina tamamıyla Adliye Nezareti ve mahkemelere tahsis olunmuş yandığı tarih olan 3-4 Aralık 1933'e kadar bu şekilde kullanılmıştır (Ergin, 1977, 453). Sadece taşıyıcı duvarları ayakta kalan yapı bir müddet sonra tamamen yıktırılmıştır. Üniversite olarak düşünülen yapı yalnızca hukuk mektebinin bu binanın birkaç odasında eğitim yürütmesi dışında eğitimle alakası olmamıştır.

Darülfünun binası Ayasofya yakınında yüz otuz bin kuruşa mal olacağı ve iki yılda yapımı tamamlanacağı ön görülmüştür. Ancak inşaatı yıllarca sürmüştür (İhsanoğlu, 1992, 402).

Fossati kardeşlerin tasarladığı ve bugün mevcut olmayan yapı ortası avlulu iki kare blok ile bunları birleştiren merkezi bir giriş kitlesinden oluşan üç katlı kagir bir yapıydı. (Şekil 2. 19, s.230) Kare blokların yine kare olan iç avluları birer taraflarına servis hacimlerinin yerleştirildiği koridorlarla çevrelenmiştir. Koridorların diğer kenarları üzerinde çeşitli büyüklükte salonlar ve derslikler vardır. Merkezde yer alan giriş kitlesi ise, Sultan Ahmet Camii'ne bakan cephesinde "U" biçiminde bir avlu oluşturacak biçimde iki kare bloktan geri çekilmiştir. (Resim 2.60)

Binanın törensel giriş holü ve büyük salonu, merkez kitlenin ekseni üzerindedir. Simetri eksenlerinin kesişme noktası, büyük salonun önünde yer alan baldaken görünümlü hacmin üstündeki kule motifi ile vurgulanmıştır. Bu kule yapım sırasında uygulanmamıştı. Neoklasik üsluptaki yapı monoblok bir kütle olarak biçimlendirilmiştir. Yalnızca Marmara'ya bakan doğu cephesinde ölçülü bir kitle hareketi gözlenir. Merkezde bulunan büyük tören salonunun kolanadlı bir cephe ile öne çıktığı ve simetrik bir kurguyu güçlendirdiği görülür. Kuzey ve güney cephelerinde de simetri eksenleri üzerindeki salonlar öne çıkarılmış, iyonik başlıklı ve iki kat yüksekliğinde pilastrlarla belirtilen bu kitleler üstte basık bir alınlıkla bitirilmiştir (Batur, 1993b, 562). (Resim 2.61; 2.62)

Resim 2.60 Darülfünun Binası Sultanahmet cephesi giriş (Şehbal, 1 Teşrin-i Sani 1325,15, s.289).

Resim 2.61 Darülfünun binası, 1852 (Fossati, 1980, 44).

Resim 2.62 Darülfünun binası (Sarıöz, 1996, 37).

İç mekan fotoğraflarından tam seçilemesede klasik yoğun ve özenli bir bezeme programına sahiptir. Yukarıda belirtilen arşiv belgesine göre bu süsleme programı için Mosyo Bourgeois görevlendirilmişti. Böylesi büyük ve gösterişli, dıştan herkesin beğenisini kazanmış yapının süsleme programıda sanatsal kriterler içinde yapılması öngörülmüştü.

Yapının görkemini sağlayan uygulama, monoblok kitle olarak düzenlenmesi ve boyutlarının büyüklüğüydü. Cephelerinde sade Avrupa Neoklasik düzen vardı. İlk iki katta kemerli, üst katta ise dikdörtgen pencereler yer almaktaydı. İç mekanına ait fotoğraflarda kabaca, klasik

tarzda bir süsleme programına sahip olduğu görülür. Yanan binanın temel ve beden duvarlarına ait kalıntılar üzerinde yapılan incelemeye göre, köşeleri kesme taş olmak üzere temel duvarlarının yığma taş, taşıyıcı ve beden duvarları yığma tuğla tekniğiyle inşa edildiği tespit edilmiştir. Duvar kalıntıları üzerinde yer yer görülen yanmış ahşap parçaları ve dönemin yapım teknolojisi özelliklerini dikkate alarak yatay taşıyıcıların ahşap kirişleme tekniğinde inşa edildiğini söyleyebiliriz. Bu bağlamda, yığma kagir yapım sisteminde inşa edilen yapının düşey taşıyıcıları yığma tuğla, yatay taşıyıcıları ahşap kirişleme tekniğinde oluşturulmuştur (Yergün, 2002, 91) .

Darülfünun Binası II. Meşrutiyet sonunda Adliye Nezareti'nin kullanımına hazırlanırken, meydan tarafında, ortadaki kemerli kısmın üzerinde yer alan Meclis-i Mebusan Salonu Cinayet Mahkemeleri Salonu'na, bunun üzerindeki Meclis-i Ayan Salonu Temyiz Mahkemesi Heyeti'nin genel odasına, hünkar odası, Adliye Nezareti makam odasına çevrilmiştir.* (Resim 2.63;2.64)

Osmanlı Arşivi'nde, tarih düşülmemiş inşa edildiği döneme ait, bu yapının ve çevresinin gösterildiği plan mevcuttur. (BOA, Plan, Proje-Kroki, No. 666) (Şekil 2.20, s. 231)

Resim 2.63 Darülfünun binasındaki Mebusan Meclisi salonunun mahkeme salonuna dönüştürülmesi çalışmaları (Şehbal, 1 Teşrin-i Sani 1325/ 14 Kasım 1909, s.290).

* Şehbal, 1 Teşrin-i Sani 1325 / 14 Kasım 1909, sayı 15, s. 290

Resim 2.64 Darülfünun'un binasının Adliye Nezareti'ne dönüştürülmesi çalışmaları (Şehbal, 1 Teşrinisani 1325/ 14 Kasım 1909, s.290).

Resim 2.65 Meclis-i Mebusan Salonu'nun II. Meşrutiyet sonrasında mahkeme salonuna dönüştürülmesi, makam odası (Şehbal, 1 Teşrin-i Sani 1325, no 15, 290-291).

Binanın son dönemlerinde geçirdiği bir tadilata ilişkin bilgi de şöyledir: II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında 33 yıl önce terkedilmiş olan Meclis-i Meb'usan Binası'nın (Darülfünun Binası'nda) bu toplantı için hazırlanması gerekiyordu. Bu görev mimar Vedat'a verilmiştir. Bu görev kapsamı; Meclis'i Ayan'a ait salon ve odaların hayli harap durumda olduğu, döşemelerin, iki taraftaki locaların, doğramaların ve kürsü ve yazıhanenin tamamen değiştirilip yenilenmesi; duvar bezemelerinin ve kağıtlarının yenilenmesi; badana, boya ve ayrıca kalem işlerinin yenilenmesi yapılması işidir (Batur, 2003, 107). (Resim 2.66)

Günümüze ulaşmayan bu görkemli yapı, nezaretlerin kullandığı bina trafiği içinde aynı anda birden fazla nezarete mekan olması açısından da önemlidir.

2.14 Defter-i Hakani Nezareti (Defterhane)

2.14.1 Defter-i Hakani Nezareti ve Teşkilatı

Osmanlı Devletinde divan-ı hümayunda, her divandan sonra padişahın vezir-i azamdaki mühriyle mühürlenene ve toplantı günlerinde açılan üç hazineden biri olan defterhane Has, Zeamet, tımar, mülk, vakıf gibi arazi türlerini tayin ve tescil eden ana defterlerin muhafaza edildiği ve bu defterlerle ilgili günlük işlemlerin yapıldığı defterhane, kaynaklarda "Defterhane-i Amire, defter-i vilayet, defter-i hakani, defter-i dergah-ı ali adlarıyla da geçer" (Afyoncu, 1994, 100).

Resim 2.66 Darülfünun Binası, I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet'te Meclis-i Mebusan toplantısı. (Şehbal, 1 Teşrin-i Sani 1325, no 15, 290-291).

Defterhane'ye ait ilk bilgilere Fatih Sultan Mehmet'in Teşkilat Kanunnamesi'nde rastlanmaktadır. Burada, hazine ve Defterhane'nin padişahın veziriazamdaki mührü ile defterdarın huzurunda açılıp kapanması hükmü yer almaktadır. Yine kanunnamede defterhane katiplerinden bahsedilmektedir (Afyoncu, 1994, 100).

Defterhane'nin gelişmesi, XVI. yüzyıl boyunca tımar sisteminin ve merkez bürokrasisinin büyümesiyle orantılı olarak devam etti. Defterhanede arazi işlerine ait olarak birçok ve çeşitli tahrir defterleri vardı. Bütün toprak işleri, has, zeamet, tımar, miri veya mukataat, vakıf, mülk kayıtları, hülasa araziyle ilgili bütün işlemler ve kayıtları kapsayan defterler burada idi. Defterhanede en mühim defter arazi tahririne ait olan mufassal denilen defterlerdi; bu defterler mıntaka tahrir memurları tarafından tutulmuştur. Her yeni tahrirde daha evvelki tahrirde hariç ez defter yani kayıttan hariç kalanlar da ilave edilmek suretiyle defterler tamamlanırdı (Uzunçarşılı, 1988, 95).

Osmanlı Devleti'nde toprağın mülkiyet ve tasarruf sistemiyle vergi miktarını tayin ve tespit amacıyla belirli zamanlarda her sancak için ayrı ayrı tahrir defterleri düzenlenirdi. Yapılan bu tahrirlerin Osmanlı Devleti'nin teşkilatlanmasında ve bu teşkilatın bir düzen içerisinde işleminde büyük rolü vardı. Dönemin şartları gereği vergilerin toplanması ve nakli güç olduğundan asker ve memurların büyük bir kısmının maaşları merkezi hazineden nakden ödenememekteydi. Bu sebeple askeri ve idari görevliler dirlik beratları ile maaşlarına karşılık olmak üzere bulundukları yerlerdeki vergileri kendi hesaplarına toplarlardı (Afyoncu, 1994, 100).

Defterhane, bazı kalem şubelerini kapsayan bir daire olup burada işleri idare eden müdüre defter emini adı verilirdi. Defterhane icmal, mufassal ve ruznamçe olarak üç kalemden meydana geliyordu.

“İcmal kalemi vilayetlerin sınırları, toprağın miri, has, zeamet ve tımar olduğunu ve bütün hasılatını gösteren defterleri tutardı.

“Mufassal kalemi, bireyin tasarrufunda olan araziye ait bütün kayıtları tutar, öşr-i tediye ve vergi olarak iki bölümden meydana gelirdi.

“Ruznamçe kalemi ise, askeri tımar sahiplerinin terk etme ve intikal işlerine dair olan defterleri tutmakta idi. İcabında en önce bu ruznamçeye muracat edilirdi..

“Bu üç kalemdeki katiplerin miktarı zamanla değişmiş ve gittikçe artmıştır. 18. yüzyılın ortalarında onbeş katip ile onbeş şagird ve otuz mülazım ve onsekizinci yüzyıl sonlarında ise mevcudu yüz katipti. Bunların zeamet ve tumarları olup mülazımların dirlikleri yoktu.

“Defterhane defter emini denilen bir memurun idaresi altında bulunuyordu. Nişancının maiyetinde görev yapan defter emini, XVI. yüzyıldan sonra nişancının yetkilerinin azalması ile onun üstünde bir mevki kazanmıştır. Bundan dolayı sonra nişancının yetkisinde bulunan tımar ve zeamet işleri defter emini ve reisülküttab tarafından görülmüştür” (Afyoncu, 1994, 100).

Defterhane’ye ait defterler eyalet adlarıyla sıralanmış sandıkların içinde saklanırdı. İşleme tabi tutulmuş evrak, müsveddeleriyle birlikte üzerinde daire adı ve yılı yazılmış bir torbaya konulur ve defter emininin nezaretinde deri kaplı sağlam sandıklara yerleştirilerek gerektiğinde müracaat edilmek üzere Defterhane mahzenlerinde saklanırdı. Defter ve evrak sandıkları, Defterhane’de bulunan birbiri içinde mühürlü dört demir kapılı bir mahzende muhafaza edilmiştir. Defterhane divan toplantılarının düzenli şekilde devam ettiği zamanlarda Topkapı Sarayı’nın ikinci avlusunda bulunan Kubbealtı’nın yanındaydı. Bu daire Divan-ı Hümayun ile yakın ilişki içinde bulunmakta ve ona kaynak hizmeti sunmaktaydı. Diğer yandan defter emininin Divan-ı Hümayun’un üyesi olan nişancıya bağlı olması, tımar ve arazi işlerinin nişancı tarafından idare edilmesi ve hükümlerin divan tarafından verilmesi, iki müessesenin yakın ilişki içinde olmasını gerektirmiştir. Divan ile Defterhane arasındaki yazışma pusulalar vasıtasıyla olmaktaydı. XVII. Yüzyılda divan toplantılarının önemini kaybetmesinden sonra ise Defterhane, bugünkü İstanbul Tapu ve Kadastro Müdürlüğü’nün arkasındaki binaya sonrada İstanbul Tapu ve Kadastro Müdürlüğü’nün bulunduğu binaya taşınmıştır. Defterhane binası değişik tarihlerde yangın geçirerek tahribata uğramıştır (Afyoncu, 1994, 103).

1836’da nişancılığın kaldırılmasından sonra tuğra işleri defter eminine verildi. Önemli işlere dair fermanların üzerine Babıali, diğerlerine de defter emini tarafından tayin edilen tuğrakeşler tuğra çekmekteydi. 1838 yılından sonra ceride Nezareti’nin muhasebeciliğe dönüştürülmesi sırasında Defterhane’deki tuğrakeşlik kapatıldı. Defterhane de yapılan işlerin birbiriyle olan ilgisi göz önüne alınarak Ceride Muhasebeciliği’ne bağlandı. Ancak 1842 yılında yeniden kurulan Defterhane 1871’de nezarete dönüştürülerek Defter-i Hakani Nezareti adını aldı (Afyoncu, 1994, 103).

Fethedilen topraklarda arazinin tımar, zeamet, havas-ı hümayun havas-ı vüzera usulü ile tahrir ve taksimi yapılır ve tasarruf haklarını temin için verilen berat, terk etme ve intikal işlerini kayıt ve zapt etmek suretiyle meydana getirilen kayıtlar ve onlara ilişkin muameleler önceleri Deftereminleri sonra Defter-i Hakani nazırları bakmışlardır. O zamanın askeri tevcihatı demek olan arazi tevcihatı kanun ve nizamları dairesinde cereyan ettirmek ve feth edilen yerlerin tahririne özen göstermek görevi bunlara aitti. Kuyud-i hakanide yazılı olan cihetin tebdili yapılması gerektiğinde öncelikle Padişahın iradesi üzerine nişancıya bildirilir ve kayıtları nişancı kendi kalemi ile düzelterek imzasını da koyardı (Pakalın, I, 1993, 419).

2.14.2 Defter-i Hakani Binası

Defterhane Osmanlı yönetim sistemi içinde varlığını hep korumuş birimlerden biridir. Başlangıçta bu önemli birim bütün yönetim organlarını bünyesinde barındıran Saray içinde yer almıştır. Divan-ı hümayun teşkilatı düzenli olarak devam ettiği müddetçe defterhane, Topkapı Sarayında divan-ı hümayun yanındaki mahallinde olup divan toplantıları etkisini yitirince defterhanenin burada bulunmasına gerek kalmadığından 18. yüzyılın ilk yarısı içinde şimdi İstanbul Tapu Müdürlüğü'nün bulunduğu yerin arkasındaki binaya (İbrahimpaşa Sarayı) nakledilmişti (Uzunçarşılı, 1988, 110). 22 Zilhicce 1168/29 Ekim 1755 gecesi Hocapaşa'da çıkan yangın süratle yayılmış ve Divanyolu'ndan mehterhaneye ve defterhaneye kadar uzanan alanı tahrip etmişse de İbrahim Paşa Sarayı kagir olduğu için yangından sağlam kurtulmuştur (Cezar, 1963, 36). Bu nedenledir ki Defterhane İbrahim Paşa Sarayı içindeki yerini hep muhafaza edecektir. (Resim 2.67)

Resim 2. 67 İbrahim Paşa Sarayı, Melling gravürü 18. yüzyıl sonları. (Melling, 1969, 95).

İbrahim Paşa Sarayı'nın birinci avlusunun içinde H. 1180/M. 1766 tarihli Defter-i Hakani emini Server'in türbesinin bulunuşu, 'Ser verir, sır vermez Server Dede' diye tanınan bu defterdar, Hoca Paşa yangını hakkındaki Defterhane bilgisini desteklemekte ve 1755 den önce buraya Defterhane binası yapılmış veya sarayın bir kısmının bu işte kullanılmış olduğunu göstermektedir (Atasoy, 1972, 37).

Daha sonraki bir dönemde kullanım sürekliliğine dair bir belgede Osmanlı arşivlerinde mevcuttur. Osmanlı Arşivlerindeki 1861 tarihli bir belgeye göre ise yenilenerek inşa olunmuş Defter-i Hakani binasının ondört odasına döşemeyle hasırlarının, yazıhanelerinin inşa masrafı çıkartılmıştır. Bu isteğe aynı belgenin ekinde yer alan Babıali'den yazılan cevap ise şöyledir:

“Mâliye Nezâret-i Celîlesi'nin 29 Safer sene [12]78 târîhiyle Meclis-i Vâlâyâ havâle buyrulan bir kıt'a takrîrine nazaran müceddeden inşâ olunmuş olan Defter-i Hâkânî Dâiresinde Beytûlmâl Müdürü ma'rifetiyle tefrîş olunmuş olan on dört odanın döşemesiyle hasırlarının ferşi ve lüzûmu olan yazıhânelerin inşâsı masârıfı defter-i müfredâtı mûcibince yetmiş yedi bin seksen dört buçuk guruşa bâliğ olmuş ve masârıf-ı merkûmenin nizâmına muvâfık olduğu dahi gösterilmiş olmağla ber-mûceb-i takrîr tesviye-i muktezâsının nezâret-i müşârun-ileyhâya havâlesi tezekkür kılındı ise de ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir. Fî 14 Rebî'u'l-evvel li-sene 1278/7.10.1861 (İ.M. Vala, 20347)

Yukarıda bahsedilen bina (Resim 2.68) aşağıdaki resimde yer alan binadır. Kagir bina üç katlıdır. Arşiv belgesinde anlaşıldığı kadarıyla inşası tamamlanmış binanın döşemesi yapılmaktadır. Konak havasında küçük bir yapı olduğu görülmektedir, orta bölümde giriş katın üstünde iki kat boyunca yükselen çıkmaya sahiptir. Yanlarda yer alan bir pencere genişliğindeki çıkıntıda yuvarlak kemerli pencereler, cephenin yan yüzeylerinde beşer dikdörtgen pencereden sadece üst katta yer alan bina köşesinden ikinci pencereler sağlı sollu birer adet yuvarlak kemerlidir.

H. 1304/M. 1886-7 yılında ise Sultan II. Abdülhamid devrinde Defterhanenin eski kitabesi* kaldırılarak saklanmış ve bu tarihte yeni adı ile bir kitabe konulmuştur. Bu kitabe “Defter-i Hakani Nezareti Dairesi” yazılıdır. Bu kitabe de H. 1236/M. 1820 tarihli Defterhane kitabesi ile birlikte bugün aynı yerde bulunmaktadır (Atasoy, 1972, 41).

İstanbul ve taşra senedat idarelerinin verilmesi üzerine işi fazlalaşan Defterhaneye yeni bir bina yapılması kararlaştırılmış ve bir sene sonra Mehterhane Sağanlığına –eski Defterhane dediğimiz- binanın inşasına başlanmış, H. 1295/M. 1878 tarihinde de bu binaya taşınılmıştır.

*Kitabeden anlaşıldığına göre 1236/1820 de Sultan II. Mahmud mevcut bir defterhaneyi yenileştirmiştir. Kitabe için bkz. (Atasoy, 1972, 39-41)

Resim 2.68 Deftter-i Hakani binası 1855-1860 (Eldem 1979, 92).

Bu bina yapılırken de Mehterhane kasrından ve Mehterhaneden Sultanahmet meydanına birer kapı açılmıştır* (Konyalı,1943, 285).

Bu bahsedilen bina ise aşağıda resimde gördüğümüz yapıdır. II. Abdülhamid Albümlerinde yer alan fotoğraftaki bina 1880-1893 yılları arasında görüntülenmiştir. (Resim 2.69) Eski binanın yerinde inşa edilen bu yeni yapı döneminin diğer yapıları gibi Batı mimarisi özelliklerini taşımaktadır. Giriş kat üzerinde üç katlı olduğu görülmektedir. Katları ayıran silmeler ve cephede her katta aynı olduğu görülen ortası madalyonlu yay kemerli pencereler yer alır. Cephede ikişer pencere üç bölümlenme, orta bölümden biraz taşkın pilastrlarla

Resim 2.69 Deftter-i Hakani binası (II. Abdülhamid Fotoğraf Albümleri'nden, Abdullah Frères, 1880-1893, <http://lcweb2.loc.gov/pp/ahiiquery.html>)

* Konyalı binanın tarihini 1295 olarak vermekte fakat bulunan kitabeye göre yapının tamamlanma tarihi 1236/1820 olduğunu göstermektedir. (Atasoy, 1972, 39)

ayrılan ikişer pencereli iki bölüm ile oluşturulmuştur. Bu yapı bugünde Defter-i Hakani binasının arkasında birbirlerine bağlantılı olarak yer almaktadır.

Konyalı, (1943, 285) Defterhane ve Tapu daireleri hakkında verdiği bilgi arasında bu bina hakkında şunları söyler: Bugün Mehterhane Kasrı ile Mehterhane arasındaki sahanlığın soluna ve tam mahzenin önüne yapılmış üç katlı ve otuz odalı olan eski ve onun önüne ek olarak yapılmış 4 katlı ve 45 odalı ikinci bir tapu binası görüyoruz (Vedat Beyin inşa ettiği yapı).

Sarayın önünde H. 1326/M. 1908 yılında Mimar Vedat Tek tarafından Defter-i Hakani binası yapılmış ve arkada, sarayın birinci avlusu içinde kalan Defterhane binası ile de bağlantı kurulmuştur.

Defter-i Hakani binası için ilk girişimler, 1894 depreminin ardından harabolan Defterhane'nin onarımına ilişkin olarak başlamış görünüyor. 13 Recep 1326/11 Ağustos 1908 tarihli belge, kısmen yıkılan eski dairenin cephesinin ek binaya uymaması nedeniyle yapılan değişiklik ile ilgilidir. Cephesi "Sultan Ahmet meydanına nazır olan binanın tarz-ı növbet ve dilnişinde tezyini cihetine gidilmesinden" ötürü ödeneğin yetmediği, cülus günü açılması kararlaştırılmış olan binanın tamamlanabilmesi için acilen para ayrılması istenmektedir (Batur, 2003, 101). Belgelerden binanın eski Defterhane'nin bir bölümünün üzerinde yer aldığı; 1894 depreminin ardından onarılan binanın yerine 1907-1908 yıllarında Vedat Tek'in yeni bina projesinin gerçekleştirildiği ve yapımda bazı teknik sorunlar ortaya çıktığı da anlaşılıyor (Batur, 2003, 101).

Binanın tasarımına baktığımızda; simetrik tasarlanan cephenin simetri ekseninde giriş mekanı yer alır. Giriş zemin katta üzerinde kitabe panosuyla dikdörtgen bir kapıdır. Pencerelerin modülasyonu ise cepheden görüldüğü gibi, 1 büyük, 4 küçük, 3 büyük, 4 küçük, 1 büyük karakteristiktir. Cephenin tasarımında da Osmanlı neoklasik düzen hakimdir. Dört katlı yapı mimarin Paris'te aldığı eğitime bağlı olarak Ecole kurallarını anımsatır biçimde ve klasik öğreti uyarınca kornişlerle üçe bölünen cephesi, farklı öğelerin farklı kombinezonları ile ayırt edilir (Batur, 2003, 103). (Şekil 2.31 s.274)

Yapıda yatay bölümlenme ile üç katman yer almaktadır. Yüksekçe bir subasman üzerindeki ilk kat, sürekli yatay derzlerle ve basık kemerli pencere öğeleriyle oluşturulmuştur. İkinci katman, iki kat yüksekliğinde olup, tek bir katman olarak algılanacak biçimde iki katı kesintisiz bağlayan düşey öğeler yer almaktadır. Düşey öğelerin arasındaki pencere çiftleri,

üstte sivri kemerli altta basık kemerli olmak üzere yerleştirilmiştir. Üçüncü katmanda, merkez aksı ve köşe pencereleri kemerli, diğerleri dikdörtgen biçimlidir. (Resim 2.70)

Simetrik kurgusu olan tasarımda, merkez aksı ve köşelerdeki öğeler farklılaştırılarak vurgu sağlanır. Merkez aksında ve yapı köşelerindeki bu farklılaşma özellikle ilk ve ikinci katmandadır. İlk ve ikinci katmanda merkez aksında ve yapı köşelerinde pencere çiftlerinin boyutu iki açıklık ölçüsünde büyütülürken üçüncü katmanda, farklı pencere biçimleri kullanılır. Üçüncü katın üzerinde konsollardan çıkan demir çubukların desteğiyle taşınan geniş sacak düzenlemesi görülür.

Tasarımın akademik kurgusunda, eliböğründeli geniş saçaklar, akademik kurguyu ve dili birden değiştirir. Saçak korniş ve parapetin yerini alan saçak ögesi ve eliböğründeler, akslarda yükseltilerek simetrik kurguya katılsa da tasarımı yerleştirir. Sivri kemerin, daire kemerin yerini alması ve pencere parapetlerinde ve kemer arkalarında çini kullanımı buna eklenir. Bu yapıda önemli özelliklerden biri de erken bir betonarme kullanımına sahip olmasıdır (Batur, 2003, 104).

Yapının plan şemasında; giriş mekanında yer alan çift kollu merdiven ile de yapının genel simetri düzeni vurgulanmaktadır. Bu merdivenler her katta ahsap bir konstruksüyona sahip camekanlı bölümün içinde yer alır. Bu merdivenler katlarda sofaya açılır ve sofa sağlı-sollu

Resim 2.70 Deft-i Hakani binası (Batur, 2003,102).

devam eden koridorlarla birleşir. Merkezi mekanın yanlarında yer alan orta koridorun iki yanında odalar dizisi şeklinde Osmanlı idari yapı anlamında öğrendiği bir plan şeması uygulanır.

Devlet dairesi dış cephesindeki renkliliğine karşın içte oldukça sadeleşir. Bu durum artık neredeyse işlevselliğe dönük tasarıma yönelişin kabul görmesini yansıtır. (Fotoğraflar için bkzn. s. 317)

2.15 Orman Maadin ve Ziraat Nezareti

2.15.1 Orman Maadin ve Ziraat Nezareti Teşkilatı

Bu nezaretin kurulması diğer bazı nezaretlerin kurulması ve işleyişinden sonra meydana gelen değişiklikler sonucunda oluşturulmuştur. H. 1253/M. 1837 sonlarında "Meclis-i Umûr-ı Nâfia" isimli bir kurul oluşturularak ziraat ve ticaret işleri ile ilgili iyileştirmeye gidilmiştir. H. 1255/M. 1839 yılında İstanbul'un gıda ihtiyacını düzenlemek için "Zahire Nezareti" kurulmuştur. Bir süre sonra Zahire Nezareti, "Ticaret ve Zirâat Nezareti"ne dönüştürülmüş, Meclis-i Umûr-ı Nâfia da buraya eklenerek sanayi, ziraat, yol ve geçitler ile ilgili görevlendirilmişti. H. 1264/M. 1847'de "Umûr-ı Nâfia Nezareti"nin özel olarak oluşturulması üzerine yol, geçit, maden ile posta ve telgraf işleri bu nezarete bağlanmıştır. Bir müddet sonra maden ve orman işlerinin ayrılmasıyla "Orman ve Meâdin İdare-i Umumiyesi" isimli bir müdüriyete dönüştürülmüştür. Orman İdare-i Umumiyesi önce Ticaret, sonra Maliye Nezareti'ne bağlanmış, H. 1309/M. 1891'de Ziraat işlerinin de bağlanmasıyla Orman, Meadin ve Ziraat Nezareti ismiyle özel bir nezarete dönüştürülmüştür. Bu tarihlerde Ticaret Nezareti de Nafia Nezareti'ne bağlanarak "Ticaret ve Nafia Nezareti" oluşturulmuştur. H. 1327/M. 1909 tarihinde Ticaret, Sanayi ve İstatistik işleri Ticaret Nezareti'nden Orman ve Meâdin Nezareti'ne verilerek, Orman ve Meâdin Nezareti ünvanı "Ticaret ve Ziraat Nezareti"ne dönüştürülmüştür (Akyıldız, 1993, 211).

Orman, Meadin ve Ziraat Nezareti, nin teşkilatı 1314 (1896) yılı salnamesine göre şöyledir. Nazır, Muavin, Orman ve Maadin muhasebecisi, Mektupçu, Muamelat Müfettişi (2), hukuk müşaviri. Orman Heyet-i Fenniyesi (reis, aza (4), başkatip). Maadin Heyet-i Fenniyesi (reis, aza (5) ; 1. ser mühendis, 2. mühendis (2), 3. tahlil memuru, 4. başkatip. Ziraat Heyet-i Fenniyesi, (reis, şube müfettişliği (5), istatistik memurluğu, ziraat müfettişliği, 5. şube müfettişliğine bağlı 3 tane baytar. Zabıta-i Sıhhiyye-i hayvaniye Müfettişliği (başkatip, başkatip muavini, ziraat muhasebe memuru (Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, 1314).

Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin merkez heyetini teşkil eden daireler şunlardır: Ticaret, Sanayi, İstatistik, Orman, Ziraat ve Meâdin Müdüriyeti Umumiyeleri; Orman, Ziraat müfettiş-i umumilikleri; Meclis-i İdare; Orman, Meâdin, Ziraat heyet-i Fenniyeleri; Hukuk Müşavirliği; Baytar, Sicil, Tahrirât, Muhasebe, Evrak Müdüriyetleri (Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, 1314).

2.15.2 Ziraat, Maadin ve Orman Nezareti (Mektebi Sanayi) Binaları

Sultanahmet'te, Sultanahmet Meydanı'nın güney kanadında yer alan yapı grubudur. Yeniçeri Müzesi, Ziraat, Maadin ve Orman Nezareti ve Mekteb-i Sanayi binaları üç farklı işlevi barındıran bir kompleks olarak, 1894 depreminde büyük hasar gören Mekteb-i Sanayi binasının yerine yapıldı. (Resim 2. 71)

Ziraat, Orman ve Maadin Nezareti'nin kurularak, Selim Paşa Melhame'nin nazır olarak atanmasından (10 Şubat 1893) sonra Mekteb-i Sanayi'nin yönetimi, o zamana kadar bağlı olduğu Nafia Nezareti'nden alınarak 10 Haziran 1893'te Selim Paşa'nın gözetimine verilmişti. Doğal olarak onarım çalışmaları da Selim Paşa'nın yönetim ve direktiflerine bağlı olmuştur (Batur,1993c, 445).

Yapının mimarı konusunda Barillari (2006, 58), Batur (1993d, 150) ve Nayır (1982,12-13) D'Aronco adını verirlerken; Can (1993a, 234) ise tez çalışmasında, D'Aranco ve Vallauray'den biri olabileceği belirterek Yeniçeri Müzesi ve Ziraat, Orman ve Maadin Bakanlığının mimarı olarak çalışmalarda her ikisinin de adı geçtiğini belirtir. Aynı

Resim 2.71 Mekteb-i Sanayi Binası, Fotoğraf: Pascal Sebah, 1865 (Eldem, 1979, 72).

zamanda her iki mimarın adı geçen yapıların, resmi görevle yapılan ve Osmanlı mimarisinin yorumlarını içeren yapılar olduğunu belirterek İstanbul mimarisini iyi tanıyan, İstanbul’lu mimar Vallaurý’nin, D’Aranco’yu yönlendirici etkisi söz konusu olabileceğini savunur.

Binanın yapımı hasara uğrayan Mektebi Sanayi’nin onarımı ile gündeme gelmiştir. Depremın yol açtığı zararlar, Atmeydanı’nın kuzeybatı kenarındaki Mekteb-i Sanayi’nin restorasyonunu zorunlu kılmıştı; aynı zamanda arsanın bir kısmı da bakanlık binası ve Yeniçeri Müzesi yapımına ayrılmıştı. Mimar yeniden yapımda At Meydanı’na bakan binanın ön cephesini Neo-Ottoman öğelerle ortaya çıkarırken, okul kullanımına ayrılmış arkada kalan mekanlarda, yapının işlevsel özelliğini vurgulayan daha basit biçimlere yer vermiştir (Barillari, 1995, 60).

Yeniden kurgulanarak inşa edilen yapı, Mekteb-i Sanayi ve Yeniçeri Müzesi binası olarak aynı gün, 31 Ağustos 1899’da II. Abdülhamid’in 24. Cülus günü yıldönümünde açılır. Okulun Sultanahmet Meydanı’na bakan doğu kanadında zemin katın, eski Kılıçhane binasının ve imaret kilerinin korunduğu ve onarıldığı, diğer kısımların ise yeniden inşa edilmiş olduğu açıklıkla anlaşılmaktadır. Doğü kanadında onarılan zemin katın üstüne iki kat eklenerek Sultanahmet Meydanı’na açılan görkemli bir cephe elde edilmiştir. Okul ve Ziraat Nezareti binayı ortak olarak kullanmaktadır (Batur, 1993c, 445).

Yapı bodrum kat üzerine orta ve yan bölümlerde üç katlı olup, yan bölümlerde üçüncü katta ön cephede teraslar bulunmaktadır. Yeniçeri Müzesi ayrı bir kitlesel düzenlemeye sahip olup iki katlıdır. Cephe düzenine baktığımızda; bina giriş simetri eksenı üzerinde konumlandırılmıştır. Farklı bir vurgusu olan orta kısım yani binaya giriş bölümü, yan cephelere göre daha yüksek tutulmuştur. Binaya baklavalı bir başlığı olan, olasılıkla devşirme mermer kolonların taşıdığı bir portikten girilir. Bu mermer çıkmanın önünde bir kitabe panosu mevcuttur. Kapı sivri kemer içinde yer alır. Birinci katta dikdörtgen pencere düzenlemesi, ikinci katta dikdörtgen içine alınmış sivri kemerli pencere düzenlemesi ve üçüncü kat önünde ajurlu korkuluğuyla balkon olarak tasarlanmış ve onun üstü fırlak çatı ile sonlanmaktadır. Orta bölümde bir çift pilastrla cephede çatı seviyesine kadar düşey bölümler oluşturulmuştur. Simetrik cephede, anıtsal yüksek girişin yan tarafları ise iki farklı yüksekliğe göre düzenlenmiştir. Cephede girişin hemen yan bölümü, iki pencerenin yer aldığı genişlikte üç katlı, onun yanındaki bölüm üçer pencere genişliğinde iki kat yüksekliğinde görünmekte olup, bu bölümde aynı zamanda pencere üzerlerine gelen ajurlu korkuluk panolarıyla geniş teras olmuştur. Balkonun arkasında üçüncü kat yine mevcuttur. Bodrum ve zemin kat pencereleri

demir parmaklıdır. Birinci ve ikinci kat pencereleri sivri kemerlidir. Yapının iç dekorasyonunun ise oldukça sade çizgiler taşıdığı görülür.

Ziraat Orman ve Maadin nazırının odası üst katta yer almaktadır. Girişin üstünde, üçüncü katta olan oda dalgalı öğelerle oluşturulmuş ve üstü iri konsollarla öne taşınan oldukça derin bir niş içindedir. Bu merkez bölüm geniş bir ahşap saçakla bitirilmiştir. Tornayla islenmiş ve Neogotik örnekleri anımsatan uzun eliböğründelerle desteklenen geniş Barok saçaktır (Batur, 1993c, 445).

Yapının plan uygulamasında ise; zemin katta ana kapıdan geçilince bir giriş sofası yer almaktadır. Bu bölümün ortasında üç basamakla iki farklı kota ayrılmış bir hol bulunmaktadır. Üç basamakla çıkılan platformun gerisinde, yine üç basamakla geçilen, üst katlara geçişi sağlayan üç kollu merdiven evi yer alır. Üç basamakla çıkılan mekan ve merdiven evi arasında sağlı sollu ilerleyen dar koridorda çeşitli mekanlar sıralanır. Girişin sol kanadında, merdiven evinin yan tarafına açılan kapıdan daha önceki yapılara ait korunmuş mekanlara geçilir. Bu kısımda mutfak ve kiler yer almaktadır. İkinci kat yine benzer bir uygulamaya sahipken merdiven evinin sağ tarafında açılan kapıdan ulaşılan belirli bir oturma düzeninin oluşturulduğu küçük toplantı odası yer almaktadır. Son katta ise yönetim birimlerinin bulunduğu mekanlar yer alır.

Mektebi Sanayi/Ziraat Orman ve Maadin Nezareti binası için Batur, (1993c, 445) İstanbul oryantalizmi ile Osmanlı revivalizmi için yeni yollar aradığını ve yerelliğinin yanı sıra kendine özgü damgası da olan bir dil öneren yapılardan olduğunu vurgular. Türk stilini yansıtan yapı, çözülmüş ve yeniden birleştirilmiş bir tasarımı yansıtır. (Fotoğraflar için bknz. s. 319) (Şekil 2.30, s. 270)

Günümüzde Marmara Üniversitesi Rektörlük binası olarak kullanılan yapı, orijinal mimari yapısını korumaktadır.

3. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışma kapsamında, erken Batılılaşma dönemi süresince değişen Osmanlı yönetim sistemine bağlı olarak farklı anlayışlarla inşa edilmiş ve aynı zamanda döneminin önemli yapıları arasında olan; başta Babiali olmak üzere nezaretlerin çalışmalarını içinde gerçekleştirdiği binalar incelenmiştir.

Osmanlı yönetim mimarisinin ilk nüvelerinin görülmeye başladığı dönem aşağı yukarı 17. yüzyılın ortalarına denk gelmekte ve 20. yüzyılın başlarına kadar sürmekteyse de, yönetim mimarisi ile ilgili gelişimlerin hızlandığı ve çeşitlendiği dönem ya da adından daha fazla söz edeceğimiz dönem 19. yüzyıldır. Tezin kapsadığı konunun araştırma aralığı genel kabul gören bir ifadeyle “Batılılaşma” dediğimiz dönemin gelişmeleriyle ilgilidir. 18. ve 19. yüzyılda Osmanlı toplumunda başlayan yeni örgütlenme programı, yeni işlevleri karşılayacak yapı türlerine gereksinimi zorunlu kılmıştır. Bu durum özellikle 19. yüzyılı mimari alanda çok hareketli bir dönem yapmıştır.

Birbiri ardınca meydana gelen gelişmelerle oldukça çarpıcı görünen dönem, pek çok araştırmacının ilgi odağı haline geldiği aşık olmakla beraber, bu noktada araştırmalar birbiriyle fazla ilintili konular olduğundan zaman zaman yinelemelere takılmadan, konuyu soyutlayarak anlatım imkanını olanaksız kılıyor. Bu dönem mimarlık hareketleri gerek mimar, gerek teknik, gerek örnek teşkil etmesi vb. nedeniyle pek çok araştırmanın öznesi olduğundan tezin kapsamındaki bazı yapıları kendi konu başlığıyla ilgili olarak ele almayı zorlamıştır. Tezin kendi başlığı, kendi çerçevesi içinde konuyu bütünleştirerek yorumlamak adına burada da bu yinelemelerden zaman zaman kaçınmamak sanırım daha anlamlı olacaktır.

Araştırmanın başlangıcında ortaya çıkan şu ki, ilk bakışta genel kapsam olarak “Batılılaşma” dönemi içinde görünen Osmanlı yönetim mimarisi alanındaki gelişmeler, sanıldığının aksine “Batılılaşma” diye adlandırılan olguyla ilgisi oldukça sınırlı değişimlerdir ve bunların çok daha derin kökleri vardır. Sözelimi sürekli kullanılan devlet dairesi kavramı, 17. yüzyıla dek uzanan bir geçmişe sahiptir. Saray dışındaki ilk yönetim yapısı ile ilgili gelişmelere dair bilgilerimiz 17. yüzyıla aittir. Önceleri sadrazamların saraylarını bir devlet dairesi olarak kullandıkları görülüyor. Genelde saraya yakın olarak konumlanan sadrazam konağı, giderek resmi bir kimlik kazanacak ve Paşa Kapısı olarak adlandırılacaktır. Sadrazam konakları bu niteliği ile daha 17. yüzyıl ortalarında, çeşitli kalemleriyle hükümet merkezi olma özelliğine bürünür. Yeri sabitleşinceye kadar bu konakların, saraya yakınlığı sağlamaya yönelik olarak

-bazı istisnalar dışında- genellikle bugünkü Babıali çevresinde yer alması, son dönem Osmanlı yönetim bölgesi oluşumunun da ilk nüvelerindendir. 17. yüzyılda başlayan bu gelişmelerin Babıali'nin kökenini oluşturduğu ve devamlı geliştirilerek son Babıali yapısına kadar süreklilik taşıdığı açıklık kazanmaktadır.

Bu gelişmelerin devamında bildiğimiz gibi Osmanlı'nın modernleşme serüveni başlamıştır. Belli bir aşamadan sonra Babıali de bu dönem gelişmeleriyle kaynaşmıştır. Mimari gelişmelerle ilgili şunu hatırlamalıyız ki, Osmanlı modernleşmesinin daha başında Batı mimarisi etkileri İstanbul'a taşınmıştır. Geleneksel tarzda çalışan Osmanlı kâlemleri, uzunca bir süre Batı etkili süsleme programının yansıdığı ahşap binalarda hizmet etmeyi sürdürmüşlerdir. Mimari anlamda yaşanan bu değişime karşın yönetsel yenilikler, çok daha karmaşık ve yapısal çözümlemeler beklediğinden daha ağır yol almıştır.

Tanzimat öncesi dönemde, 1826'da yeniçeriliğin kaldırılmasına kadar yönetim yapıları, sadrazamın konutu ve diğer devlet adamlarıyla birlikte çalışma mekanı olan Babıali, mali işlerin yürütüldüğü Bab-ı Defteri, Kasımpaşa'da yer alan Divanhane binasında çalışan Kaptanpaşa ve Yeniçeri Ağası'nın konutu ve çalışma yeri olan Ağa Kapısı olmuştur. Bu dönemde Şeyhülislam, şehrin belediye başkanı ve İstanbul kadısı bile özel konutu nerede ise orası aynı zamanda çalışma yeri olarak da kullanılıyordu.

Yönetim yapıları, Bizans döneminde de yönetim bölgesi olan tarihi Yarımada'da dağılım göstermiştir. Tarihi Yarımada'nın şekillenmesinde bölgenin bürokratik ağırlık merkezi olmasının birincil önemi vardır. Bu bölge yüzyıllar boyu ticaret bölgesi olması, limanların varlığı yani kısaca stratejik yapısından dolayı yoğun bir yerleşim bölgesi olarak süreklilik kazanmıştır. Kentin bu eski merkezi pek çok önemli yapıları barındırmakta ve aktif olarak süren yeni imar hareketleri ile de gelişmektedir. Özellikle Hocapaşa yangını sonrası organik kent dokusu planlı ve programlı bir şekilde düzenlemeye tabi tutulmuştur. Bu dönemin büyük boyutlu yönetim yapıları bu uygulamalarla kent dokusu içinde yeniden değerlendirilmiştir.

Tarihi Yarımada'da nezaret yapıları, şehrin merkezi sayılabilecek Cağaloğlu, Beyazıt, Eminönü gibi bölgelerde, Divanyolu hattında, Babıali ve Topkapı Sarayı'nın çevresinde toplanmışlardır. Tanzimat sonrası oluşturulan yeni nezaretlere yeni binalar inşa edilmiştir. Eski Saray'ın da bulunduğu Beyazıt uzun bir süre yönetim alanı olarak kullanılmıştır. Eski Saray'ın yerinde inşa edilmiş olan Bab-ı Seraskeri yapısı, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra Ağa Kapısı'nın yerinde yer alan Bab-ı Meşihat ile Maliye Nezareti kullanımına verilen Fuat Paşa konağı bu bölgede inşa edilmiştir.

Babiali'nin Tarihi Yarımada'daki konumu öncelikle saraya olan yakınlığına bağlı olmuş, sadrazam konaklarının bu civarda yer almaya başlaması ve akabinde Babiali'nin aynı yerinde iki yüzyıldan fazla süre var olmasıyla da yönetimin merkez yapısı olma özelliğini sürdürmüştür. Paşa Sarayı ve sonraki adıyla Babiali dediğimiz binaların Tanzimat dönemine kadar en büyük sorunu, ahşap geleneğinde inşa edilmiş yapılar olması ve yaygın olarak görülen yangınlarla ortadan kalkmasıydı. Bu yapıların defalarca yangınla silinip gitmesi, dolayısıyla kısa ömürlü oluşu, ne yazık ki historiyoğrafik veri kaynağı bulmayı zorlaştıran trajik vakalardır.

Mimari bağlamda konaklarda başlayan resmi daire anlayışının biçimlenme sürecine bakacak olursak; Batılı etkilerin bu yapılara bezeme programı olarak girdiğini, plan açısından ise geleneksel uygulamaların sürdürüldüğünü görmekteyiz. Özellikle sofa geleneğinin, avlu kullanımının uzunca süre devam ettiği görülür. Bu durumla ilgili olarak, ilk resmi yapı olan Babiali binasının plan ve süsleme olarak konak havasındaki görünümünün 1844'te kagir olarak inşasına kadar devam ettiği; kagir uygulamada yine bina dıştan Batılı görüntüsüne rağmen, plan açısından sofalı, avlulu uygulamayı sürdürdüğü görülür.

Konak mimarisinin resmi daire olarak kullanımı -bu ilk uygulamaya da bir biçimde bağlı olsa gerek- Osmanlı için sonraki dönemlerde de yadırgatıcı bulunmayarak, devlet daireleri için özgül mekanlar inşa edilemediği durumlarda, barınma amaçlı konakların resmi daire olarak kullanımına devam edilmiştir. Konaklarda çalışmalarını sürdüren nezaretler içinde erken dönemde Babiali dışında, Defterdar Kapısı'nı görmekteyiz. Defterdar Kapısı'nın Paşa Kapısı yakınında Bozoklu Mustafa Paşa Konağı'nda çalıştığı daha sonra Divanyolu'nda büyük bir konağı kullandığı, bu bina yanınca da Sedefciler civarında Acem Ali Ağa Konağı'nı kullandığı bilinir. Evkaf Nezareti de Divanyolu'nda Evkaf sokakta bulunan Müşir Saadettin Paşa Konağı'nda bir dönem çalışmıştır. Bugünkü Postane yerinde olduğu belirtilen Çengeloğlu Tahir Paşa Konağı, Ticaret Nezareti'ne tahsis edilmiş, sonra bu konak Zaptiye Nezareti'ne verilmiştir. Nafia Nezareti, Rauf Paşa Konağı'nı kullanırken, Maliye Nezareti ise yapımına konak olarak başlanan ancak daha sonraki süreçte resmi yapıya dönüştürülen Fuat Paşa Konağı'nda çalışmıştır.

18. yüzyılda başlayan değişim sürecinin dönüm noktası Tanzimat'tır. Tanzimat tüm devlet kurumlarında yenilenmeyi, yeniden örgütlenmeyi ve hukuki yapının düzeltilmesini, çağdaşlaşmasını ve kurumlaşmasını öngörüyordu. Yönetim düzeninin yeniden örgütlenme işine girişilmesi, yeni yönetim yapılarının tasarlanmasını gerektirmiştir. Daha profesyonel ve

çağdaş bir yönetimin ilk adımları atılan bu dönem, yönetimi uzman kişilerle sağlamak amacını taşıyordu ve rasyonel anlayışa yerini bırakan yapılanmalar için mücadele veriliyordu. Artık Avrupa'yı iyi tanıyan bir yönetici kitlesi oluşmuştu. Çalışma kapsamında incelenen nezaret binaları asıl bu dönemin gelişmeleri sonucu ortaya çıkmıştır.

Tanzimat'la birlikte yapım teknolojisi ve tasarım alışkanlıkları kapsamlı biçimde değişir. Bu süreçteki en önemli değişimlerden biri kagir sivil yapı geleneğinin başlamasıdır. Yangınlara karşı bu yeni teknikteki yapıların yapılmasına ve teşvikine çalışılmıştır. Mimari anlamda yeni ihtiyaçlara cevap verecek binaların inşaatı özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında hızlanmıştır. Bu hareket mimari etkinliklerin gelişimine sebep olmuştur. Genel olarak bu dönemde yönetim yapılarıyla ilgili karakteristik özelliklerden biri de planlamada işleve yönelik çeşitliliğin olmadığı izlenmesidir. Simetrik planlama anlayışında koridor boyunca dizilen çeşitli birimler arasında, eksenlerle köşelerin mekansal ve kütsel olarak vurgulandığı bir plan şemasıyla karşılaşmaktadır. Hangi tür işleve yönelik olursa olsun nezaret yapıları da dahil olmak üzere tüm kamu yapılarında bu düzenleme hakimdir. Koridorlara açılan hacimler tek dizi ya da karşılıklı iki dizi oluşturabilirler. 19. yüzyıl boyunca Osmanlı mimari ürünleri içinde yönetim yapıları kategorisinde, cephe mimarisindeki gelişime rağmen planametrde yeni bir plan tipolojisi gelişmemiştir. Yapıların tasarımlarında yeni özelliklerle eskinin birarada yaşatıldığını görmekteyiz.

Bu dönemin mimari söylemine üslupsal değişimler damgasını vuracaktır. Ancak, herhangi bir Avrupa ülkesindekine doğrudan bağlı bir Osmanlı yönetim mimarisi üslubundan söz edilemez. Genel olarak eklektisist olarak adlandırılabilir bir mimarlık sivil mimariye olduğu gibi kamusal mimariye de egemendir. Onun bileşenleriyse belirli bir üslupsal kararlılık göstermekten uzaktır. Dolayısıyla, Grek, Barok, Rönesans, Gotik vs. gibi eski dönem üsluplarına doğrudan referanslı Osmanlı kamu yapısı yok denecek kadar azdır. Yapılar, çok genel bir “Batı” terimiyle etiketlenebilecek referanslar verirler.

Cephe mimarisinin önemli olduğu bir dönemdir ve girişe göre belirlenen simetrik bir cephe anlayışı söz konusudur. Katlar arasında farklı mimari elemanlar yer alır yani aynı cephede katlar birbirinden silme, korniş, pilastır gibi mimari elemanlarla ayrılarak tasarımlar geliştirilmiştir. Yatay ve dikey bölümlenmeler cephenin en belirleyici görüntüsüdür. Dikey hatlarla özellikle geniş cephelerin üçe, beşe ve hatta daha fazla sayıya bölündüğü görülmektedir. Göze çarpan bir diğer uygulama ise cephelerdeki çıkmalardır. Özellikle giriş yani orta bölüm ve köşelerde uygulanan çıkmalar simetri uygulamalarının bir parçası olarak

da yorumlanmıştır. Özellikle girişleri vurgulayan çıkmalar saçaklık seviyesinde alınlık olarak nitelenebilecek düzenlemelerle sonlanmıştır. Eski Postane-i Amire binası, Bab-ı Meşihat'tan günümüze kalan Fetvahane'ne binası, Maarif Nezareti olarak kullanılmış olan II. Darülfünun binaları örnek olarak verebilir.

Bu dönemde cephe mimarisinde egemen dil Ampir üslup öğelerinin hakim olduğu Neoklasik üsluptur. Ampir üslubun yerel taş, cephede pilastırlar, Antik Yunan ve Roma sütun başlıkları, yalın silmeler, yuvarlak kemerler, üçgen alınlık kullanımı, simetri ve yüzeysel tasarım ile öne çıkan özellikleri nezaret yapılarında sık rastlanılan uygulamalardır. Neoklasik anlayışın hakim olduğu yapılar Babıali binası, Hazine-i Evrak, II. Darülfünun binası, Fuat Paşa Konağı, Postane-i Amire binası ve kilit taşların vurgulanması, yalın silmeleriyle Ampir özelliklerin kolayca okunduğu Bab-ı Seraskeri binası sayılabilir. Seçmeci üsluplara Bab-ı Seraskeri'nin anıtsal kapısı ve Bahriye nezaretinin uslubu olan Oryantalist tasarımlar da katılacaktır.

Bu anlayışla inşa edilen binaların süsleme programı da yine Batı modeli gelişim izlemeyi sürdürmüştür. Tanzimat sonrasının kamu binaları ve konutlarında duvar resmi geleneği daha da yerleşir ve vazgeçilmez bir unsura dönüşür. Barok ve Rokoko bezemeli çerçevelerin içine yerleştirilmiş ponolar şeklinde duvar ve tavanlarda resimler yer alır. Bunlar çoğunlukla natürlük ve manzara resimleridir ve giderek figürlü resimlerde görülmeye başlar. 19. yüzyılın sonlarına doğru da geometrik bölmeler içine veya madalyonlara yerleştirilmiş manzara kompozisyonları çeşitlilik kazanmıştır ve bu resimler yağlıboya resmidir. Bu kurala uyan pek çok yapı gibi resmi yönetim binalarının tavan ve duvarlarda bu türlü resimlerle doludur. Ancak mobilya kullanımının tamamen yerleşmesi geç döneme sarkacak, her ne kadar masa, sehpa, kanepeler, sandalye, camerkanlı dolap gibi mobilyalar yönetim yapılarında yer alsın da geleneksel sedir, minder, rahle gibi klasik oturma düzenlemesinin de aynı zamanda kullanımına devam edilmiştir. Bu uygulamalar geç dönemde yaşanan ve hemen hemen her alanda görülen dualitenin yansımasıdır. Bu uygulamaların yanı sıra, Bab-ı Seraskeri, Bahriye Nezareti ve geç dönemde Posta ve Telgraf Nezareti binalarında olduğu gibi İslam geleneğine dönük bezeme anlayışının hakim olduğu örnekler de görmekteyiz.

Osmanlı yönetim yapısını ya da kompleksini tanımlamak üzere geleneksel olarak “Bab” sözcüğü kullanılmıştır. Bab-ı Ali, Bab-ı Seraskeri, Bab-ı Defteri, Bab-ı Meşihat gibi... Ancak Tanzimat sonrasındaki yönetsel değişimlerle birlikte nezaret adı yaygınlaşmıştır. Yine de Bab-ı Ali ve Bab-ı Meşihat terimleri kullanılmayı sürdürecektir.

Nezaret yapıları genel olarak Tarihi Yarımada'nın silüetinde boyutlarının büyüklüğüyle göze çarpar. Nezaret yapıları içinde Babıali, Bab-ı Seraskeri, Darülfünun ve Maliye Nezareti (Fuad Paşa Konağı) uzunlamasına gelişmiş, büyük ölçekli yapılardır. Bütün bu yapılar kentsel mekanlarda önemli değişiklikler yaratmışlardır.

Son Babıali yapısının tam bir planına sahip değiliz ama arşivlerde yer alan 1923 yılında kapatılan Babıali planına göre (Şekil 2.9) ve yine arşivlerde yer alan zemin parke düzenlemesi için hazırlanmış planlardan (Şekil 2.6) anlaşıldığı kadarıyla; yatayda geliştirilmiş bina, simetrik olmayan planlamada, dahiliye ve hariciye bölümünde ortada yer alan birer iç avlu etrafında oluşturulan iki ana koridora açılan genelde birbiriyle bağlantılı yatayda ve düşeyde geliştirilerek birbirine eklenmiş mekanlardan oluşmaktaydı. Ana cephesinde de çok karakteristik taşkın köşkleri bulunmaktaydı.

1844 tarihli kagir Babıali yapısına çok geçmeden, aynı kompleks içine 1846-1848 yılları arasında Fossati tarafından inşa edilen ve Osmanlı mimarlığında tek arşiv yapısı olan Hazine-i Evrak binası eklenir. Mustafa Reşit Paşa'nın Tanzimat kararlarına istikrar katan uygulamalarından biri olarak, yeni bilinçlenmenin ilk mimari örneklerinden birini oluşturur. Planlaması, tasarımı ve malzeme seçimi özenle gerçekleştirilen yapı, Avrupa'daki örneklerde olduğu gibi devlet kayıtlarının tasnifli bir şekilde saklanacağı özel bir yapı olacaktır. Neoklasik üslupta sade hatlardan oluşan cephe kuruluşlarıyla ve Türkiye'de ender Paladyen tasarımıyla örnek oluşturur. Yangın tehlikesine karşı oldukça titiz bir projeye inşa edilen bu küçük ölçekli yapı, farklı bir uygulamadır. Yapısal ve işlevsel olarak yönetim mimarisi içindeki diğer yapılardan ayrılmaktadır.

Yatay gelişmiş büyük ölçekli diğer bir uygulama da Bab-ı Seraskeri binasıdır. Anıtsal girişi ve nezaret binası var olan eski ahsap binasının yerinde kagir olarak 1864-1869 yılları arasında inşa edilmiştir. Tarihi Yarımada'nın en yüksek tepelerinden birinin üzerinde ve Eski Sarayın yerinde konumlanan bina, ana giriş eksenine göre simetrik planlanmış, merdiven evlerinin arkalarına denk gelen kısımlarda aydınlık mekanları oluşturulmuştur. Ana girişten sonra merdiven evlerinin ortasında bulunan merkezi vurgulayan ve üç kat boyunca sütunların yer aldığı orta mekan, camekanla örtülmüştür.

Seraskeri'nin ana binasından tamamen farklı tasarlanmış, aynı mimarın eseri olan ana giriş kapısı ve iki yanındaki köşkleri dönemin oryantalist eğilimlerini ortaya koyar. Seraskerlik binasının dış cephesindeki neoklasik anlayışa karşı iç bezemesinde ise Doğu-İslam sanatı ağırlıklı bir program uygulanmıştır. Bahriye Nezareti'nde tasarım üslubu olan oryantalist

anlayış Batur'un (1994, 148) belirttiğine göre 1860'larda bir patlama yaşamış, Avrupa ile gelişen ilişkiler, Abdülaziz'in kişisel tarzının, Avrupa'daki eğilimin neticesinde benimsenmiştir. Bahriye Nezareti binası, tasarı olarak simetrik planlaması dışında, kendine özgü oryantalist uygulamasıyla tüm nezaret yapılarından ayrılır. Ortada camekanla kapalı bir iç avlu; avlu çevresinde düzenlenmiş kemerli açıklıklar ile revaklı bir avlu etkisi yaratan uygulaması ile Osmanlı geleneğine de bir biçimde bağlanmaktadır.

Boyutları açısından oldukça iddialı Darülfünun binası ise ortasında iç avluya sahip iki yan kanatları ve merkez bölümüyle Babıali binasını hatırlatsada, merkeze göre simetrik tasarımıyla Babıali'den ayrılmaktadır. 1846'da yapımına başlanan Darülfünun binasında, Babıali'ye göre daha dengeli, ve rastlantısal olmayan bir planlama söz konusudur. Bir devlet dairesi olarak planlamasında Bab-ı Seraskeri gibi belli bir düzeni vurgular. Giriş cephesinde merkez bölümünde "U" biçimli geri çekilmiş girintisi ile de farklı bir örnek oluşturur. Ortadaki bu girinti ile tören avlusu yaratılmıştır. Sultanahmet Meydanı'na bakan giriş cephesinde zemin katta yer alan revaklı bölümler dükkan olarak kullanılmış, bu şekildeki düzenlenmesi ile de Maliye Nezareti'ndeki (Fuad Paşa Konağı) arkadlı bölümün dükkan olarak kullanılmasıyla aynı amaçlı düzenlemeyi yansıtır. Nezaret yapılarından Hazine-i Evrak binasının da mimarı olan Fossati tarafından yapılan muazzam Darülfünun binası Neoklasik üslup özellikleri taşır.

II. Darülfünun (Maarif Nezareti) binası ise köşe parselde yer aldığından ön cephe ve yan cephe kuruluşuyla dikkat çekmektedir. Birbirine göndermeli bu iki cephe bina, değişikliğe uğramış plan özelliğine rağmen kabaca ortadaki doğrusal merdiven hattının iki tarafına sıralanmış hacimlerden oluşur. İç mekanda merdiven aksında yer alan sütunlar, dönemin yaygın mimari uygulamalarından biridir.

Fuad Paşa Konağı'nın her ne kadar konak olarak yapımına başlanıldığı bilinse de son halinde konak mimarisinden tamamen uzaklaştığı görülür. Özellikle arkadlı cephesiyle, tamamen kitlesel hareketi olmayan cephe özellikleriyle ve yatayda gelişen büyük boyutuyla daha çok bir devlet yapısına yakınlaşır. Buna karşı iç düzenlemesiyle döneminin konaklarında kullanılan özelliklerle benzeşir. Haremlik ve selamlık uygulaması, bir giriş sofasından sonra merkezi merdivenlerin yer alması sütunlarla vurgulanan bu merdivenlerin özellikle haremlerle selamlık arasında yer alan avlu ya da aydınlığın iki ucuna gelecek şekilde sırt sırta yerleştirilmesi ve merdivenlerin sofalara hakim olması konak yapılarında genel özellik olarak görülür.

Babiali, Bab-ı Seraskeri gibi anıtsal giriş kapısına sahip diğer bir yapıda Bab-ı Meşihat binasıdır. Süleymaniye Camii'nin hemen yanında yer almakta, yapı grubunun büyük bir bölümü ortadan kalkana kadar Haliç manzarasında hakim yapılardan biri olmuştur. Ağa Kapısı iken yeniden işlevlendirilerek önemini korumaya devam eden yapılardandır. Bugün ayakta kalan Fetvahane'de dahil olmak üzere, Bab-ı Meşihat yapı topluluğunda; orta geniş sofalar, bunların çevresinde düzenlenmiş mekanlar, çıkma şeklinde iki yönden taşan birimleri ile Osmanlı konut geleneğindeki plan uygulamaları sürdürülmüştür. Bab-ı Meşihat yapılarındaki dış cephelerde yer alan üçgen alınlıklar, pilastrlar, dikdörtgen pencerelerin silme tepelikler yani Batı mimarisi unsurları geleneksel mimaride kaynaştırılmıştır.

Sultanahmet Meydanı'nda bulunan iki nezaret yapısından biri olan ve meydanın doğu kanadında yer alan Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti binası D'Aronco tarafından 1899 yılında inşa edilmiştir. Tasarım ve planlama açısından kendine özgü bir örnektir. 19. yüzyıl sonunda inşa edilmiş yapı dönemin mimari gelişmelerinin paralelinde Osmanlı mimari geleneğine yönelişin etkilerini taşır ancak Oryantalist eğilimle ele alınan bir tasarımıdır.

Bu sürecin sonunda iki nezaret yapısı tamamen Osmanlı mimarlığına tarihselci bir anlayışla yönelmenin ürünlerini oluşturur. Yeni inşası düşünülen nezaret yapılarında Mimar Kemaleddin Bey ve Mimar Vedat Bey'in başvuru isimler olduğu görülür. 20. yüzyıl başlarında kendini Osmanlı yöneticilerine kanıtlamış Türk mimarların yönetim yapısı işlerini üstlendiğini görmekteyiz. 19. yüzyıl yönetim mimarisinin yaratılmaya çalışıldığı bir dönem olmuştur, çünkü bu dönemde nezaretlerin yapısı ve kimliğiyle bağdaşan yeni ve uygun bina isteği gerçekleşmemiştir. Ancak 20. yüzyıl başlarındaki bu son uygulamalar profesyonel çalışma mekanlarına yönelik olacaktır. Hayata geçen iki yapı Avrupa'da akademik eğitim almış Vedat Tek tarafından gerçekleştirilmiştir.

Mimar Vedat tarafından inşa edilen Sirkeci'deki Posta ve Telgraf Nezareti binası ve Sultanahmet Meydanı'ndaki Defter-i Hakani binası yönetim yapıları içinde alıştığımız uygulamaların dışında yeni ulusal kimlikle karşımıza çıkar. 20. yüzyılın başlarında, 19. yüzyıl mimarlığının Avrupa mimarlığından beslenen seçmeci karakterine karşı, Osmanlı ülkesinde yerel mimari unsurlarıyla oluşturulmuş yeni tasarımlar hakim olur.

Mimar Vedat Tek bu uygulamalarında anıtsal yapı kavramına ulusal öğeleri ekleyerek Osmanlı mimarlığına yeni bir boyut kazandırır. Sirkeci Büyük Postane'deki uygulamasında; özellikle köşelerde yer alan geometrik biçimler, çiniyle birlikte Osmanlı klasik üslupta

süsleme elemanlarının kullanımı, merdivenler sonrasında ulaşılan yapının girişteki hazırlık bölümü ve üç kat boyunca yükselen camekanla kapatılmış olan postane bölümü, tasarımın ana bileşenleridir. Dönemin Avrupa’da kullanılan özellikle kamu binalarının işlevine göre gelişen plan uygulaması örnekleriyle benzeşir.

Defter-i Hakani binası ise, simetrik anlayışta üç bölümlü bir cephe tasarımına sahiptir. Üç bölümlü ana aksı oluşturan orta giriş ve köşeler dışa taşırılmıştır. Dış cephede ki hareketlilik ve renkliliğe karşı iç planlamada sadeliğe yönelmiştir. Planlamada orta bölümde merdivenler bu merdivenlerin bulunduğu hol ve bu hole açılan sağlı sollu koridora mekanlar sıralanır.

Bu tasarımlar özellikle 2. Meşrutiyet sonrasındaki dönem içinde, nezaret yapıları bağlamında da öncekinden kapsamlı bir kopuşla karakterize olur. Planimetrik açıdan geleneksel son kalıntıların tasfiyesi Vedat Bey’in yukarıda belirtilen ve hayata geçirilen iki yapısında olduğu gibi ancak bu zaman gündeme gelecektir.

Mimar Kemaleddin’in de 1911 yılında Evkaf Nezareti için ve Babıali binasında yanan Şuray-ı Devlet dairesi için hayata geçirilemeyen iki proje ürettiğini görmekteyiz.

Osmanlı mimarisi son dönemin tüm olumsuzluklarına rağmen yenileşme ve devamlılığını sürdürme çabasını taşımıştır. 1911 yılında yanan Babıali’nin Şura-yı Devlet daireleri için ve hatta yeni bir Babıali için bile tasarım hazırlanmıştır. Mimar Kemaleddin tarafından hazırlanan planlardan ilki, Neoklasik üsluptaki Babıali yapısına dönemin yeni mimari üslubunu tanımlayan, ulusal kimlikte tasarlanmış, yanan Şuray-ı Devlet dairesinin inşası içindir. Varolan binaya uygun, eski haliyle tasarlanmayan bu bölüm bile birkez daha Osmanlı mimarlık ürünlerindeki değişimin, bir önceki dönemin mimarisinden kopuşun kanıtıdır. İkinci planda Babıali’nin eski yerinde, yine yatayda geliştirilen büyük kütleyle yeni bir Babıali binası tasarlanmıştır. Tasarımdaki hakimiyet yine ulusalcı mimaridedir. Kemaleddin beyin bu projeleri kuskusuz Osmanlı mimari pratikleri içinde, devletin en eski geçmişe sahip resmi yapısına yeni bir anlam yeni bir boyut kazandıracaktı. Vedat ve Kemaleddin Beyler’in bu tasarımları, aynı zamanda da Cumhuriyet’in kamusal mimarisine de yumuşak geçişi haber verir. Sonraki dönem tam da onların bıraktığı yerden ve yine onların katkılarıyla işe girişecektir.

Osmanlı’nın özellikle 19. yüzyıl mimari uygulamaları içinde yoğunlaşan yönetim binaları ve bunların kullanım biçimi, Osmanlı modernleşmesinin bir yüzünü ortaya koyar. Tez çalışması öncelikle tespit edilen nezaretlerin bina kullanım trafiğini ortaya koymuştur. Devletin değişen yapısıyla birlikte daha modern devlet anlayışına doğru seyreden uygulamalar içinde resmi

yapı anlamında aldıkları yol da ortaya çıkarılmıştır. Nezaretlerden bir çoğu birden fazla yapıda konumlanmış ve adeta göçebe hayatı yaşamıştır. Tanzimat’la Babıali’nin bünyesinde yer alan nezaretler yeni mekanlara kaydırılmış, Babıali sadece Dahiliye ve Hariciye Nezareti olarak çalışmalarını sürdürürken yeni nezaretler yönetim bölgesi oluşturacak şekilde çoğunluğu Babıali çevresinde yer almışlardır. Babıali ile başlayan resmi yapı geleneği, Tanzimat sonrası yenilikleriyle özellikle 19. yüzyıl boyunca dış cephelerde Avrupa modeli bir gelişim gösterirken planlamada yerelliği korumaya devam etmiştir. En genelde geleneksel ya da “yerli” bir mimarının tüm planimetrik izlerinin silinmesi için erken 20. yüzyıla dek ilerlemek gerektiği ileri sürülebilir. Yönetim bölgesinin sınırlarını; Eminönü-Sirkeci, Cağaloğlu, Sultanahmet, Divanyolu’nun Beyazıt’a kadar uzanan kısmı, Bab-ı Seraskeri’nin ve Maliye nezareti’nin yer aldığı Beyazıt Meydanı ve bu bölgeye yakın Süleymaniye Cami yanında konumlanan ve yapısı gereği biraz daha dışarıda kalan, Bab-ı Meşihat dairesi tamamlar. Tarihi Yarımada dışında Haliç’in karşı kıyısında yer alan Bahriye Nezareti, İstanbul Tersanesi’nin yerinde Osmanlı bakanlık sistemi içinde, 19. yüzyılda inşa edilen yeni binasında donanmanın yönetimini devam ettirmiştir.

KAYNAKLAR

- Abdurrahman Şeref, (1326), “Bab-ı Ali Harikleri”, Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası, 7, 448-450, İstanbul.
- Abdurrahman Şeref, (1326-1327), “Fuad Paşa Konağı Nasıl Maliye Nezareti Oldu” Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası, 1-10, 129-136, İstanbul.
- Abdurrahman Şeref, (1326), “Topkapı Saray-ı Hümayun”, Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası, 6, 345, İstanbul.
- Abdülaziz Bey, (1995), “Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri”, (Haz. K. Arısan ve D. Arısan Güney), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Acar, G., (2000), “Tanzimat Dönemi Fikir ve Düşünce Hayatının Mimari Alana Yansıması”, Doktora Tezi, M.S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Afyoncu, E., (1994), “Defterhane”, İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları., 9, 100-104, İstanbul.
- Ahmet Lütfi, (1999), “Vakanüvis Ahmet Lütfi Tarihi”, Yapı Kredi Yayınları ve Türkiye Ekonomik ve Toplum Tarih Vakfı, İstanbul.
- Ahmet Vasıf, (1219), Tarih-i Vasıf,1, 43-46, İstanbul.
- Akdağ, M., (1973), “Türkiye’nin Batılılaşmasını Zorunlu Kılan Tarihsel Koşullar”, Cumhuriyet’in 50. Yılı Anma Kitabı, Erzurum Atatürk Üniversitesi Basımevi, 391-399, Erzurum.
- Aksel, M., (1958), “Divanyolu Konakları”, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni,193, Şubat, 3-4, İstanbul.
- Aktaş, N., (1985), “Osmanlı Dönemi Arşivciliğimiz ve Tasnif Çalışmaları”, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,1, 67-72, İstanbul.
- Akyıldız, A., (1993), Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform, Eren Yayınları, İstanbul.
- Akyıldız, Ali, (2003), “Maarif-i Umumiyye Nezareti” İslam Ansiklopedisi”, Diyanet Vakfı Yayınları, 27, 273-274, İstanbul.
- Akyıldız, A., (2004), Osmanlı Bürokrasisi ve Reform, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Altun, Ara, (1991), “Bab-ı Seraskeri”, İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, 4, 364-365, İstanbul.
- Alus, S.M., (1997), İstanbul Kazan Ben Kepçe, (Haz., Necdet Sakaoğlu), İletişim Yayınları, 274, İstanbul.

- Amicis, E., (1993), İstanbul (1874), (Çev. B. Akyavaş), Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Arel, A., (1975), “18. Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci”, İTÜ. Mimarlık Fakültesi Yayını, İstanbul.
- Arkitekt Dergisi, (1947), “İstanbul Üniversitesi Hukuk ve Ekonomi Fakülteleri Ek Binaları Proje Müsabakası”, 16, 181-182, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul.
- Armaoğlu, F., (2003), 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914), Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Artan, T., (1992), “Eski Saray”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, III, 204, İstanbul.
- Arslan, N., (1992), “Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul (18. Yüzyıl Sonu 19. Yüzyıl Başı)”, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- Aslanapa, O., (1985), “İstanbul Darülfünun ve Üniversite Binaları Tarihçesi”, İstanbul Üniversitesi Dergisi, 1, 38-47, İstanbul.
- Atasoy, Nurhan, (1972), “İbrahim Paşa Sarayı”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul.
- Aydın, B., İlhami Yurdakul, İsmail Kurt, (2006), “Şeyhülislamık (Bab-ı Meşihat) Arşivi Defter Katoloğu”, İSAM, İstanbul.
- Ayine-i Vatan Dergisi, (M. 1283/H. 1867), 14 Kanunusani, II, İstanbul.
- Ayni, M. A., (1945), Canlı Tarihler (Mehmet Ali Ayni Hatıraları) 2, Türkiye Yayınları, İstanbul.
- Ayverdi, E.H., (1958), 19. Asırda İstanbul Haritası, İstanbul Fetih Derneği İstanbul Enstitüsü Yayını, İstanbul.
- Baltacı, C., (1976), 15-16. Asır Osmanlı Medreseleri, İrfan Matbaası, İstanbul.
- Barillari, D. ve Ezio Godoli, (1995), İstanbul 1900 Art Nouveau Mimarisi ve İç Mekanları, YEM, İstanbul.
- Barillari, D., (2006), Osmanlı Mimarı D’Aronco- İstanbul Projeleri 1893-1909, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- Batur, A., (1982), “Bahriye Nezareti Binası”, I.H. Kemali Söylemezoğlu Anı Kitabı, İTÜ Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi, 45-52, İstanbul.
- Batur, A., (1992), “İstanbul Mimarlığında Oryantalizm” Arredamento Dekorasyon, Boyut Yayın Grubu, Eylül, 40, 85-91, İstanbul.
- Batur, A., (1993a), “Bahriye Nezareti Binası”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, 1, 549-551, İstanbul.
- Batur, A., (1993b), “Darülfünun Binası”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, 2, 562-563, İstanbul.

Batur, A., (1993c), “Sanayi Mektebi Binaları”, Dünden Bugüne, İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, 6, 444-446, İstanbul.

Batur, A., (1993d), “19. Yüzyıl İstanbul Mimarlığında Bir Stilistik Karşılaştırma Denemesi: A. Vallury/R. Aronco” Osman Hamdi Bey ve Dönemi 17-18 Aralık 1992, Haz. Z. Rona, Tarih vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Batur, A., (2003), Mimar Vedat Tek–Kimliğinin İzinde Bir Mimar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Batur, A., (1996), “ Dünya Kenti İstanbul”, Habitat II. Tarih Vakfı, 154-175, İstanbul.

Batur, A., (1994),. “Oryantalist Mimari”, D.B.İ.A., 6, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 148-149.

Baytop, T., (1994)’ Eczacı Mektebi, D.B.İ.A., III, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 125, İstanbul.

Berkes, N., (1983), “Osmanlı İmparatorluğu Son Döneminde Batı Uygarlığına Yaklaşım”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları,1, 251-254, İstanbul.

Berkes, N., (2004), Türkiye’de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Birand, K., (1955), Aydınlanma Devri Devlet Felsefesinin Tanzimat’ta Tesirleri, Son Havadis Matbaası, Ankara.

Can, S., (2002), “Osmanlı Mimarlık Teşkilatının XIX. Yüzyıldaki Değişim Süreci ve Eserleri ile Mimar Seyyid Abdülhalim Efendi”, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, (Yayınlanmamış), İstanbul.

Can, C., (1993a), “İstanbul’da 19. yüzyıl Batılı ve Levanten Mimarların Yapıları Ve Koruma Sorunları”, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi (Yayınlanmamış) , İstanbul.

Can, C., (1993b), “Harbiye Nezareti Binası”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, 3, 550-551, İstanbul.

Can C., (1993c), “Hazine-i Evrak Binası”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, 4, 37-38, İstanbul.

Can C., (1993d), “Darphane-i Amire Binası”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, 2, 553-555, İstanbul.

Can, C., (1999), “Tanzimat ve Mimarlık”, Osmanlı Mimarlığının 7. Yüzyılı - Uluslarüstü Bir Miras, YEM Yayınevi, 130-136, İstanbul.

Cezar, Y., (1985), “Tanzimat’a Doğru Osmanlı Maliyesi”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, 4, 924-944, İstanbul.

Cezar, M., (1963), “Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler”, Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü Yayınları,1, İstanbul.

Cezar, M., (2002), Osmanlı Başkenti İstanbul, Erol Kerim Aksoy Kültür Eğitim Spor ve Sağlık Vakfı Yayınları, İstanbul.

Çadırcı, M., (1988b), “Tanzimat Dönemi Osmanlı Ülke Yönetimi” IX. Türk Tarih Kongresi, Türk Tarih Kurumu, 1153-1161, Ankara.

Çadırcı, M., (1983), “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Ülke Yönetimi”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, 1, 210-230, İstanbul.

Çadırcı, M., (1999), “Tanzimat”, Osmanlı Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, 6, 187, Ankara.

Çakır, C., (2001), Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi, Küre Yayınları, İstanbul.

Çelik, Z., (1986), Değişen İstanbul, (Çev. S. Deringil), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Çetin, A., (1993), “Başbakanlık Osmanlı Arşivi”, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, 2, 76-79, İstanbul.

Çorbacıoğlu, M., (1986), “Osmanlı Devlet Teşkilatında Mevcut Kalemler ve Görevleri”, Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri Bildirileri, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 71-84, İstanbul.

Demirbaş U. ve Diğ. (Haz.), (2000), “Belgelerle Arşivcilik Tarihimiz”, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1, 36, Ankara.

Denel, S., (1982), Batılılaşma Sürecinde İstanbul’da Tasarım ve Dış Mekanlarda Değişim ve Nedenleri. ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını, Ankara.

Denel, S., (1980), “19 yy.da Osmanlı Sivil Mimarisinde Oran ve Ölçek Değişimleri”, Bedrettin Cömert’e Armağan, Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi Beşeri Bilimler Dergisi Özel Sayısı, Ankara.

Dethier, D.A., 1993(1876), Boğaziçi ve İstanbul (19. Yüzyıl Sonu), (Çev. Ü. Öztürk), Eren Yayıncılık, İstanbul.

Dursun, D., (2002), “Klasik /Geleneksel Sistemden Modern Sisteme Geçiş Çabaları”, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, 14, 681-692, Ankara.

Doğan, M., (1999), “Divan-ı Hümayun’dan Babıali’ye Geçiş” Osmanlı Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, 6, 199-210, Ankara.

Dölen, E., (1985), “Darülfünun” Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, 2, 476-477, İstanbul.

Efdalüddin, (1327), “Alemdar Mustafa Paşa” , Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası, 21, 1305-1307, İstanbul.

Eken, A., (1992), Kartpostallarda İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Yayınları, İstanbul.

- Eldem, S. H., (1979), İstanbul Anıları, Aletaş Alarko Eğitim Tesisleri A.Ş., İstanbul.
- Eldem, S. H., (1974), “Köşkler ve Kasırlar”, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları, II, 426-427, İstanbul.
- Elker, S., (1952), “Mustafa Reşit Paşa ve Türk Arşivciliği” IV. Türk Tarih Kongresi 10-14 Kasım 1948 Bildiriler, Türk Tarih Kurumu, 182-189, Ankara.
- Ergin, O., (1950), “Asırlar Boyunca İmparatorluğu İdare Eden: Babıali”, Tarih Dünyası, 9, 15 Ağustos, 386-393. İstanbul.
- Ergin, O., (1940), “Türkiye Maarif Tarihi”, 1-2, 330-341, İstanbul.
- Ergin, O., (1977), Darülfünun’u Osman-i , Türkiye Maarif Tarihi, 1-2, 453-461, İstanbul.
- Ergin, O., (1995), “Mecelle-i Umur-u Belediye”, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- Erkmen, A., (2006), “Mimarlık ve Hafıza: Osmanlı Dünyasında Geçmişin Yeniden Üretildiği Yapılar (1850-1910), Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmamış) Doktora Tezi.
- Ersoy, H., (1999), “Batılılaşma Girişimleri ve Osmanlı Hariciye Nezaretinin Kuruluşu”, Osmanlı Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları , 6, 264-270, Ankara.
- Eyice, S., (1960), “İstanbul Arkeoloji Müzelerinin İlk Müdürlerinden Dr. Ph. Anton Dethier Hakkında Bazı Notlar” İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı, İstanbul Matbaası, 9, 47-52, İstanbul.
- Eyice, S., (1991), “Babıali–Mimari”, İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, 4, 386-389, İstanbul.
- Eyice, S., (1991), “Ağakapısı”, İslam Ansiklopedisi , Diyanet Vakfı Yayınları, 1, 462-464, İstanbul.
- Eyice S., 1981, “XVII. Yüzyılda Türk Sanatı ve Türk Mimarisi’nde Avrupa Neo Klasik Üslubu”, Sanat Tarihi Yıllığı Ayrı Basım IX-X , İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul.
- Eyice S., (1971), “Fossati”, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih VakfıYayını, 2, 5818-5823, İstanbul.
- Fedayi, C. (1999), “Osmanlı Devletinde Şeyhülislamlık Kurumu” Osmanlı Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, 6, 447, Ankara.
- Fındıklı Mehmet Ağa, (1928 /1095-1106), Silahtar Tarihi, 2, 299, İstanbul.
- Findley C.V., (1983), “19. Yüzyıl’da Osmanlı İmparatorluğu’nda Bürokratik Gelişme”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, 1, 259-262, İstanbul.

Findley, C.V., (1994), Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform, (Çev. Latif Boyacı, İzzet Akyol), İz Yayıncılık, İstanbul.

Findley, C.V., (1996), Kalemîyeden Mülkiyeye, Tarih Vakfı Yurt Yayınları (Çev. Gül Çağalı Güven), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Fossati, C., (1980), “Die Hagia Sophia Nach dem Tafelwerk von 1852”, Dortmund/Germany.

Genç, M. ve M. Mozak (Haz.), (Tarihsiz), Mozak, Fotoğraf ve Belgelerle 1894 Depremi, İğdaş Yayınları, İstanbul.

Galitekin, A. N. (Haz.), (2003), “Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye Harciyye Nezaret-i Celilesi Salnamesi”, Osmanlı Dışişleri Bakanlığı Yıllığı, İşaret Yayınları, İstanbul.

Gencer, A. İ., (1991), “Bahriye Nezareti”, İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, 4, 511-512, İstanbul.

Gencer, A. İ., (2001), Bahriye’de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti’nin Kuruluşu (1789-1867), Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Gökbilgin, T., (1967), “Tanzimat Hareketinin Osmanlı Müesseselerine ve Teşkilatına etkileri”, Belleten, Sayı 121’den Ayırbaşım, Ankara.

Gökbilgin, T., (1949), “Babıali”, İslam Ansiklopedisi, M.E.B., 2, 174-177, İstanbul.

Gültepe, N., (1999), “Osmanlılarda Bürokrasi: Merkezin Yönetimi”, Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları, 6, 241-255, Ankara.

Gürcan, T., (1998), “Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi” İktisat Fakültesi Mecmuası, 60. Yıl Özel Sayısı, 49, 79-91, İstanbul.

Haskan, N., ve Ç. Gülersoy, (2000), Hükümet Kapısı, Babıali, Çelik Gülersoy Vakfı Yayınları, İstanbul.

Hatemi, H., (1985), “Tanzimat’tan Cumhuriyete Vakıf”, Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, 6, 1658-1667, İstanbul.

Heper, M., (1983), “19. Yüzyılda Osmanlı Bürokrasisi”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, 1, 245-258, İstanbul.

Heper, M., (1973), Modernleşme ve Bürokrasi, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara.

Heper, M., (1977), “Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik ve Modernleşme, BÜ, Yayınları, İstanbul.

İhsanoglu, E , (1992), “ Tanzimat Döneminde İstanbul’da Darülfünun Kurma Teşebbüsleri”, 150. yılında Tanzimat’tan ayırbaşım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

İhsanoglu, E , (1993), “Darülfünun”, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, 2, 559-562, İstanbul.

İlmiye Sâlnâmesi, (1334), Matbaa-ı Âmire, 139/152/162/322-641, İstanbul.

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal-Hüseyin Hüsamettin, (1335), “Evkaf-ı Hümayun Nezareti’nin Tarihçe-i Teşkilatı ve Nuzzarın Teracim-i Ahvali”, İstanbul.

İnal, M.K., (1940), “Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar”, Maarif Matbaası, İstanbul.

İpşirli, M., (1991), “Babıali”, İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, 4, 378 - 386, İstanbul.

İpşirli, M., (1990), “II. Mahmud Döneminde Vakıfların İdaresi”, Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri 28-30 Haziran 1989 Bildiriler, 49-57, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.

İpşirli, M., (1991), “Bab-ı Meşihat”, İslam Ansiklopedisi, Diyanet Yayınları, 4, 362-363, İstanbul.

İstanbul, (1993), “Basın Müzesi”, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, II, 73, İstanbul.

İstanbul, (1993), “Postacılar” Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, 6, 279, İstanbul.

İstanbul Fotoğrafları, (1999), Cumhuriyet Kitap Kulübü, İstanbul.

İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi, (1982), “Babıali”, 2/939-949, Tercüman Yayınları, İstanbul.

İslam Ansiklopedisi, (1950), İstanbul (Tarihi Eserler) “Babıali”, MEB yayınları, 5., 2. kısım, İstanbul.

İstanbul, (1993), “Postacılar”, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, 6, 279-280, İstanbul.

Kara, H. ve Pulcu, S. (Haz.), (1996), “A. Süheyl Ünver’in İstanbul’u”, İBB Kültür.

Karal, E. Z., (1999), Tanzimat-ı Hayriye Devri, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul.

Karal, E. Z., (1940), “Tanzimat’tan Evvel Garplasma Hareketleri”, Tanzimat’ın Yüzüncü Yıl Dönümü Kitabından Ayırbasım, Maarif Matbaası, İstanbul.

Kayra, C., (1990), Mekanlar ve Zamanlar, Ak Yayınları, İstanbul.

Kayserilioğlu, R. S., ve Kuntay C., (1993), “Postaneler”, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, 6, 281-282, İstanbul.

Koçu, R. E., (1965a), “Babıali”, İstanbul Ansiklopedisi, 4, 1746-1754, Koçu yayınları, İstanbul.

Koçu, R. E., (1965b), “Babıali Caddesi”, İstanbul Ansiklopedisi, 4, 1756-1761, Koçu yayınları, İstanbul.

Koçu, R. E., (1965c), “Babıali Yangınları”, İstanbul Ansiklopedisi, 4, 1762-1765, Koçu yayınları, İstanbul.

Koçu, R. E., (1965d), “Fuad Paşa Konağı”, İstanbul Ansiklopedisi, 11, 5853, Koçu Yayınları, İstanbul.

Konyalı, İ. H., (1943), İstanbul Abideleri-İstanbul Sarayları, 1, 198-290, Burhaneddin Matbaası, İstanbul.

Konyalı, İ.H., İstanbul Abideleri, Yedigün Neşriyat, 14-15, İstanbul.

Köseoğlu, C., (1992), Dolmabahçe Sarayı Hazine-i Hassa Dairesi, Milli Saraylar, TBMM Basımevi, Ankara.

Kramers, J.H., (1970), “Şeyhülislam” İslam Ansiklopedisi, 11, 485-489, MEB Basımevi, İstanbul.

Kuran, E., (1997), Türkiye’nin Batılılaşması ve Milli Meseleler, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

Kuran, E., (1967), “Türkiye’nin Batılılaşmasında Daimi Elçiliklerin Rolü”, VI. Türk Tarih Kongresi, Türk Tarih Kurumu, 489-497, Ankara.

Küçükömer, İ., (1983), “Batılılaşmada Bürokrasinin Yeri”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, 1, 248-250, İstanbul.

Kütükoğlu, M. S., (1994), “Defterdar”, İslam Ansiklopedisi, Diyanet Yayınları, 9, 94-96, İstanbul.

Lewis, B., (2004), Modern Türkiye’nin Doğuşu, (Çev. M. Kırıatlı), T.T.K., Ankara.

Mahmud Cevad Bey,(2001), Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraati, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Mardin, Ş., (1995), Türkiye’de Toplum ve Siyaset, İletişim Yayınları, İstanbul.

Mardin Ş., (1991), Türk Modernleşmesi, İletişim Yayınları, İstanbul.

Mardin Ş., (1983), “Batılıcılık”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, 1, 245-248, İstanbul.

Mehmet Ali, (1331), “Postane-i Amire (Yeni Cami Postanesi)”, PTM, Nisan, 181, İstanbul.

Mehmed Halife, (1976), Tarih-i Gılmani, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.

Melling, M., (1969), Voyage Pittoresque de Constantinople et des Rives du Bosphore, Yapı ve Kredi Bankası Yayını (Tıpkı Basım), İstanbul.

Meriç, C., (1983), “Batılılaşma”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, 1, 234-238, İstanbul.

Naima Mustafa Efendi (Haz: Zuhuri Danışman), (1967-1968), Naima Tarihi, Bahar Matbaası, 1/ 472, 4/1593, İstanbul.

Nayır, Z., (1982), “İstanbul’da İtalya’lı Bir Mimar Raimondo D’Aronco 1857-1832” TTOK Belleten, 69/348, 12-13, İstanbul.

Neave, D. L, (1978), Eski İstanbul’da Hayat, Tercüman 1001 Temel Eser, (Çev. Osman Öndeş), İstanbul.

Ortaylı, İ., (1995), İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Hil Yayınları, İstanbul.

Ortaylı, İ., (1983), “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Yerel Yönetimler”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, 1, 231-244, İstanbul.

Ödekan, A., (1994), “Ampir Üslubu”, D.B.İ.A., 1, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 247-249.

Ödekan, A., (1997), “Mimarlık ve Sanat Tarihi (1600-1908)”, Osmanlı Devleti Türkiye Tarihi, Cem Yayınevi, 3, 369-455, İstanbul.

Özendeş, E., (1999), Osmanlı’nın Son Başkenti İstanbul, YEM, İstanbul.

Öztürk, N., (1995a), “Evkaf-ı Hümayun Nezareti”, İslam Ansiklopedisi, Türk Diyanet Vakfı Yay., 11, 521-524, İstanbul.

Öztürk N., (1995b), Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

Öztürk N., (1983), Menşei ve Gelişimi Açısından Vakıflar, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

Özkaya, Y., (1993), “III. Selim’in Devlet Yönetimi ile İlgili Hattı Hümayunları” , X. Türk Tarih Kongresi, Türk Tarih Kurumu, 1481-1486, Ankara.

Özcan, A. (1991), “Bab-ı Seraskeri”, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, 4 , 364-364, İstanbul.

Öztürk, N., (1995), “Evkaf-ı Hümayun Nezareti”, İslam Ansiklopedisi, 11, 521-524, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.

Öztuncay, B., (2003), “Dersaadet’in Fotoğrafçıları: 19. Yüzyıl İstanbul’unda Fotoğraf: Öncüler, Stüdyolar, Sanatçılar”, Cilt: I-II, Aygaz Yayıncılık, İstanbul.

Pakalın, M.Z., (1993), “Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü”,1/138, I/140, 1/419, 2/402-403, 3/ 673, 3/697, MEB Basımevi, İstanbul.

Purgstall, H., (1941), “XVIII. Asırda Osmanlı İmparatorluğu Devlet Teşkilatı ve Babialı”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 7, 564-586, İstanbul.

Purgstall, H., (Tarihsiz), “Hammer Tarihi”, Ata Tercümesi, 10, 230-231, İstanbul.

- Poggi, G., (2002), Modern Devletin Gelişimi, (Çev. Ş. Kut ve B. Toprak), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Polat, M., (1997), Kuzey Deniz Saha Komutanlığı Karargah Binası, Deniz Basımevi, İstanbul.
- Pervititch, Jacques, (2003), Sigorta Haritalarında İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul.
- Raşit Efendi,(1282), Tarih-i Raşit, 5,118-119, İstanbul.
- Resimli Kitap, (1326), “İstanbul Tarihi Eserler, Babıali”, s. 27, c. 5. sayfa, 183-193.
- Salman, Y., (1993), “Posta ve Telgraf Nezareti Binası”, İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, 6, 279, İstanbul.
- Sander, O., (1999), Siyasi Tarih, İlk Çağdan 1918’e, İmge Yayınevi, Ankara.
- Sakaoğlu, N., (1983), “19. yüzyılda Şeyhülislamlık”, Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, 1, 263-270, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Sakaoğlu, N., (1996), “Darphane-i Amire’nin Kısa Tarihi”, Sandoz Dergisi, 2, 12-21, İstanbul.
- Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, (1314), 52. sene, İstanbul Matbaa-i Osmaniye, İstanbul.
- Saner, T., (1998), 19. Yüzyıl İstanbul Mimarlığında Oryantalizm, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul.
- Sarıöz, P., (1996), Bir Zamanlar İstanbul, İdea Yayıncılık, İstanbul.
- Semih Mümtaz, (1948), Evvel Zaman İçinde Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikatler, Hilmi Kitabevi, İstanbul.
- Sencer, M., (1986), Türkiye’nin Yönetim Yapısı, Alan Yayıncılık, İstanbul.
- Sencer, M., (1984a), “Tanzimat’a Kadar Osmanlı Yönetim Sistemi”, Amme İdaresi Dergisi, cilt 17, sayı 2, 21-44, Ankara.
- Sencer, M., (1984b), “Osmanlı İmparatorluğunda Tanzimat Sonrası Siyasal ve Yönetimsel Gelişmeler”, Amme İdaresi Dergisi, cilt 17, sayı 3, 47-71, Ankara.
- Sevim, M. (Haz.), (1996), Gravürlerle Türkiye, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1,3, İstanbul.
- Seyidanlıoğlu, Mehmet, (1990), “Tanzimat’ın Ön Hazırlıkları ve Meclis-i Vala’yi Ahkam-ı Adliye’nin Kuruluşu”, Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri, 28-30 Haziran 1989, Bildiriler, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 127-140, İstanbul.
- Soysal, İsmail, (1990), “Umur-ı hariciye Nezaretinin Kurulması 1836” Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri, 28-30 Haziran 1989, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 71-80 , Bildiriler, İstanbul.

Subhi, M., Sami, M. ve Şakir H., (1198), Tarih-i Sami Şakir ve Subhi, 172-173, 21,28, İstanbul.

Şani'zade Mehmet Ataullah, (1284), Tarih-i Şanizade, c.1, 146, 339, İstanbul.

Şehsuvaroğlu, H. Y., (1956), "Babıali", Asırlar Boyunca İstanbul, Cumhuriyet Gazetesi, İstanbul.

Şehsuvaroğlu, H. Y., (1956), "Şeyhülislam", Asırlar Boyunca İstanbul, Cumhuriyet Gazetesi, İstanbul.

Şehsuvaroğlu, H. Y., (1957), "İstanbul Konakları, Cumhuriyet, 29 Eylül 1957.

Şehsuvaroğlu, H. Y., (1957), "İstanbul'da Konaklar, Cumhuriyet, 31 Ekim 1962.

Şehsuvaroğlu, H. Y., (1957), "Konak Mimarisi, Cumhuriyet, 9 Temmuz 1951.

Şem'dani Zade Süleyman Efendi, (1338), " Müri'üt -tevarih", 180-181, İstanbul.

Şener, A., (1994), Osmanlı Mali Düşüncesinin Çağdaşlaşması, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Şopolyo, E. B., (1947), "Bir İstanbul İmar Planı", İller ve Belediyeler Dergisi, Mayıs-Haziran, 20-21, İstanbul.

Tayyazade Ahmet Ataullah, (1292-1293), Tarih-i Ata, III. 139-140, İstanbul.

Tanman, B., (1994), "Darphane Köşkü", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, II., 553, İstanbul.

Tanyeli, U., (1993), "Babıali - Mimari", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, 1, 520-523, İstanbul.

Tanyeli, U., (Tarihsiz), "Osmanlı Barınma Kültüründe Batılılaşma-Modernleşme: Yeni bir Simgeler Dizgesinin Oluşumu", Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşim, Habitat II, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 284-297, Ankara.

Tanyeli, U., (1996), "19. Yüzyıl Türkiye'sinde Mimari Bilgi Alanının Yeniden Biçimlenişi", 19. Yüzyıl İstanbul'unda Sanat Ortamı-Habitat II'ye Hazırlık Sempozyumu, Sanat Tarihi Derneği Yayınları, 81-93, 14-15 Mart 1996, İstanbul.

Tanyeli, U., (2004), "Düşlenmiş Rasyonalite Olarak Kent: Türkiye'de Planlama ve Çifte Bilinçlilik", İlhan Tekeli İçin Armağan Yazılar (Ed. S. İlkin, O. Silver, M. Güvençli), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Terzi, A., (2000), Hazine-i Hassa Nezareti, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Tekeli, İ., Selim İlkin, (1999), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü", Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Tekeli, İ., (1985), "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişmeler" Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, 2, 456-473, İstanbul.

Toprak, Z., (1993), “Babıali”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, 1, 519-520, İstanbul.

Tunaya, T., Z., (1999), Batılılaşma Hareketleri, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul.

Tunaya, T., Z., (1983), Batılılaşmada Temel Araştırmalar ve Yaklaşımlar, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, 1, 238-241, İstanbul.

Tuğlacı, P., (1993), Osmanlı Mimarlığı’nda Balyan Ailesi’nin Rolü, Yeni Çığır Kitabevi, İstanbul.

Türk Ansiklopedisi, (1968), “Evkaf Nezareti”, MEB Yayınevi, 16, 31-32, Ankara.

Toker, Y., (1978), “Bab-ı Ali”, T.T.O.K.B., 61(340), 9-13, İstanbul.

Topkapı Sarayı Müzesi Rehberi, (1933) “İstanbul Asarı Atika Müzeleri”, s.9/20, İstanbul.

Toprak, Z., (1994). “Babıali”, D.B.İ.A., Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 519-520.

Ubicini, F. H. A., (1977), 1855’de Türkiye, Tercüman 1001 Temel Eser, (Çev: Ayda Düz), İstanbul.

Uzunçarşılı, İ., H., (1988), Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı, T.T.K., Ankara.

Ülken, H. Z., (1983), Batılılaşma, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, 1, 241-242, İstanbul.

Weiker, W. F., (1973), “Osmanlı Bürokrasisi: Modernleşme ve Reform”, Amme İdaresi Dergisi, (Çev: S. Büyükdeveras, E. Oyal), Cilt 6, 1, 98-111, Ankara.

Weber, M., (1995), Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı, Çev: Ö. Ozankaya, İmge Kitabevi, İstanbul.

Walsh, R., (1840), “Constantinople and the Scenery of the Seven Churches of Asia Minor –In a Series Drawings From Nature by Thomas Allom-”, Fisher San, London; Paris.

Yaman, T. M., (1940), “Osmanlı İmparatorluğu Mülki İdaresinde Avrupalılaşma Hakkında Bir Kalem Tecrübesi”, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul.

Yaman, A. E., (1999), Osmanlı İmp. Sadr-ı Azamlık, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

Yalçındağ, S., (1970), “Kamu Yönetim Sistemimizin Tarihsel Evrimi Üzerine Notlar”, Amme İdaresi Dergisi, Cilt 3, 2, 20-57, Ankara.

Yavuz, Y., 1981, Mimar Kemalettin ve Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara.

Yavuz, H., (1988), “Adliye Nezareti”, İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, 1, 389-390, İstanbul.

Yazıcı, N., (1985), “Tanzimat Döneminde Osmanlı Posta Örgütü”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, 6, 1636-1648, İstanbul.

Yazıcı, N., (1992), “Tanzimat Döneminde Osmanlı Haberleşme Kurumu”, 150. Yılında Tanzimat, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 142, 139-210, (Ed. H. Dursun), Ankara.

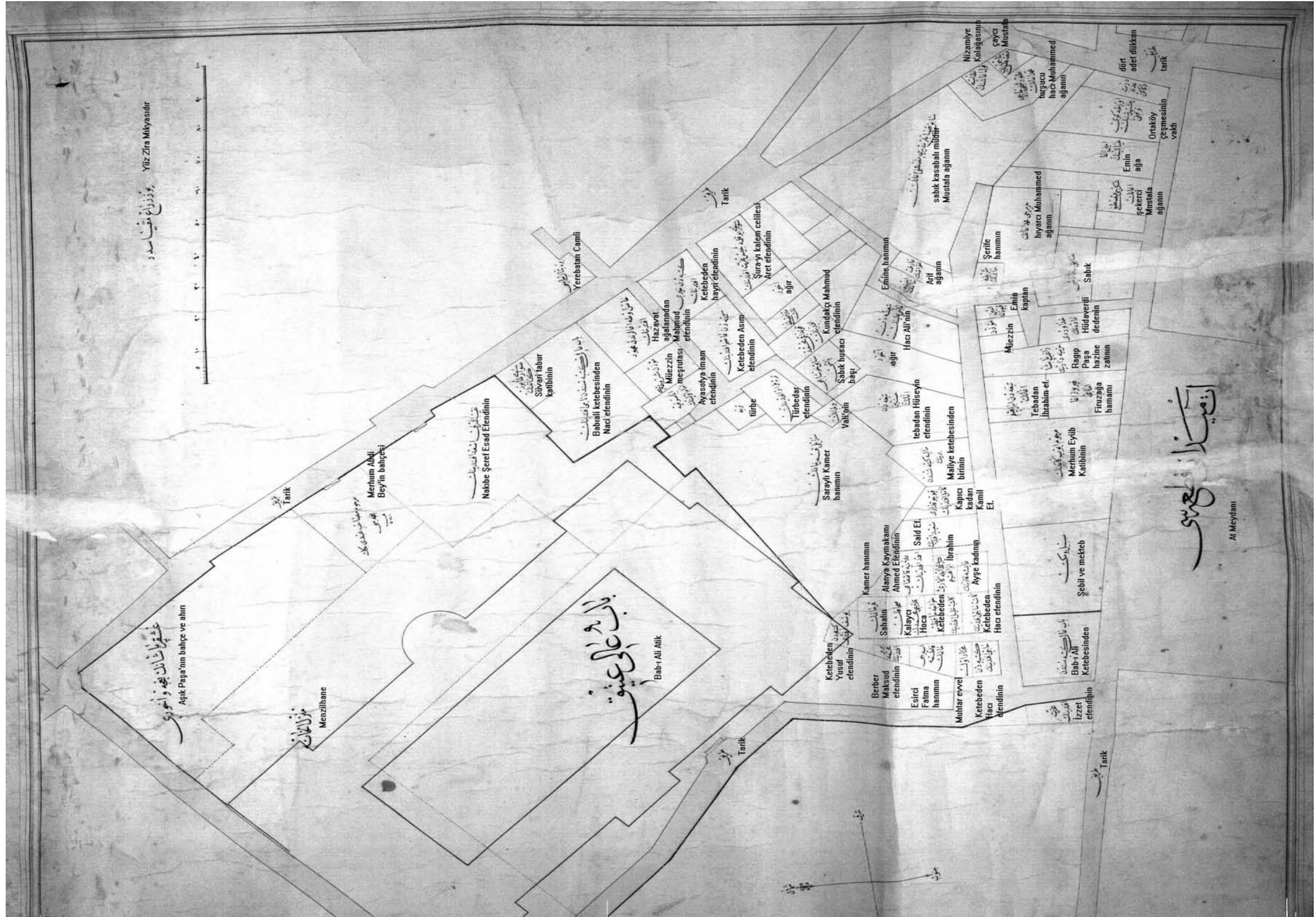
Yenal, Engin, (2001), Bir Kent Tarihi İstanbul, 1001 Yapı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Yergün, U., (1993), “Nafia Nezareti Binası”, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, 6, 25, İstanbul.

Yergün U., (2002), “Batılılaşma Dönemi Mimarisinde Yapım Teknolojisindeki Değişim Ve Gelişim”, Doktora Tezi, (Yayımlanmamış) Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Yüksel, İ. A., (1988), “Türk Mimari Tarihi Araştırmacılığı ve Ekrem hakkı Ayverdi”, Vakıflar Dergisi, 20, 483-487.

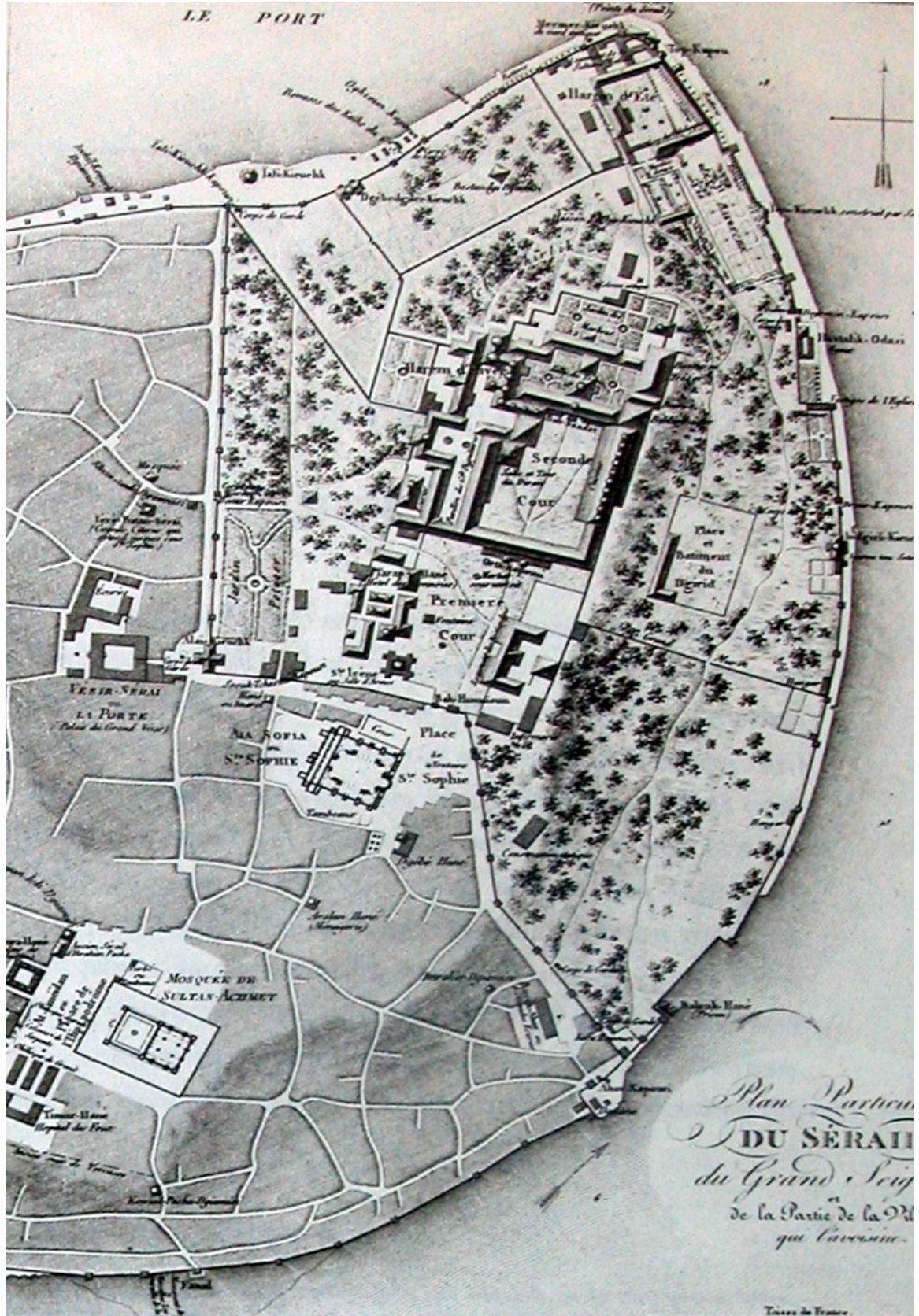
Zürcher, E. J., (2005), Modernleşen Türkiye’nin Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul.

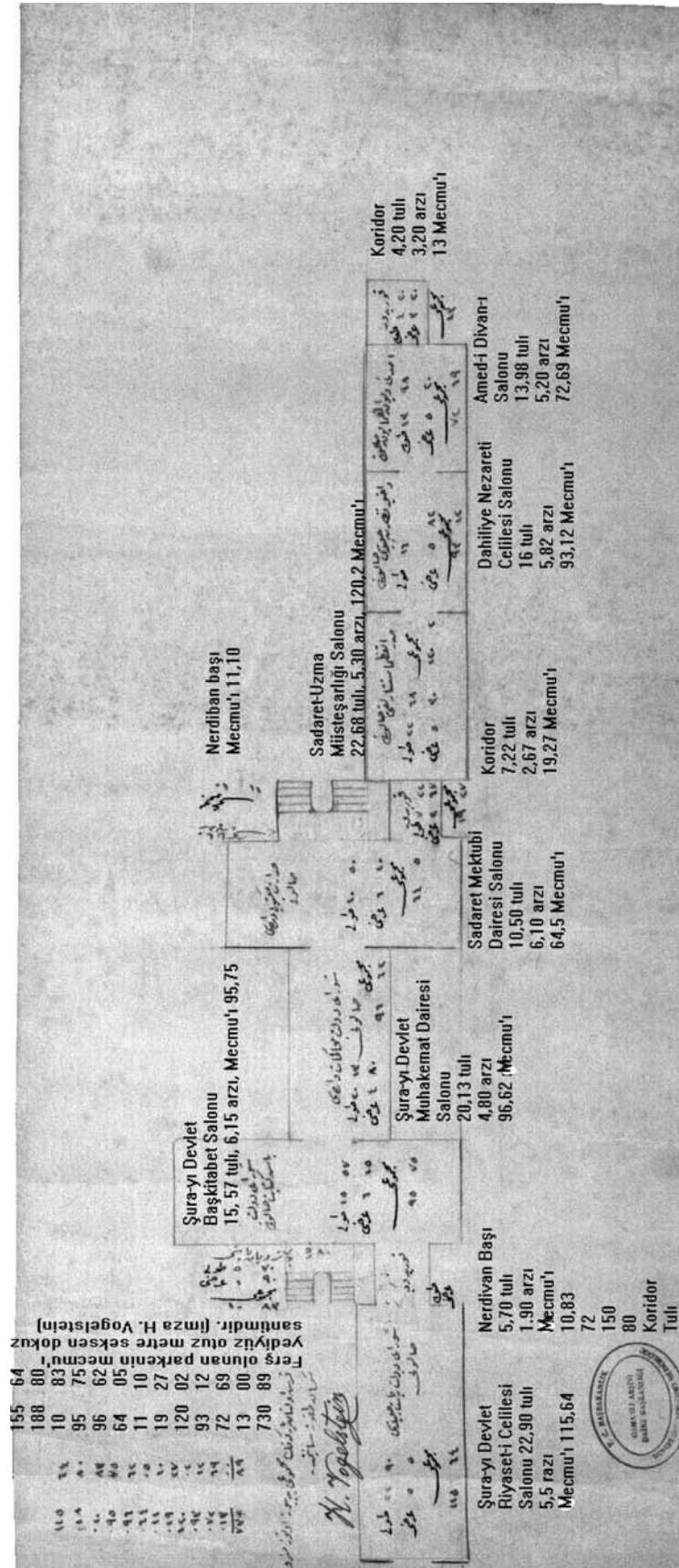
Şekil 2.1 Bab-ı Ali Atik (Ticarethane binası) ve çevresi (BOA, Plan, Proje-Kroki katoloğu, 653)

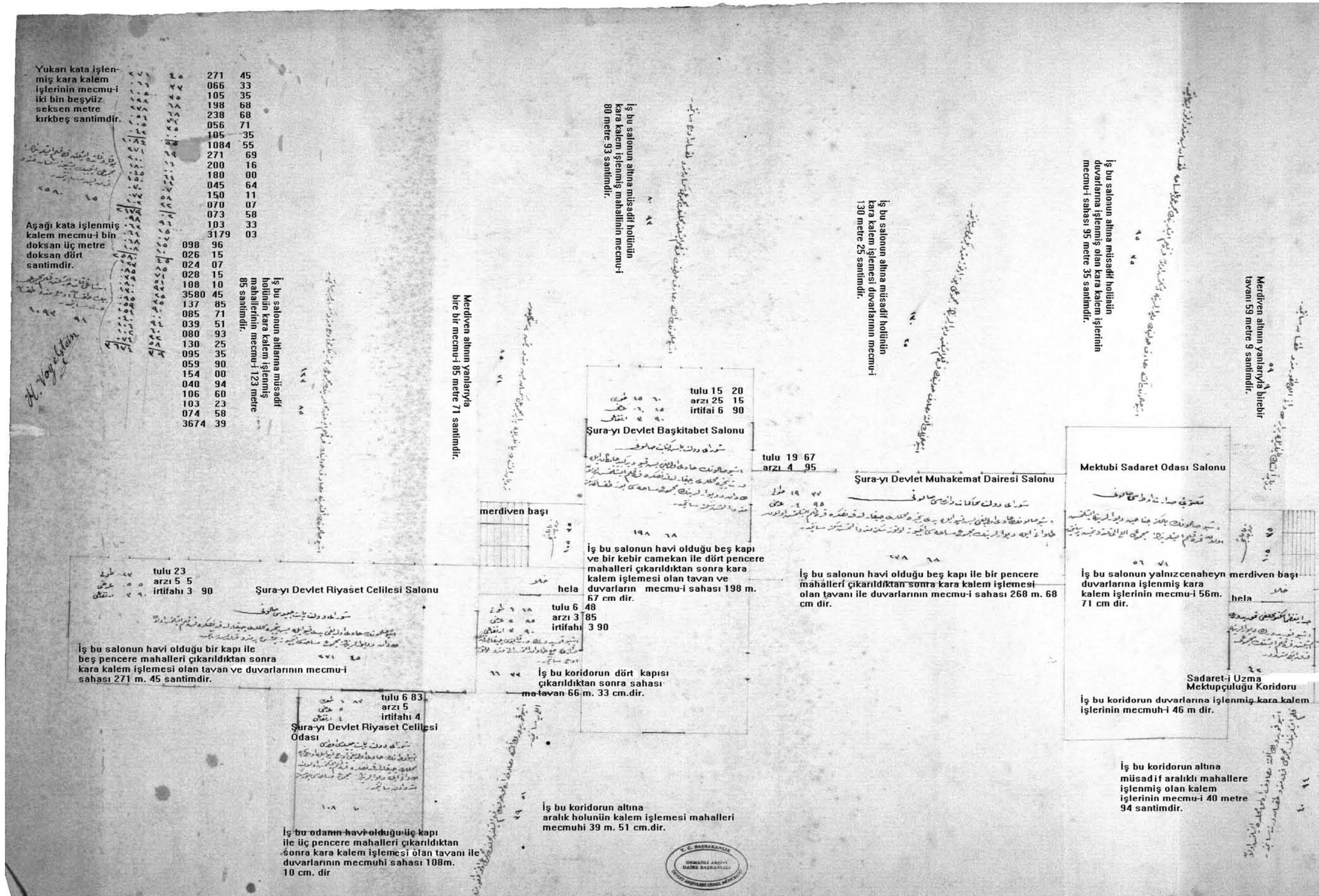
Şekil 2.3 Ayverdi haritasında Bab-ı Ali, (Ayverdi, 1958, A4, B4)

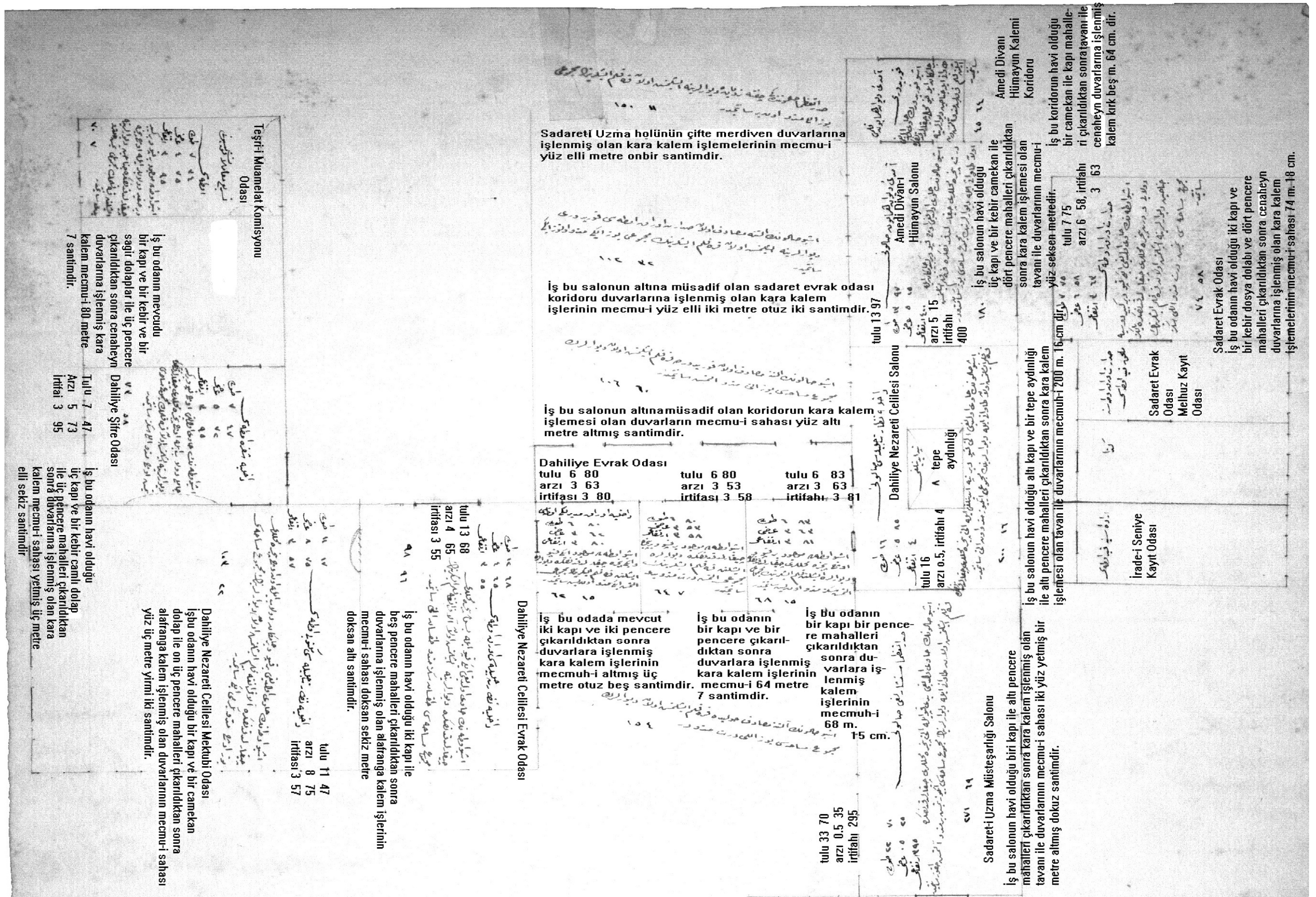
Şekil 2.4 Saray ve çevresi planı “Vezir-Serai ou La Porte” (Melling, 1969)

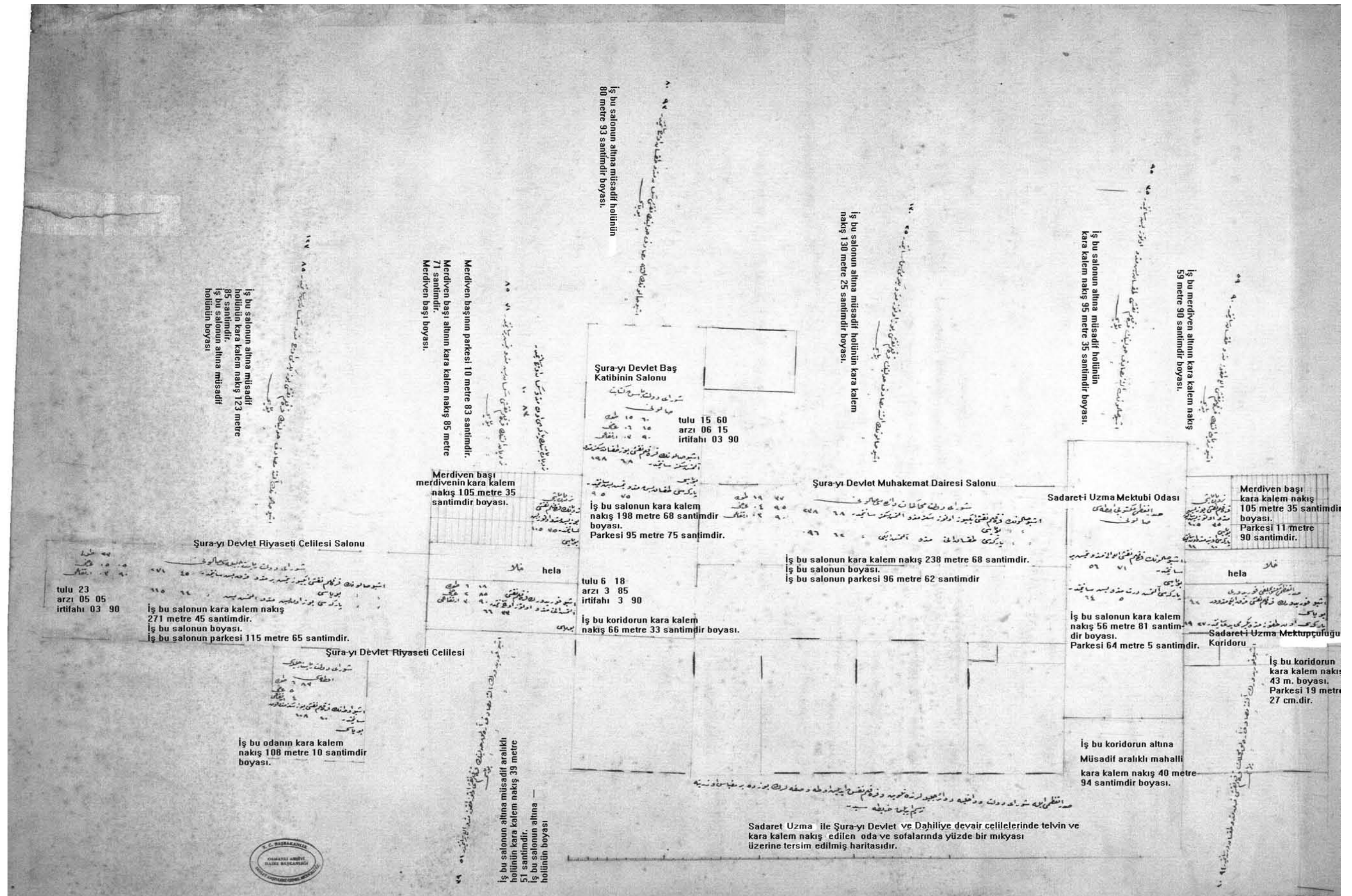
Şekil 2.5 Bab-ı Ali, zemin parke hesap çizelgesi (BOA, Plan, Proje-Kroki kataloğu, 652-1)

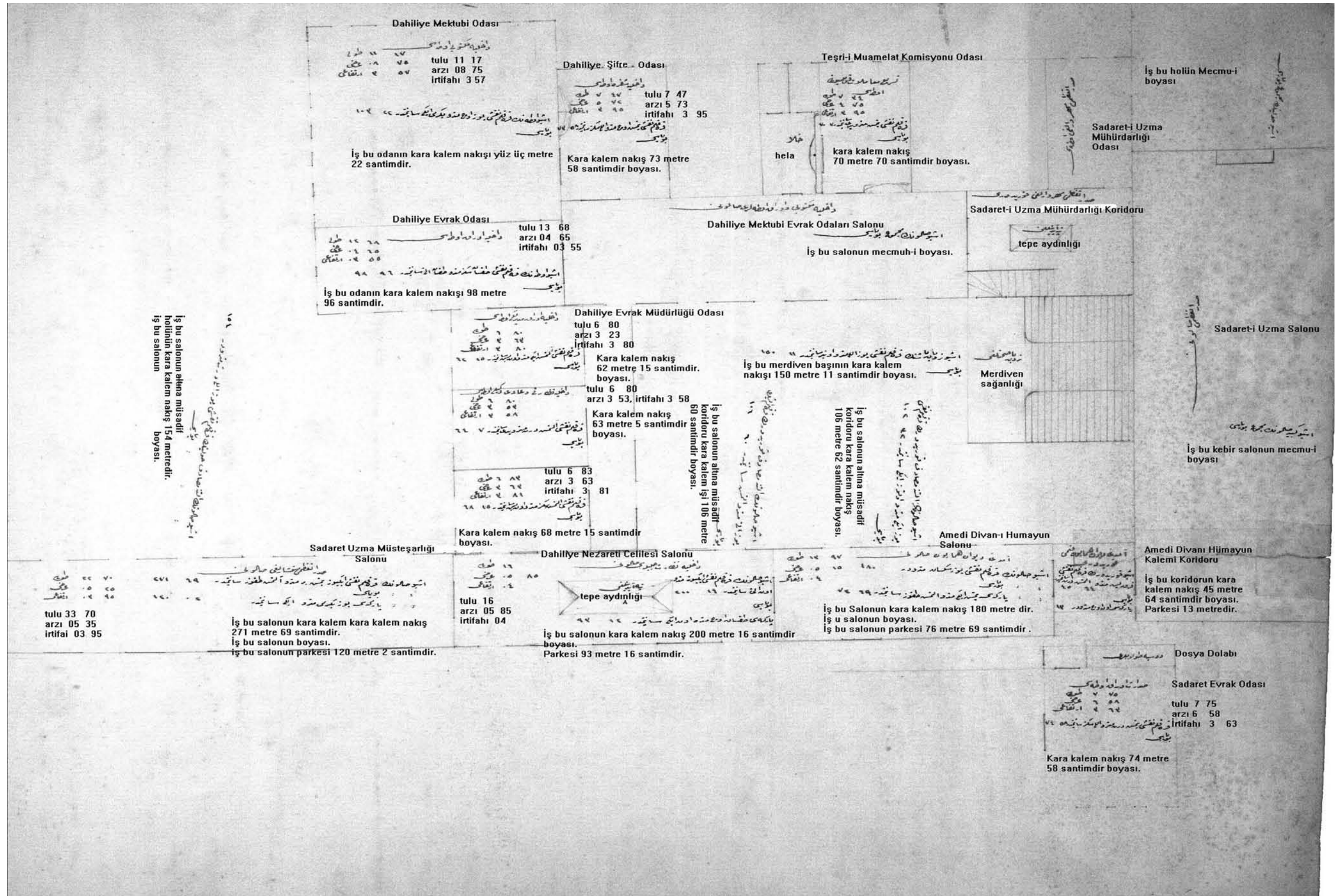
Şekil 2.6a Bab-ı Ali Planı (boya ve kalemişleri yenilenmesi için düzenlenmiş) (BOA, Plan, Proje-Kroki kataloğu, 652-1)

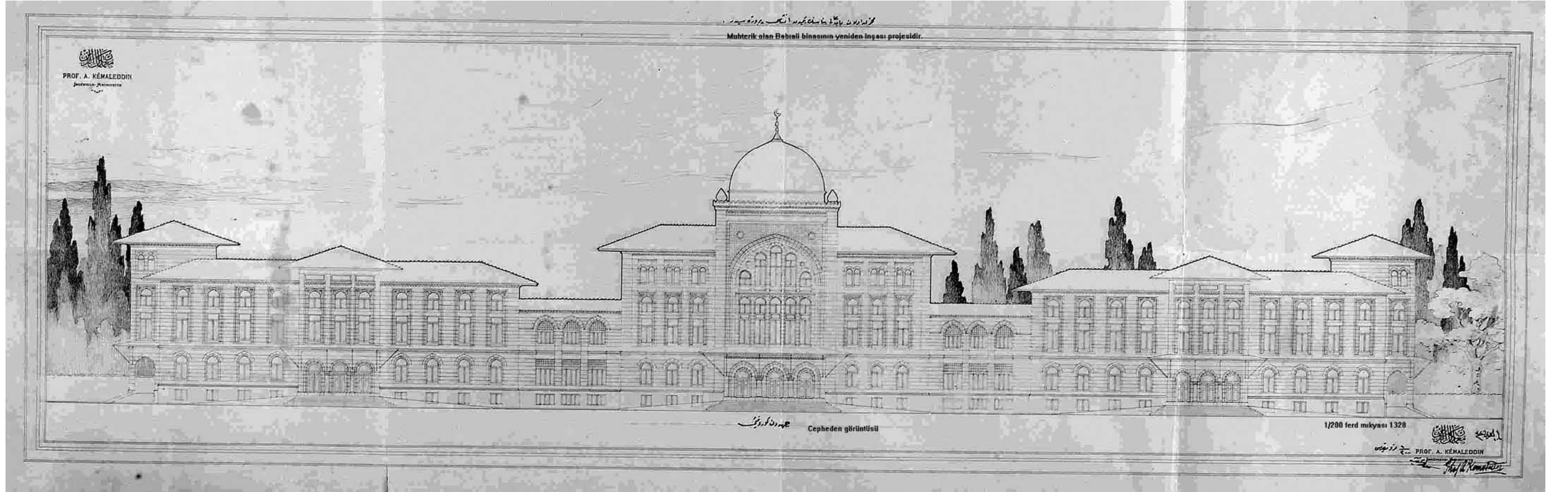
Şekil 2.6b Bab-ı Ali planı (üsteki planın devamı) (BOA, Plan, Proje-Kroki kataloğu, 652-1)

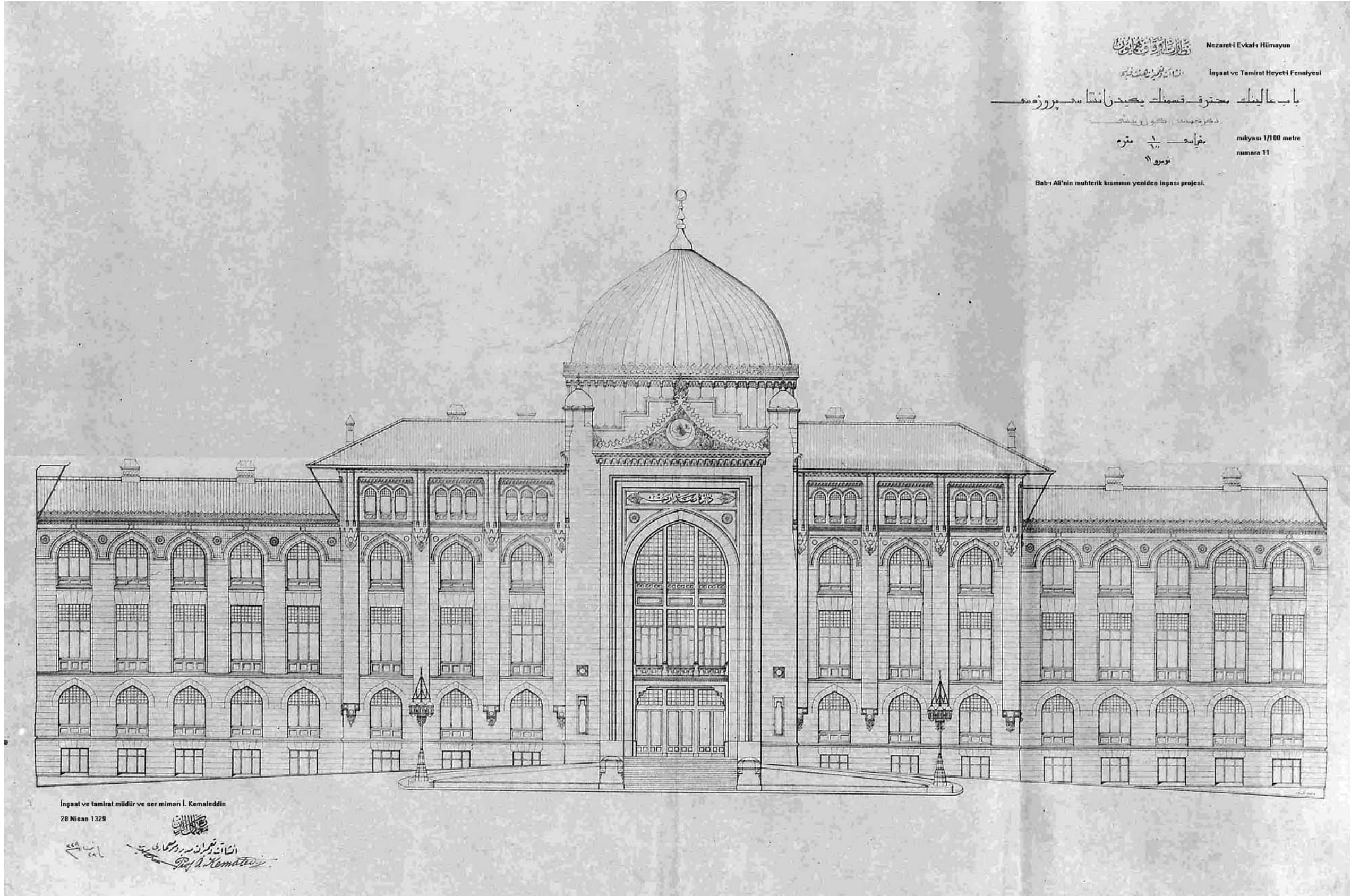
Şekil 2.6c Bab-ı Ali planı (boya ve kalemişleri yenilenmesi için düzenlenmiş) (BOA, Plan, Proje-Kroki kataloğu, 652-2)

Şekil 2.6d Bab-ı Ali planı (üsteki planın devamı) (BOA, Plan, Proje-Kroki kataloğu, 652-2)

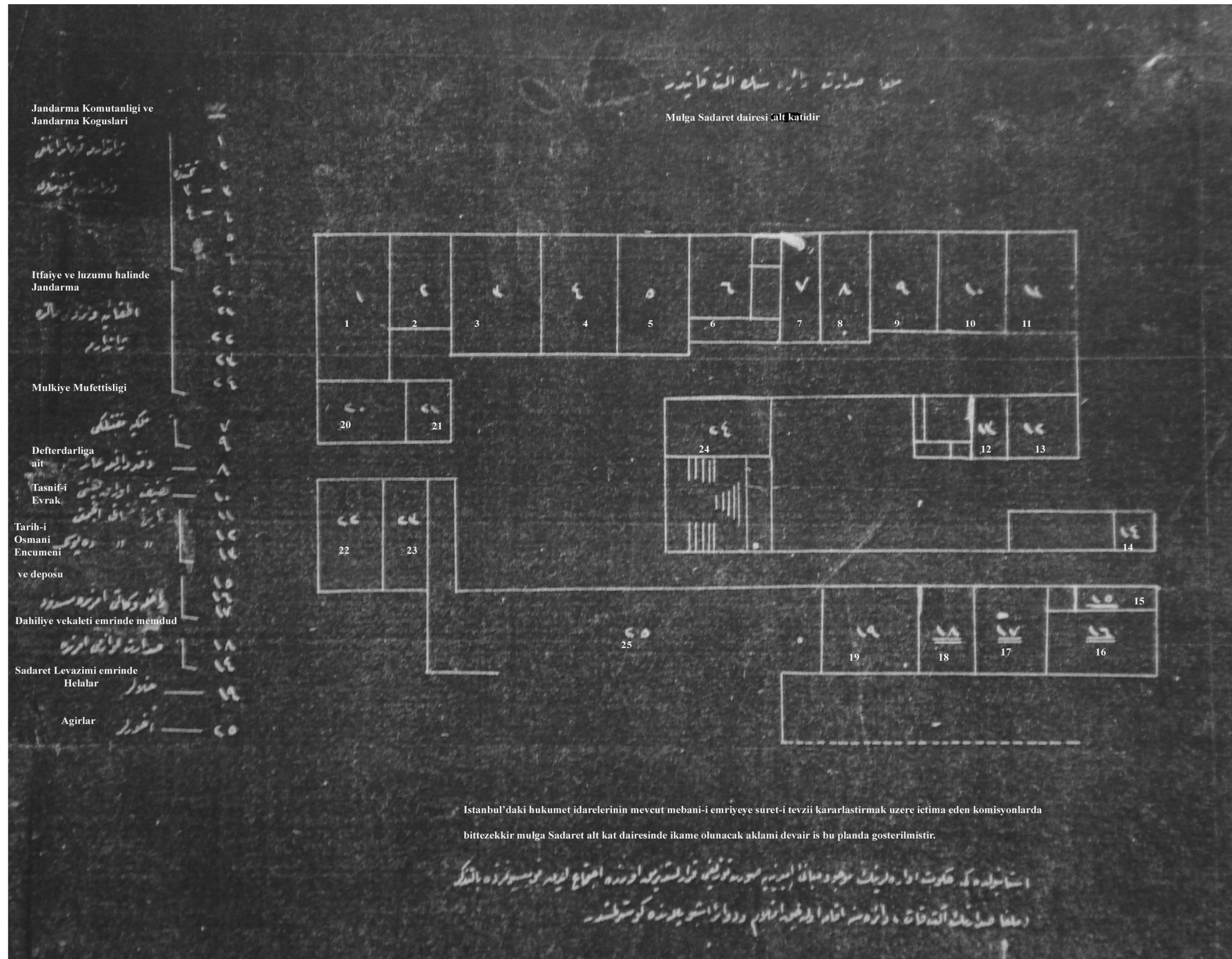

Şekil 2.7 1911 yangınından sonra yapılmı düşünölen Bab-ı Ali planı (Mimar Kemaleddin) (BOA*)

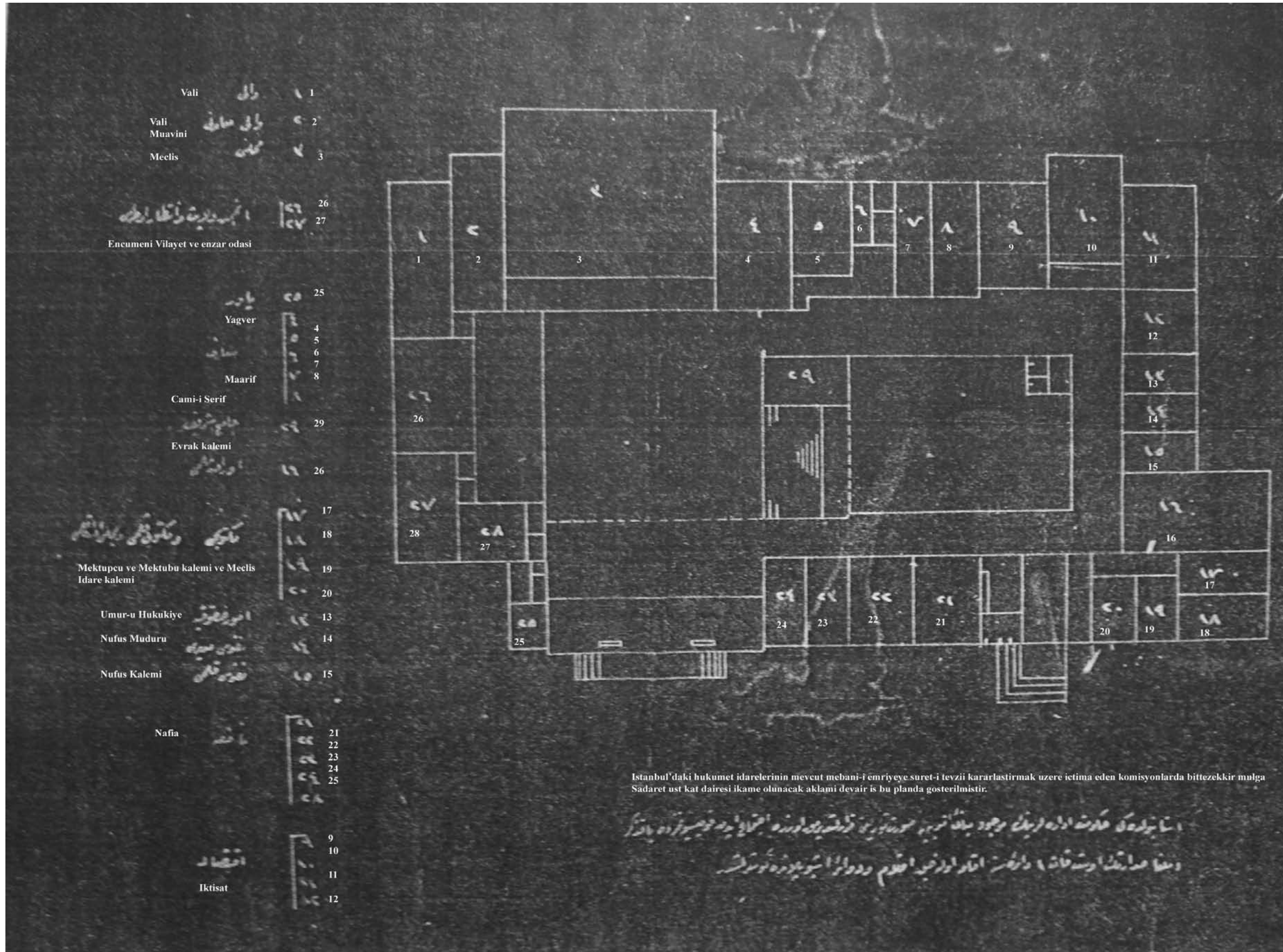

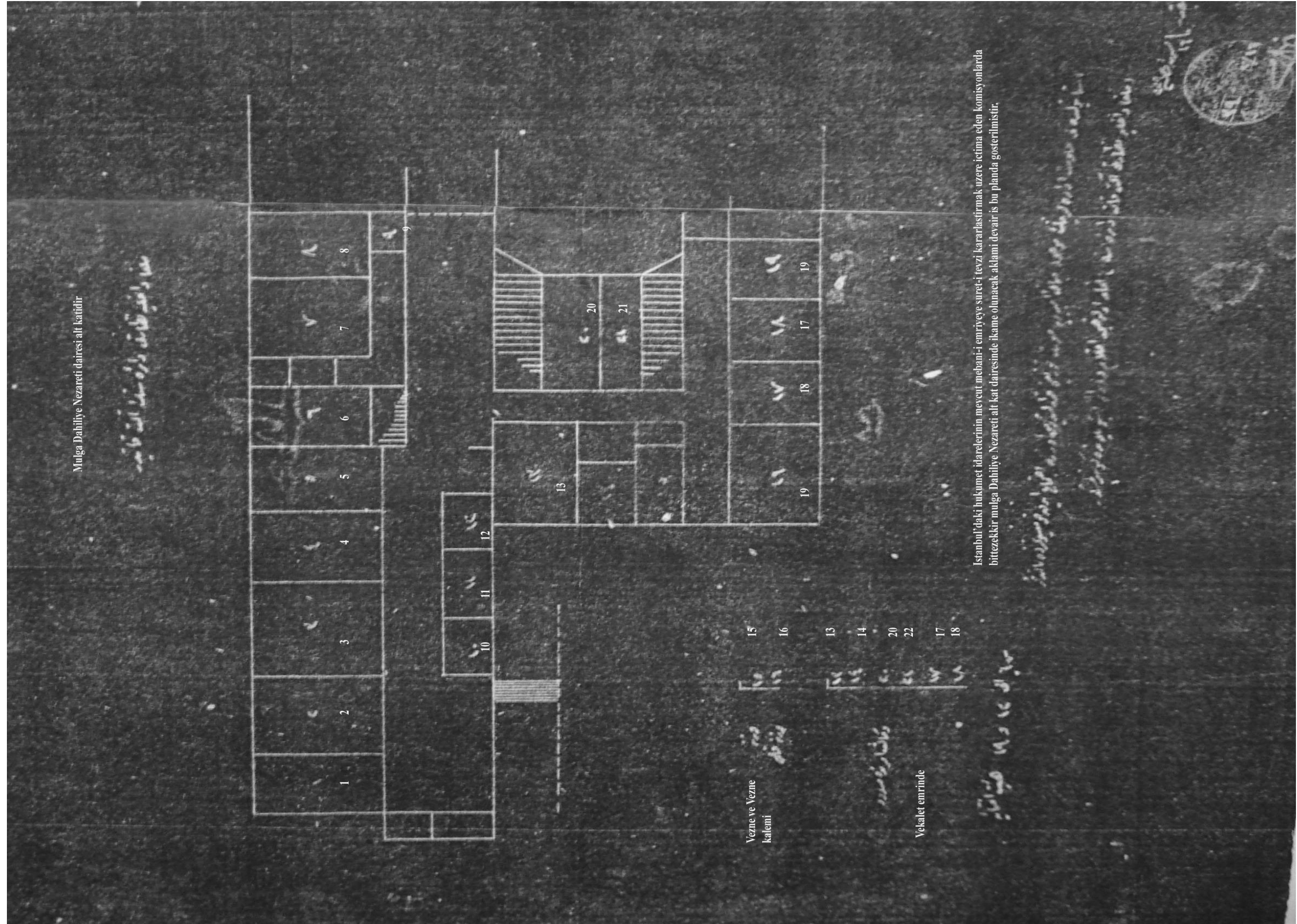
Şekil 2.8 1911 yangını sonrası yapımı düşünülen Şura-yı Devlet kısmı (Mimar Kemaleddin) (BOA*)

* Planlar Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde görevli bir şahıstan alınmıştır, no ya ulaşılamamıştır.

Şekil 2.9a 1923 yılında kapatılan Bab-ı Ali planı (BOA, DH.MB. HPS.M., 51)

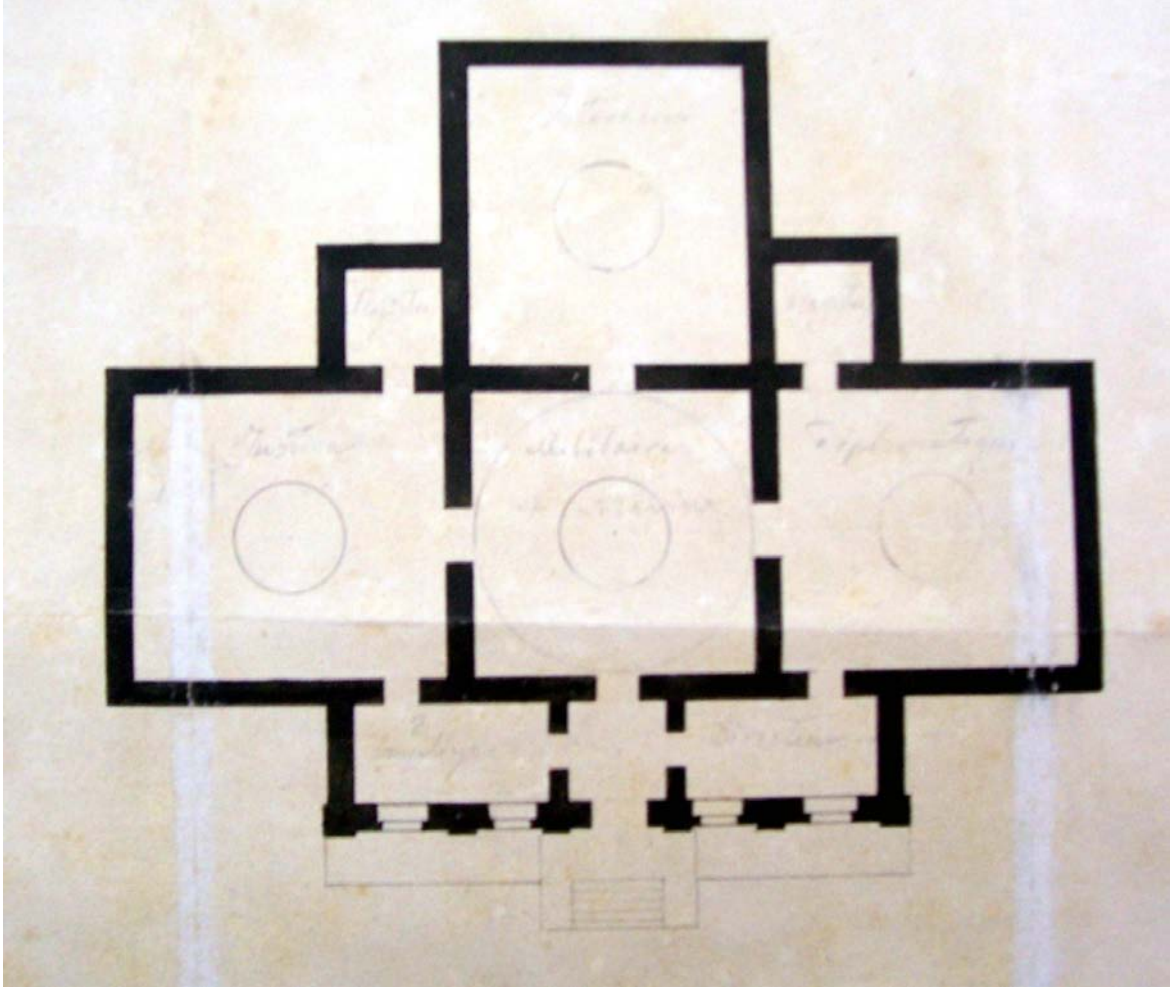

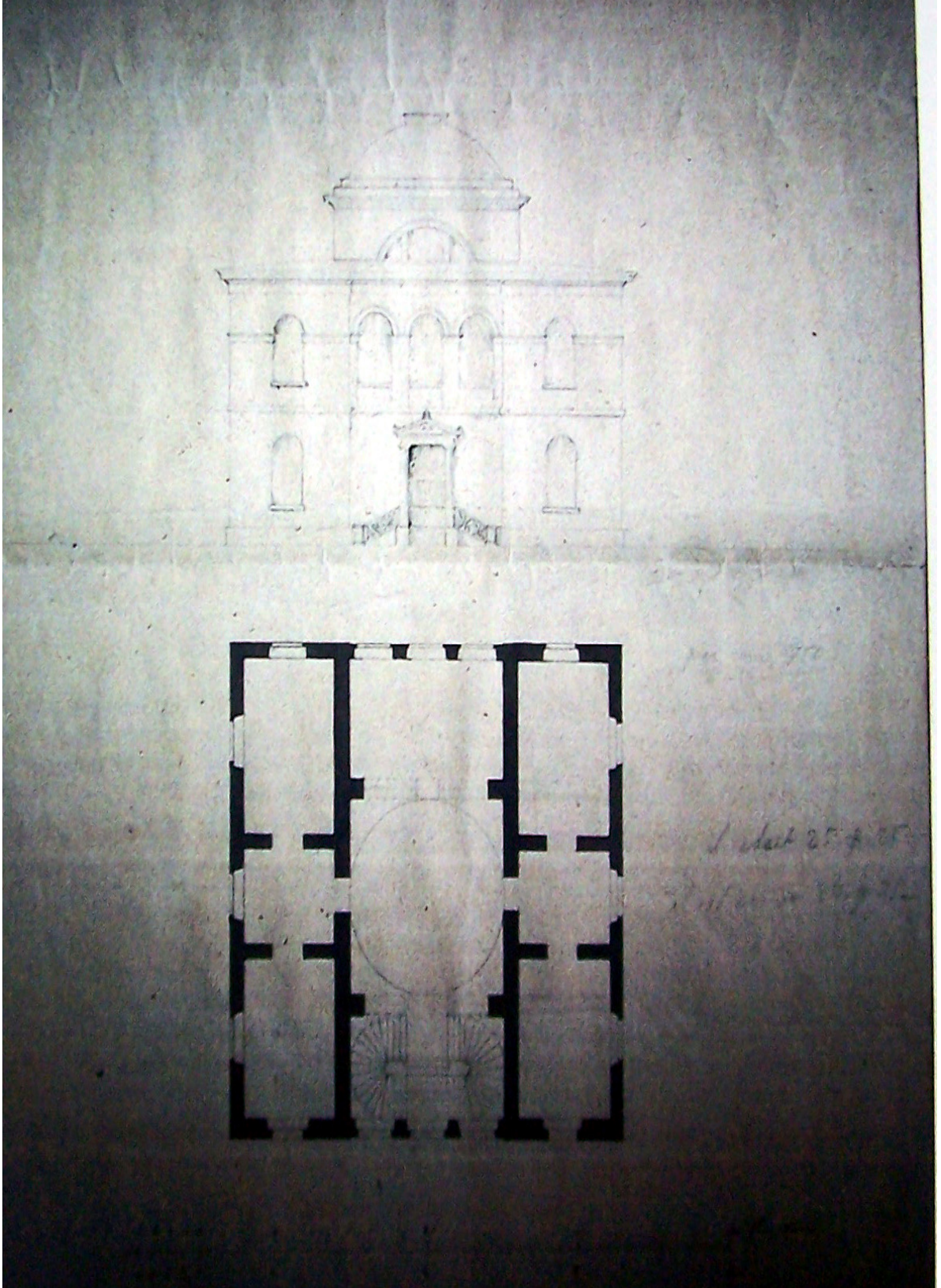
Şekil 2.9d 1923 yılında kapatılan Bab-ı Ali planı (BOA, DH.MB. HPS.M., 51)

Şekil 2.10a Hazine-i Evrak ilk tasarım, Fossati tarafından çizilmiş (gerçekleşmemiş)
(BOA, İrade, Mesail-i Mühime, 659, lefha: 5)

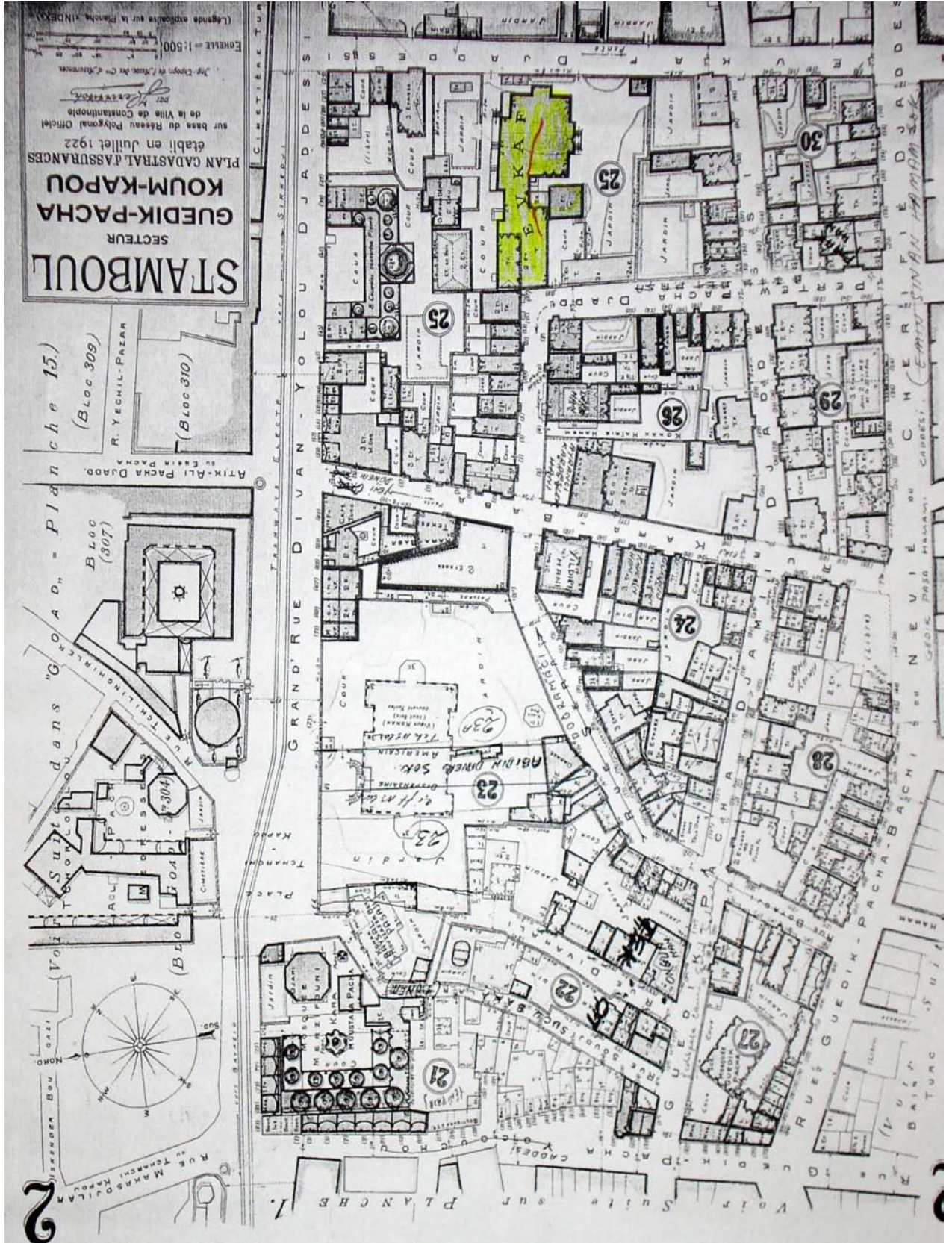

Şekil 2.10b Hazine-i Evrak ilk tasarım, Plan, Fossati tarafından çizilmiş (gerçekleşmemiş) (BOA, İrade, Mesail-i Mühime, lefha: 5)

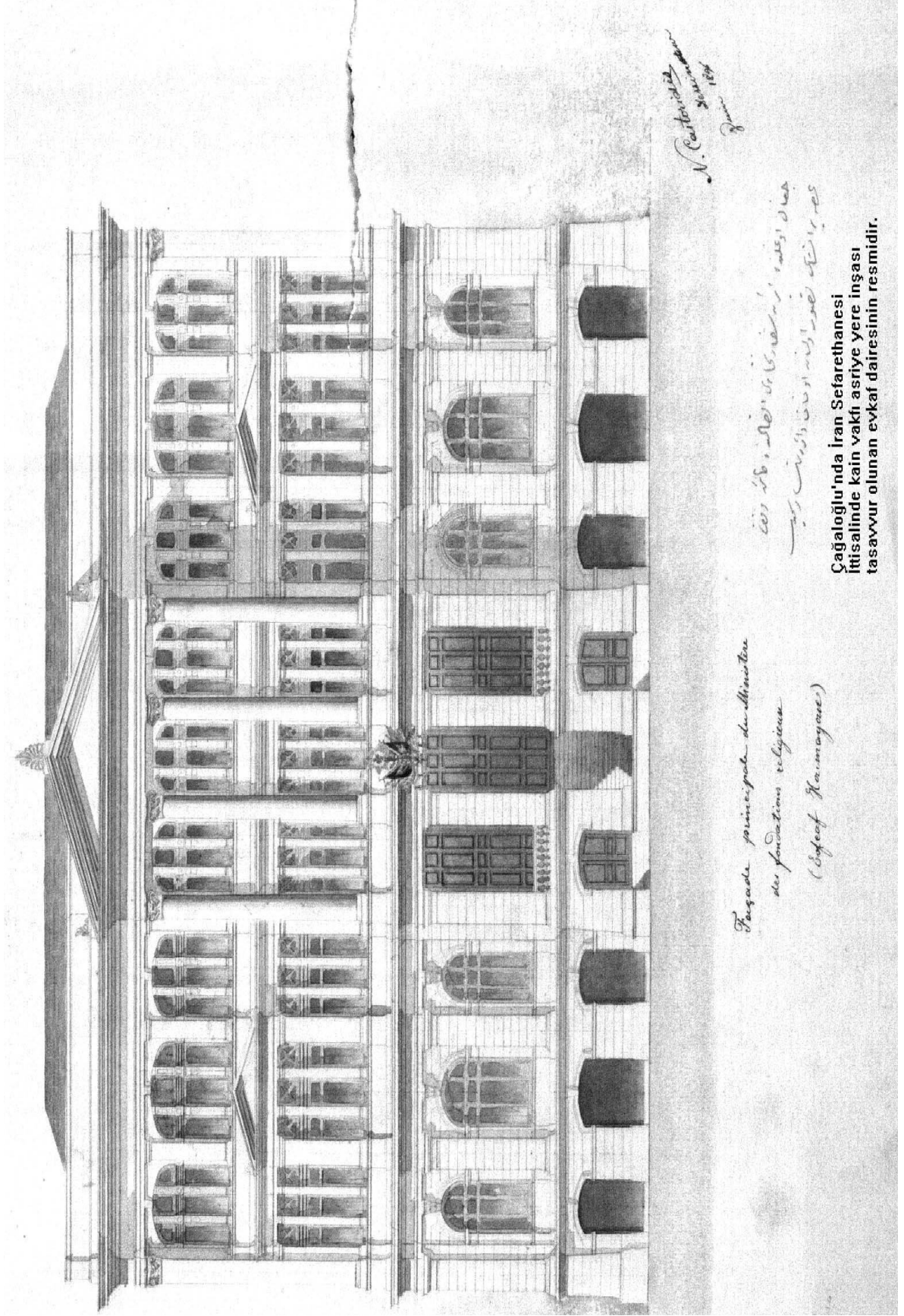

Şekil 2.11 Hazine-i Evrak Planı, Fossati tarafından çizilmiş (belgenin orijinali Bellinzona (İsviçre) Arşivi'ndedir) (kopyası BOA, İrade, Mesail-i Mühime, 659, lefha: 5)

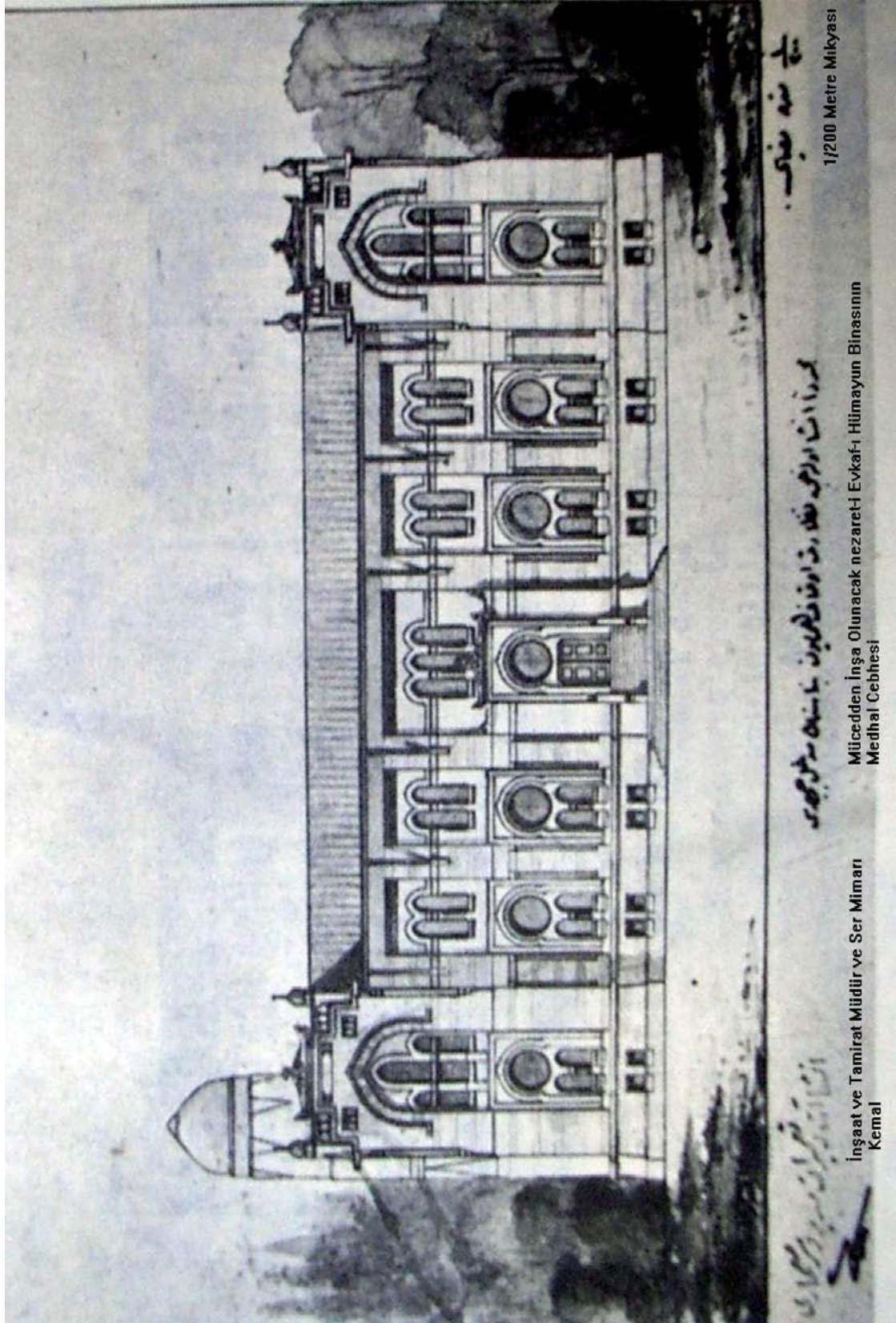
Şekil 3.13 Pervititch Haritasında Evkaf Nezareti (Jacques Pervititch, 59)

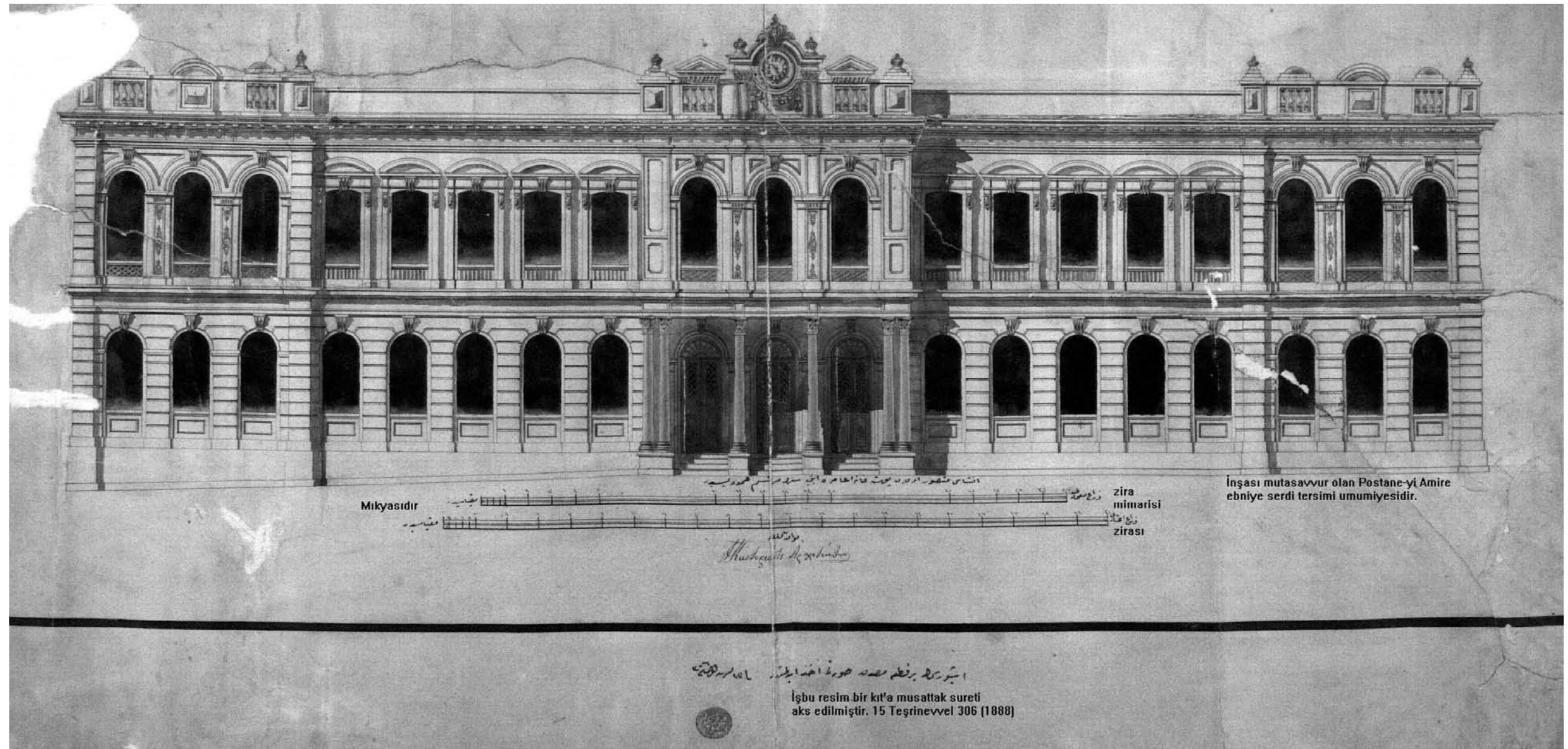
Şekil 2. 14 İran Sefareti karşısına yapımı düşünülen Evkaf Nezareti binası (BOA, Plan, Proje-Kroki katoloğu, 1033)

Şekil 2.15a Mimar Kemaleddin tarafından tasarlanan Evkaf Nezareti binası ön cephe (Yıldırım Yavuz, 1981, 345)

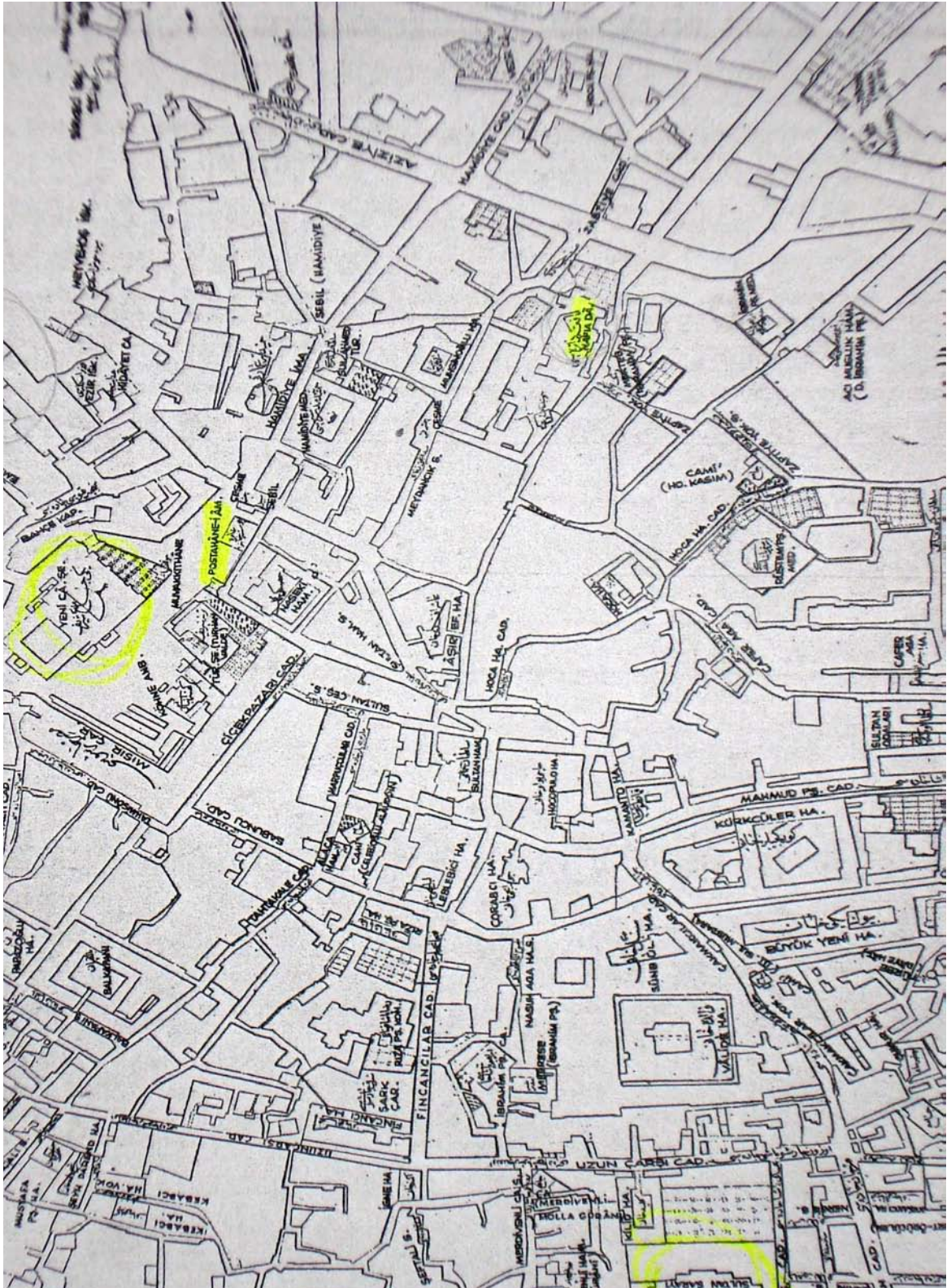

Şekil 2.15b Mimmar Kemaleddin tarafından tasarlanan Evkaf Nezareti binası yan cephe. (Yıldırım Yavuz, 1981, 346)

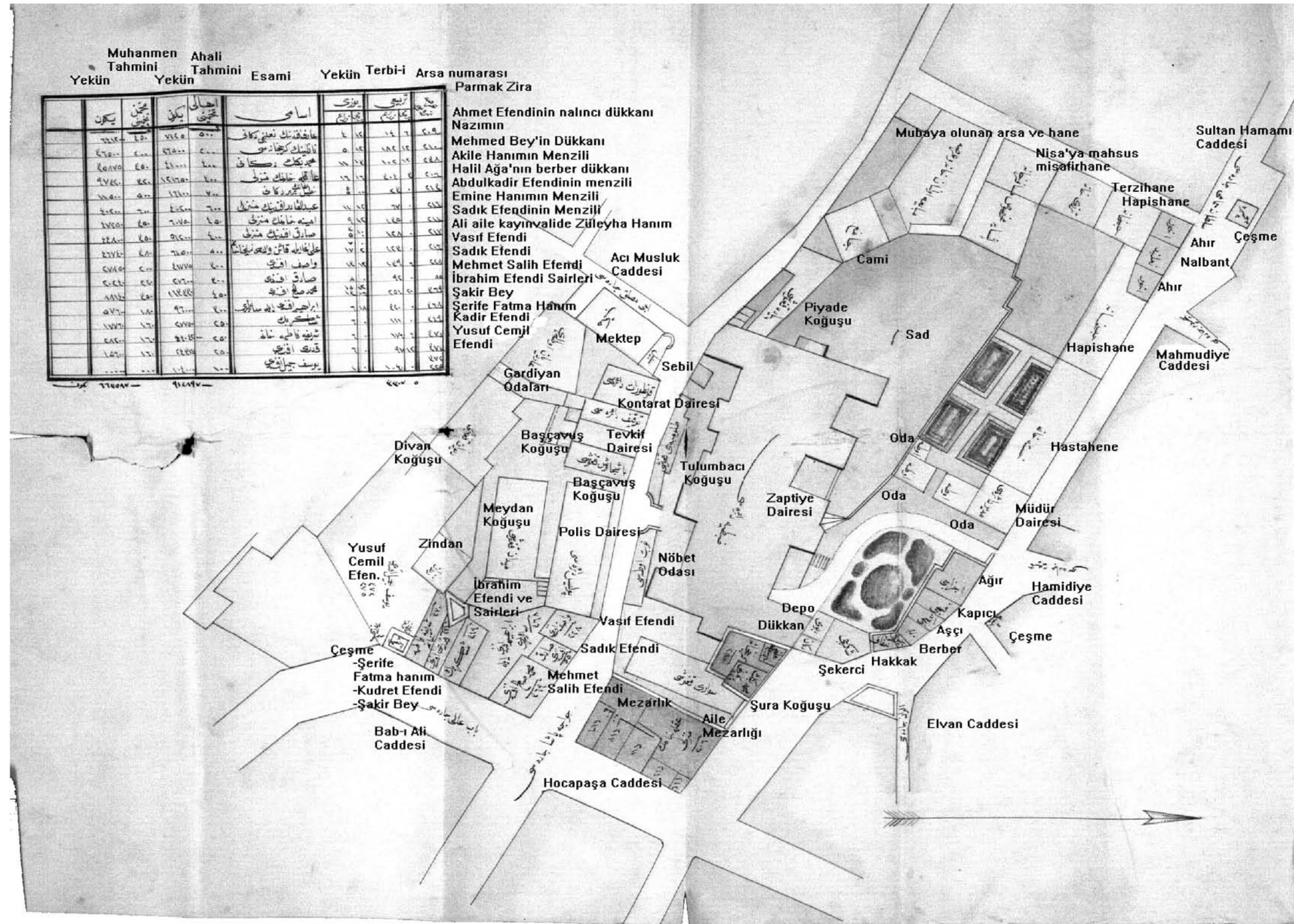

Şekil 2.16a Eski Postane-i Amire ön cephe (BOA, Plan, Proje-Kroki katalogu, 218)

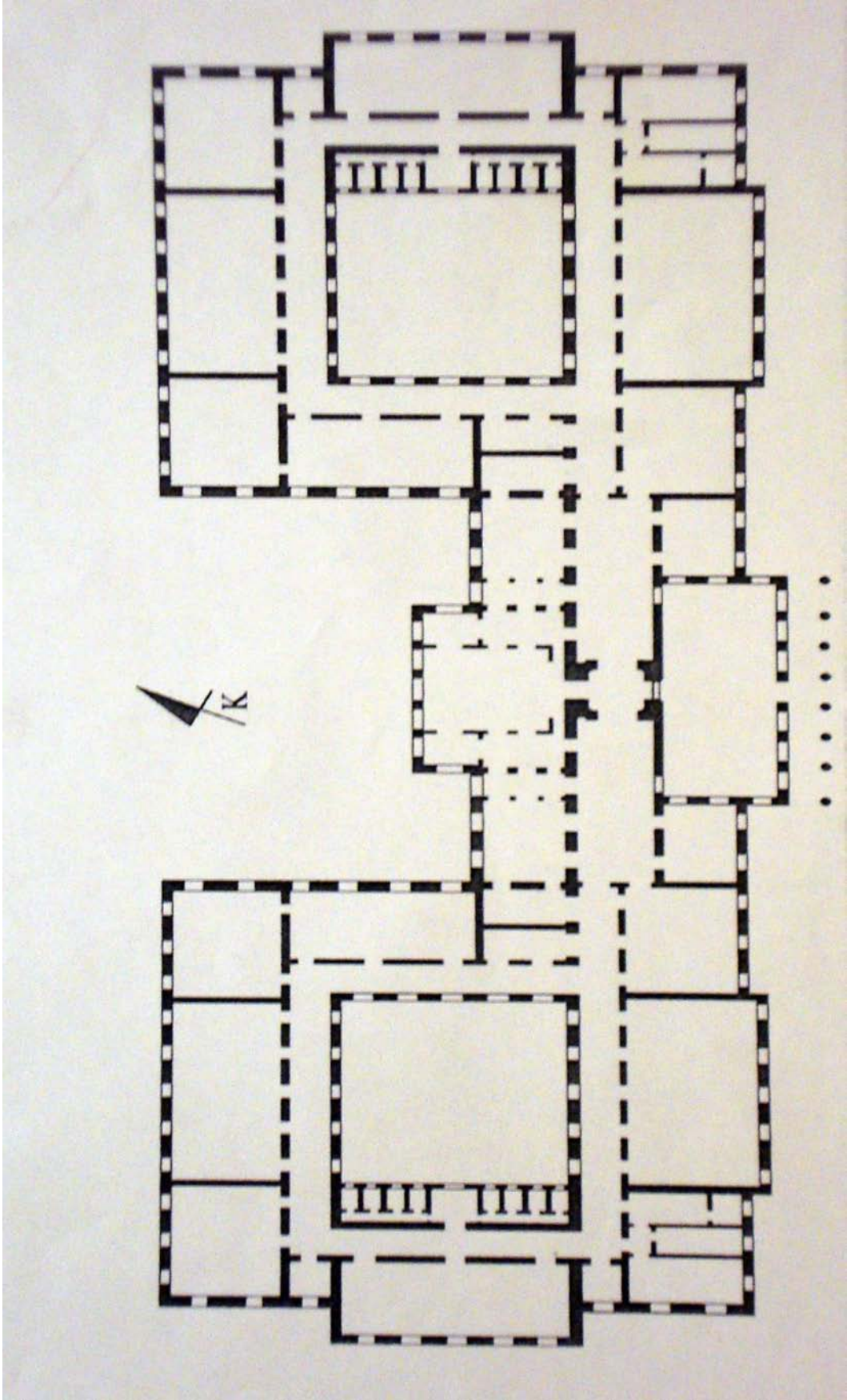
Şekil 2.16b Eski Postane-i Amire planı (BOA, Plan, Proje-Kroki kataloğu, 218)

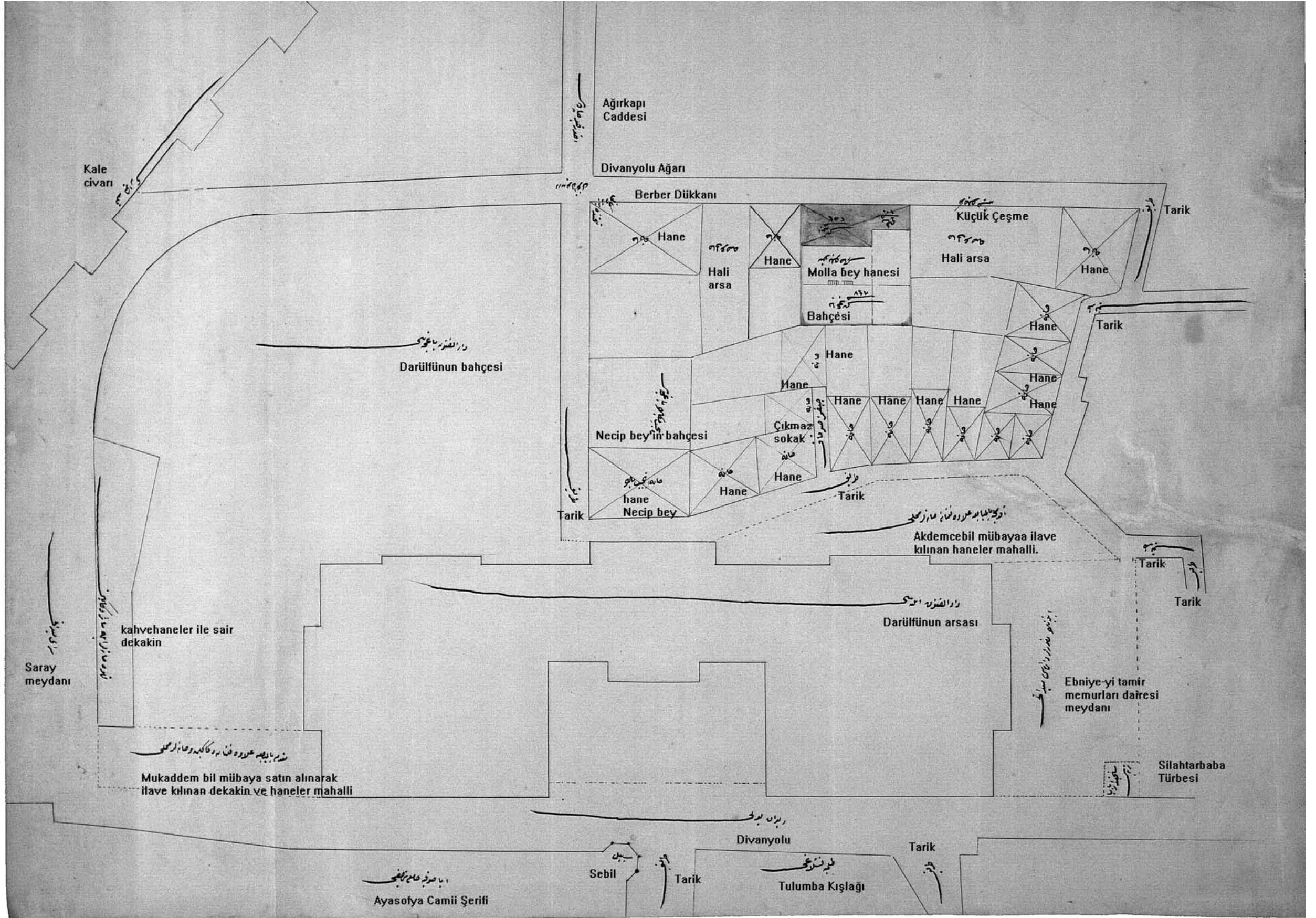
Şekil 2.17 Ayverdi haritasında Postane-i Amire (Ayverdi,1958, B2)

Şekil 2.18 Zaptiye Dairesi ve çevresi planı (BOA, Plan, Proje-Kroki kataloğu, 218)

Şekil 2.19 Darülfünun binası planı (Yergün, 2002, 94)

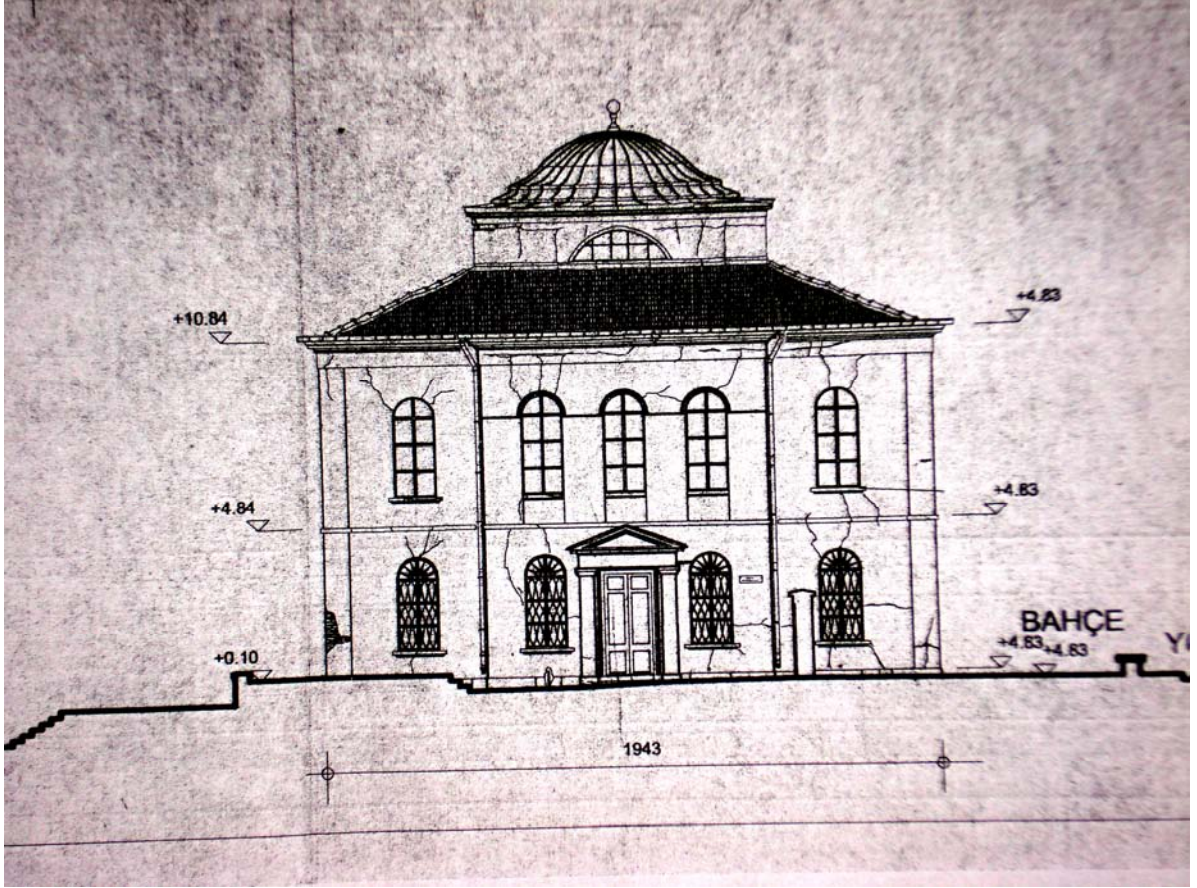
Şekil 2.20 Darülfünun binası ve etrafı planı (BOA, Plan, Proje-Kroki katoloğu, 666)

GÜNÜMÜZDE MEVCUT OLAN YAPILARDAN BAZILARININ PLANLARI

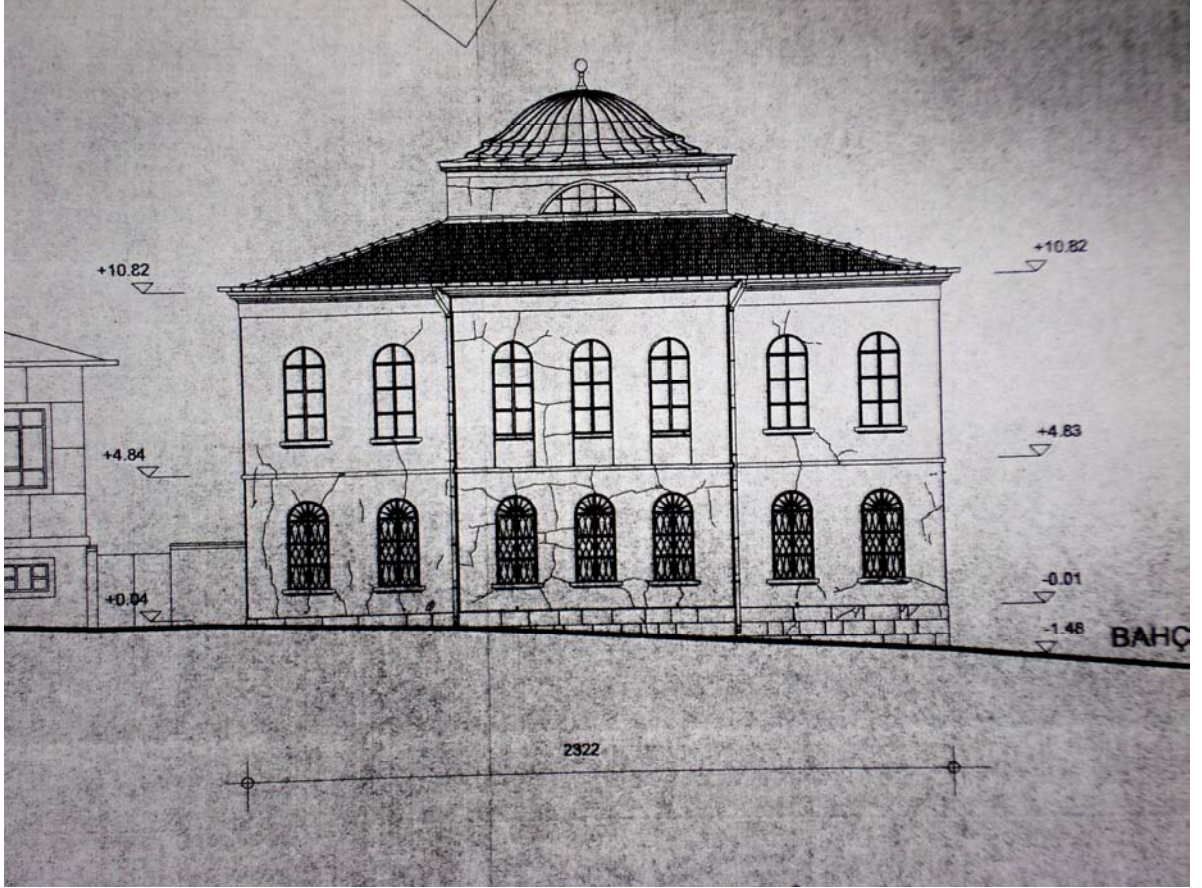
Hazine-i Evrak

Çizenler: Mimar Acar Avunduk, Mimar Selda İncekara, Mimar Füsun Karadağ
Mimar Didem Aydoğan, Mimar Özlem Duran, Mimar İnci Yalçın

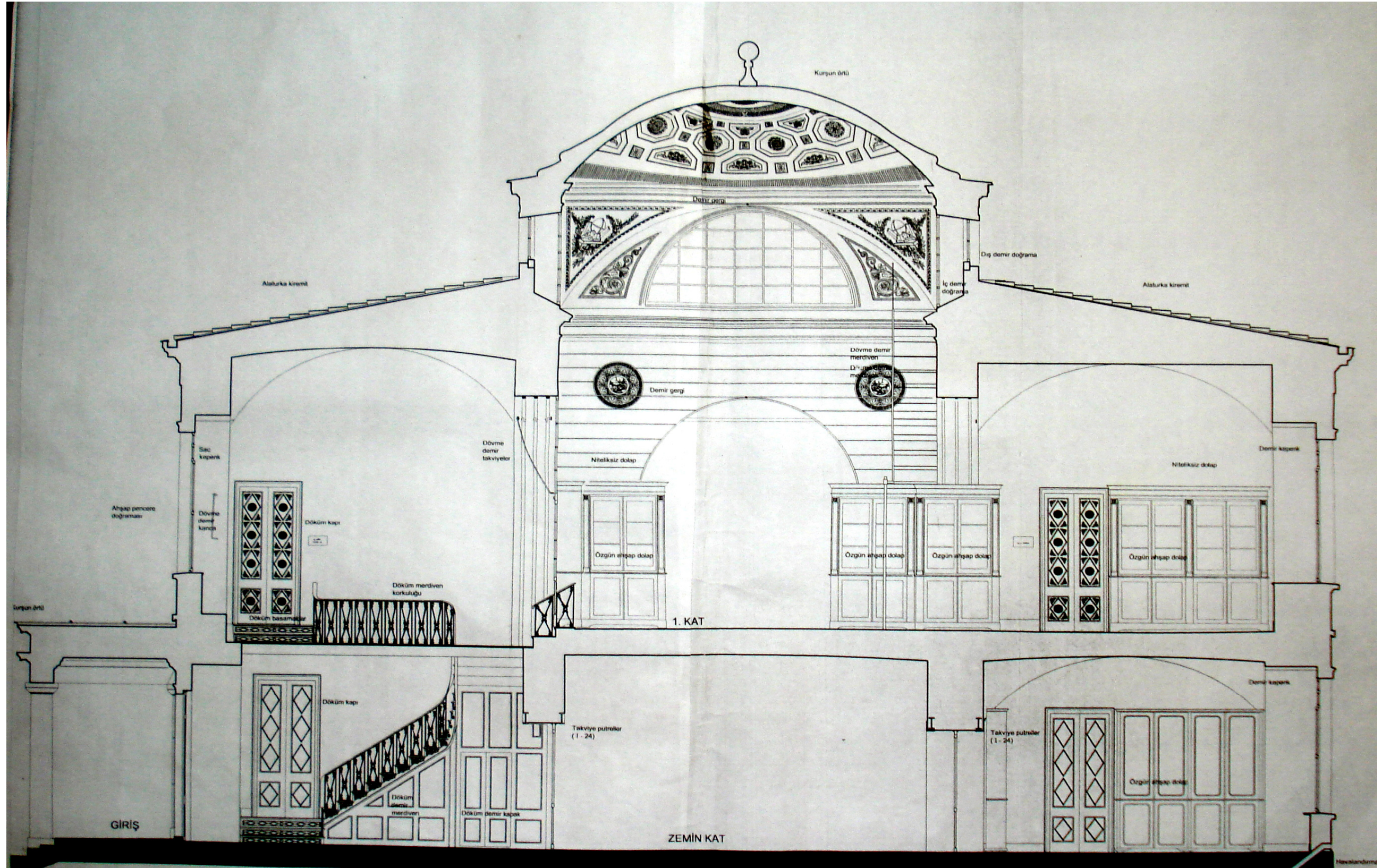
Çizim tarihi: 14.4.2003

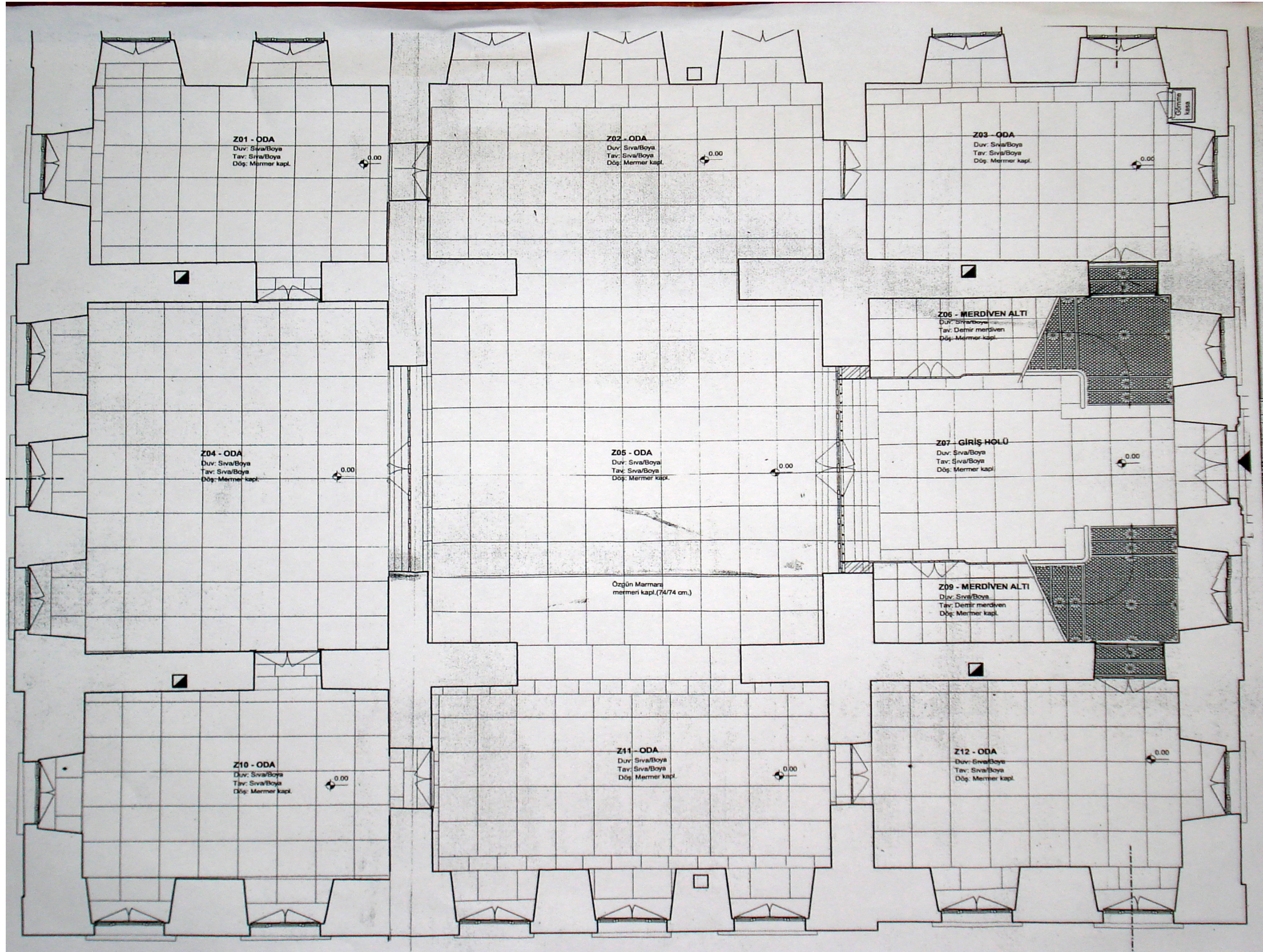
Şekil 2. 22a Hazine-i Evrak binası, ön cephe (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü arşivi, dosya no: A 31)

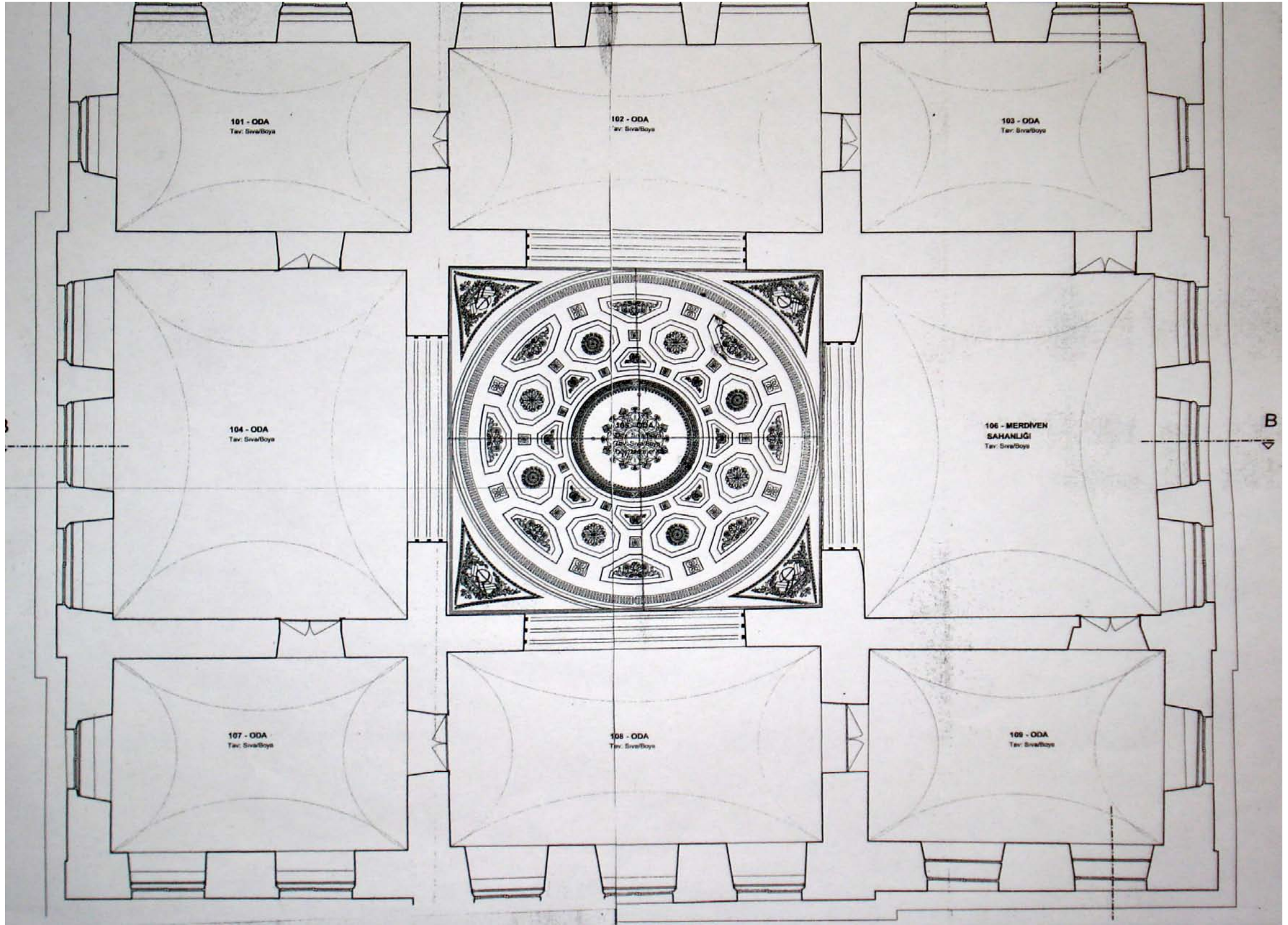
Şekil 2. 22b Hazine-i Evrak binası, yan cephe (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü arşivi, dosya no: A 31)

Şekil 2. 22c Hazine-i Evrak bina kesiti (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü arşivi, dosya no: A 31)

Şekil 2. 22d Hazine-i Evrak binası, giriş kat planı (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü arşivi, dosya no: A 31)

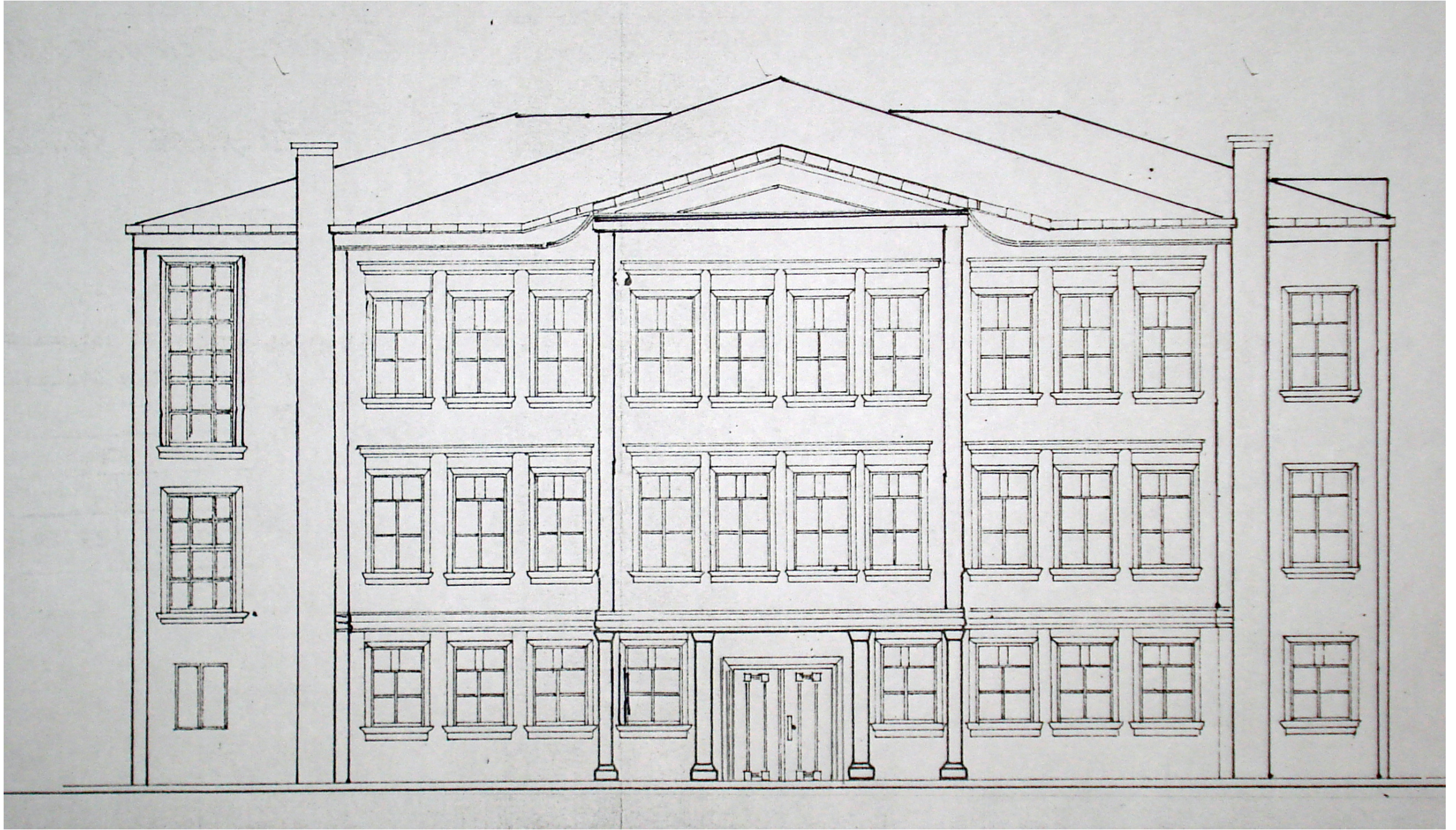

Şekil 2. 22e Hazine-i Evrak binası, üst kat planı (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü arşivi, dosya no: A 31)

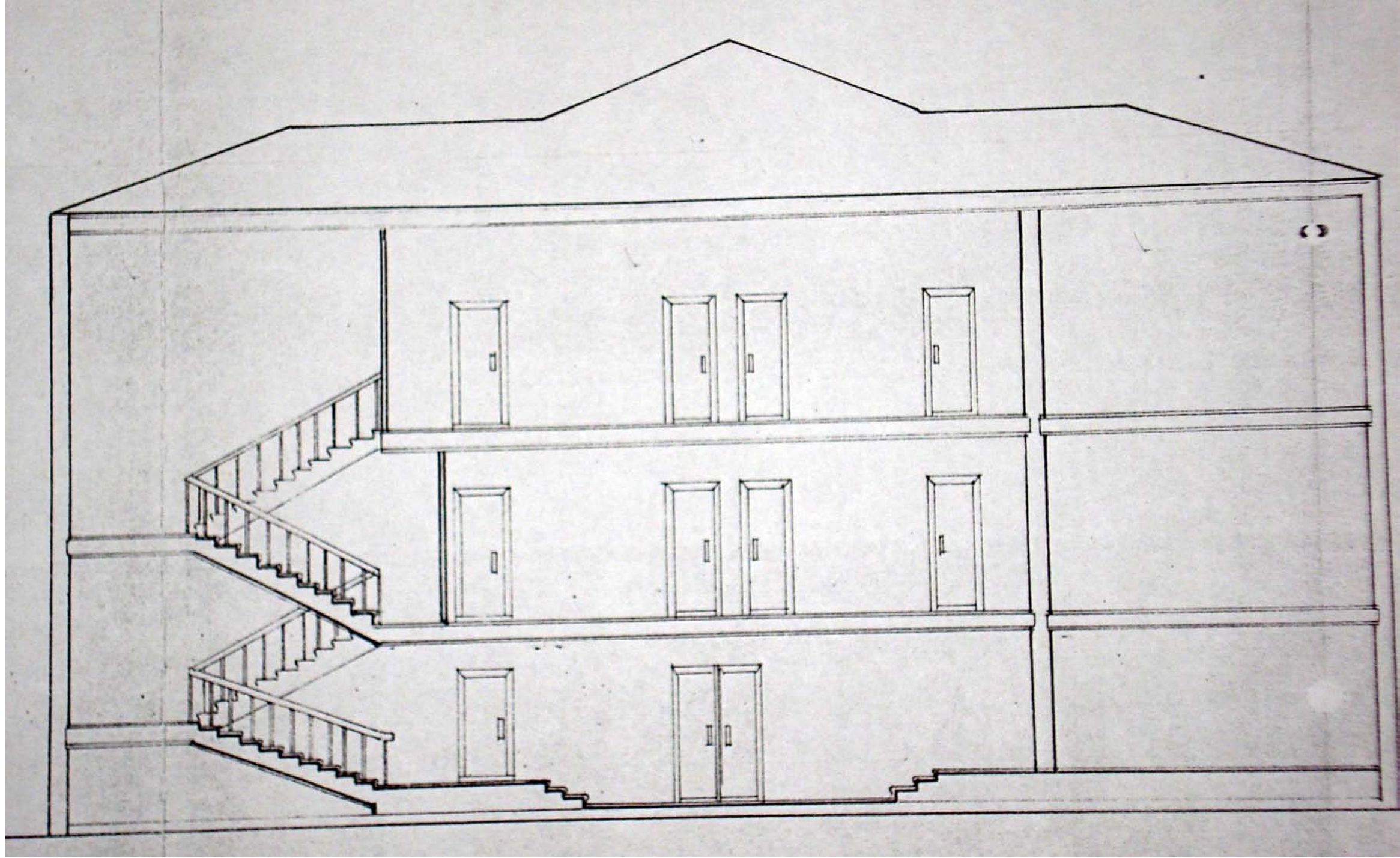
İstanbul Müftülüğü (Bab-ı Meşihat)

Çizenler: Mimar Fatih Uluengin, Mimar Bülent Uluengin

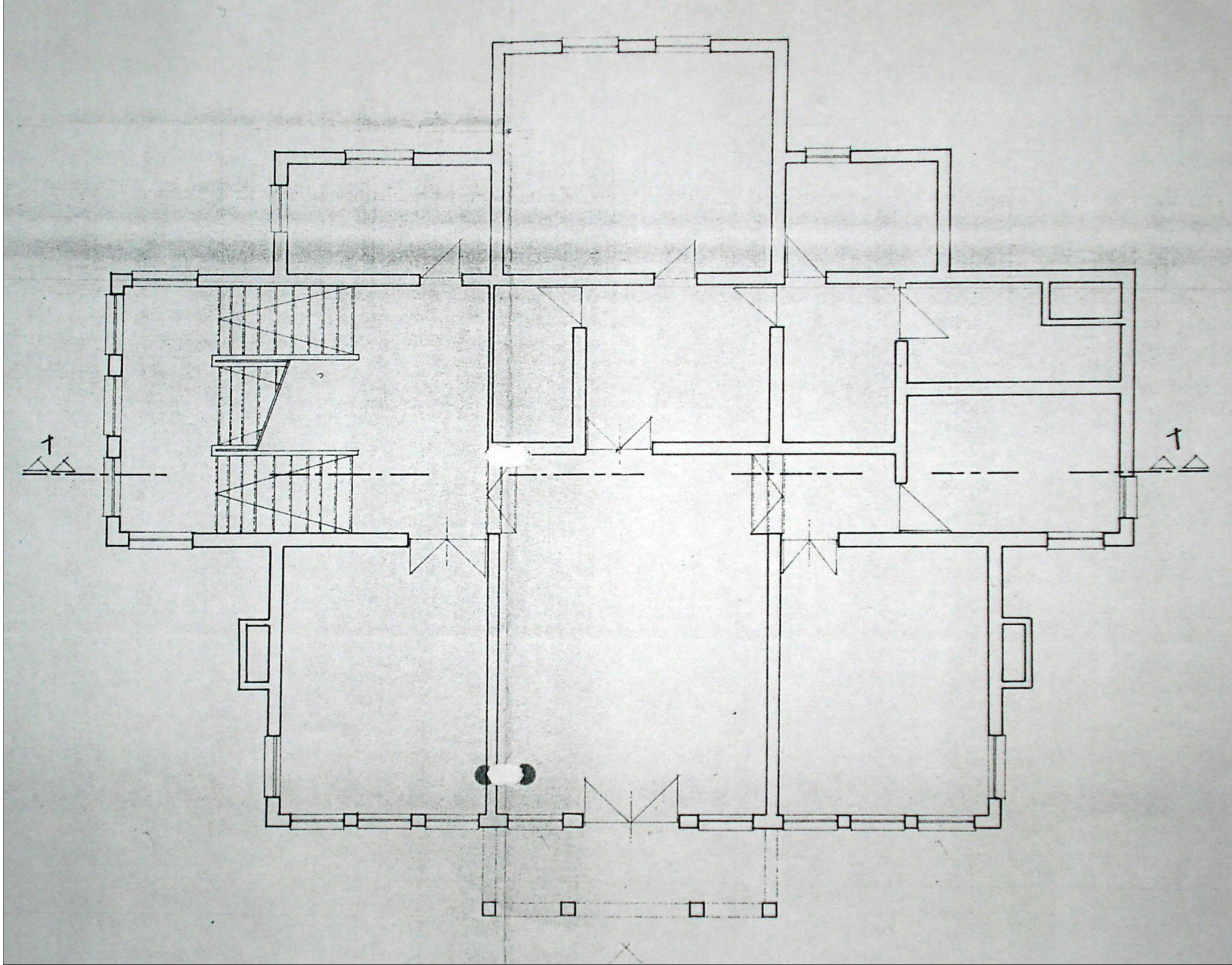
Çizim Tarihi: 1.7.1973

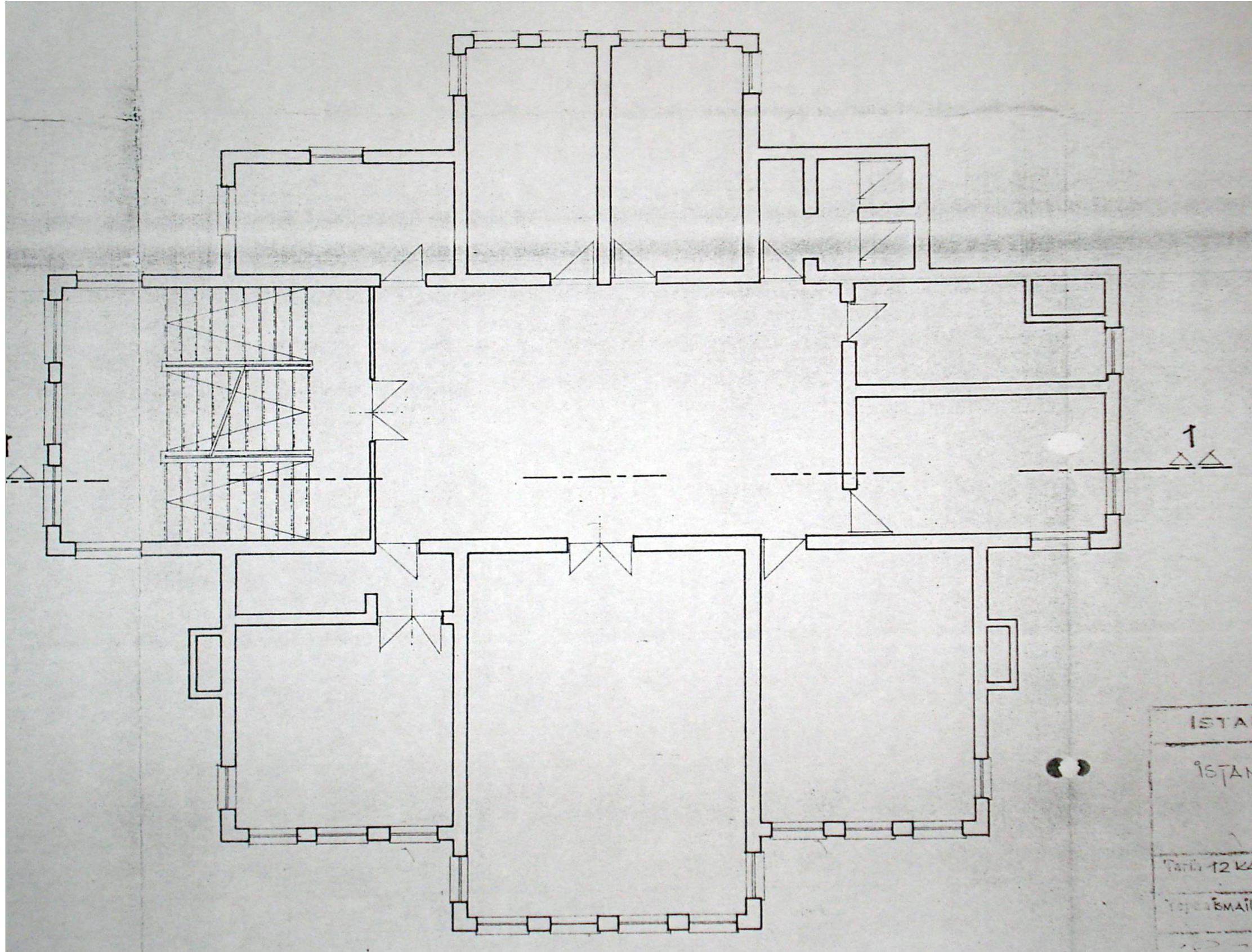
Şekil 2.23a İstanbul Müftülüğü binası, (Bab-ı Meşihat) ön cephe (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü arşivi, dosya no: M 54)

Şekil 2.23b İstanbul Müftülüğü binası, (Bab-ı Meşihat) bina kesiti (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü arşivi, dosya no: M 54)

Şekil 2.23c İstanbul Müftülüğü binası, (Bab-ı Meşihat) zemin kat planı (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü arşivi, dosya no: M 54)

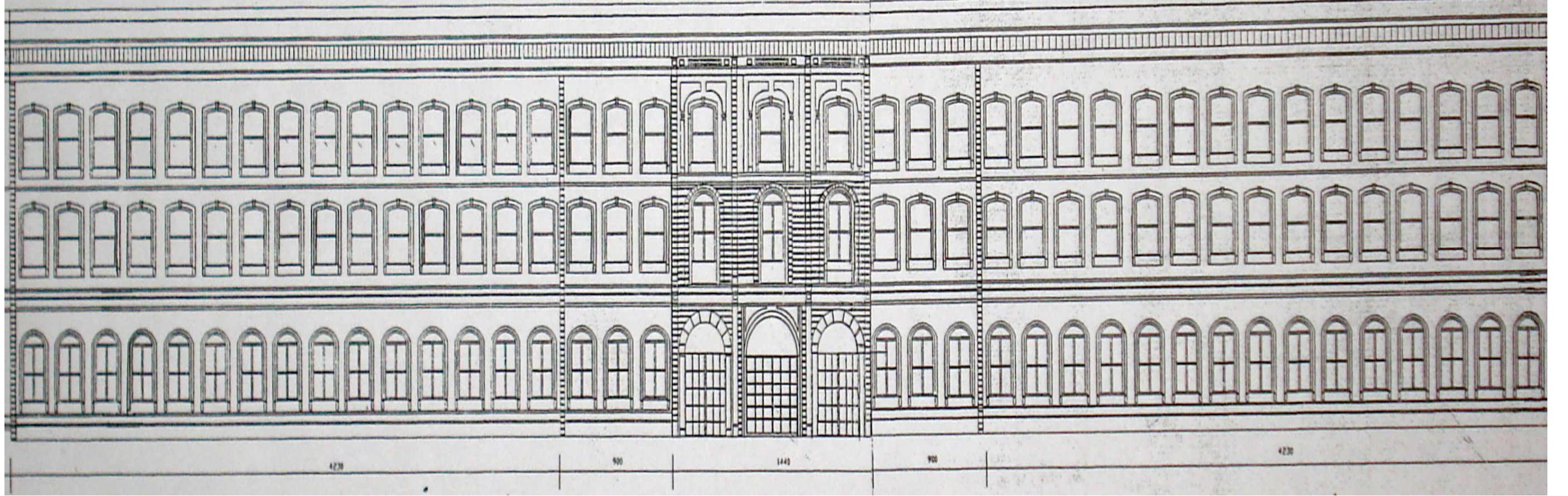

Şekil 2.23d İstanbul Müftülüğü binası, (Bab-ı Meşihat) birinci kat planı (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü arşivi, dosya no: M 54)

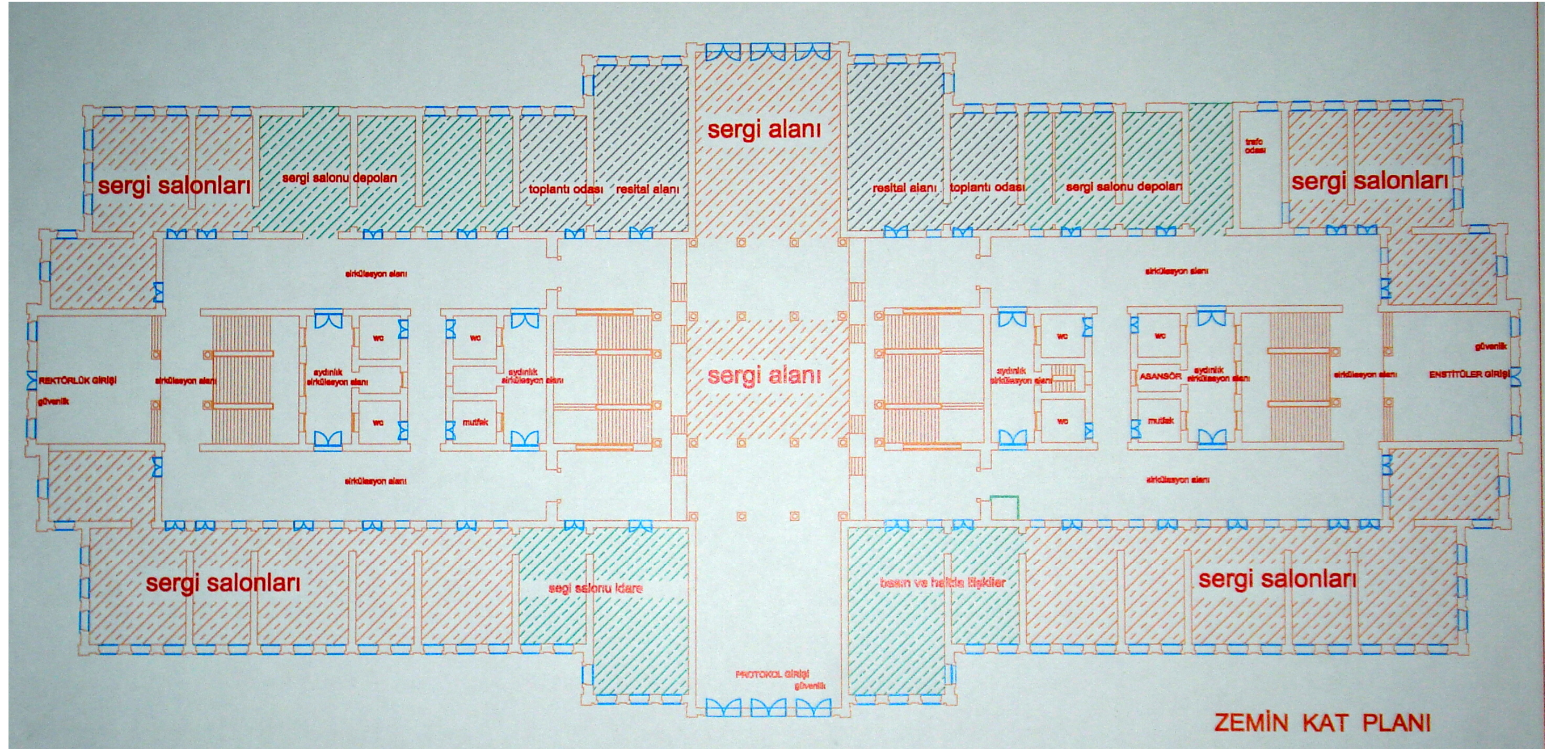
İstanbul Üniversitesi Rektörlük binası (Bab-ı Seraskeri)

Çizenler: Atalay Ergün

Çizim Tarihi: 1997

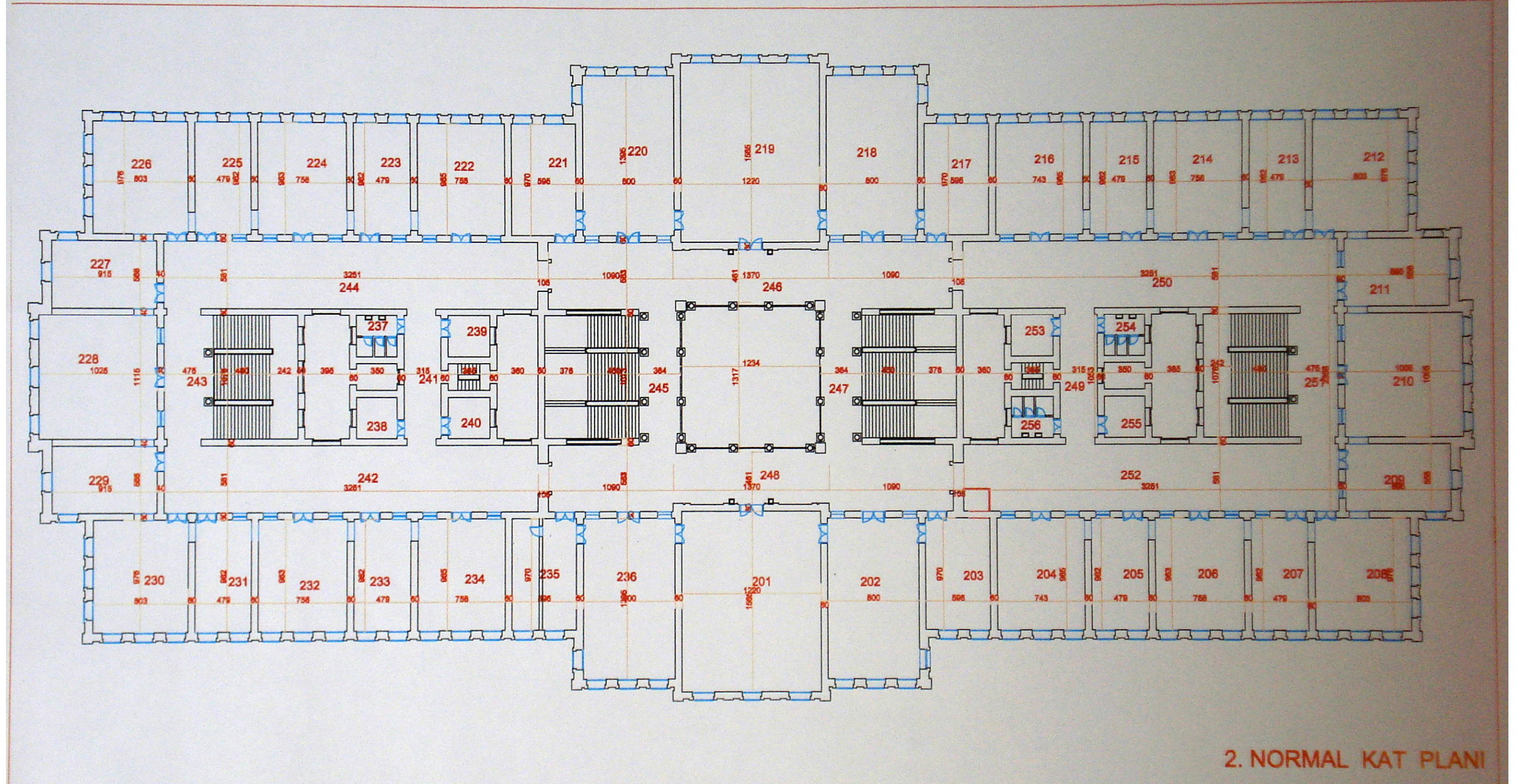

Şekil 2.24a İstanbul Üniversitesi Rektörlük binası, (Bab-ı Seraskeri) ön cephe (İstanbul Üniversitesi Mal Müdürlüğü arşivi)

Şekil 2.24b İstanbul Üniversitesi Rektörlük binası, (Bab-ı Seraskeri) zemin kat planı (İstanbul Üniversitesi Mal Müdürlüğü arşivi)

Şekil 2.24c İstanbul Üniversitesi Rektörlük binası (Bab-ı Seraskeri) 1. kat planı (İstanbul Üniversitesi Mal Müdürlüğü arşivi)

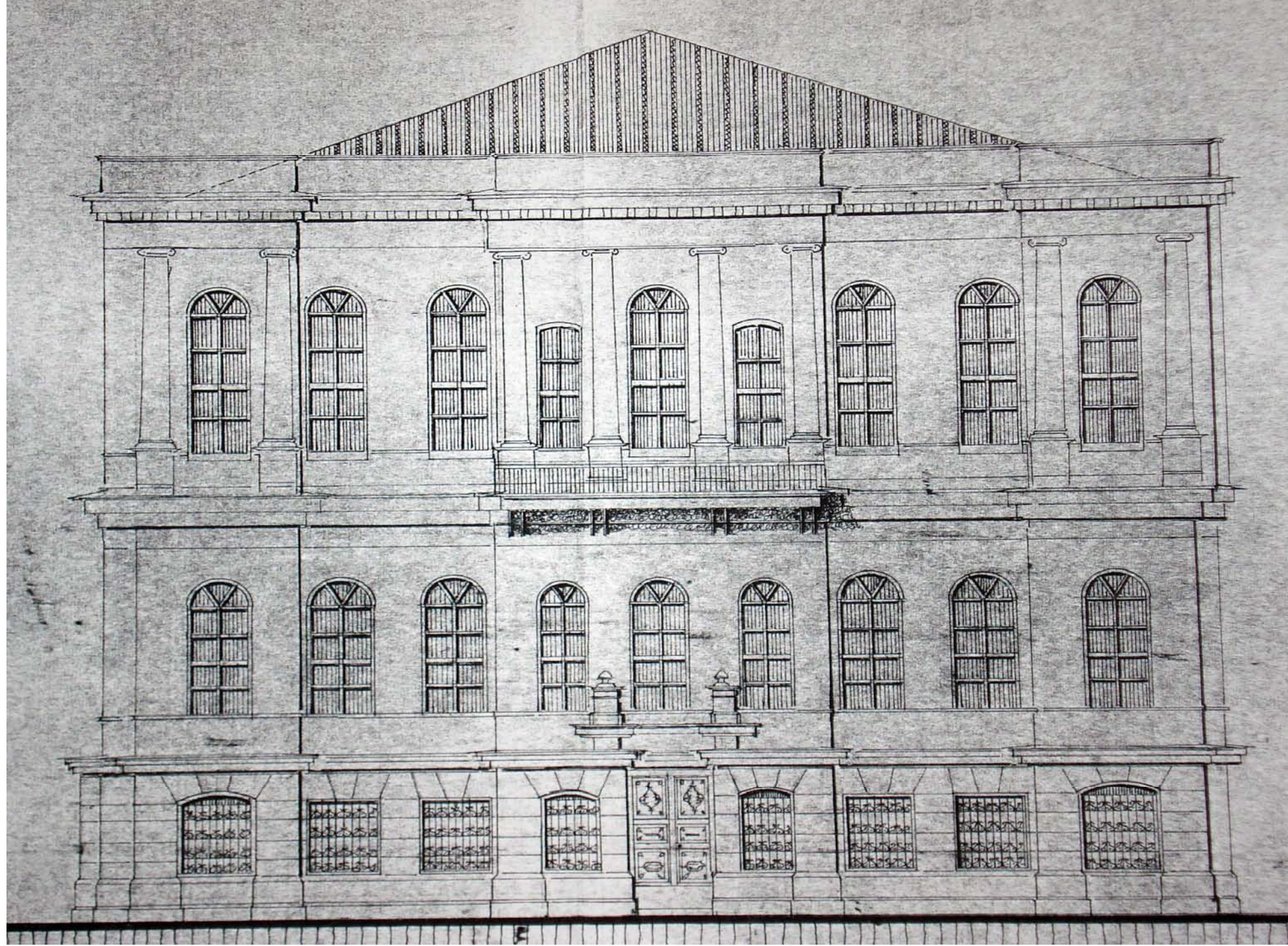

Şekil 2.24d İstanbul Üniversitesi Rektörlük binası, (Bab-ı Seraskeri) 2. kat planı (İstanbul Üniversitesi Mal Müdürlüğü arşivi)

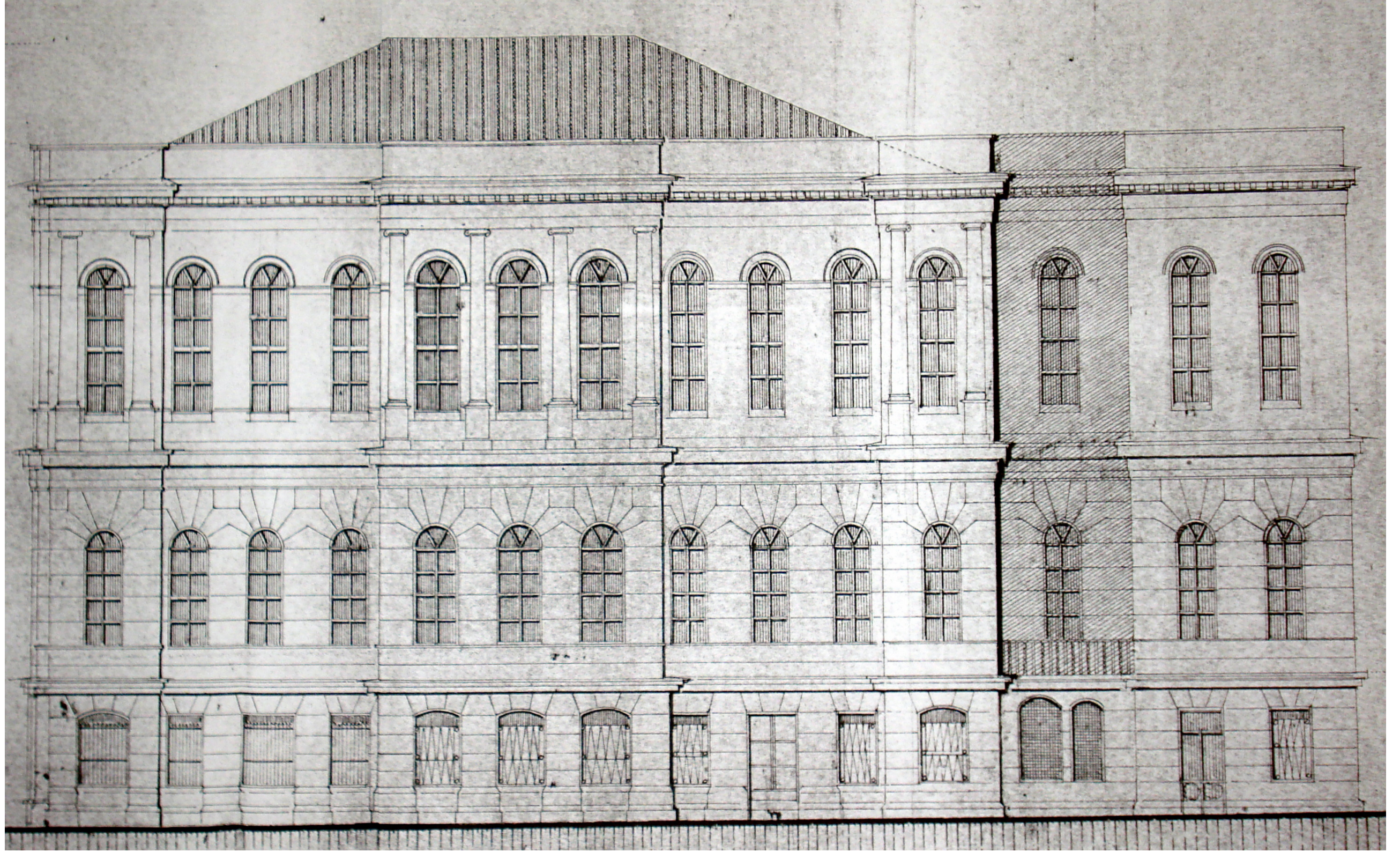
Basın Müzesi (Maarif Nezareti)

Çizenler: Mimar Ümit Yurtseven, Mimar Ertuğrul Babaç; Akif Kanık; Abdullah Ardalı

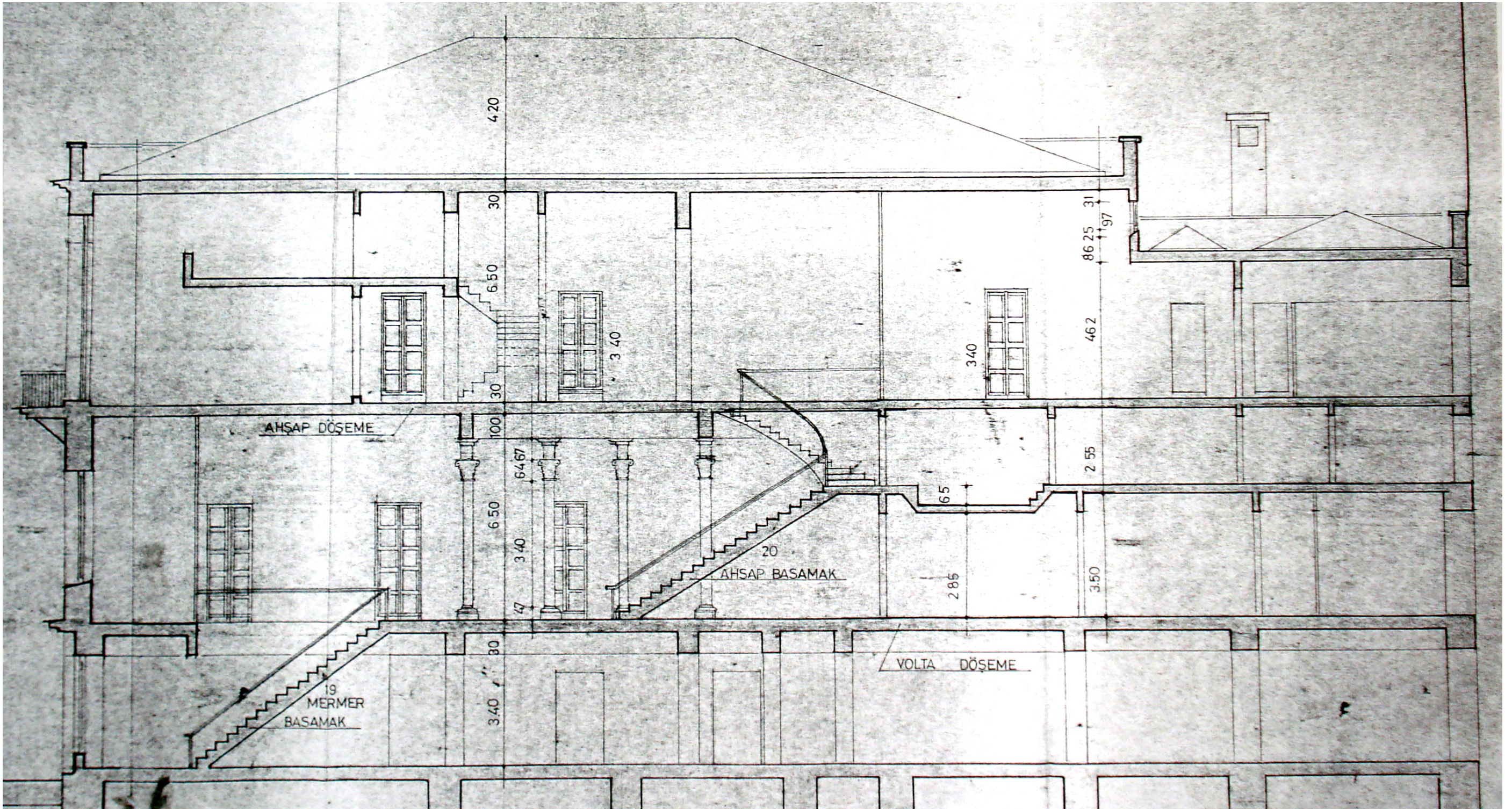
Çizim Tarihi: 1981

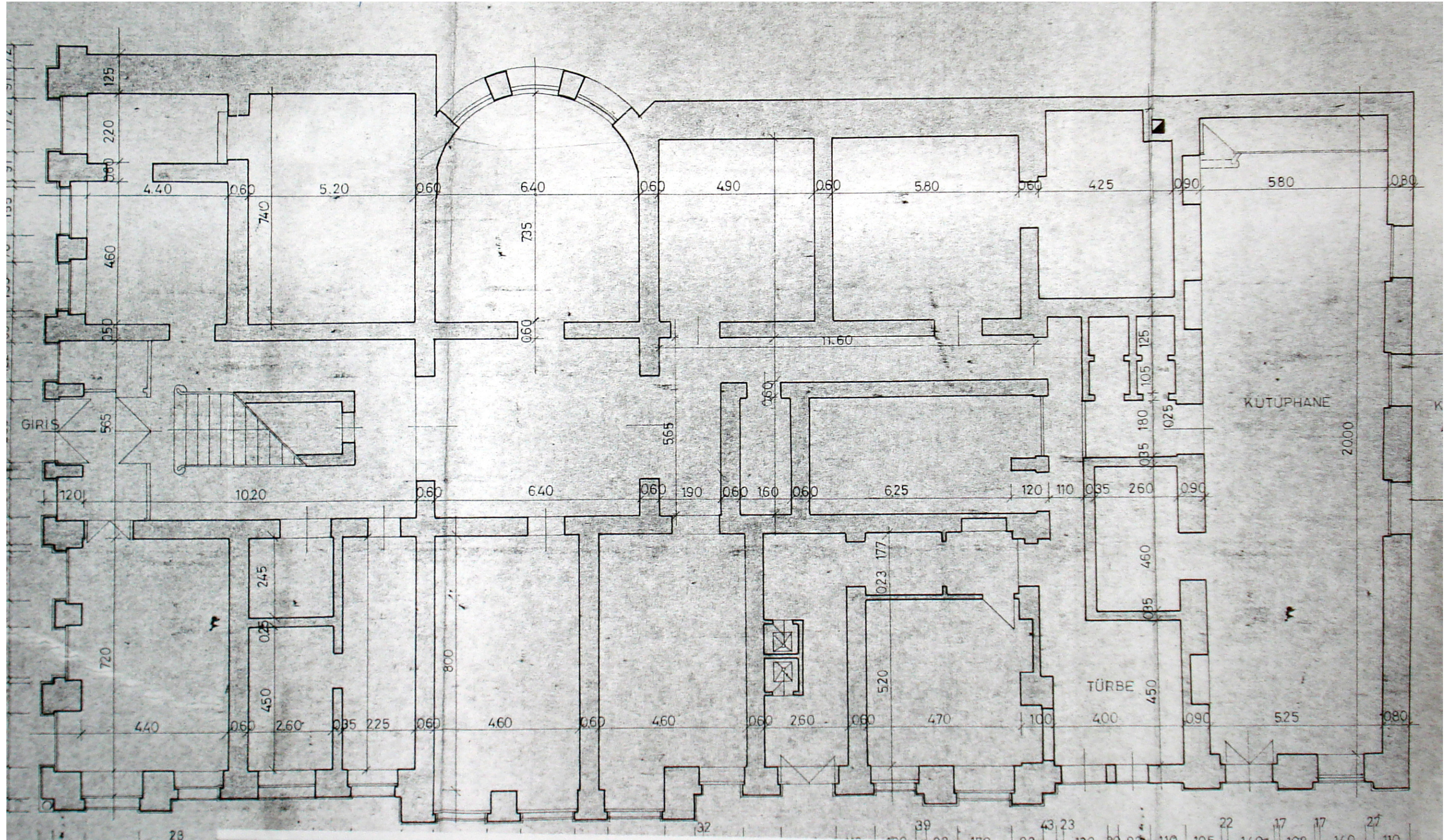
Şekil 2.25a Basın Müzesi (Maarif Nezareti) binası, ön cephe (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü arşivi, dosya no:D59)

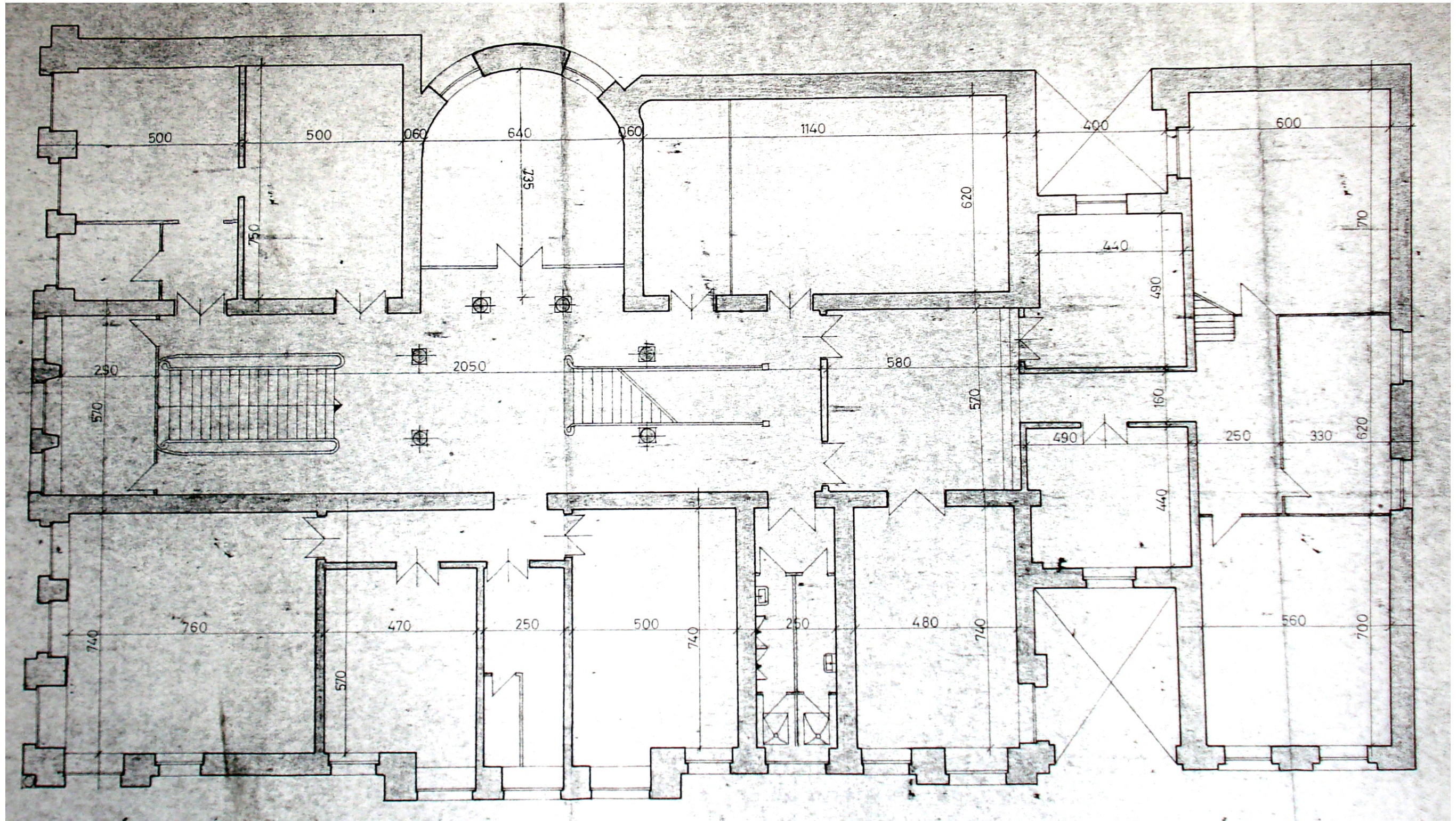
Şekil 2.25b Basın Müzesi (Maarif Nezareti) yan cephe (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü arşivi, dosya no:D59)

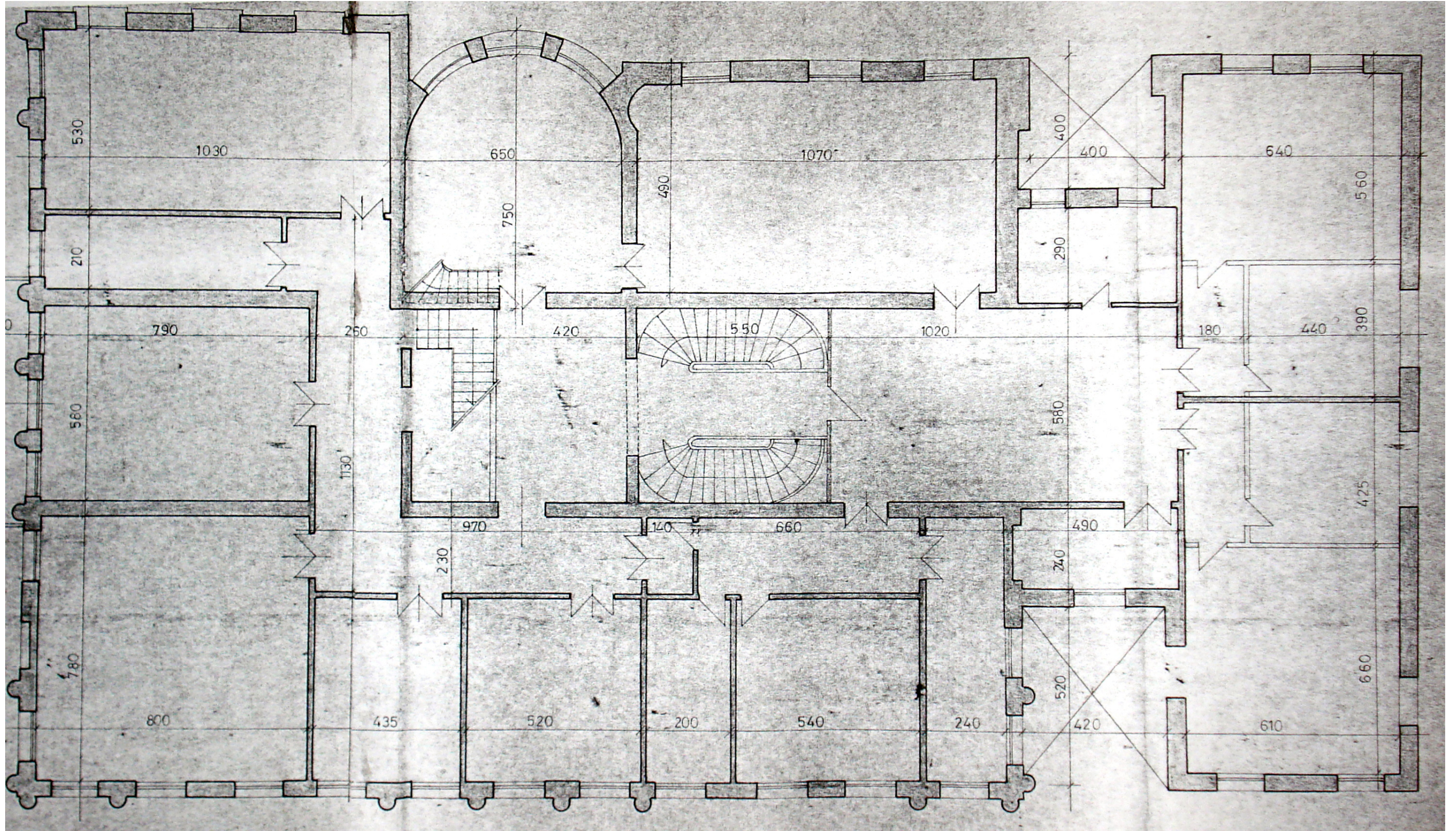
Şekil 2.25c Basın Müzesi binası, (Maarif Nezareti) bina kesiti (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü arşivi, dosya no:D59)

Şekil 2.25d Basın Müzesi binası, (Maarif Nezareti) Birinci kat planı (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü arşivi, dosya no:D59)

Şekil 2.25e Basın Müzesi binası, (Maarif Nezareti) ikinci kat planı (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü arşivi, dosya no:D59)

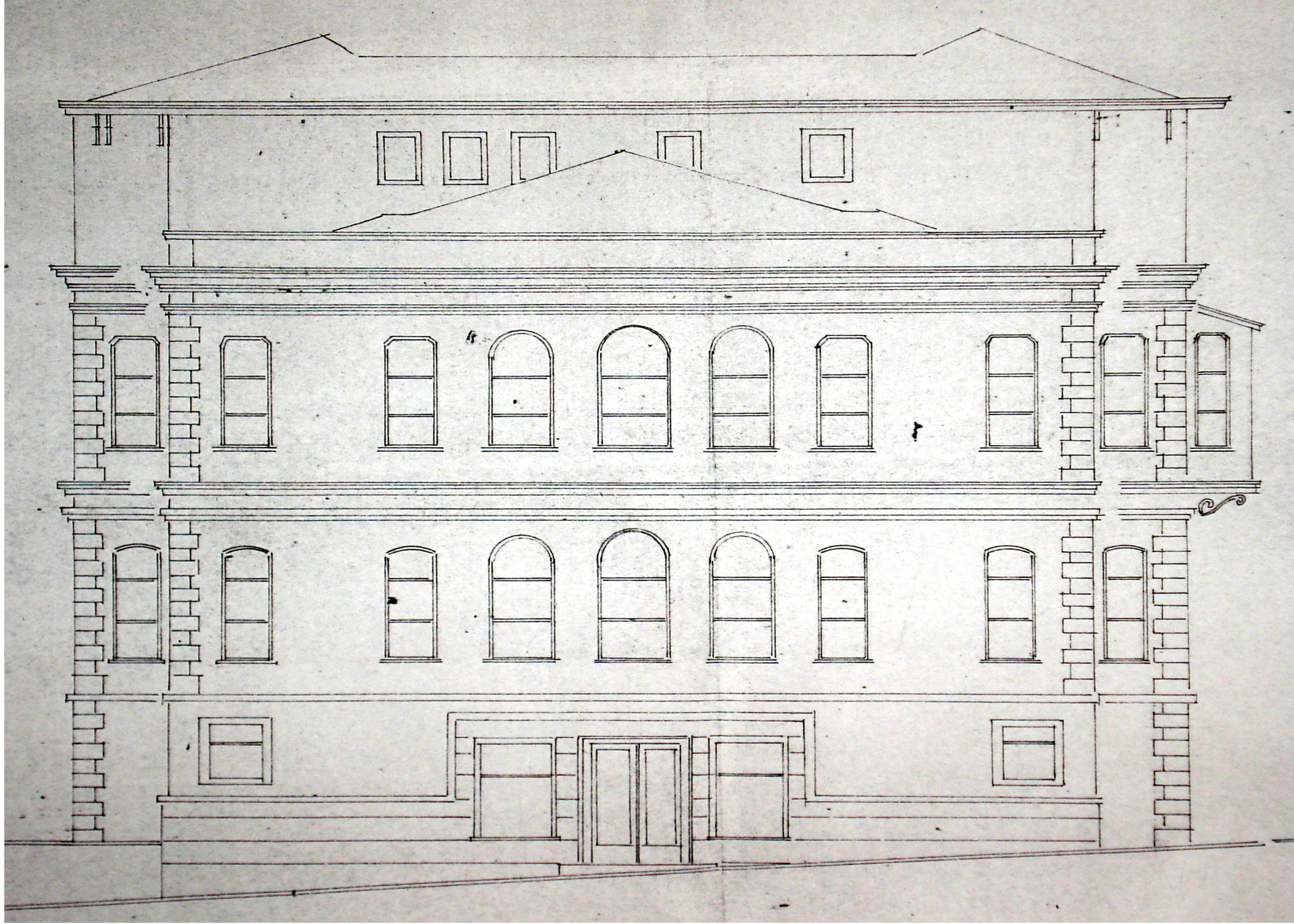

Şekil 2.25f Basın Müzesi binası, (Maarif Nezareti) üçüncü kat planı (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü arşivi, dosya no:D59)

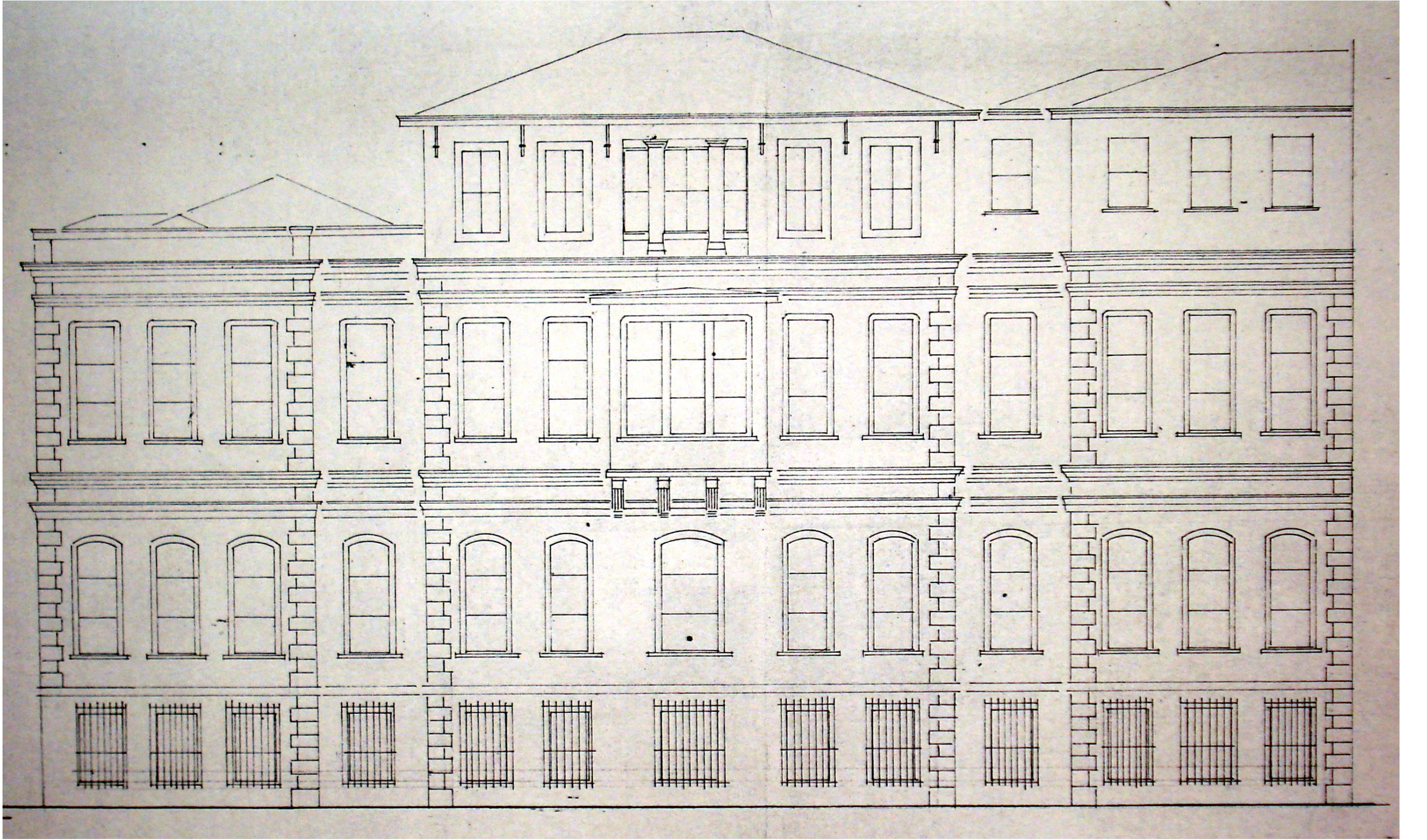
İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü (Nafia Nezareti)

Mesut Yolaçan

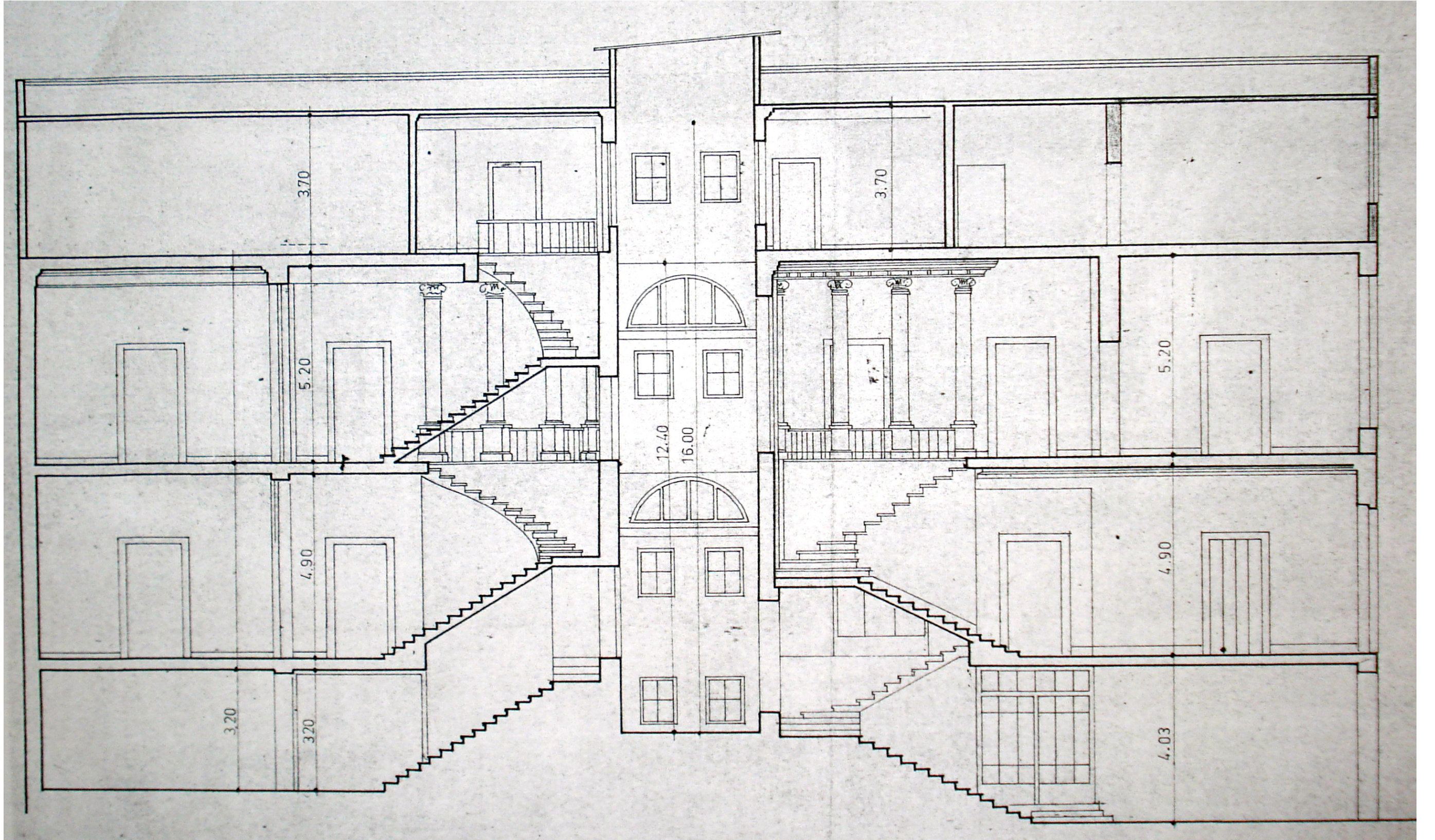
Çizim Tarihi:1971

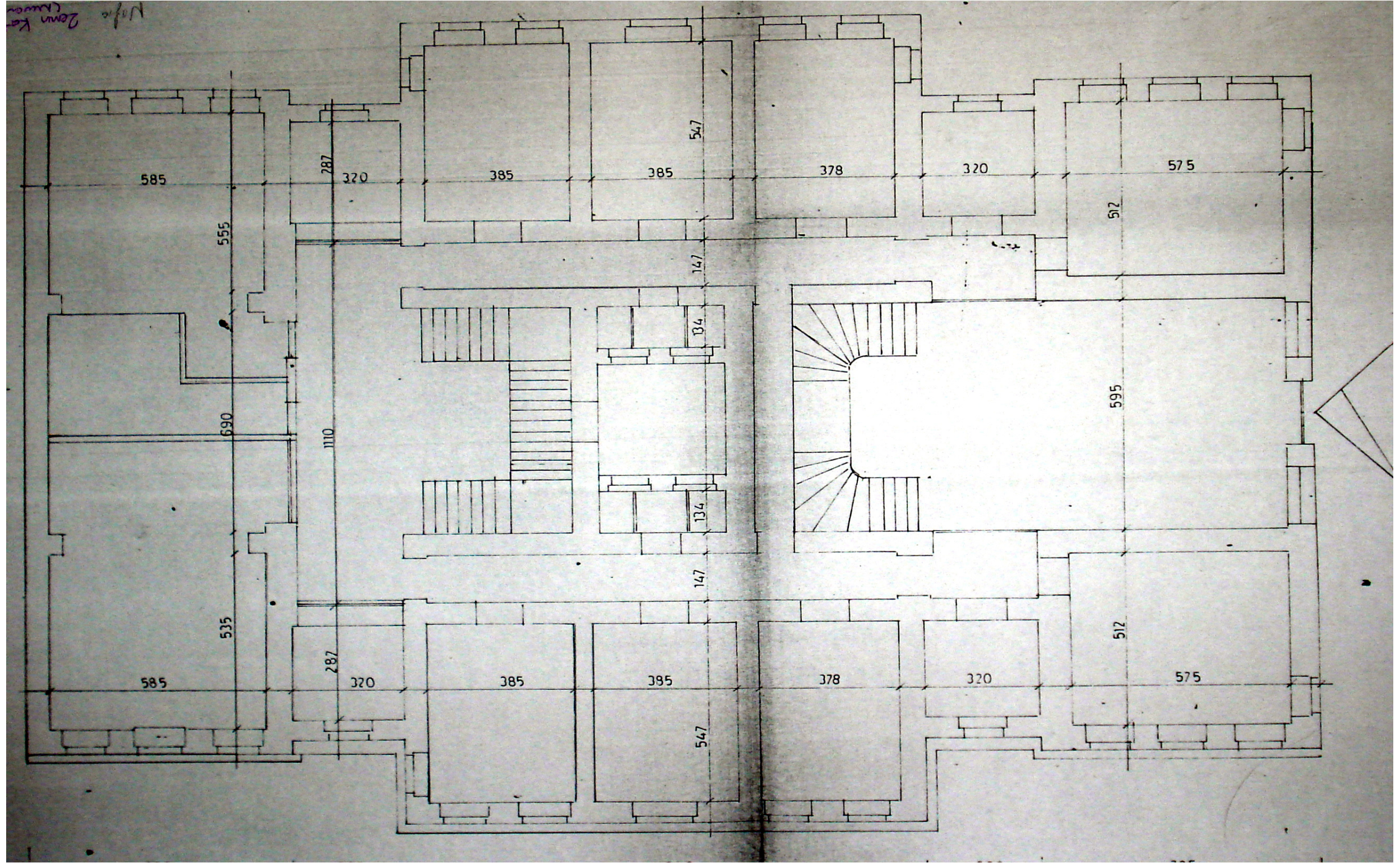
Şekil 2.26a İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü binası, (Nafia Nezareti) ön cephe planı (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü arşivi, dosya no:K6)

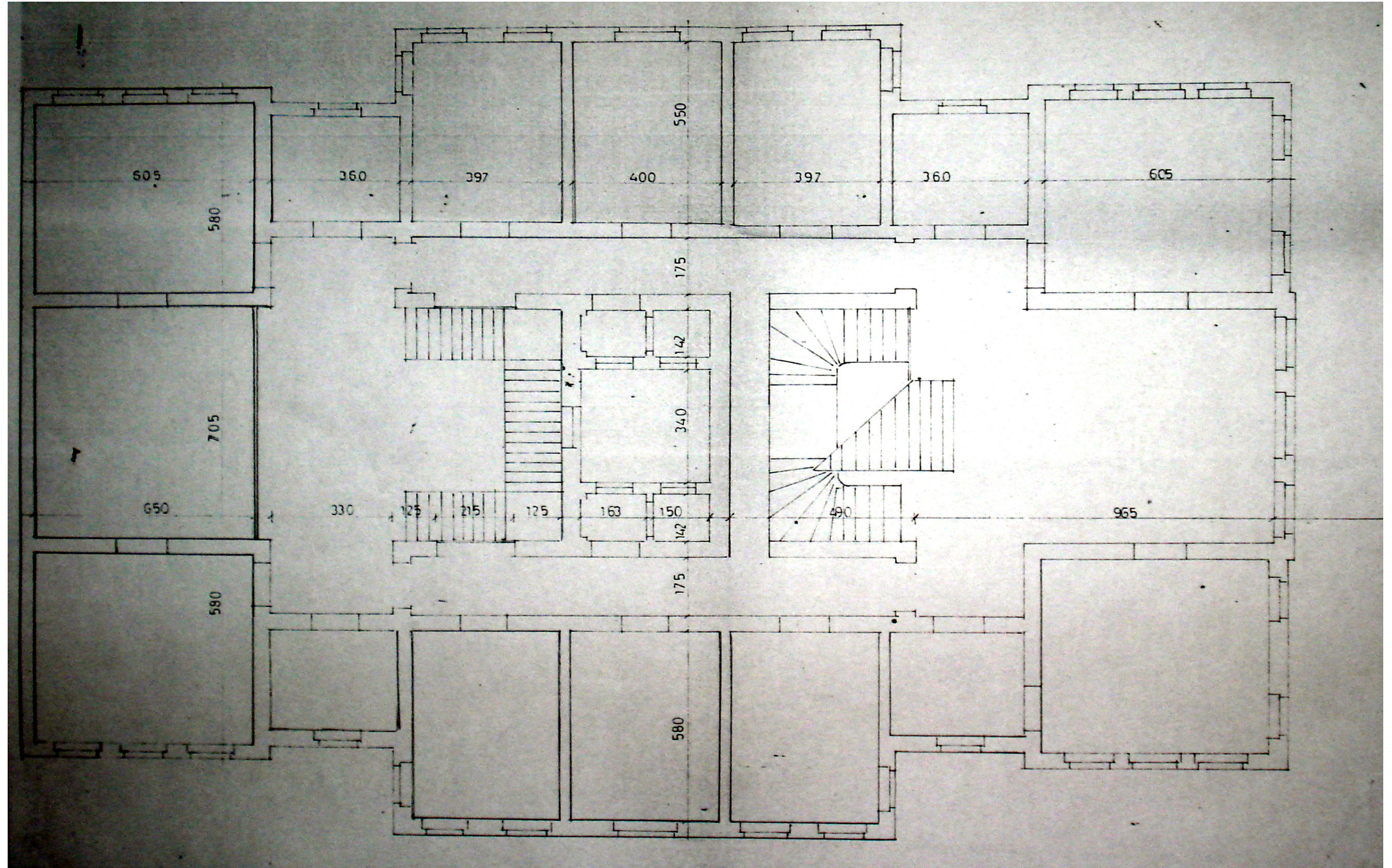
Şekil 2.26b İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü (Nafia Nezareti) yan cephe (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü arşivi, dosya no:K6)

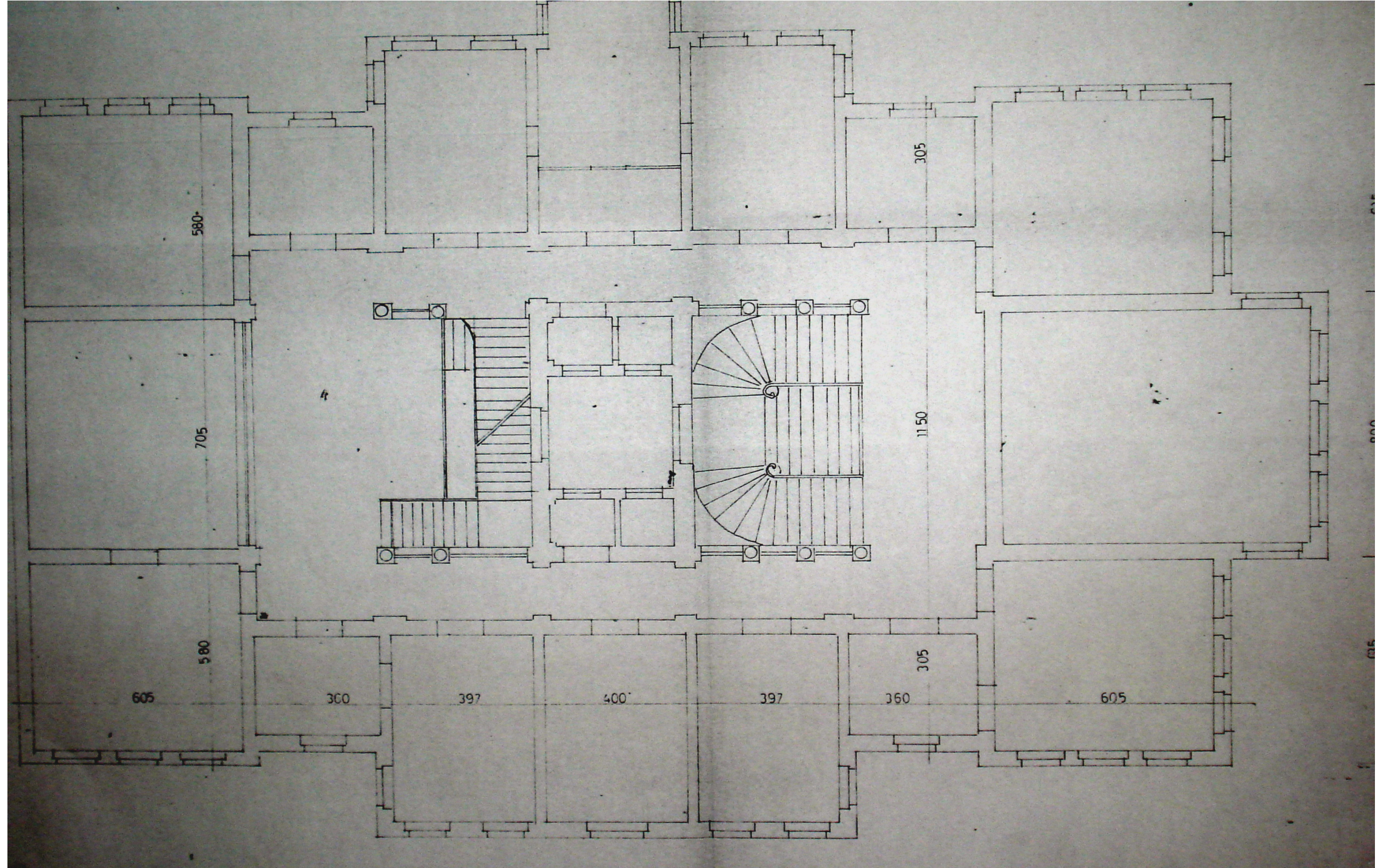
Şekil 2.26c İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü binası, (Nafia Nezareti) yan cephe (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü arşivi, dosya no:K6)

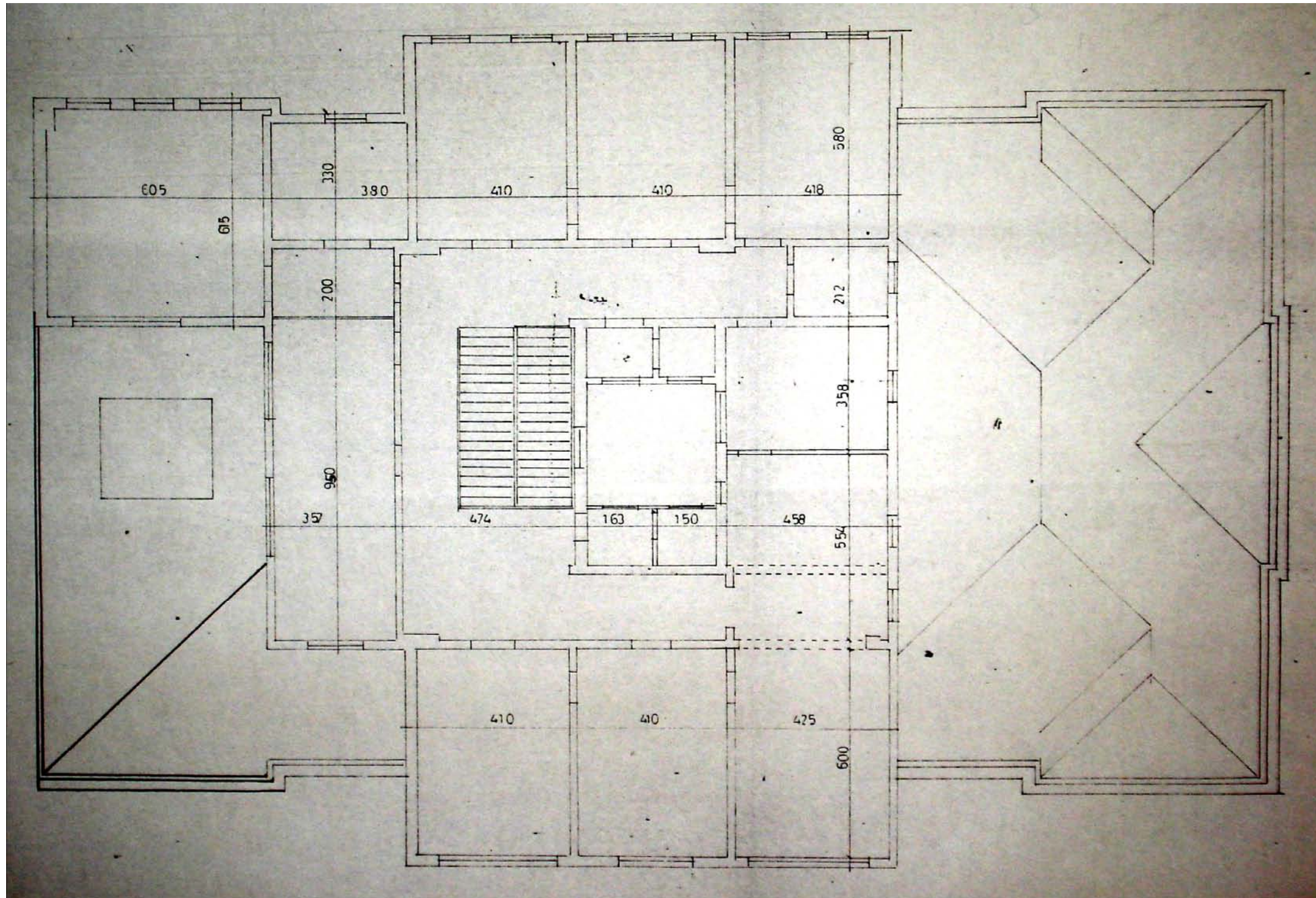
Şekil 2.26d İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü binası, (Nafia Nezareti) zemin kat planı (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü arşivi, dosya no:K6)

Şekil 2.26e İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü binası, (Nafia Nezareti) birinci kat planı (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü arşivi, dosya no:K6)

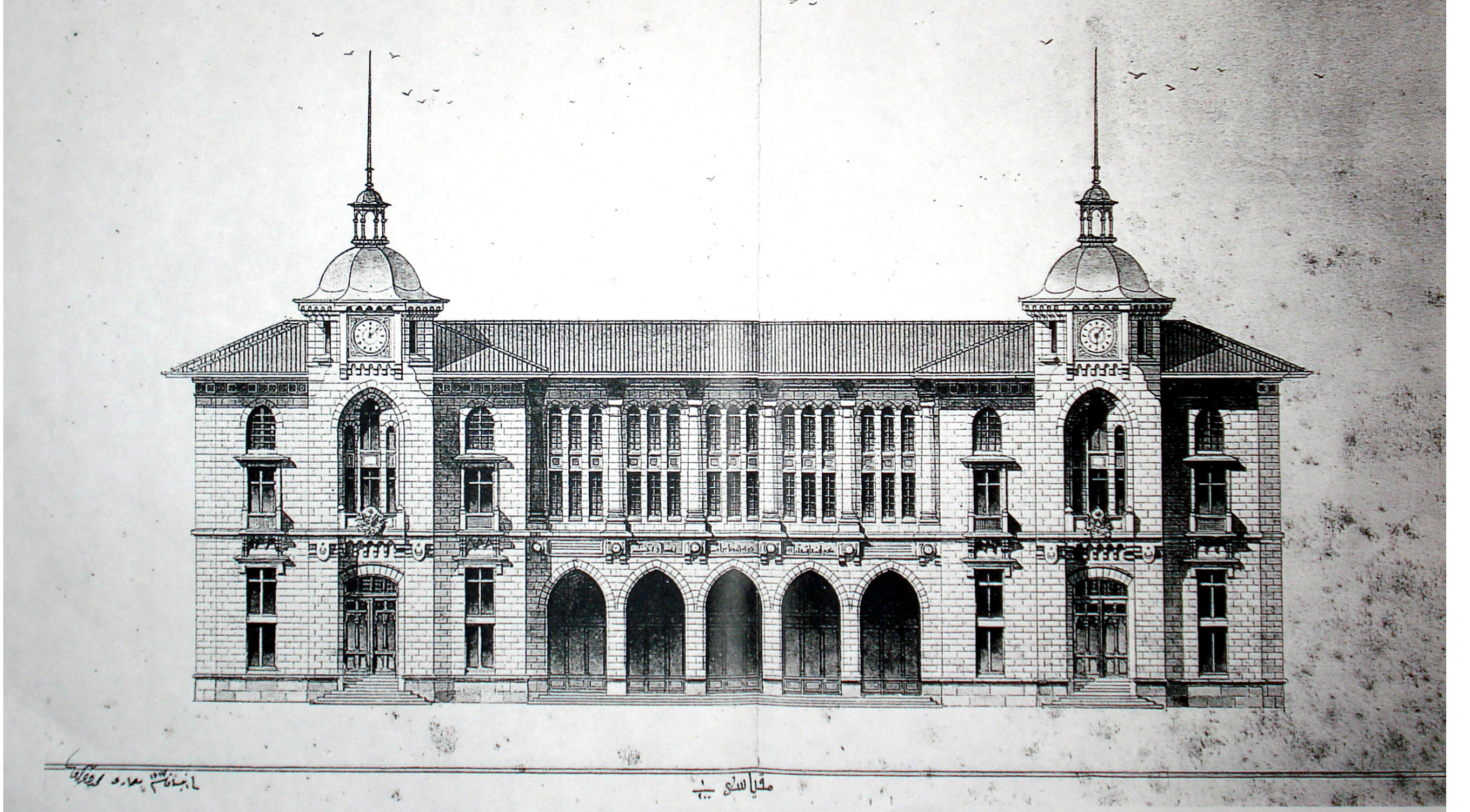

Şekil 2.26f İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü binası, (Nafia Nezareti) ikinci kat planı (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü arşivi, dosya no:K6)

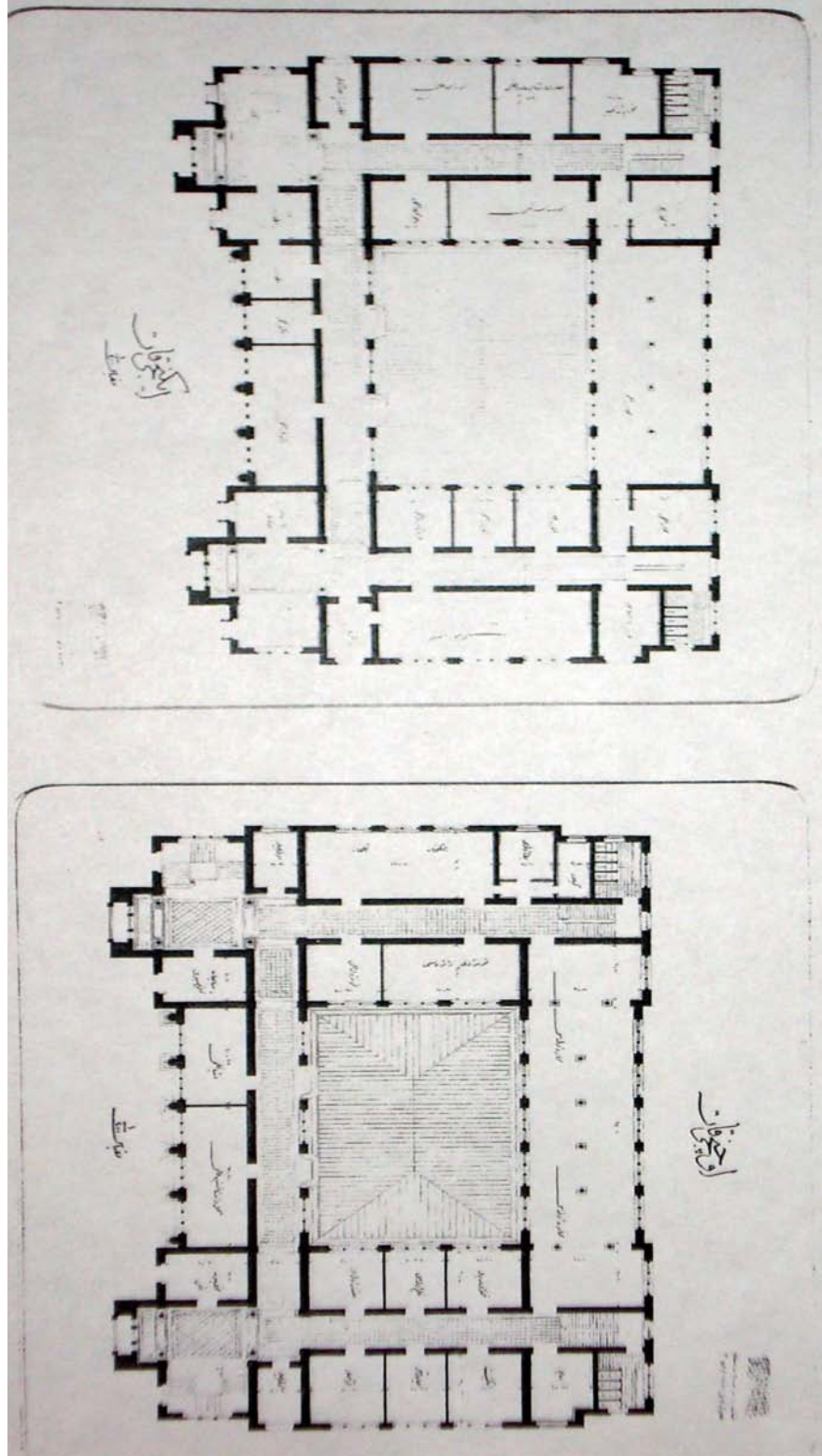

Şekil 2.26g İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü binası, (Nafia Nezareti) üçüncü kat planı (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü arşivi, dosya no:K6)

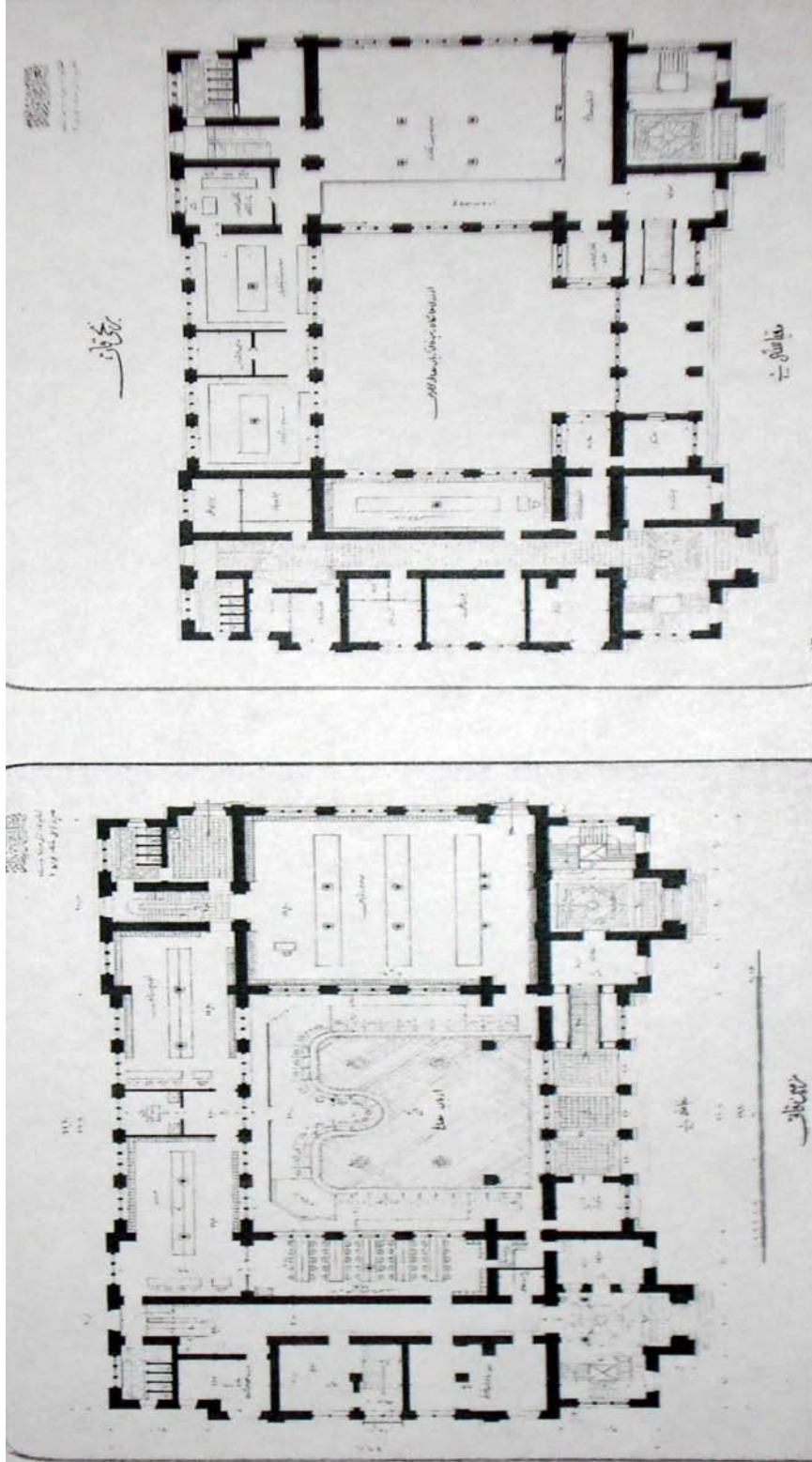
İstanbul/Sirkeci Büyük Postahane (Telgraf ve Posta Nezareti)

Şekil 2.27a İstanbul/Sirkeci Büyük Postahane, (Telgraf ve Posta Nezareti binası, ön görünüş, (İ.Ü. Nadir Eserler Kitaplığı, Yıldız Arşivi, 92 223)

Şekil 2.27b İstanbul/Sirkeci Büyük Postahane Telgraf ve Posta Nezareti binası, zemin ve 1. kat planı, (İ.Ü. Nadir Eserler Kitaplığı, Yıldız Arşivi, 92 223)

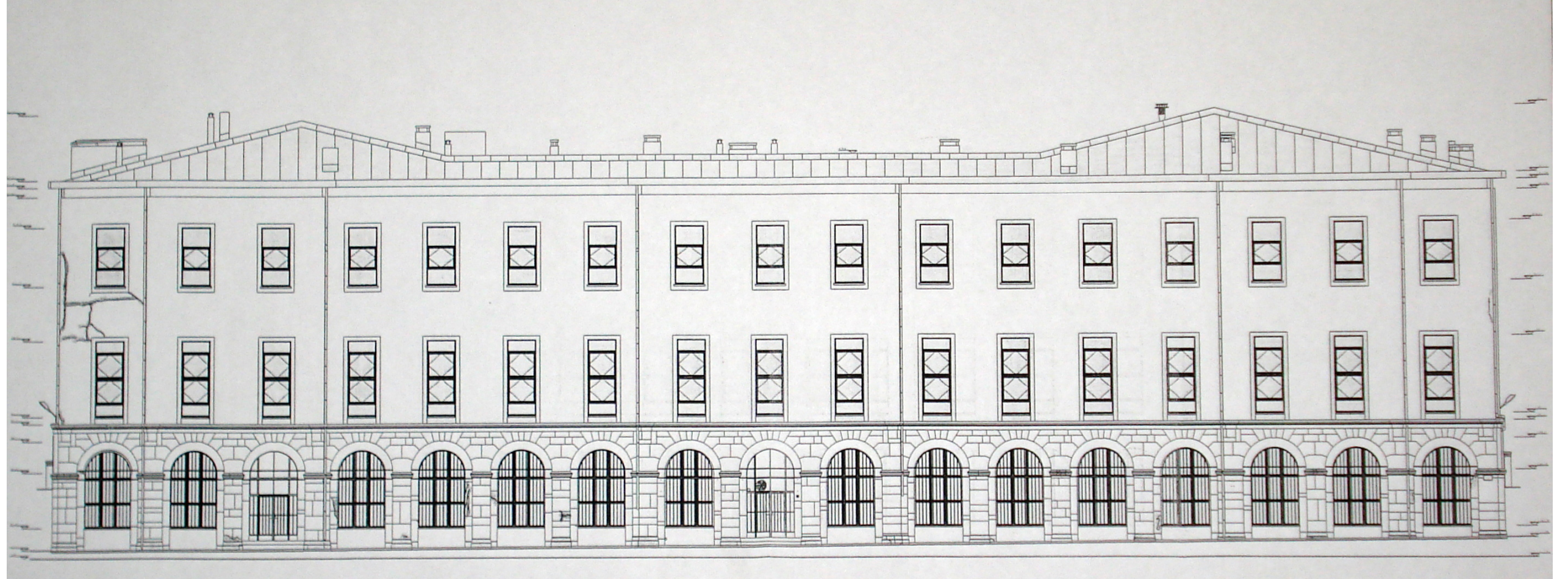

Şekil 2.27c İstanbul/Sirkeci Büyük Postahane Telgraf ve Posta Nezareti binası 2. ve 3. kat planı, (İ.Ü. Nadir Eserler Kitablığı, Yıldız Arşivi, 92 223)

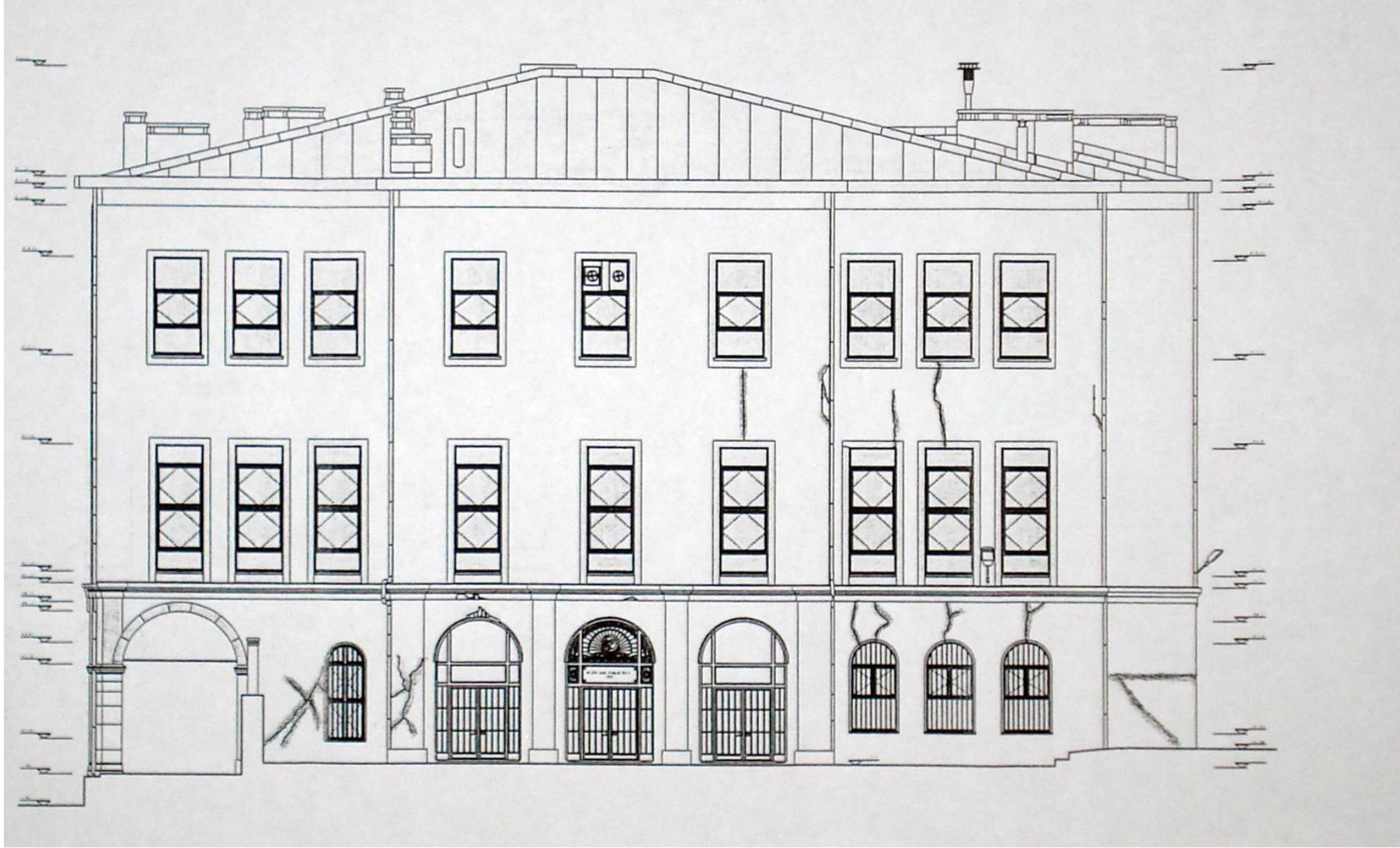
İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi (Maliye Nezareti)

Çizenler: Erdem Damcı, İ. Hakkı Demir, T. Özgür Türer, Naciye Manisalı, Nuray Tanyeli

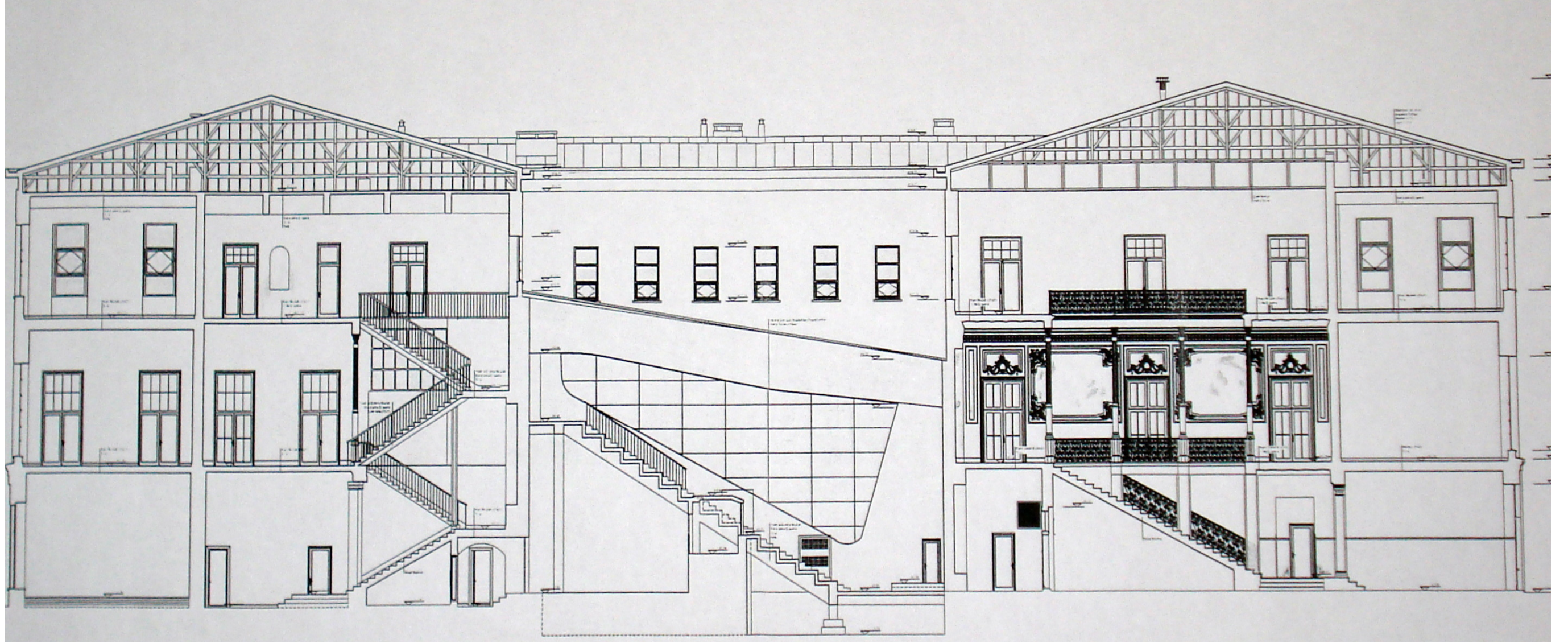
Çizim Tarihi: 2003

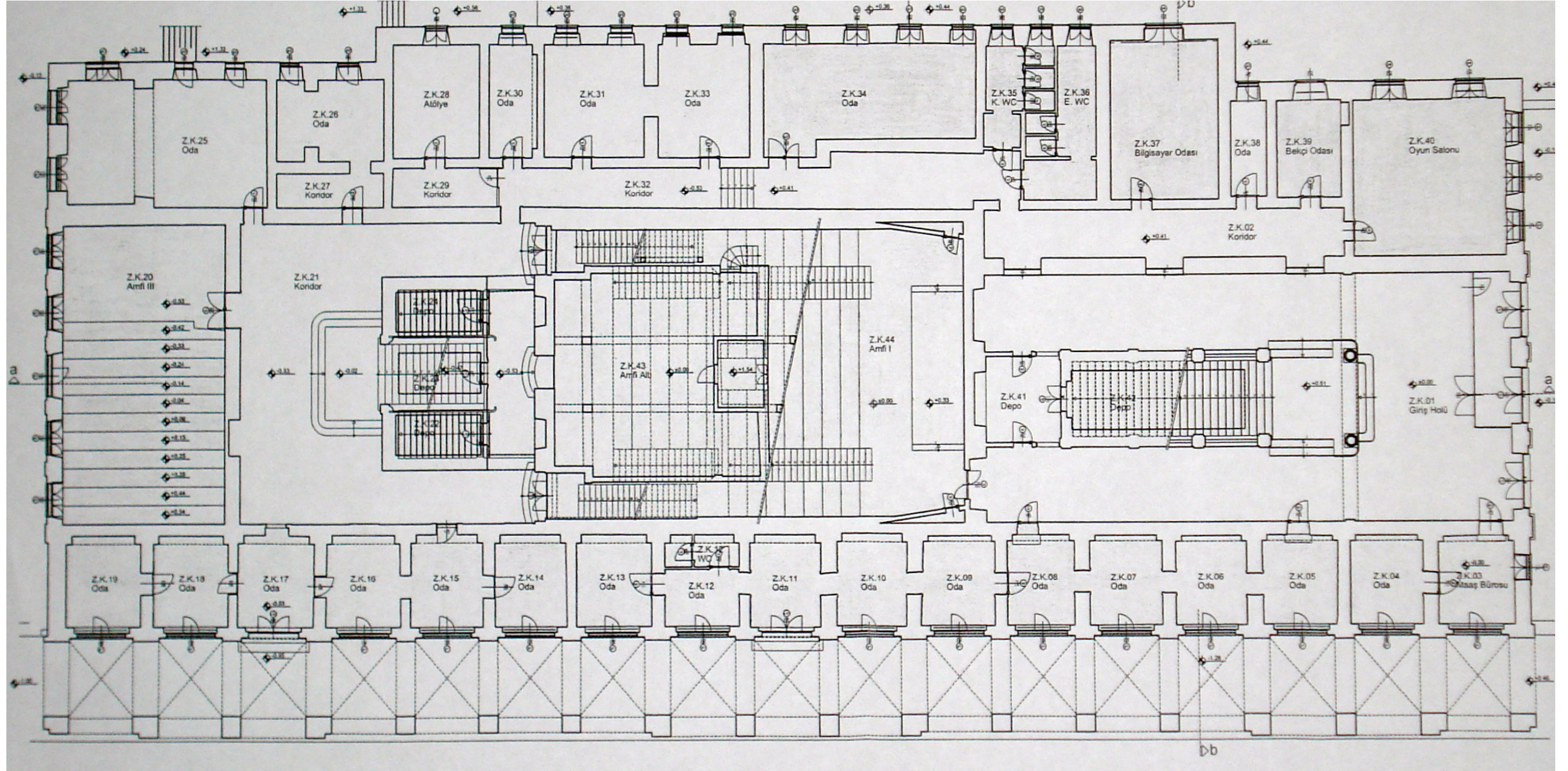
Şekil 2.28a İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi binası, (Maliye Nezareti) arkadlı yan cephe ((İstanbul Büyükşehir Belediyesi Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü arşivi, dosya no: K39)

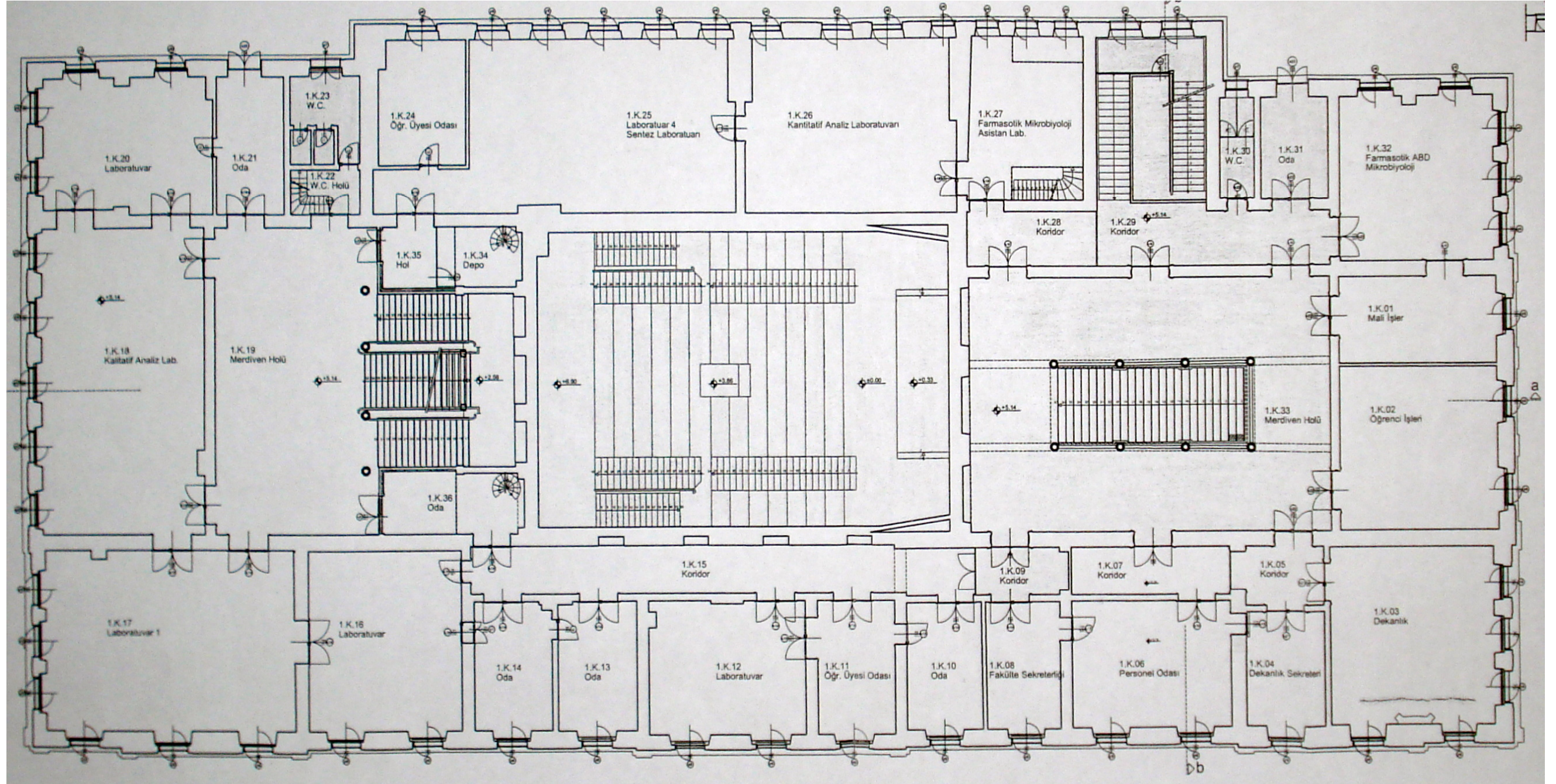
Şekil 2.28b İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi binası, (Maliye Nezareti) ön cephe (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü arşivi, dosya no: K39)

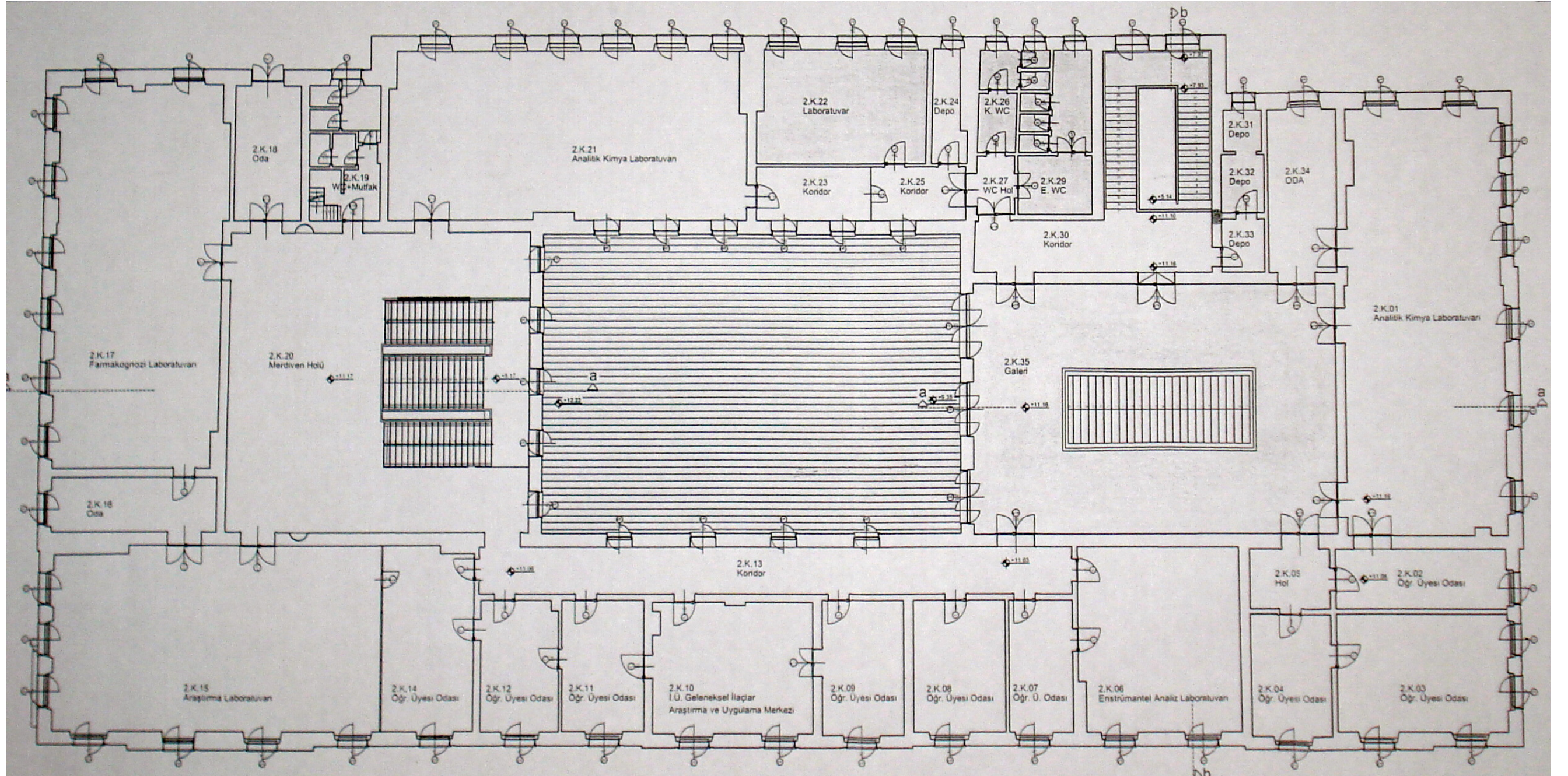
Şekil 2.28c İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi binası, (Maliye Nezareti) bina kesidi ((İstanbul Büyükşehir Belediyesi Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü arşivi, dosya no: K39)

Şekil 2.28d İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi binası, (Maliye Nezareti) zemin kat planı (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü arşivi, dosya no: K39)

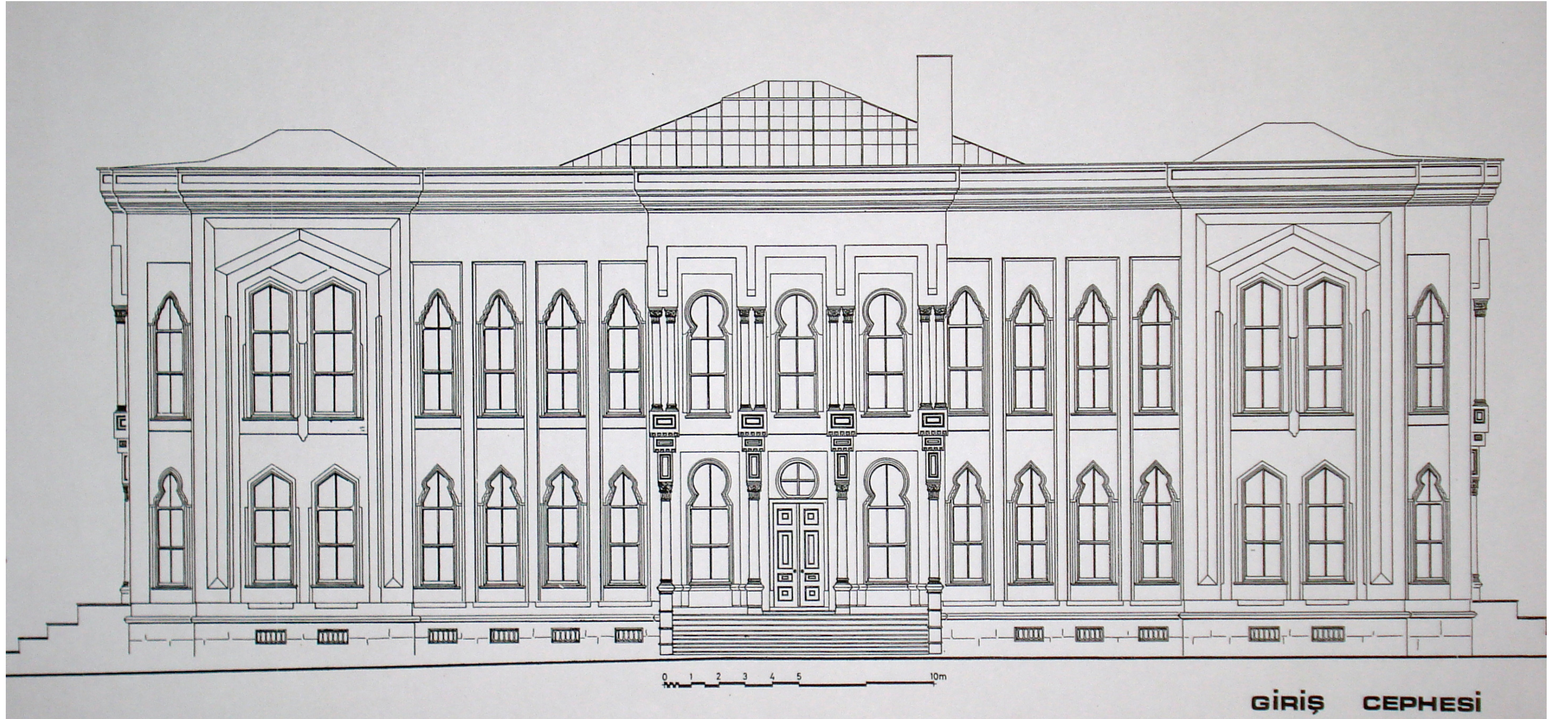

Şekil 2.28e İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi binası, (Maliye Nezareti) birinci kat planı (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü arşivi, dosya no: K39)

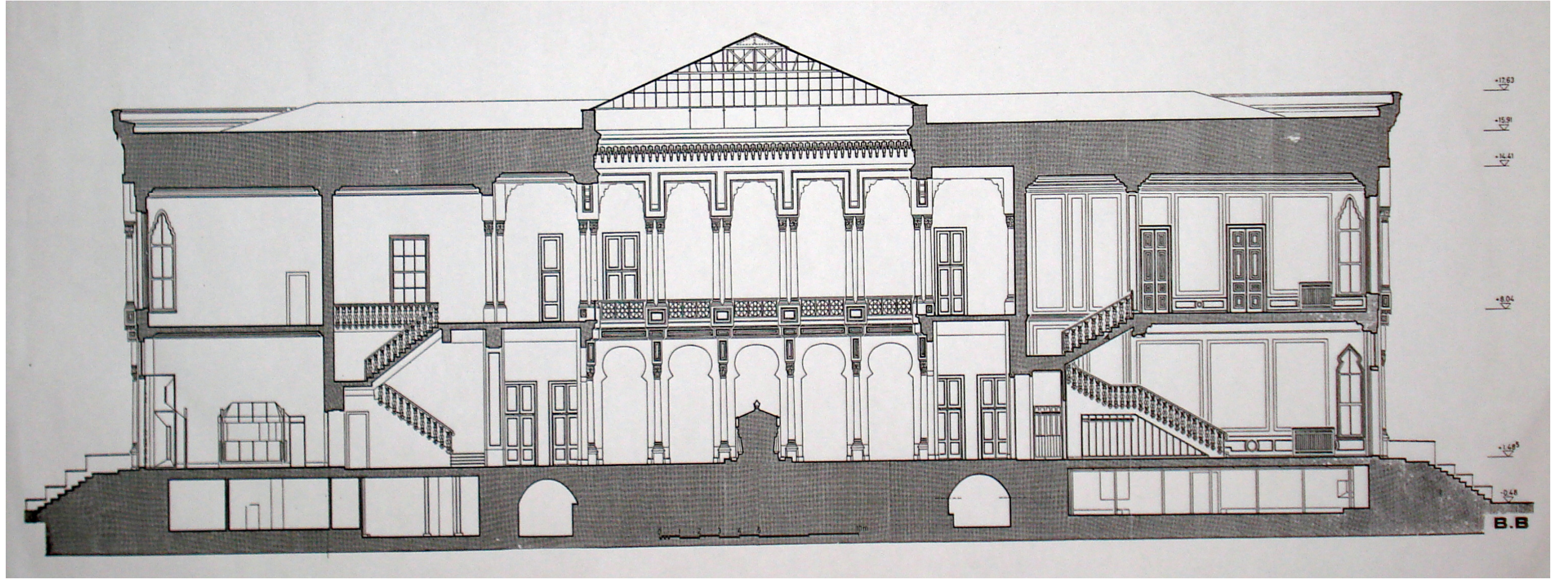

Şekil 2.28f İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi binası, (Maliye Nezareti) ikinci kat planı (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü arşivi, dosya no: K39)

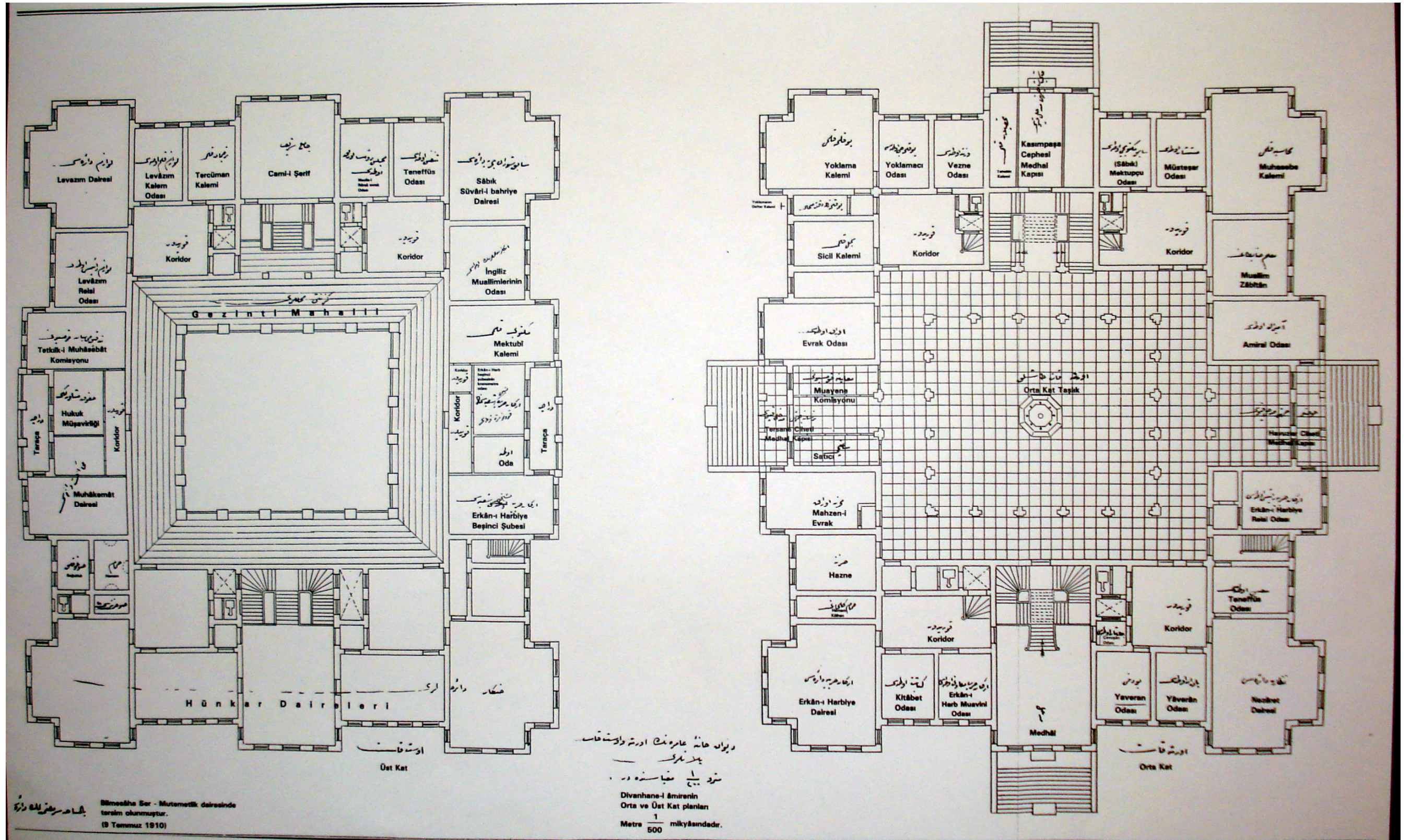
Kuzey Denizi Saha Komutanlığı (Bahriye Nezareti)

Şekil 2.29a Kuzey Denizi Saha Komutanlığı (Bahriye Nezareti) binası, giriş cephesi, (Polat, 1997)

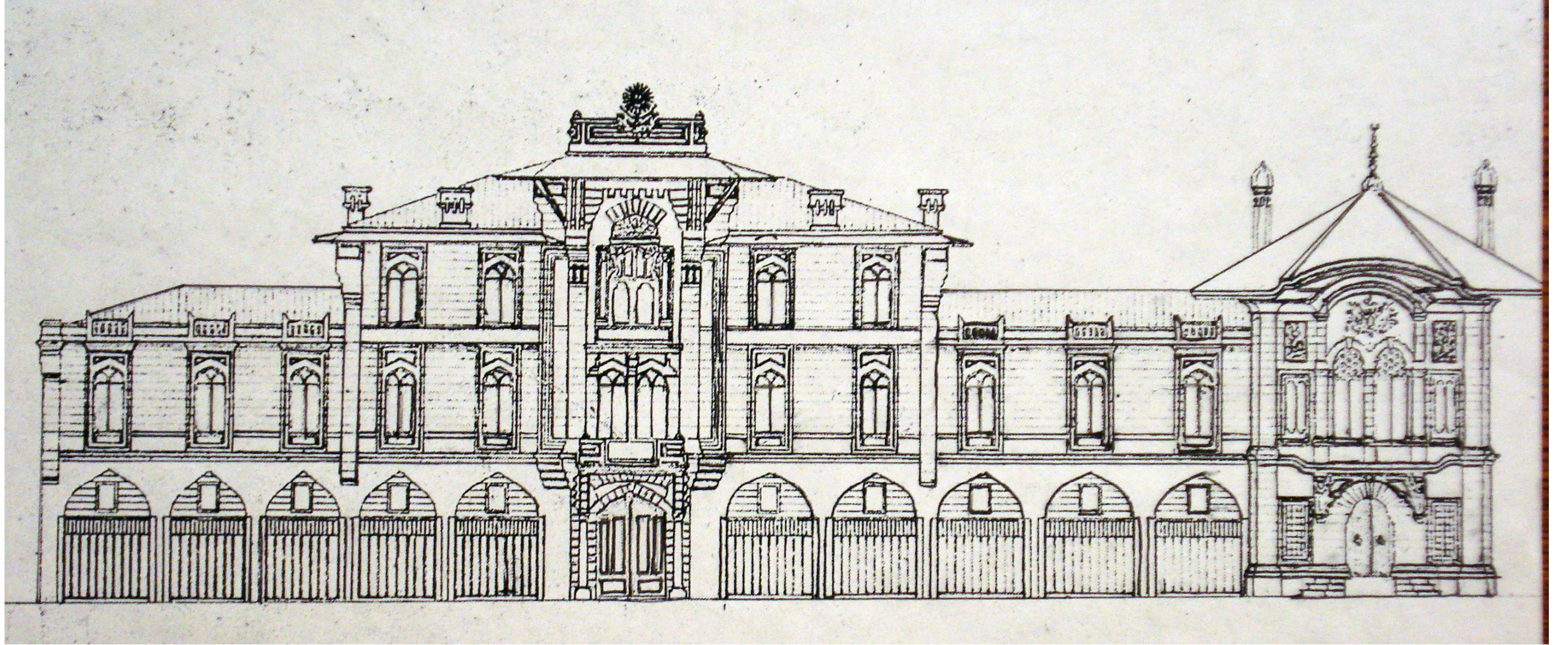
Şekil 2.29b Kuzey Denizi Saha Komutanlığı (Bahriye Nezareti) binası, bina kesiti, (Polat, 1997)

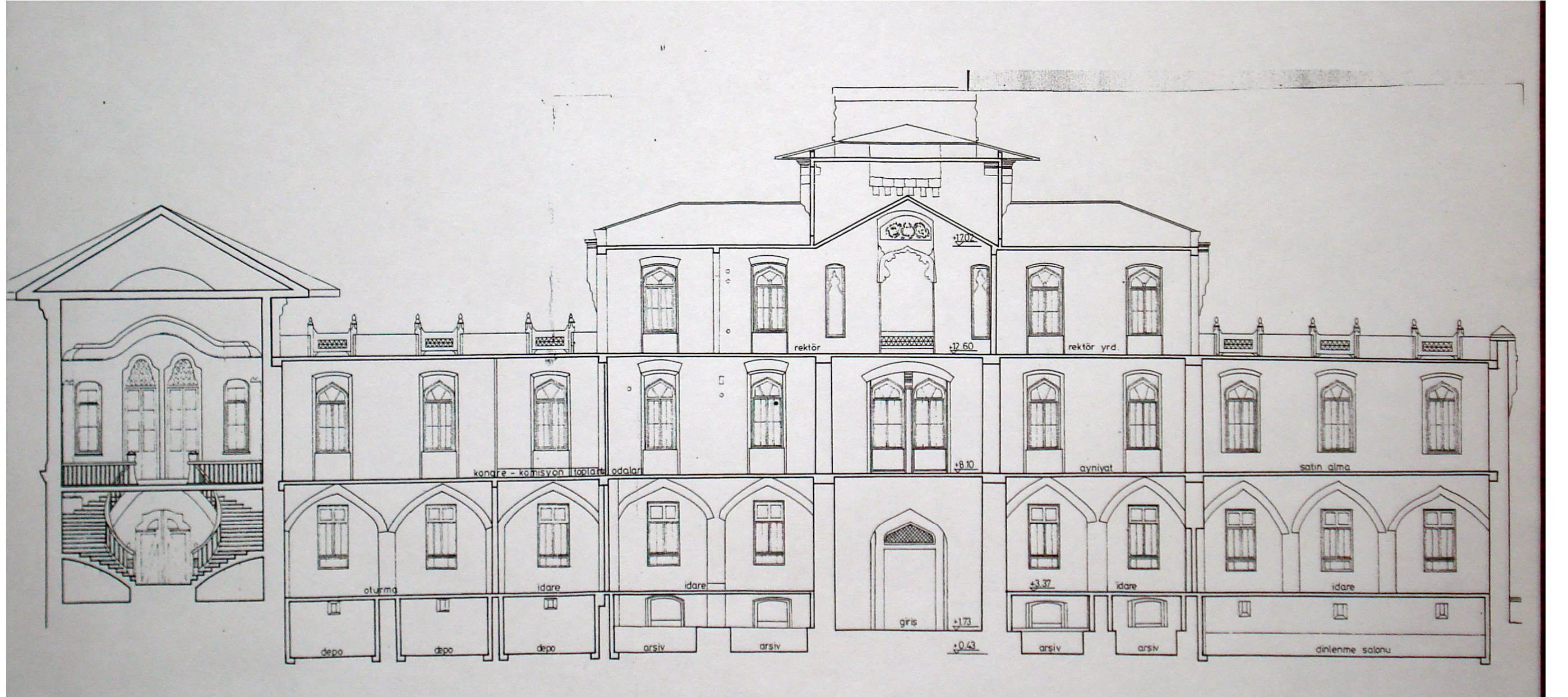
Marmara Üniversitesi Rektörlük (Orman Maadin ve Ziraat Nezareti)

Çizenler: Ahmet Etikan, Bahtiyar Kayalı, Yegan Kahya, Adnan Aydın, Mustafa Hüseyin, Hüseyin Sadık, Ali Erkut, Gülsün Saraçlar

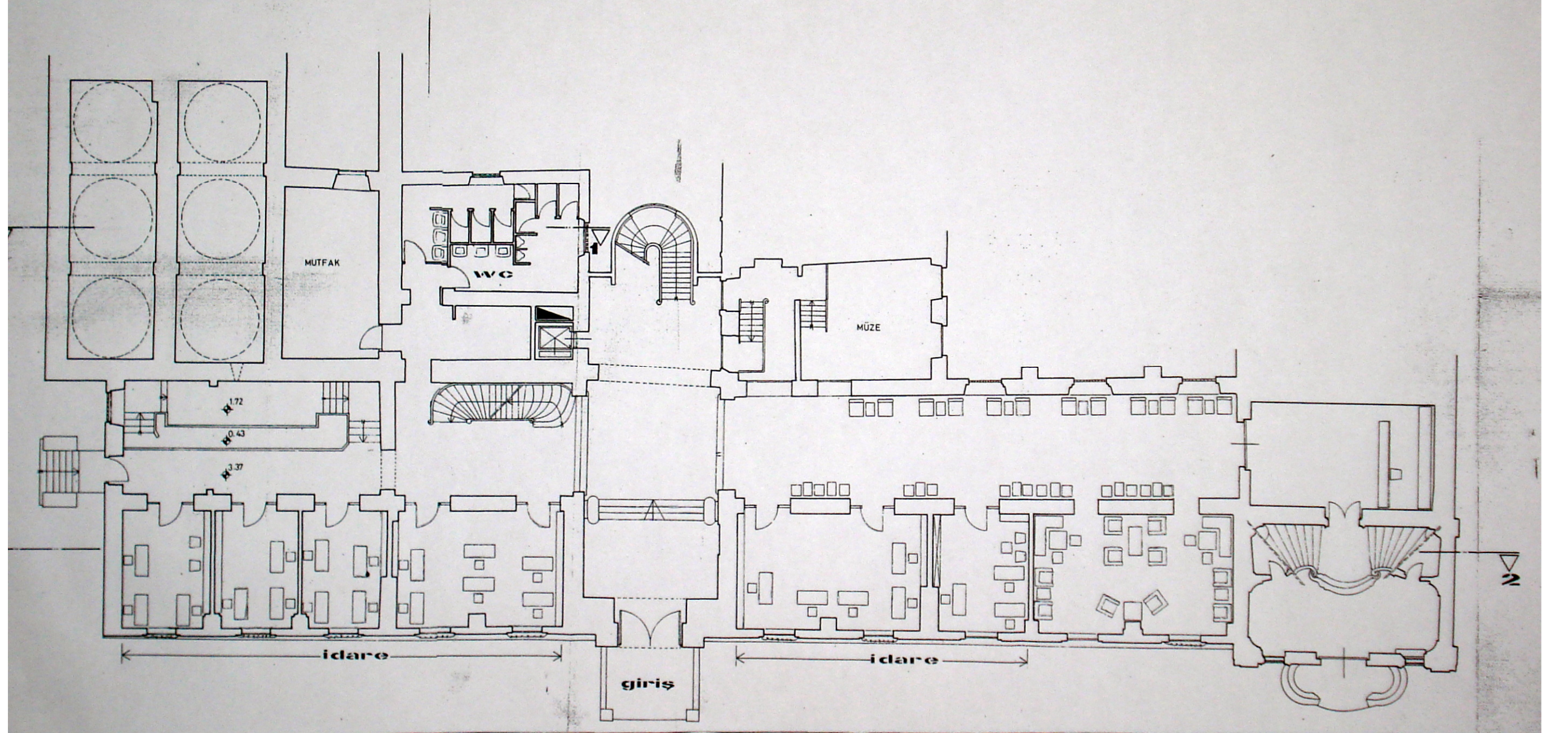
Çizim Tarihi: 1979

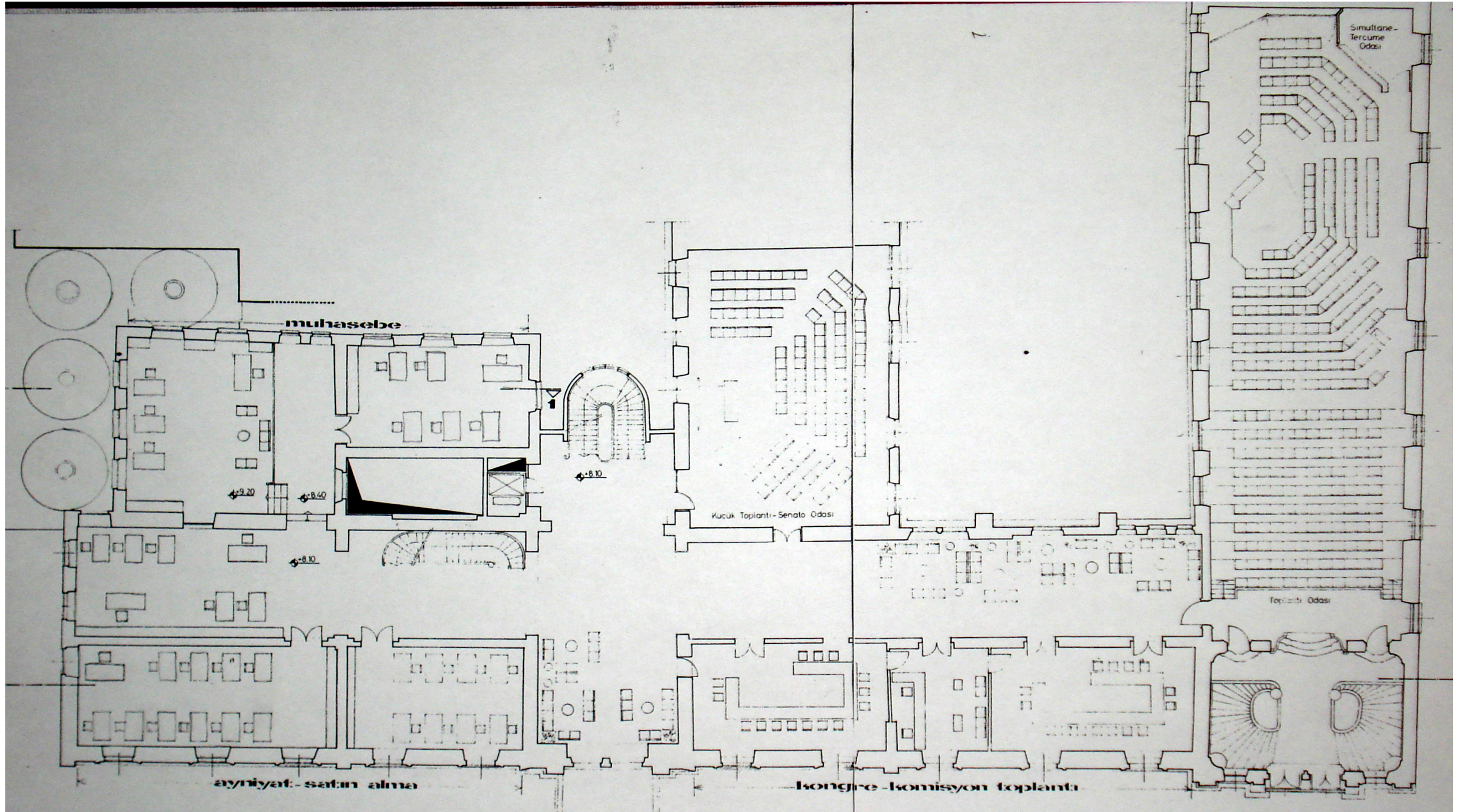
Şekil 2.30a Marmara Üniversitesi Rektörlük binası (Orman Maadin ve Ziraat Nezareti), ön cephe, (Barillari, 2006, 60),

Şekil 2.30b Marmara Üniversitesi Rektörlük binası (Orman Maadin ve Ziraat Nezareti), bina kesiti, (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü arşivi, dosya no: M51)

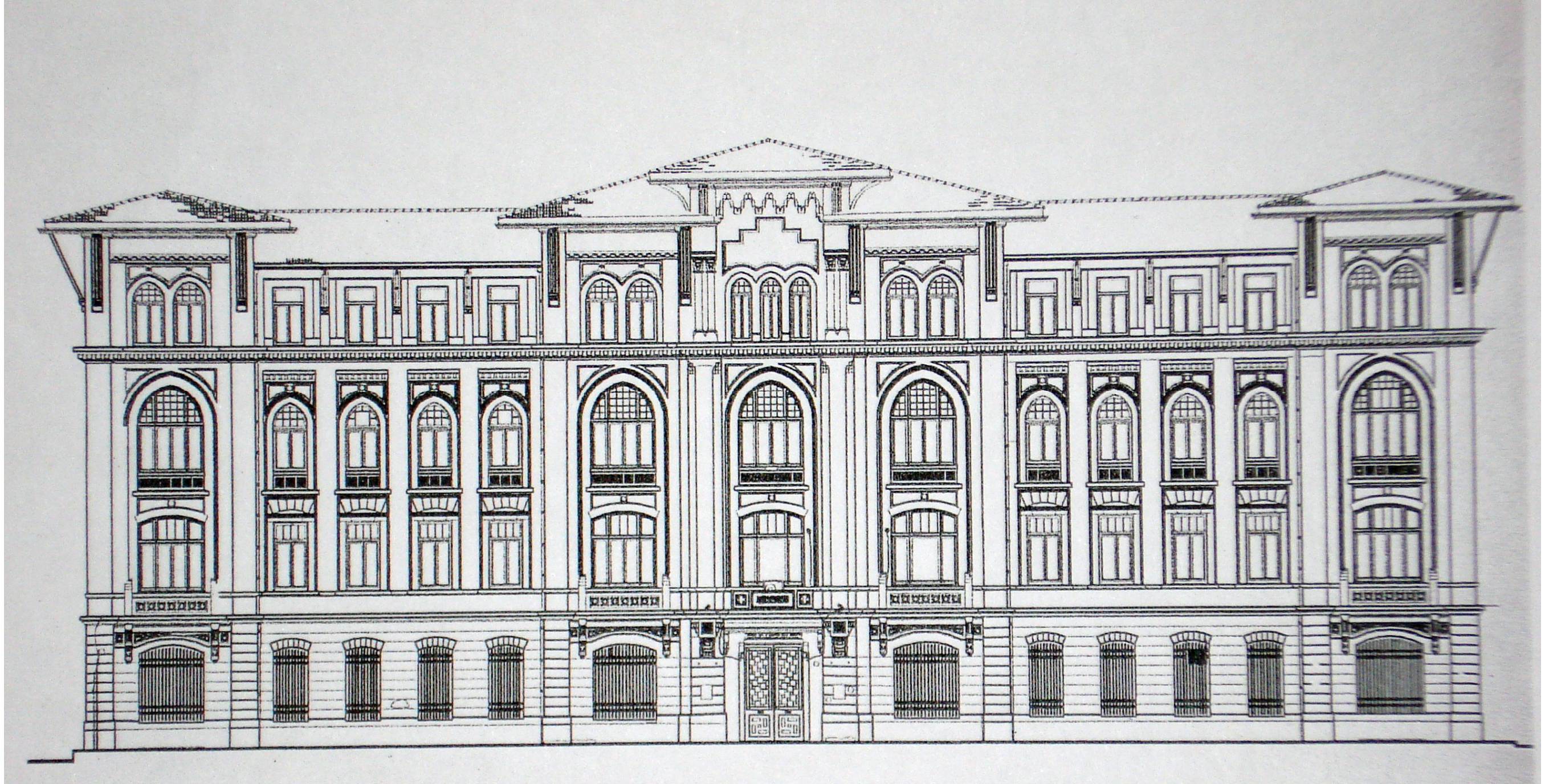
Şekil 2.30c Marmara Üniversitesi Rektörlük binası (Orman Maadin ve Ziraat Nezareti), zemin kat planı, (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü arşivi, dosya no: M51)

Şekil 2.30d Marmara Üniversitesi Rektörlük binası (Orman Maadin ve Ziraat Nezareti), birinci kat planı, (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü arşivi, dosya no: M51)

İstanbul Tapu ve Kadastro (Defter-i Hakani)

Çizenler: H. L. Fırat, F. Azizoglu, D. Artan

Şekil 2.31 İstanbul Tapu ve Kadastro (Defter-i Hakani) binası, ön cephe, (İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi arşivi, Batur, 102)

Resim 2.72 Eski Babiali (İstanbul Valiliği) binası.

Resim 2.73 Eski Babiali (İstanbul Valiliği) binası arka cephesi.

Resim 2.74 Eski Babiali (İstanbul Valiliği) binası arka cephesi.

Resim 2.75 Eski Babiali'nin (İstanbul Valiliği) Nallı Mescit tarafındaki yan cephesi.

Resim 2.76 Eski Babiali'nin (İstanbul Valiliği) Nallı Mescit tarafındaki kapısı.

. Resim 2.77 Eski Babiali Dahiliye Nezareti (İstanbul Valiliği) iç avlusundaki geçiş koridoru.

Resim 2.78 Eski Babıali'nin (İstanbul Valiliği) giriş kattaki merdivenler.

Resim 2.79 Eski Babıali Dahiliye Nezareti (İstanbul Valiliği) giriş kattaki koridor.

Resim 2.80 Eski Babiali (İstanbul Valiliği) Sadaret kısmının giriş holü.

Resim 2.81 Eski Babiali (İstanbul Valiliği) Sadaret kısmı giriş holünün kapısı.

Resim 2.82 Eski Babıali (İstanbul Valiliği) Sadaret giriş holü tavan süslemelerinden detay.

Resim 2.83 Eski Babıali (İstanbul Valiliği) Sadaret kısmı giriş holünden bir tavan resmi.

Resim 2.84 Eski Babıali (İstanbul Valiliği) Sadrazam makam odası.

Resim 2.85 Eski Babıali (İstanbul Valiliği) Sadrazam makam odası kapısı.

Resim 2.86 Eski Babıali (İstanbul Valiliği) Sadrazam odası tavan süslemesi.

Resim 2.87 Eski Babıali (İstanbul Valiliği) Sadrazam odası tavan süslemesi detay.

Resim 2.88 Eski Babiali (İstanbul Valiliği) Sadrazam odasında sadrazamın çalışma masası.

Resim 2.89 Eski Babiali (İstanbul Valiliği) Sadrazam odasında sadrazamın çalışma masası.

Resim 2.90 Eski Babıali (İstanbul Valiliği) Sadaret kısmında bir odanın restorasyonda orijinal bırakılan tavan süslemesi.

Resim 2.91 Aynı odanın tavan resimlerinden biri.

Resim 2.92 Eski Babalı Hariciye Nezareti (Eminönü Kaymakamlığı) girişi.

Resim 2.93 Eski Babalı Hariciye Nezareti (Eminönü Kaymakamlığı) ön cephe.

Resim 2.94 Eski Babıali Hariciye Nezareti (Eminönü Kaymakamlığı) arka cephe.

Resim 2.95 Eski Babıali Hariciye Nezareti (Eminönü Kaymakamlığı) arka cephe.

Resim 2.96 Eski Babıali Hariciye Nezareti (Eminönü Kaymakamlığı) i avlu.

Resim 2.97 Eski Babıali Hariciye Nezareti (Eminönü Kaymakamlığı) girişteki koridor.

Resim 2.98 Eski Babıali Hariciye Nezareti (Eminönü Kaymakamlığı) üst kat koridor.

Resim 2.99 Eski Babıali Hariciye Nezareti (Eminönü Kaymakamlığı) giriş kat merdivenler.

Resim 2.100 Babiali Kapısı.

Resim 2.101 Hazine-i Evrak binası.

Resim 2.102 Hazine-i Evrak binası kubbesi.

Resim 2.103 Hazine-i Evrak binası girişı.

Resim 2.104 Hazine-i Evrak binası üst kat salon kapısı.

Resim 2.105 Hazine-i Evrak binası kat merdivenleri.

Resim 2.106 Hazine-i Evrak binası üst kat kubbeli mekan.

Resim 2.107 Hazine-i Evrak binası alt kat yan oda giriş kapısı.

Resim 2.108 Hazine-i Evrak binası tasniflenmiş evrakı saklama kutusu.

Resim 2.109 Hazine-i Evrak binası tasniflenmiş evrakı saklama kutusu detay.

Resim 2.110 Bab-ı Meşihat'ın (İstanbul Müftülüğü) ana kapısı.

Resim 2.111 Eski Bab-ı Mesihat (İstanbul Müftülüğü) ana kapıdaki kitabe.

Resim 2.112 Eski Bab-ı Meşihat (İstanbul Müftülüğü) kapının iç tarafı.

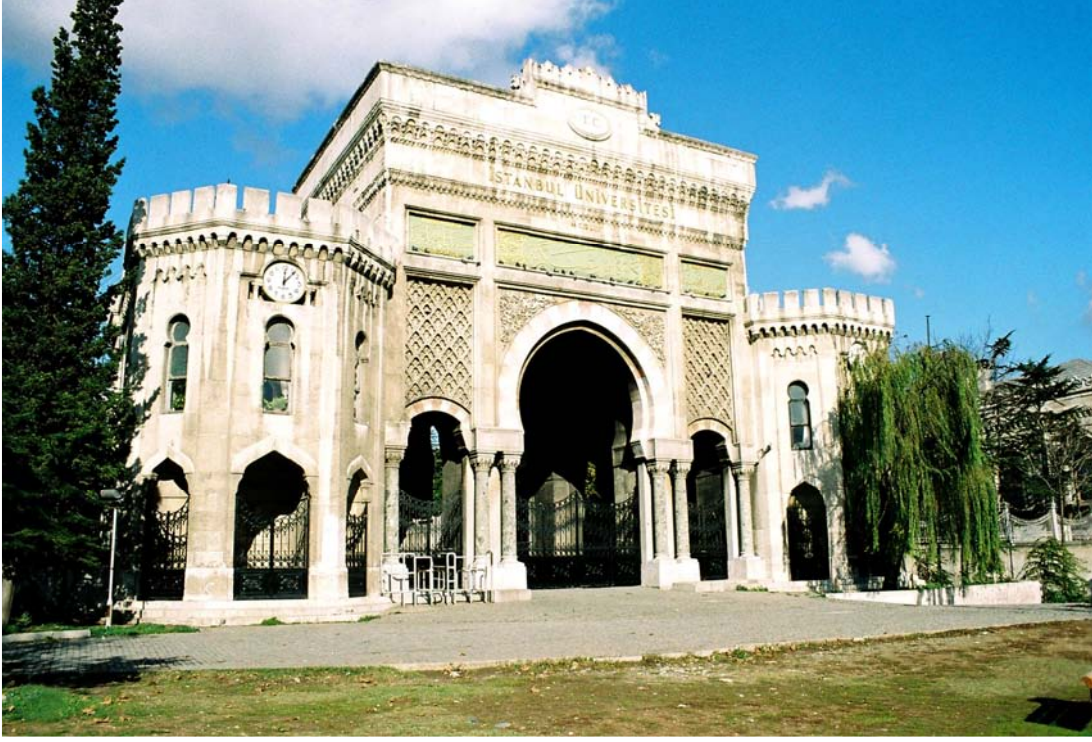
Resim 2.113 Eski Bab-ı Meşihat (İstanbul Müftülüğü) yapı topluluğundan kalan tek bina (fetvahane).

Resim 2.114 Eski Bab-ı Meşihat (İstanbul Müftülüğü) alt kat iç mekan.

Resim 2.115 Eski Bab-ı Meşihat (İstanbul Müftülüğü) üst kat iç mekan.

Resim 2.116 Eski Bab-ı Seraskeri (İstanbul Üniversitesi) Kapısı.

Resim 2.117 Eski Bab-ı Seraskeri (İstanbul Üniversitesi) binası.

Resim 2.118 Eski Bab-ı Seraskeri (İstanbul Üniversitesi) giriş katı.

Resim 2.119 Eski Bab-ı Seraskeri (İstanbul Üniversitesi) orta avludan katların görünüşü.

Resim 2.120 Eski Bab-ı Seraskeri (İstanbul Üniversitesi) üst kat merdiven üstü tavan suslemesi.

Resim 2.121 Eski Bab-ı Seraskeri (İstanbul Üniversitesi) üst kat salonlardan biri.

Resim 2.122 Eski Bab-ı Seraskeri (İstanbul Üniversitesi) üst kat salonlarından biri.

Resim 2.123 Eski Bab-ı Seraskeri (İstanbul Üniversitesi) salonun tavan resimlerinden biri.

Resim 2.124 Eski Bab-ı Seraskeri (İstanbul Üniversitesi) başka bir salon.

Resim 2.125 Eski Maarif Nezareti (Basın Müzesi) binası.

Resim 2.126 Eski Maarif Nezareti (Basın Müzesi) binası iç mekanı (müze kısmı).

Resim 2.127 . Eski Nafia Nezareti (İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü) binası.

Resim 2.128 Eski Nafia Nezareti (İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü) binası selamlık kısmı .

Resim 2.129 Eski Nafia Nezareti (İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü) haremi selamlığa bağlayan koridorlardan biri.

Resim 2.130 Eski Nafia Nezareti (İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü) harem üst kat tavan süslemesi.

Resim 2.131 Eski Nafia Nezareti (İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü) harem kısmı.

Resim 2.132 Eski Nafia Nezareti (İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü) selamlık kısmı.

Resim 2.133 Eski İlk Posta Nezareti (İş Bankası) binası ön cephesi (Eminönü).

Resim 2.134 Eski ilk Posta Nezareti (İş Bankası) binası giriş kapısı (Eminönü).

Resim 2.135 Eski Posta ve Telgraf Nezareti (Sirkeci Büyük Postahane) binası.

Resim 2.136 Eski Posta ve Telgraf Nezareti (Sirkeci Büyük Postahane) binası.

Resim 2.137 Eski Posta ve Telgraf Nezareti (Sirkeci Büyük Postahane) binası .

Resim 2.138 Eski Posta ve Telgraf Nezareti (Sirkeci Büyük Postahane) giriş kat merdivenler.

Resim 2.139 Eski Posta ve Telgraf Nezareti (Sirkeci Büyük Postahane müze kısmı) nazır odası.

Resim 2.140 Eski Posta ve Telgraf Nezareti (Sirkeci Büyük Postahane'nin müze kısmı).

Resim 2.141 Eski Posta ve Telgraf Nezareti (Sirkeci Büyük Postahane'nin müze kısmı).

Resim 1.142 Eski Maliye Nezareti (İst. Üniv. Eczacılık Fakültesi) binası.

Resim 2.143 Eski Maliye Nezareti (İst. Üniv. Eczacılık Fakültesi) binası giriş cephesi.

Resim 2.144 Eski Maliye Nezareti (İst. Üniv. Eczacılık Fakültesi) binası.

Resim 2.145 Eski Maliye Nezareti (İst. Üniv. Eczacılık Fakültesi) arkadlı kısım.

Resim 2.146 Eski Hazine-i Hassa Nezareti (Darphane) giriş kapısı.

Resim 2.147 Eski Bahriye Nezareti (Kuzey Denizi Saha Komutanlığı) binası.

Resim 2.148 Eski Bahriye Nezareti (Kuzey Denizi Saha Komutanlığı) orta avlu.

Resim 2.149 Eski Bahriye Nezareti (Kuzey Denizi Saha Komutanlığı) üst kat.

Resim 2.150 Eski Bahriye Nezareti (Kuzey Denizi Saha Komutanlığı) giriş kat.

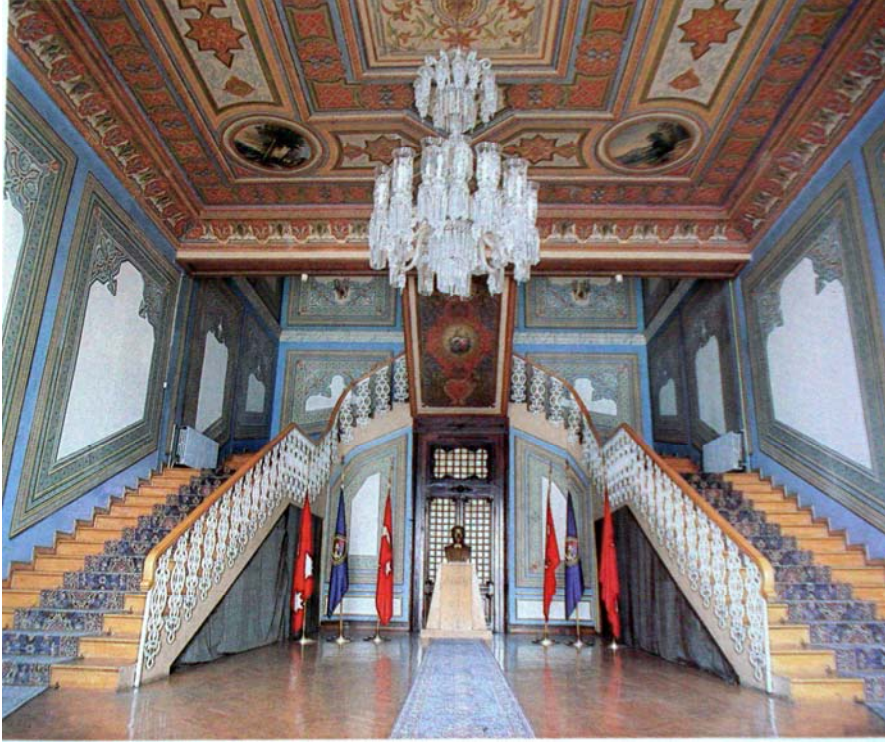
Resim 2.151 Eski Bahriye Nezareti (Kuzey Denizi Saha Komutanlığı) alt kat merdivenler.

Resim 2.152 Eski Bahriye Nezareti (Kuzey Denizi Saha Komutanlığı) merdiven tavanı.

Resim 2.153 Eski Bahriye Nezareti (Kuzey Denizi Saha Komutanlığı) tavandan detay.

Resim 2.154 Eski Bahriye Nezareti (Kuzey Denizi Saha Komutanlığı) giriş salonu merdivenleri (deniz cephesinde).

Resim 2.155 Eski Bahriye Nezareti (Kuzey Denizi Saha Komutanlığı) kabul salonu tavan süslemesi.

Resim 2.156 Eski Defter-i Hakani Nezareti (İstanbul Tapu ve Kadastro) arkada kalan Defterdarlık.

Resim 2.157 Eski Defter-i Hakani Nezareti (İstanbul Tapu ve Kadastro) ön cephe.

Resim 2.158 Eski Defter-i Hakani Nezareti (İstanbul Tapu ve Kadastro) ön cephe.

Resim 2.159 Eski Defter-i Hakani Nezareti (İstanbul Tapu ve Kadastro) ikinci kat.

Resim 2.160 Eski Defter-i Hakani Nezareti (İstanbul Tapu ve Kadastro) ikinci kat merdiven.

Resim 2.161 Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti (Marmara Üniversitesi Rektörlük) binası.

Resim 3.162 Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti (Marmara Üniversitesi Rektörlük) binası ön cephe.

Resim 2.163 Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti (Marmara Üniversitesi Rektörlük) giriş.

Resim 2.164 Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti (Marmara Üniversitesi Rektörlük) giriş.

Resim 2.165 Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti (Marmara Üniversitesi Rektörlük üst kat.

Resim 2.166 Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti (Marmara Üniversitesi Rektörlük üst kat.

Resim 2.167 Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti (Marmara Üniversitesi Rektörlük) üst kat.

Resim 2.168 Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti (Marmara Üniversitesi Rektörlük)

ÖZGEÇMİŞ

Doğum tarihi	05.12.1972	
Doğum yeri	Düzce	
Lise	1987-1990	Tuna Lisesi
Lisans	1993-1997	Mimar Sinan Üniversitesi, fen Edebiyat fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü
Yüksek Lisans	1998-2001	İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı
Doktora	2003-2010	Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Mimarlık Tarihi ve Kuramı

Çalıştığı kurumlar

1995-1999 Van Karagündüz höyüğü kazısı
 2002-2004 Darüşşafaka Eğitim Kurumları
 2005-2006 İstanbul Modern Sanatlar Galerisi